

NIKOLAJS BALABKINS

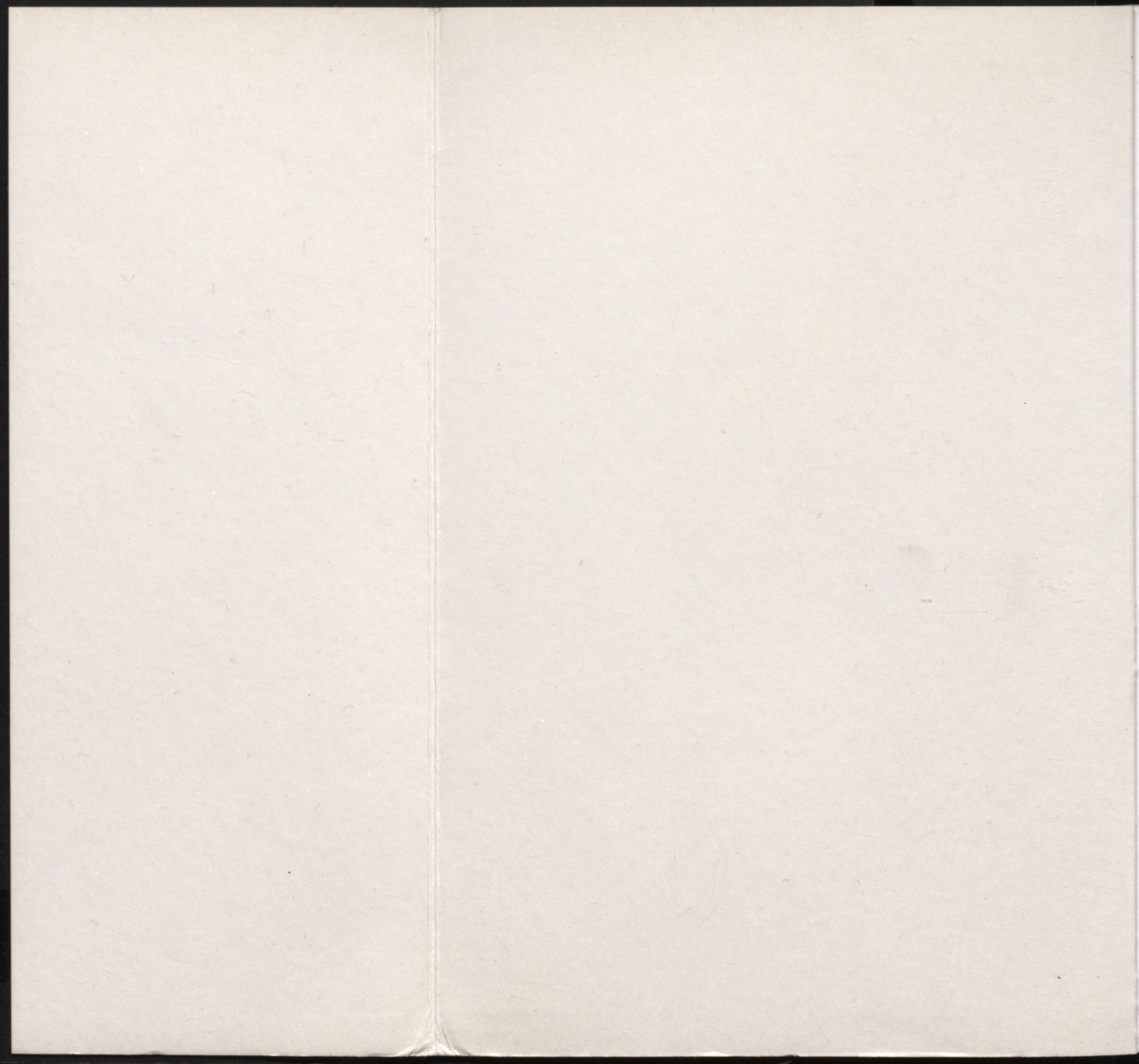
**TAUTSAIMNIEKA
ATZIŅU CEĻŠ**

THEODOR STORM

DOCH HÄNGT MEIN GANZES HERZ AN DIR,
DU GRAUE STADT AM MEER;
DER JUGEND ZAUBER FÜR UND FÜR
RUHT LÄCHELND DOCH AUF DIR, AUF DIR,
DU GRAUE STADT AM MEER.

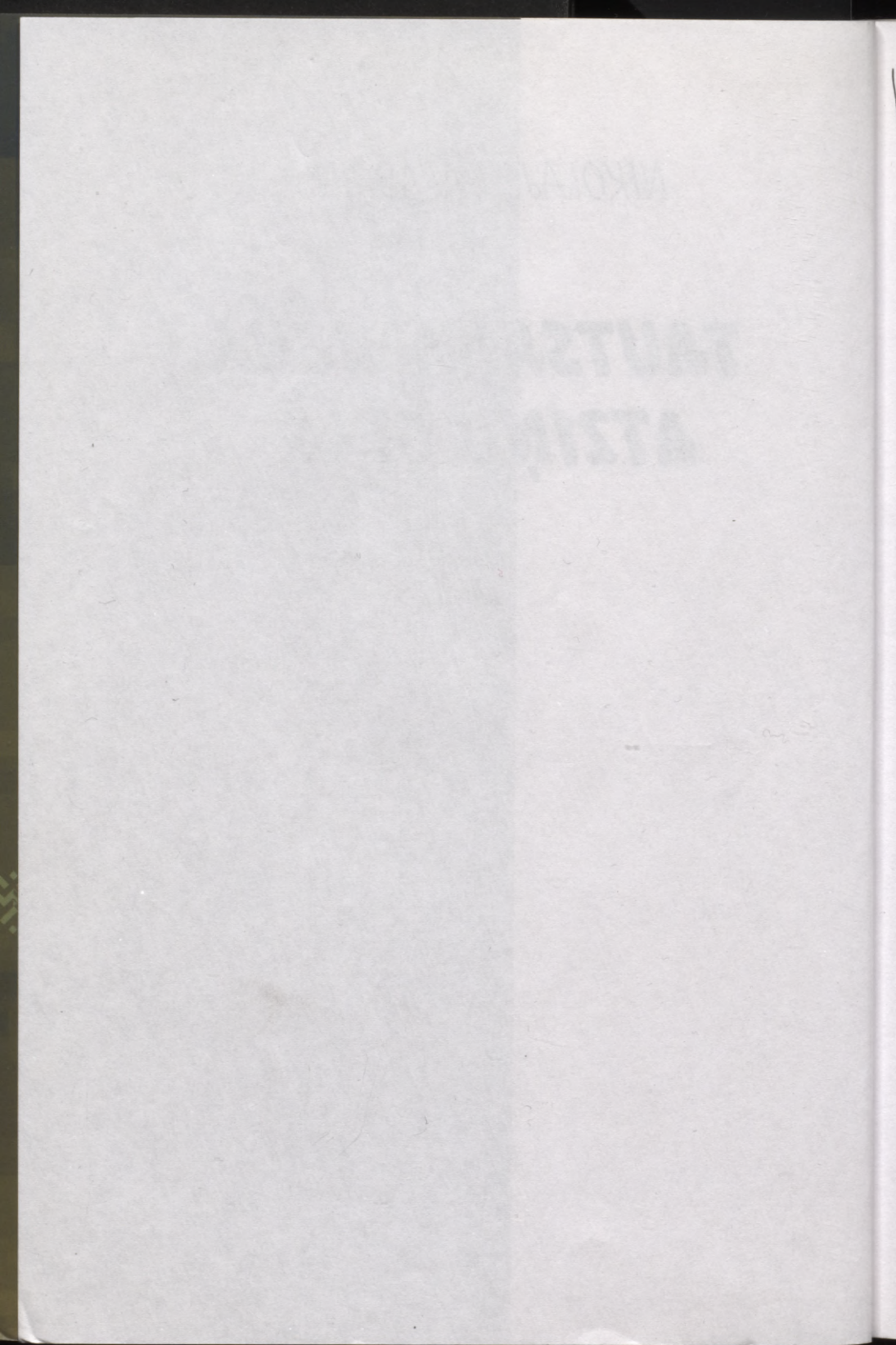
TEODORS ŠTORMS

BET MANA SIRDS IR PIEĶĒRUSIES TEV
TU, PELĒKĀ PILSĒTA PIE JŪRAS,
JAUNĪBAS BURVĪBA AIZVIEN VĒL
SMAIDOT ATDUŠAS TEVĪ, JĀ, TEVĪ
TU, PELĒKĀ PILSĒTA PIE JŪRAS.

NIKOLAJS BALABKINS

**TAUTSAIMNIEKA
ATZIŅU CEĻŠ**

2003-4
55

Latvian
Library

L
33

NIKOLAJS BALABKINS

TAUTSAIMNIEKA ATZIŅU CEĻŠ

ESEJAS UN VĒRTĒJUMI

MEMENTO

TREJI

DEVIŅI

Stokholma - Rīga - 2002

Dr. Nicholas W. Balabkins is Professor Emeritus of Economics at Lehigh University in Bethlehem, Pa., USA. He was born in Latvia, where he attended grammar school and high school. At the end of World War II, his entire family moved to Lübeck, Germany. In 1946, Nicholas enrolled in the University of Göttingen to major in Economics. In November 1949, he graduated with the degree of Dipl. rer. pol. While in Göttingen, he also took the Russian - German interpreter's degree. Two years later, in 1951, he emigrated to the United States of America. In 1953, he took the Master's degree in Economics at Rutgers University, New Brunswick, N. J. In 1956, he earned his Ph. D. in Economics, also at Rutgers University. Since 1957, he has been teaching economics at Lehigh University. He has written 10 books and authored numerous articles on topics ranging from West German reparations to Israel to economic development in Africa to the economics of post - Communist transition in his native Latvia. He has travelled and lectured in many countries. He is a member of the Latvian Academy of Sciences since 1991. He has also served on numerous editorial boards, including the Journal of Economic Literature, Technovation, the Journal of Baltic Studies, and the Journal of Contemporary African Studies.

Grāmatu iespiešanai sagatavojis apgāds "Memento"
un apgāds "Treji Deviņi".

© Nikolajs Balabkins

© MEMENTO

© TREJI DEVIŅI

ISBN 91-87114-46-1

ISBN 9984-714-12-8

MEMENTO

TREJI DEVIŅI

Stokholma - Rīga - 2002

Iespiests Talsu tipogrāfijā.

SATURS

IEVADNODAĻA

J.Mežaks. Ievadvārdi par autoru	7
Tautsaimnieka atziņu ceļš	11
Atjaunotās Latvijas pirmie 10 gadi (1991-2001)	31

I

TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJA UN PRAKSE

Uzņēmēja jēdziens tautsaimnieka skatījumā	65
Uzņēmēja tēls latviešu literātūrā	83
«Rīgas audums» – novātorisma paraugs Latvijā	125
Latvijas saimniecības sagrāve 1940-1941	140

II

ZINĀTNES LĪKLOČI

Latvijas Zinātņu akadēmijas grūtais ceļš	155
Vai pagātne der nākotnei?	172
Eseja par Gunāru Mirdālu	181
Brālībai un tautas spēkam	193

III

DIŽI TRIMDAS VĪRI

Pēteri Norvili (1902-1996) pieminot	203
Suminājums Bernhardam Epermanim	207
Gundars Ķeniņš-Kings	211
Ezerzemes dēls Jānis Kļaviņš	216
Redaktoru Viktoru Neimani pieminot	219
Uldis Ģērmanis par Kurzemes cietoksni un leģionu	223
J.Liepiņš. Rakstu kārtošanas palīga pēcvārds	230

Ievadvārdi par autoru

Balabkinu dzimtai ir sena, kādus 300 gadus gaŗa, trimdas pieredze. Pēc 1666./1667. gada šķelšanās Krievijas grieŗu ortodoksā baznīcā pareizticīgie izslēdza no baznīcas un sāka vajāt vecticībniekus, jebŗu pirms 1666./1667. gada reformām paŗi bija vecticībnieki. Visi, kas turpināja krustu mest ar diviem pirkstiem, tika nosaukti par vecticībniekiem, sektantiem. "Divpirkstniekiem" atņēma sabiedrībā vertikālo augŗupeju: viņi drīkstēja tikai kopt zemi vai nodarboties ar tirdzniecību. Šo reliģisko traģēdiju M. Musorgskis ir ietvēris savā operā «Chovanščina». Viena daļa vecticībnieku glābās katoliskajā Latgalē. 1935. gada tautas skaitīšanās Latvijā bija 107.000 vecticībnieku jeb 5,5 procenti. Tolerantajā Latvijas valstī viņi baudīja visas pilsoņu tiesības.

Nikolaja Balabkina vecāku ģimene dzīvoja Daugavpilī un ar cītīgu darbu un uzņēmību bija sasniegusi ievērojamu turību. Jaunas Balabkinu vajāšanas sākās 1940. gadā, komunistiem okupējot Latviju. Šoreiz iemesls vajāšanai nebija reliģiskā pārliecība, bet gan ģimenes pārticība. Balabkinu ģimene tika uzskatīta par burŗujiem – "sociāli bīstamiem kaitniekiem", kā toreiz teica. Tēvam atņēma viņa gaŗas pārstrādes uzņēmumu un visu citu kustamu un nekustamu īpaŗumu. Pat ģimenes locekļu dzīvība bija apdraudēta, tā ka nācās slepeni atstāt Daugavpili.

Jau kā pusaudzis Nikolajs saprata, ka jādzīvo tā, lai neviens nekad nekā nespēj atņemt. Visam jābūt galvā. Tiklīdz radās iespēja, viņŗ sāka savu pārliecību īstenot dzīvē – mācīties, dedzīgi un neatlaidīgi mācīties. Bet līdz tam laikam bija vēl citi drāmatiski, dzīvību apdraudētāji apstākļi.

Okupantiem un laupītājiem nepietika tikai ar mantas atņemšanu, viņi kāroja arī pēc Balabkinu dzīvības. Vairāk nekā pēc piecdesmit gadiem Latvijas Valsts archīvā glabātie dokumenti atklāja, ka visa

Balabkinu ģimene (tēvs, māte un 7 bērni, Nikolajam bija tikai 15 gadu, jaunākais brālis vēl zīdaiņa vecumā) bija paredzēta izsūtīšanai 1941. gada 14. jūnijā, bet arestētāji ģimeni vairs neatrada Daugavpils Raiņa ielas 79. namā. Pēc trim gadiem ģimene bija pārliecināta, ka, komunistiem atgriežoties, dzimtenē dzīves vairs nebūs, un 1944. gada rudenī ģimene paglābās Vācijā. Taču tanī vasarā Nikolajs jau bija iesaukts Latviešu leģionā. Palika dzīvs, bet savai ģimenei varēja pievienoties, nākot no kara gūstekņu nometnes, tikai pēc 1945. gada septembra.

Nikolajs Balabkins dzimis Daugavpilī 1926. gadā. Bērnišas un latviešu skolas gadi pagāja šai daudztautību garnizona pilsētā. Par šiem gadiem viņam vislabākās atmiņas, tagad ir prieks satikt retu to gadu skolas biedru. Pēc pamatskolas beigšanas Nikolajs iestājās Daugavpils Valsts komercskolā. Pārnācis no kara sveiks un vesels, viņš sev jautāja: ko darīt tālāk? Vecāki tolaik dzīvoja pie Hamelnas, dienvidos no Hannoveras. Par to, kāds gars valdīja Balabkinu ģimenē arī Vācijā, liecina tēva vārdi: “Dēls, ej skoloties, es tev palīdzēšu. Visa mūsu manta dzimtenē izkūpēja kā pieneņu pūkas vasaras vējā, bet mums laimējās. Mēs esam dzīvi un izmukuši no komunistu nagiem. Ar to pietiek. Būsim pateicīgi liktenim!”

Nikolajs sāka mācīties. Jau 1949. gadā viņš beidza Getingenas (*Göttingen*) universitāti ar *Dipl. rer. pol.* gradu. Tūlīt pēc iebraukšanas ASV mācīšanos turpināja Ratgera (*Rutgers*) universitātē (*New Brunswick, New Jersey*), kur 1953. gadā ieguva maģistra (*M. A.*) gradu, bet 1956. gadā – tanī pašā universitātē doktora (*Ph. D.*) gradu. Protams, mācīšanās un pētniecības darbs turpinājās visu mūžu, bet tagad sākās citu mācīšana – iegūto zināšanu un atziņu atdošana lekciju un rakstu veidā audzēkņiem.

Izņemot pašu pirmo gadu, viss vēlākais viņa darba mūžs ir saistīts ar Lihaijas (*Lehigh*) universitāti Betlēmes (*Bethlehem*) pilsētā Pensilvānijas pavalstī. Tur Nikolajs Balabkins 1957. gadā sāka strādāt par universitātes profesoru, būdams gados pats jaunākais, mācot tautsaimniecību (ekonomiku). Jau 1967. gadā viņš ieguva pilnas slodzes profesora darbu. Emeritēts 1994. gadā. Tanī pašā laikā bijis viespro-

profesors vasaras sēmeštrās Vācijā – Karlsruēs (1969) un J. V. Gētes universitātē (1981). Lasījis lekcijas daudz valstu universitātēs – ASV (10), Kanadā (2), Vācijā (11), Anglijā (1), Holandē (1), Ukrainā (1), Krievijā (2), Afrikā (3), Dominikā (1) un Latvijā (2).

Pētniecības nolūkā un ar referātiem bijis Latvijā, Kanadā (lasījis referātus arī latviešu sabiedrībai), Zviedrijā, Krievijā un Ukrainā, daudzreiz Vācijā, Itālijā, Austrālijā, Ungārijā, 7 reizes dažādās Afrikas valstīs, ASV un Izraēlā.

Līdz šim Balabkins publicējis 8 grāmatas, divas kopā ar līdzautoriem – Manfredu Šnepu (*Kad Latvijā būs labklājības valsts*, 1993) un Arnoldu Aizsilnieku (*Entrepreneur in a Small Country*, 1975). Divi apjomīgi sējumi attiecas uz pēckara Vāciju – *West German Reparations to Israel 1971. gadā* un *Germany Under Direct Controls, Economic Aspects of Industrial Disarmament 1945 - 1948* (1964. gadā). 1982. gadā iznāca viņa monogrāfija *Indigenization and Economic Development: The Nigerian Experience*. Tai sekoja *Not by Theory Alone* 1988. gadā, kā arī divstundu kasete *The German Historical School of Economics*. Viņš bija viens no 13 Amerikas tautsaimniekiem, kas tika lūgts piedalīties pasākumā «Lielie tautsaimniecības domātāji» (*Great Economic Thinkers*). Viņa atvadu lekcija *Patters of Economic Reasoning 1946 - 1994* iznāca Lihaijas universitātes apgādā. Atsevišķi raksti publicēti 33 zinātniskos žurnālos.

Par savu darbu profesors Nikolajs Balabkins saņēmis vairākas akadēmiskas atzinības ASV un Latvijā. 1991. gadā Latvijas Zinātņu akadēmija viņu ievēlēja par savu locekli un 1994. gadā piešķīra viņam Kārļa Baloža medaļu. Nikolajs Balabkins ir izcils lektors. Pēc viņa referāta Toronto kāda klausītāja izteica atzinību ar vārdiem: “Pie jums gan studentiem ir viegli mācīties!” To pašu apliecina arī Lihaijas universitātes 1994. gadā Balabkinam piešķirtā Balva izcilam docētājam (*Stabler Award for Excellence in Teaching*).

Jau no iepriekš pieminētā lasītājs būs ievērojis, ka Balabkinam ir ciešas saites ar Latviju un latviešiem. Viņš ir studentu korporācijas «Beveronija» filistrs, biedrs akadēmiskā Baltijas Studiju veicināšanas

apvienībā (*Association for the Advancement of Baltic Studies*), biedrs un arī prezidents Latviešu Akadēmisko mācību spēku un zinātnieku apvienībā.

Tāds īsumā ir trimdas latviešu zinātnieka Nikolaja Balabkina dzīves gājums un darbs. Viņš sasniedzis daudz, ieguvis starptautisku ievēribu un novērtējumu. Ja kaut ko Nikolajs Balabkins savā dzīvē nožēlo, tad tā ir zaudētā iespēja strādāt savā dzimtenē tās labā. Sešdesmit gadus viņa vārds Latvijā bija noklusēts. Tagad latvieši Latvijā ar profesoru Nikolaju Balabkinu un viņa darbiem var iepazīties, lasot viņa grāmatas.

Jānis Mežaks

Toronto 2002. gada pavasarī.

Tautsaimnieka atziņu ceļš (1946-1994)

1944. gada jūlijā Sarkanarmija pārgāja Latvijas robežu. Balabkinu ģimene bija pārdzīvojusi komunistu okupācijas briesmas Latvijā un 1940./1941. gadā tik tikko izglābusies no “sabiedriski nepieņemamo elementu” deportācijas uz Sibīriju. Mans tēvs bija sekmīgs uzņēmējs, gaļas izstrādājumu ražotājs, kas allaž bija bijis paraugs tiem uzņēmējiem - novātoriem, par kuņiem savulaik rakstījis Jozefs Šumpēters (*Joseph A. Schumpeter*). Tā, komunistiem stāvot pie mūsu pilsētas vārtiem, manai ģimenei bija divas izvēles: vai nu ģimenes pašnāvība vai bēgšana uz Vāciju. Ģimene nolēma bēgt uz Rīgu un no turienes ar kuģi tālāk uz Vāciju. Ģimenei laimējās, daudzi bēgļi nesusniedza Vācijas krastus. Arī es paliku dzīvs un atkal tikos ar savu ģimeni Vācijā, netālu no Hamelnas (*Hameln*) – “*Rattenfängerstadt*”. Angliski šī pilsēta pazīstama kā “Raibā stabulētāja” (*Pied Piper*) dzimtene.

Kad šaušana un bumbošana bija stājusies, radās jautājums, ko iesākt vecākajam dēlam Nikolajam. Es pats gribēju studēt medicīnu, bet ekskursija tuvējā morgā man lika atstāt šo domu: es noģību. Tā kā nācu no uzņēmēja ģimenes un tā kā vēl cerējām atgriezties Latvijā, tēvs domāja, ka man vajadzētu zināt kaut ko par tirdzniecības pasauli. Un tā tika nolemts, ka man jāstudē tautsaimniecība.

Deviņpadsmit gadu vecumā mani uzņēma Getingenas (*Göttingen*) universitātē, kas tajā laikā atradās angļu okupācijas zonā. Getingena atšķīrās no vairuma Vācijas pilsētām 1945. gadā ar to, ka tā bija pārdzīvojusi kaŗu neskarta. Bija gan jāpārtiek ar normētām pārtikas devām, kas paredzēja apmēram 1.200 kaloriju dienā, galvenokārt kukurūzas maizes un zupu veidā. Mums nebija siltu drēbju, nebija atsevišķu dzīvokļu, nebija silti kurinātu klausītavu, bet dzīvojām un darbojāmies

itin laimīgi, jo bijām pārdzīvojuši kaŗu.

Hitlera Vācijai sabrūkot 1945. gadā, Rietumvācijas akadēmiskiem tautsaimniekiem palika tas, ko Jozefs Šūmpēters reiz nosauca par “totālitāro valstu” tautsaimniecību. Mans pirmais kurss tautsaimniecībā bija Gustava Kasela (Cassel) “Ievads sociālās tautsaimniecības teorijā”. Kasels bija zviedru tautsaimnieks, Gunara Mirdāla (Myrdal) skolotājs. Viņu Līhaijas universitātei bija gods uzņemt 1966. gada rudenī, pirms zinātniekam piešķīra Nobela prēmiju tautsaimniecībā.

No šī kursa divas vienkāršas mācības: pirmkārt, ka cena ir kādas preces (pieejamības) rādītājs, otrkārt, iemācījos izprast jēdzienu par saimniecisku procesu savstarpējo atkarību. Kasels izteica šo savstarpējo atkarību piedāvājuma un pieprasījuma vienādojumos, bet ne tik “atbaidoši” matēmatiski, kā darīja Valrass (*Walras*). Pietika ar lineāro algebru. Šī bija man pirmā cikstēšanās ar vispārējā līdzsvara jēdzienu tautsaimniecības teorijā.

Šajā pirmajā sēmeštrī lasīja vēl vienu teorijas kursu, kam pamatā ir marģinālisma skola. Tur iepazinos ar Karla Mengera (*Menger*, 1840-1921), Frīdriha fon Vīzera (*von Wieser*, 1851-1926), Hermana Heinriha Gosena (*Gossen*) un Eigēna fon Bēma-Baverka (*Eugen von Böhm-Bawerk*, 1851-1914) darbu pamatelementiem. Tieši šajā laikā sāku augsti novērtēt austriešu tautsaimnieku skolas ievērojamo devumu. Visi šie darbi ir rakstīti vācu valodā, un tie ir palikuši “ieslēgti” vācu vidē. Tas bija Herkula darbs, ko paveica Ņujorkas universitātes profesors Izraels Kirzners (*Israel Kirzner*), kas deva šai austriešu skolai akadēmisku prestižu, panākot tās respektēšanu daudzās, tomēr ne visās Amerikas universitātēs.

Protams, Getingenā klausījos lekcijas arī tieslietās un uzņēmumu vadībā, bet tās uz mani neatstāja ne mazāko iespaidu. Vācijas universitātēs pirmajā studiju gadā pārbaudījumu nebija. Profesoram bija tikai jāparaksta studentu lekciju grāmatiņa sēmeštra sākumā un beigās. Sēmeštra beigās parasti atgriezoz Hamelnā, kur pavadīju brīvdienas.

Vecākiem izstāstīju, ka esmu neapmierināts ar to, kas man mācīts. Abi teorijas kursi tautsaimniecībā balstījās jēdzienos, kas man bija sveši:

ražošanas līdzekļu privātpašums, dzīvotspējīga politiska sistēma, ko sauc par demokrātiju, un jebkādas formālas ideoloģijas trūkums.

Kopš 1940. gada biju dzīvojis trīs dažāda veida diktatūrās. Centos izprast tos pieņēmumus (kaut netieši izteiktus), kuŗos balstījās tautsaimniecības teorija. Biju nemierīgs, jo zināju, ka ir starpība starp “tīro” teoriju un “nekārtīgo” ikdienu Staļina un Hitlera īstenībā.

Cerēdams atrast kaut kādu skaidrību šajos jautājumos, nākošajā sēmeštrī klausījos lekcijas sociālismā, liberālismā, marksismā un *laissez-férisismā*. No šiem kursiem apguvu marksismu un radās saprašana tautsaimniecības atziņās, bet neguvu nekā taustāma – nekādas praktiskas zināšanas vai “darba rīku” zināšanas (“*tooled knowledge*”), kā mēs to devētu šodien.

Tas bija pēc neiedomājami aukstās 1947. gada ziemas, kad okupētās Rietumvācijas izpostītajās pilsētās visi ūdensvadi aizsala un kad normēta pārtikas deva nokrita zem 1.000 kalorijām dienā. Tad iesāku vairāk mācīties pats uz savu roku. Līdz ar lekciju apmeklēšanu kļuva par rēgulāru lasītāju lieliskajā universitātes bibliotēkā. Biju līdz tam laikam ieguvis vācu un krievu valodas tulka diplomu un sāku aizrautīgi lasīt vācu un krievu valodā par industriālizācijas strīdiem Padomju Savienībā 1920. gados un par Pirmās un Otrās piecgades ieviešanu dzīvē. Kā zēns biju dzirdējis šausmu stāstus par Staļina industriālizācijas politiku un par viņa nežēlīgo “cilvēku kapitāla” iznīcināšanu. Biju sev jautājis, kāpēc būtu jānogalina cilvēks, ja tas nepieņem komunistu ideoloģiju? Uzskatīju padomju sabiedrisko iekārtu par nenormālu sociālās sistēmas veidu, neticēju, ka Padomju Savienība varētu cilvēcei dot materiālu nirvānu, bet 1947. gadā man bija jāsamierinās ar to, ka Padomju Savienība vēl turpināja pastāvēt un ka tā pat bija uzvarējusi Otrā pasaules kaŗā. Bet nekad nedomāju, ka tā varētu pastāvēt tik ilgu laiku – līdz astoņdesmito gadu beigām.

Grāmata, kas deva skaidru atbildi uz šo jautājumu, bija 1922. gadā izdotā Ludviga fon Mizesa (*von Mises*) *Kooperatīvā saimniecība (Gemeinwirtschaft)*. Pēc Mizesa domām sabiedriskā iekārta, kuŗā ražošanas līdzekļi neatrodas privātu īpašnieku rokās, kuŗā nav tirgus saimniecības

un politiskā plūrālisma, nespēj pārvarēt savus pašradītos trūkumus, tai agri vai vēlu jāsabruk – “jāimplodē”, kā mēdz teikt angļi. 1950. gados Mizesa grāmatu izdeva angļu valodā ar virsrakstu *Human Action*, ko vairums amerikāņu un angļu akadēmisko tautsaimnieku sirdīgi nonievāja.

Otra grāmata, kas tajā laikā atstāja paliekošu iespaidu manā domāšanā, bija Valtera Eikena (*Walter Eucken*) *Tautsaimniecības pamati* (*Die Grundlagen der Nationalökonomie*). Tā aplūko jautājumu, ko autors nosauc par “lielo antinomiju” jeb pretrunu starp tirgus saimniecības veidiem un dažādām centrālās plānošanas sistēmām. Šī grāmata izskaidro, cik tautsaimniecībā svarīgs ir sabiedriskās iekārtas jēdziens, ko tautsaimniecības klasiķi allaž pameta *ceteris paribus* grozā pieņemot, ka pārējie noteikumi ir vienādi.

Bez tam klausījos vairākus lekciju kursus tautsaimniecības politikā, jo mani interesēja hiperinflāciju procesi un to ietekme uz dažādiem sabiedrības slāņiem pagātnē. Izzinājis sekas, es sapratu, kā Hitlers un Musolīni (pēdējā laikā Žirinovskis Krievijā) ieguva populāritāti.

Manis apmeklētie kursi tieslietās un saimniecības vēsturē bija garlaicīgi, bet pāris kursu finanču zinībās man iemācīja izprast valsts ipašuma nozīmi saimnieciskajā dzīvē.

Manam sestajam semestrim tuvojoties, vajadzēja četras semināru apliecības, lai iegūtu tiesības likt valsts eksāmenus. Lai apliecību iegūtu, parasti bija jāiespiež kādā vācu tautsaimniecības žurnālā zinātniska darba kopsavilkums un tas jānolasa semināra dalībniekiem, kas pēc tam sāka referātu iztirzāt. Šajās intelektuālajās sadursmēs pirmo reizi iemācījos aizstāvēties kā iesācējs tautsaimnieks. Tajā laikā nebiju pārāk izveicīgs runātājs – allaž biju nobijies līdz nāvei. Pakāpeniski no bailēm atrisījos, un Lihaijas universitātes studenti var liecināt, ka tagad lekcijas lasu mierīgi. Neesmu arī bez vajadzības uztraucis studentus, atzīdams, ka docētāja un studentu saskaņa veicina visa veida mācības.

Reizē ar ziņu, ka esmu tiesīgs kārtot valsts eksāmenus, saņēmu vēsti, ka būs jāuzraksta diplomdarbs paša izvēlētā nozarē sešu nedēļu laikā. Pēc tam jānoliek pieci rakstveida pārbaudījumi – tautsaimniecības

teorijā, ekonomiskajā politikā, finanču zinībās, uzņēmumu vadībā un kādā fakultatīvā priekšmetā. Katrs pārbaudījums ilga piecas stundas. Ja visus piecus izturēja, tad varēja piedalīties publiskā mutvārdu pārbaudījumā.

Kad bija zināms, ko no manis sagaida, es atrāvos no sabiedriskās dzīves nākošajos trīspadsmit mēnešos, lai gatavotos valsts pārbaudījumiem (*Staatsexamen*). Gribēju vairāk un skaidrāk izzināt par tautsaimniecības ideju attīstību un to savstarpējo radniecību Eiropā. Angliski tolaik nepratu. Varēju lasīt tikai tos darbus, kas publicēti vācu vai krievu valodā.

Vispirms lasīju vācu "kamerālistu" darbus, koncentrējoties uz Justi (*Justi*) un Mēzeru (*Möser*). Vairāki jautājumi kļuva daudz skaidrāki – to skaitā demokrātijas nozīmība, valsts īpašums, valūtas stabilitāte, dažādi nodokļu veidi, kā arī ģeopolitika. Pēc tam studēju Adama Smita (*Adam Smith*) *Tautas labklājība (The Wealth of Nations)*, gan vācu tulkojumā, Deividu Rikardo (*David Ricardo*) un Džonu Milu (*John Stewart Mill*), arī vācu valodā. Alfrēdu Maršalu (*Marschall*) nelasīju, toties sīkāk iepazinoties ar Gustava Kasela un Knuta Viksela (*Wicksell*) darbiem. Sekoja Tomass Maltuss (*Thomas R. Malthus*), Sismondi un Jozefs Šumpēters, kuŗa *Kapitālisms, sociālisms un demokrācija (Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie)* bija iznācis vācu tulkojumā Šveicē 1948. gadā. Šumpētera darbi piesaistīja manu uzmanību. Tad studēju Enriko Barones (*Enrico Barone*), Tugana-Baranovska (*Tugan-Baranowsky*) un Frīdriha Hajeka (*Friedrich von Hayek*) darbus. Nobeidzu šo saimniecisko ideju attīstības izpēti ar Eižena fon Bēma-Baverka (*Eugen von Böhm-Bawerk*) lielo darbu *Kapitāls un kapitālprocenti (Kapital und Kapitalzins)*. Visieciņītākā mācību grāmata man bija O. Cvīdineka-Zidenhorsta (*Zwiedineck-Südenhorst*) *Vispārējā tautsaimniecība (Allgemeine Volkswirtschaftslehre)*.

Tautsaimniecības teorijā izlauzos cauri Heinriha fon Štackelberga (*Heinrich von Stackelberg*) darbam *Tirgus veids un līdzsvars (Marktform und Gleichgewicht, 1934)*, kā arī šī paša autora grāmatai par mikroteoriju. Angliski runājošā pasaulē tajā laikā vadošie cenas teorijas

formulētāji bija Edvards Čemberlins (*Edward Chamberlin*, 1899-1967), ievērojams ar savu *Theory of Monopolistic Competitions*, 1933 un Džona Robinsone (*Joan Robinson*) ar savu *Economics of Imperfect Competition*. Eiropas kontinentā Heinrichs fon Štakerbergs un Eriks Šneideris (*Erich Schneider*) bija vadošie nepilnīgās konkurences (*imperfect competition*) cenu teorētiķi. Iepazinos arī ar mikroinstrumentiem (*micro-tools*), kuņus attīstīja Štakerbergs, un lasīju Heinrichu fon Tīnenu (*Heinrich von Thünen*), novietojuma teorijas (*location theory*) izvirzītāju. Ieskatījos arī Augusta Leša (*Lesch*) 1949. gada darbā *Saimniecības telpiskā kārtība* (*Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*).

Pavadīju trīspadsmit mēnešus pie grāmatām no astoņiem rītā līdz pieciem pēc pusdienas, izņemot svētdienas. Savam diplomdarbam izvilku biļeti ar tematu "Džona Keinsa (*John Meynard Keynes*) interešu teorija – raksturojums un trūkumi". Pavadīju sešas murgainas nedēļas, cenšoties izprast šo tematu bez kompetentā Keinsa *Vispārējās teorijas* (*General Theory*) tulkojuma. Diplomdarbu pieņēma, un mani pielaida pie pieciem rakstveida pārbaudījumiem. Uzrakstīju pārbaudījumus vienas nedēļas laikā, un man ļāva piedalīties mutvārdu eksāmenā.

Neesmu aizmirsis šo pārdzīvojumu. Pieci kandidāti sēdēja pieciem profesoriem pretī, kā arī eksāminācijas komisijas priekšsēdis, kas bija Lejassaksijas (*Niedersachsen*) pavalsts Izglītības ministrijas pārstāvis, "neakadēmiķis".

Iesākām ar teoriju. Tika jautāts, un studentu atbildes pieņēma vai noraidīja. Katram bija jāatbild četri vai pieci jautājumi. Sekoja jautājumi tautsaimniecības politikā, finanču zinībās, uzņēmumu vadībā un kandidāta paša izvēlētos priekšmetos. Mutvārdu pārbaudījums ilga no astoņiem rītā līdz vieniem pēcpusdienā. Apmēram simtu studentu sēdēja aiz kandidātiem un klausījās bez tiesībām jautāt un atļaujas izdarīt rakstiskas piezīmes.

Kad visi kandidāti bija eksāminēti, viņus izsūtīja ārā no telpas, kamēr eksāminēšanās komisijas izlēma kandidātu likteni. Daudzi kandidāti eksāmenus neizturēja. Šos kandidātus iesauca atpakaļ pārbaudījumu telpā, un viņiem paziņoja eksāmenu rezultātus. Pēc tam

laimīgie saņēma savu profesoru rokas spiedienus un svētību. Arī es biju šo rokas spiedienu un svētības saņēmēju vidū, un 1949. gada 24. novembris bija mana laimīgākā mūža diena. Biju saņēmis Getingenas universitātes beigšanas diplomu un tagad skaitījos diplomēts tautsaimnieks. Nevēlējos tomēr palikt uz dzīvi Rietumvācijā. Vēlējos nokļūt pie savas ģimenes, kas starplaikā jau bija izceļojusi uz Dienvidņūdžersiju (*South New Jersey*) Amerikas Savienotajās Valstīs.

Tālākās studijas Ratgersa universitātē

Iebraucot Amerikas Savienotajās Valstīs 1951. gada vidū, nezināju īsti ko darīt. Kāda firma Ņujorkas pavalstī piedāvāja man praktikanta (*management training*) vietu. Piedāvājumu tomēr nepieņēmu. Nevēlējos kļūt arī par valsts ierēdni. Tāpat negribēju uzsākt pašam sava privāta uzņēmuma veidošanu, jo vēl ļoti spilgtā atmiņā bija palicis 1940. gads, kad komunisti nacionālizēja mana tēva uzņēmumu un stundas laikā padarīja viņu par nabagu.

Sapņoju, ka varētu kļūt par mūžīgo studentu, varbūt par skolotāju, pat par universitātes profesoru. Iedomājos, ka tādā kārtā man paliktu pašam kaut kas tāds, ko man neviens nekad nevarētu atņemt. Zināju, ka Amerika šādas iespējas sagādāja pat politiskiem bēgļiem. Citas valstis to darīja ļoti negribīgi. Izlēmu iegūt doktora gradu tautsaimniecībā, kaut gan man tobrīd kabatā nebija ne centa.

Iestājoties universitātē 1952. gada janvārī, nācās cīnīties ar grūtībām, ko sagādāja keinsisms. Studējot Getingenā, biju lasījis vienīgi Džona M. Keinsa *Miera saimnieciskās sekas* (*The Economic Consequences of Peace*) vācu tulkojumā. Šajā darbā Keinss pārliecinoši parāda, kā nedrīkst slēgt mieru. Viņš paredzēja, ka Vācijai uzliktā 32 miljardu dolāru soda nauda nebūs uzvarētājiem (Francijai un Anglijai) izdevīga, jo, lai iegūtu valūtu, ar ko atmaksāt uzliktās kara reparācijas, Vācija būs spiesta pārpludināt šīs valstis ar savām precēm, lai tādā kārtā iegūtu nepieciešamo valūtu reparāciju maksāšanai. Savā darbā Keinss norādīja, ka Versaļas miera līgums "smagi apvainoja taisnību, žēlsirdību

un gudrību". Nebiju vēl lasījis viņa *Apcerējumu par naudu (Treatise on Money)*, un tāpēc man nebija ne mazākās jēgas, ko īsti nozīmē "līdzsvars pie mazāk nekā pilnas nodarbinātības" ("*equilibrium with less than full employment*").

Tāpat toreiz nekā nezināju par deflācijas plaisu, kaut gan 1948. gada jūnijā, divas dienas pēc naudas reformas pēckaņa Vācijā, biju nopircis par 10 DM Keinsa darbu *Allgemeine Theorie der Beschäftigung, des Zinses und des Geldes*, kas bija viņa grāmatas *Vispārējās teorijas* tulkojums vācu valodā. Tūlīt mēģināju to izlasīt, bet vācu teksts bija tikpat kā nesaprotams. Piemēram, "*the propensity to consume!*" ("*patērēšanas tieksme*") vācu valodā bija pārtapusi par patērēšanas dziņu. Vai jūs varat iedomāties šādu jēdzienu – "*the marginal urge to consume*"? "*The marginal efficiency of capital*" vāciski pārvērtās par "*die Grenzleistungsfähigkeit des Kapitals*", kas angļiski aptuveni atbilstu "*the marginal performance ability of capital*". 1948. gadā aptvēru, ka tulkojumā kaut kas ir zudis, un tā es šo sējumu noliku pie malas. Beidzot tam bija pienācis īstais laiks.

Profesors Kents Kurihara (*Kurihara*) 1952. gadā bija vadošais makroekonomists. Dūcis tautsaimniecības doktorandu dzīvoja viņa ēnā, un mēs uztvērām ik vārdu, ko šis Japānā dzimušais zinātnieks teica savā aprautā amerikāņu izteiksmē. Tāfeli viņš vienmēr mēdza pierakstīt ar algebriskiem vienādojumiem. Rakstos viņa angļu valoda bija skaidra, kodolīga un precīza. Keinss bija viņa Dievs, un Džouna Robinsone bija keinsistu dieviete. Kuriharas darbs *Keinsisma dinamika (Keynesian Dynamics)* npublicētos uzmetumos bija studentu mācības grāmata.

Protams, lasījām arī dažādus rakstus no *Jaunās ekonomijas*, darbu *Keinsa ietekme uz teoriju un politiku (The New Economics, Keynes's Influence on Theory and Public Policy, 1947)*.

Visiem studentiem bija jālasa arī 1954. gadā izdots rakstu krājums *Tautsaimniecība postkeinsismā (Post Keynesian Economics)*, kur atrodamai vairāku autoru rakstus par dažādiem tematiem mikroekonomijā.

Šo autoru starpā bija Dadlijs Dilards (*Dudley Dillard*), Lorens

Kleins (*Lawrence Klein*), Franko Modiljāni (*Franco Modigliani*), Dons Patikins (*Don Patikin*), Lorijs Tarše (*Lorie Tarshis*), Šigetots Curu (*Shigeto Tsuru*), Viljams Vikrijs (*William S. Vickrey*) un citi. Ārpus keinsisma ļoti maz zināju par amerikāņu institucionālistu ekonomiskām teorijām. Torstens Veblens (*Thorsten Veblen*, 1857-1929) noraidīja klasiskās tautsaimniecības skolas galējības tāpat kā marģinālisma skolu. Viņam šķita, ka analīzes metodoloģija, kas balstījās hēdonismā, bija nederīga un bīstama. Lai panāktu nokavēto, apmeklēju profesora Viljama Beglija (*William C. Begley*) lekcijas institucionālistu ekonomikā (*Institutional Economics*). Palasīju Veblena *Teoriju par privilēģēto šķiru (Theory of the Leisure Class)* un tikpat kā nekā neieguvu. Bet viņa 1903. gadā izdotā *Teorija par tirdzniecības uzņēmumu (Theory of the Business Enterprise)* atstāja labu iespaidu, jo tehnoloģija nebija atmesta *ceteris paribus* grozā. Pēc deviņdesmit gadiem tas joprojām ir svarīgs darbs, lai gan esam atstājuši aiz muguras slidošās lentes tehnoloģiju rūpniecībā un esam iegājuši attīstītās tehnoloģijas laikmetā.

Džona Kamansa (*John R. Commons*) *Kapitālisma tiesiskie pamati (Legal Foundations of Capitalism, 1924)* arī bija vērtīgs darbs. Tagad, kad bijušās Padomju Savienības un Austrumeiropas valstis mēģina veikt pāreju uz labklājības kapitālismu, jautājums par to, kam vajadzētu piedēvēt ražošanas līdzekļiem, un šī jaunā īpašuma tiesību sekas pēkšņi parādījās kā no zila gaisa. Kursu nobeidzot, iepazīnos ar profesora Keneta Boldinga (*Kenneth E. Boulding*) izteicienu: "Institucionālismu tautsaimniecībā var uzskatīt par priekšlaicīgu sabiedrisko zinātņu sintezes mēģinājumu – mēģinājumu sintezēt sliktu tautsaimniecību ar sliktu socioloģiju un sliktu antropoloģiju emocionālu zemapziņas aizspriedumu vidē."

Ko Boldings tagad teiktu par šo brāzmaino (*blast*) apgalvojumu? Tā kā 1950. gados aizjūras imperiju dekolonizācija risinājās ar pilnu jaudu, visus studentus tikpat kā varas kārtā baroja ar dažādiem Haroda-Domara (*Harrod-Domar*) attīstības modeļu variantiem. Lai ļauts man īsumā paskaidrot! Haroda-Domara attīstības modelis apgalvo, ka produkcijas pieauguma koeficients līdzinās iekrājumu koeficientam,

dalītam ar kapitāla produkcijas koeficientu. Tātad, tautsaimniecības politikas terminos izsakoties, produkcijas pieaugums 5 procentu apmērā gadā, pieņemot, ka kapitālprodukcijas koeficients ir 3, paredzēja gada noguldījumu koeficientu 15 procentu apmērā.

Saimnieciskās attīstības teorija liek secināt, ka masīvi kapitāla ieguldījumi 1950. gados saimnieciski nabadzīgajās zemēs dotu brīnumzāles, kas ātri novērstu atpalcību, dažādas sabiedrības kaites un stagnāciju. Tas ir, saimniecisko attīstību pielīdzināja valsts kopprodukcijas augšanai. Šo teoriju, kam pamatā bija ieguldījumi, sumināja un slavēja prominenti tautsaimniecības zinātnieki, kas uzskatīja, ka tā ir piemērota visiem gadījumiem, visās valstīs, visādos klimatos.

Pēc četrdesmit gadiem zinām, ka saimnieciskās attīstības matrice sastāv no sešiem mainīgiem faktoriem: iedzīvotāju skaita, tehnoloģijas un ieguldījumiem, tirdzniecības cikliem, relatīvās cenas, saimnieciskās attīstības tempiem un ierobežojumiem un faktoriem, kam nav sakara ar saimniecību.

Profesors Valts Rostovs (*Walt Rostow*) nesen iepinis šos sešus faktorus saimnieciskās attīstības ietvarā. Haroda, Kaldora (*Kaldor*) Džonas Robinsones un Boba Solova (*Bob Solow*) ekonomiskās attīstības modeļi, raugoties no mūsdienu viedokļa, pēc Rostova domām ir tikai "dažu mainīgo lielumu elegantas abstraktas manipulācijas" un tas nav nekas vairāk kā vieglprātīgs laika kavēklis šo modeļu taisītājiem, kas dzīvo "ziloņkaula torņos" un kam neinteresē sava laika neatliekamie, dzīvē realizējamie jautājumi. Vēl tagad spilgti atceros, kā Afrikas tautsaimnieki smējās un vīpsnāja par šiem modeļiem manos ceļojumos uz Gambiju, Senegālu, Libēriju, Ganu, Nigēriju, Zambiju un citām Afrikas valstīm.

Protams, apmeklēju obligātos statistikas kursus, bet 1950. gados datori nebija studentu ikdienas rīcībā. Klausījos arī saimniecības vēsturi, ko mācīja profesors Broduss Mičels (*Broudus Mitchell*), zinātnieks, kas bija kādu piecdesmit grāmatu autors. Viņš zināja, ka nāku no Latvijas un ka maz jēdzu no Amerikas Savienoto Valstu saimnieciskās un politiskās evolūcijas, tāpēc viņš ieteica man lasīt biezos *Kontinentālā kong-*

resa protokolu (*Journals of the Continental Congress*) sējumus. 1950. gados eiropieši plānoja Eiropas koptirgus struktūru. Eiropiešiem priekšdarbus šajā uzdevumā pirms diviem gadsimteņiem bija veicis Amerikas Kontinentālais kongress. Profesors Mičels mani iepazīstināja arī ar Amerikas leģendārā pirmā finanču ministra Aleksandra Hamiltona (*Alexander Hamilton*, 1755-1804) garīgo mantojumu.

Hamiltons bija tas, kas savā *Report on Manufactures* (1791) ieteica amerikāņiem lietot "aizsargtarifu politiku" (*protective tariffs*), lai pasargātu amerikāņu vārīgo, vēl "zīdaiņa autiņos" tīto rūpniecību, neveltot ne mazākās vērības tam, ko teica Adams Smits vai viņa padevīgie atgremotāji. Šajā lekciju kursā arī izpratu, ka Frīdrichs Lists (*Friedrich List*, 1789-1846) bija Hamiltona mācekļis. Tāpat uzzināju, ka Daniels Reimonds (*Daniel Raymond*, 1786-1849) bija nozīmīgs tautsaimnieks, kas palicis laikam vismazāk ievērots, un tāds viņš paliek arī mūsdienās. Profesors Maksis Gideonss (*Max Gideonse*) mācīja starptautiskās tirdzniecības kursu. Pavadijām aizraujošu un intensīvu sēstestri, analizējot Vācijas reparāciju maksājumus Pirmā pasaules kara uzvarētājiem 1920. gados (*transfer theory*), par ko tagad neviens tautsaimnieks vairs nerunā.

Un beidzot: profesors Leopolds Kors (*Leopold Kohr*, 1909-1994) mani iepazīstināja ar mazo un lielo valstu saimnieciskā lieluma jēdzienu un tā nozīmi. Par šo darbu viņam Stokholmā piešķīra alternatīvo Nobela prēmiju 1980. gada vidū.

Kad 1956. gada augustā ieguvu doktora gradu (Ph. D.), Amerikas tautsaimnieki zinātnieki bija iemilējušies matēmatikā. Tautsaimnieku profesiju bija apžilbinājusi augstākā matēmatika (*calculus*), un klasiskā politiskā ekonomija (*Political Economy*) bija kļuvusi par ļoti abstraktu profesiju ar ļoti šauru interešu loku, ko tagad dēvē par *Economics*. Pirms šīs matēmatiskās revolūcijas tautsaimniecībā *Political Economy* sevī ietvēra arī tā saucamos blakus priekšmetus (*contiguous fields*): socioloģiju, saimniecības vēsturi un statistiku. Kad atstāju Ratgersa universitāti, Pols Semjuelsons (*Paul Samuelson*) bija tautsaimniecības profesijas jaunais elks. Semjuelsonam matēmatika bija tautsaimniecībai piemērota valoda. Tā nebija adekvāta Alfredam Maršalam un Džonam

Keinsam. Mans stiprums nebija ne matēmatiskajā tautsaimniecībā, ne augstākajā teorijā. Bet 1956. gada septembrī biju jau akadēmiskā orbitā – biju kļuvis par mācības spēku, proti, docētāju Vašingtonā un Džefersona kolledžā (*Washington and Jefferson College*) Rietumpensilvānijā.

Akadēmiskās dzīves orbitā

Jau no savām pirmajām akadēmiskās dzīves dienām zināju, ka profesoram simultāni jāpilda divi pienākumi. Viņam jālasa lekcijas, un viņam jāveic pētniecība, kas ved pie jaunām atziņām. Lekciju lasīšana nozīmē dot saviem klausītājiem zināšanas attiecīgajā priekšmetā iespējami pārlicinoši. Protams, bez šīs “transmisijas funkcijas” profesoram ir jālasa rakstiskie pārbaudījumi, jāvada disertācijas un jāsež mutvārdu eksāmenos.

Jau no pašiem akadēmiskās dzīves sākumiem nekad neveltīju vērību Amerikā populārās studentu “caurmēra līknes” (*grading on the curve*) atzīmēm. Es vērtēju katra studenta darbu lēnām, nesteidzoties, un students saņēma atzīmi, ko bija godīgi nopelnījis. Tas bija nepieciešams pamudinājums studentiem, lai viņi nopietni mācītos un lai viņi arī iemācītos racionāli domāt. Šī iemesla dēļ nebiju populārs profesors, toties gādāju, lai neviens nākotnes Dūnsberijs (*Doonesbury*) – Amerikā populārs karikatūrists – nesmiotos par manām atzīmēm studentiem. Nesen Dūnsberijs bija smējies, ka gandrīz katrs students, kas vēlas iestāties tieslietu fakultātē (*Law School*), uzrāda tikai piecniekiem rotātu liecību un Amerikas tieslietu fakultāšu uzņemšanas komisijas locekļi pauduši vēlēšanos liecībās redzēt arī kādu trijinieku, lai liecībām varētu ticēt.

Savā pirmajā darba vietā – Vašingtonas un Džefersona kolledžā – ātri vien atklāju, ka tur svarīgāka bija lekciju lasīšana un pētniecības darbs tika vērtēts par mazāk svarīgu. Lasīju lekcijas divpadsmit stundas nedēļā, vienlaicīgi cenšoties veikt arī pētniecības darbus. Ar starpbibliotēku palīdzību sagādāju sev nepieciešamo zinātnisko literāturu, parasti

nācās strādāt 80 stundas nedēļā.

Neraugoties uz šo milzīgo slodzi, es tomēr par darbu biju priecīgs. Man bija iespēja lasīt lekcijas un mācīties pašam. Šajā lieliskajā zemē pat politiskam bēglim, trimdiniekam, bija iespējams ar čaklumu un zināšanām strauji virzīties uz augšu.

Tomēr pēc kāda laika man darbs Vašingtona un Džefersona kolledžā sāka šķist pārāk ierobežots – alku pēc plašākiem garīgiem apvāršņiem. 1957. gada rudenī, pēc pirmā mācekļa gada šajā kolledžā, pārgāju darbā uz Lihaijas (*Lehigh*) universitāti. Un tieši šai mācību iestādē es kļuvi par “mūžīgo studentu” tautsaimniecībā, bet ne ordinārajā (*mainstream*) izpratnē.

Kad sāku lasīt amerikāņu mācību grāmatas dažādās tautsaimniecības nozarēs, manīju, ka ar katru gadu aizvien vairāk grāmatas tiek pārslogotas ar matēmatiskiem terminiem, diagrammām, formulām un regresa analīzi (*regression analysis*). Tajā pašā laikā konkrēti piemēri un norādījumi par Amerikas un pasaules neatliekamām un spiedošām problēmām zuda. Citiem vārdiem sakot, amerikāņu mācību grāmatas tautsaimniecībā kļuva “nevēsturiskas”. Topošam tautsaimniekam svarīgāk bija labi pārzināt matēmatisko tautsaimniecības teoriju nekā Amerikas vai pasaules saimnieciskās problēmas.

Gadu desmitiem aizejot, Amerika 1970. un 1980. gados iegāja “augstās tehnoloģijas” laikmetā (*High Tech Age*), bet es laužīju galvu, kā šādi skoloti tautsaimnieki spēs “integrēt” informācijas plūdus.

Kā tautsaimnieks centos allaž atšķirt “tīro” tautsaimniecības teoriju no “netīrās” dzīves īstenības. Akadēmiskie tautsaimnieki tiecas pēc nemainības, pēc absolūtā, bet es zināju, ka dzīves reālitate ir nosacīta un ka tautsaimniecības atziņās jāievēro attiecīgā vieta un laiks.

Klasiskās tautsaimniecības skola

Deviņpadsmitajā gadsimtā angļu tautsaimnieku teorijas savos žņaugos bija sagrābis vairums akadēmisko zinātnieku Anglijā, Francijā, arī Vācijā, bet tikpat kā nemaz neiesniedzoties Krievijā. Klasiskās tautsaim-

niecības pamatpieņēmumus var raksturot šādi:

1. Pašlabuma likums un darba dalīšana
2. Mazinošā ražīguma likums
3. Maltusa likums par iedzīvotāju pieaugumu
4. Dzelzs likums par algām
5. Zemes nomas likums
6. Kapitāla uzkrāšanas likums
7. Relatīvo priekšrocību princips tirdzniecībā
8. Vērtības likums
9. Naudas kvantitātes teorija
10. Seja likums par tirgiem (*Sat's law of markets*)

Uzskatīju, ka šie principi ir negrozāmi un piemēroti visos apstākļos. Ne laiks, ne vieta, nedz arī pastāvošā sabiedrības iekārta tos neietekmē. Domāju, ka šie likumi darbojas tajā pašā bezpersoniskajā veidā kā dabas likumi, un tādēļ tos nevērtēju par labiem vai sliktiem, morāliem vai amorāliem, tikai par nemainīgiem.

Bet šie likumi maz ievēroja “neierobežotās neiejaukšanās” politikas (*laissez-faire*) sabiedriskās sekas, un tie pilnīgi ignorēja 19. gs. otrās puses un 20. gs. pirmās puses lielākās ģeopolitiskās parādības pasaulē. Kad Anglija bija guvusi saimniecisku pārkumu, tās valdība bieži lietoja lielo kara floti, bet klasiskās tautsaimniecības desmit “dzelzs” likumi turpināja cildināt un attaisnot individa egoismu, neievērojot valsts egoismu. Tautsaimnieki bieži aizmirsa, ka pēc franču un spāņu kara flotes sakāves Trafalgaras kaujā 1805. gadā karaliskā angļu flote dominēja tikpat kā visos okeanos un jūrās un kļuva par pasaules policistu. Vai atceraties, kā 1812. gadā angļi nodedzināja Vašingtonas pilsētu? Atceraties, ka bija nepieciešams ģenerālis Endrū Džeksons (*Andrew Jackson*), lai iznīcinātu angļu ekspedīcijas karašpēku Jaunorleānā (*New Orleans*) 1815. gada 8. janvārī? Ja Dienvidamerikā, Karību jūrā, Afrikā vai Āzijā kāda valsts nebija izpildījusi savas finančiālās saistības ar Angliju, parādu piedzina angļu eskadra.

Čārlzs Peizlijs (*Charles William Pasley*, 1780-1861), Britu impe-

rijas globālās stratēģijas aizstāvis, uzskatāmi parādīja 1810. gada darbā *Apcere par Britu imperijas militāro politiku un iestādēm (An Essay on the Military Policy and Institutions of the British Empire)*, kā ģeopolitika papildināja klasiskās angļu tautsaimniecības it kā bezpersoniskos likumus. Tomēr akadēmiskie tautsaimnieki reti piemin, ka angļu klasiskās tautsaimniecības likumus veiksmīgi atbalstīja angļu karaflote.

Vācu kapitālisma labklājības valsts skola (*Sozialstaat*)

Neiejaukšanās princips politikā (*laissez-faire*), kas paredz tikpat kā pilnīgi atdalīt saimniecību no valdības, triumfēja 19. gs. pirmajā pusē, bet disonance sāka traucēt klasisko evaņģeliju par “interesu harmoniju”. Dabiskās brīvības sistēmai (*the system of natural liberty*) bija trūkumi. Vācu tautsaimnieki sevišķi sparīgi izteica iebildumus pret klasiskās tautsaimniecības teorētiskajiem pamatiem. Viņi zināja, ka “dabiskā harmonija” Anglijā nenoveda pie “sabiedriskās harmonijas”. To apstiprināja arī Markss un Engelss savos darbos.

Masīvā Silēzijas audēju sacelšanās 1844. gadā Vācijā, kā arī 1848. gada Komunistu manifesti bija spēcīga apsūdzība, kas vērsās pret fabrikas strādnieku sociālu apstākļu noteicējiem. Vācu tautsaimnieki, pazīstami kā tautsaimniecības vēsturnieki angļiski runājošā pasaulē, baidījās no marksisma mācības un marksistu misijas un gadiem ilgi pret to sirdīgi cīnījās.

Tāpat kā Džons Keinss lielās saimnieciskās depresijas laikā 1930. gados vācu tautsaimnieki gribēja mainīt un uzlabot “dabiskās brīvības” sistēmu, veicinot sociālo apgādi tirgus saimniecības ietvaros (līdz ar parlamentāro demokratiju un ražošanas līdzekļu privātipašumu). Bismarka stingrā vadībā radās sociālās labklājības likumi: sākot ar 1883. gadu, kad Vācijas parlaments pieņēma slimības apdrošināšanas likumu. Tam sekoja likums par apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem, ko pieņēma 1884. gadā, un 1889. gadā izdeva vecuma un darba nespējas apdrošināšanas likumu. Tomēr šo agrīno *laissez-faire* iekārtas modifikāciju neuzskatīja un vēl aizvien neuzskata par sasniegumu taut-

saimniecības atziņu attīstībā. Tikai komunistiskās iekārtas sabrukums 1989. gadā lika angļiski runājošiem tautsaimniekiem beidzot saprast, ka nedrīkst uzskatīt kādas valsts sabiedrisko iekārtu kā kaut ko pašu par sevi saprotamu.

Tagad pārejas laika sabiedriskās iekārtas pārstrukturēšana (*transitional economics*) ir pēdējās modes kliedziens, bet vairums Rietumos dzīvojošo tautsaimnieku ir vāji sagatavoti šim uzdevumam. Čehu valdības galva nesen izteicies, ka viņš nav ar mieru maksāt Rietumu tautsaimniekiem "cietu" valūtu par "mikstu" padomu, kas tiek izteikts vienīgi ezotēriskos mikro un makro terminos.

"Mēs visi esam keinsieši!"

1950.-1970. gados keinsieši bija noteicēji kā universitāšu gaitēņos, tā arī Vašingtonas kņeceljās. ASV prezidenta saimnieciskie padomdevēji (*The Council of Economic Advisers*) gandrīz visi bija keinsieši, kas nāca no Amerikas vecākām un iecienītākām universitātēm (*Ivy League*). Vecāka gada gājuma tautsaimnieki vēl spilgti atcerējās amerikāņu tautas ciešanas lielās pasaules krīzes laikā, un viņi visi bija deflācijas plaisas dedzīgi apkaņotāji, proti, keinsieši. Viņi zināja, ka prezidenta Ruzvelta "jaunais kurss" (*the New Deal*) bija licis pamatus kapitālistiskai labklājības valstij un ka 1946. gada pilnās nodarbinātības likums (*Full Employment Act*) likvidēja pēdējās neiejaukšanās politikas (*laissez-faire*) pazīmes saimniecībā. Vispār akadēmiskie tautsaimnieki bija pārliecināti, ka Keinsa teoriju iedarbīgi liek lietā gan Vašingtonā, gan Rietumeiropā.

Lai pilsoņus pilnīgi nodarbinātu, keinsieši saimniecību mēģināja smalki kalibrēt (*fine-tuning*). Tādi jēdzieni kā līdzsvarotā budžeta koeficients (*balanced budget multiplier*) un Filipsa likne (*Phillips curve*) dominēja zinātniskos žurnālos un lekciju zālēs 1960. un 1970. gados. Pirmais jēdziens skaņ deflācijas plaisas likvidēšanu no cita viedokļa, kamēr otrs apskata jautājumu par cenu un algu stabilitāti. Akadēmiķi domāja, ka beidzot tautsaimniecības teorija un it sevišķi t.s. makroeko-

nomika kļuvusi par īstu zinātni, kaut kas līdzīgs sabiedriskai fizikai. Tika pat atzīts, ka tautsaimnieki ir cienīgi saņemt Nobela prēmijas, Polam Semjuelsonam pirmajam saņemot balvu. Ar pašslavināšanos un sabiedrības atzinību 1970. gados inflācija bija dubultojusies un ikgadējās ražošanas pieauguma koeficients nokritis zem 1 procenta. Kaut kas "bija sagājis grīstē" – keinsiešu izmanība nebija spējīga tikt galā ar neatliekamām inflācijas, bezdarba un darba produktivitātes lejupslīdes problēmām.

No keinsiešu uz monetāristu domāšanas metodi

Es pievienojos keinsismam tāpēc, ka gan deflācijas, gan inflācijas plaisas kontrolēšanai makroekonomika ļoti veiksmīgi sasaistīja tautsaimniecības teoriju ar politiku. Tad nāca 1967. gads un profesoru Miltonu Frīdmanu ievēlēja par Amerikas Tautsaimnieku apvienības prezidentu. Viņš pamatīgi satrauca akadēmiskos tautsaimniekus ar uzbrukumu keinsiešu teorijai. Pēc Frīdmana uzskatiem nauda nav tikai neitrāla parādība un apmaiņas līdzeklis. Viņš pastāvēja uz to, ka naudas jeb monetārai politikai jāgūst virsroka pār populāro fiskālo politiku. Viņš atzina, ka pastāvīgam, bet mērenam naudas apjoma pieaugumam ir jāklūst par galveno saimnieciskās politikas instrumentu Amerikā.

Frīdmana lielais brīdis pienāca 1979. gada 6. oktobrī, kad Federālā rezervju banka savā cīņā pret infāciju mainīja kursu. Tā iesāka kontrolēt naudas apmērus valstī un izbeidza kontrolēt likmes. Naudas apjomi ar to kļuva pārredzamāki, kamēr procentu likmes svārstīgākas. Tas satrieca akadēmiskos tautsaimniekus, kas bija pieraduši pie procentu likmju rēgulēšanas. Daudzi keinsieši turpināja šaubīties.

Pat 1969. gada debates starp Valteru Helleru (*Walter Heller*) un Miltonu Frīdmanu neatrisināja šo strīdīgo jautājumu, bet monetāristi guva atzinību aprindās, kas formulēja tautsaimniecības politiku. Homera Džounsa (*Homer Jones*) vēstījums, ka keinsiešu reizinātāja (*multiplier*) jēdziens ir nederīgs, bija vēl viens trieciens keinsistiem. Pat Pols Semjuelsons mainīja savu viedokli, kā liecina viņa mācību grā-

matas *Ievads tautsaimniecībā* jaunākais izdevums.

Tās pirmajā izdevumā 1948. gadā vēl valdija fiskālā politika, bet 12. izdevumā 1985. gadā monetārā politika bija jau ieguvusi virsroku. Anglijā premjērministre Margareta Tečere (*Margaret Thatcher*) veicināja monetāristu mācību un Polu Volkeru (*Paul Volcker*), pārliecinātu monetāristu, iecēla Federālās bankas priekšsēdētāja amatā. Frīdmans ar saviem saimnieciskiem padomdevējiem, ģenerāļa Pinočeta aicināts, ieviesa monetāristu mācību Čīlē un pārveidoja šīs valsts ekonomiku pēc tirgus saimniecības principiem. Nikolajs Kaldors no Anglijas sīvi cīnījās pret monetārisma postu, bet bez panākumiem.

Desmit gadus vēlāk Frīdmana monetārisms piekāpās Roberta Lūkasa (Robert Lucas) racionālo izredžu (*rational expectations*) teorijas priekšā. Lūkass vēl sevi uzskatīja par monetāristu, bet izteica savu teoriju ļoti stingrā matēmatiskā formulējumā.

Matēmatiskā revolūcija, kas sekoja Otram pasaules kaņam, nobīdīja *ceteris paribus* grozā kā nostājas, tā arī sociālos, demogrāfiskos, politiskos, ģeopolītiskos un institucionālos faktorus. Vairumu mūsdienu tautsaimniecības teorētiku fascinē tīri deduktīvs domāšanas veids. Daudziem tautsaimniekiem šī tendence it nemaz nepatīk, viņu skaitā arī Vasilijam Leontjevam (*Wassily Leontief*), 1973. gada Nobela laureātam tautsaimniecībā. Masačūsetas Tehnoloģiskā institūta (MIT) docētājs Pols Krugmans (*Paul Krugman*) nesēn rakstīja, ka pat visiespaidīgākā grieķu burtu ķeksēšana tautsaimniecības teoriju izklāstā ir pilnīgi nesaprotama. Bills Kolenders (Bill Colender) saka, ka lielākā daļa (*mainstream*) tautsaimnieku ekonomisko analīzi ir novirzījuši no patiesi svarīgiem jautājumiem uz "prāta rotaļām".

Aizraušanās ar matēmatisko tautsaimniecību novedusi pie tā, ka akadēmiskā tautsaimniecība tapusi nozīmīga saimnieciskās politikas veidošanā un to smagi nosoda pat mūsdienu Amerikā. Bet tautsaimnieku profesija Amerikā ir jau sagatavojusies dot pretsitienu šai apsēstībai ar matēmatiku. 1987. gadā Amerikas Tautsaimnieku apvienība sāka laist klajā jaunu izdevumu *Ekonomisko perspektīvu žurnālu* (*The Journal of Economic Perspectives*), lai aizpildītu plaisu starp vispārējo presi un

pastāvošiem zinātniskiem žurnāliem. Neoinstitucionālisti, kuŗu priekšgalā ir Stanforda universitātes zinātnieks V. Viljamss (*W. O. Williams*), Teksasas universitātes Eiriks Furubotns (*Eiriks G. Furubotn*) un Zārbrikenas (*Sarbrücken*) universitātes Rūdolfs Richters, ar ievērojamiem panākumiem ir paplašinājuši modernās tautsaimniecības empīriskos pamatus. Tautsaimnieki lēnām sāk saprast, ka jādarbojas vairāk ar konkrētu gadījumu pētījumiem (*case studies*) un mazāk ar jaunu teoriju proponēšanu. Bez konkrētiem faktiem profesija maz ko var piedāvāt sabiedriskās un saimnieciskās politikas veidotājiem. Pat Līhajas universitāte ir pievienojusies šim virzienam. Līhajas universitātes Tirdzniecības un tautsaimniecības kolledžas lepnums ir tās žurnāls *Tirdzniecības un tautsaimniecības perspektīves* (*Perspectives on Business and Economics*), kuŗu uzsāka Ričards Aronsons (*Richard Aronson*) un kuŗu ir veiksmīgi rediģējis profesors Roberts Tortons (*Robert Thorton*). Katrā žurnāla numurā ir studentu (*undergraduate*) raksti. Šo studentu smadzenes vēl nav iecementējušās kādas graduētas skolas pieņemtajās tautsaimniecības gudrībās.

Mani gadi Līhajas universitātē

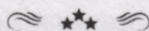
Esmu bijis ļoti laimīgs, jo esmu varējis strādāt universitātē, kur valda pētniecības un mācīšanās gaisotne. Vairāk nekā trīs gadu desmitus man nav bijusi pārmērīga kursu un lekciju slodze, un mani kollēgas allaž izrādījuši man vislielāko pretimnākšanu un iecietību. Līhajas universitāte ir bagātīgi atbalstījusi manus zinātniskos pētījumus, un esmu varējis daudz ceļot.

Kā tautsaimnieks esmu allaž centies apvienot teoriju ar saimniecības vēsturi, ekonomisko socioloģiju, statistiku un tehnoloģiju. Nekad neesmu centies būt tautsaimniecības teorētiķis vien. Pētniecībā mērķis man vienmēr ir bijis atklāt patiesību – vismaz tai iespējami piekļūt – lai taptu par “ģenerālistu” un, mācot studentus, pašam apgūt jaunas tautsaimniecības blakus nozares.

Ar pateicību pieminu Līhajas universitāti, savus kollēgas un arī

studentus. Kā trimdiniekam no Latvijas man Amerika vairāk nekā četrus gadu desmitus ir bijusi mājvieta. Pat vairāk nekā tikai mājas – tā ir bijusi mana sapņu zeme. Nekad neesmu aizmirsis savus piedzīvojumus Staļina un Hitlera diktātūrā. Universitātē esmu atradis brīvību, ierosmi un atbalstu bez jebkādiem mākslīgiem ierobežojumiem – vai tas būtu 1950. gadu makartisms (*McCarthyism*), vai 1990. gadu tā dēvētā “polītiskā pareizība” (*political correctness*).

Latīņu valodā *universitas* nozīmē pasauli, kas sevi ietver domāšanu un necenzētu mācīšanu. Esmu baudījis šādu vidi Lihaijas universitātē un esmu varējis papildīt savu mūža vēlēšanos – kļūt par zinātnieku, par tautsaimnieku.

Atjaunotās Latvijas pirmie 10 gadi (1991-2001)

Latvijas neatkarības atjaunošana 1991. gadā politiskam trimdiniekam bija ilgu gadu sapņu piepildījums. Kā jauneklis es biju spiests pamest dzimto zemi 1944. gada rudenī. Skolojoties Rietumvācijā un Amerikas Savienotajās Valstīs, es kļuvu par tautsaimnieku. 40 gadus lasīju lekcijas jaunai tautsaimnieku paaudzei gan Amerikā, gan Eiropā. Pa šiem gadiem man izveidojās priekšstats par atjaunotās Latvijas sabiedrisko iekārtu. Mēs visi cerējām uz demokratisko vērtību atjaunošanu, kā arī labklājības kapitālisma, nevis elkoņu kapitālisma ieviešanu Latvijā. Amerikā dzīvojošie tautieši tāpat cerēja uz padomju totalitārisma varas institūciju radikālu pārveidošanu un šīs totalitārās varas darboņu izstumšanu no valsts iestādēm, saimniecības, mācību iestādēm un tiesām kā pēckaŗa Rietumvācijā, kur angļu un amerikāņu militārās pārvaldes gadiem ilgi veica plašu denacifikācijas programmu.

Politiskie emigranti domāja, ka jaunā Latvijas valdība no Sibīrijas uz dzimteni pārvedīs vēl dzīvos 1941. gadā un 1949. gadā deportētos Latvijas vīrus un sievas ar ģimenēm, ātri atdos viņiem visus nekustamos īpašumus, samaksās par atņemto mantu un dos līdzekļus, lai uzsāktu cilvēkcieņīgu dzīvi – kaut vecumdienās, bet dzimtenē. Galu galā tie bija vēl dzīvi palikušie komunistu upuŗi! Padomju vara daudziem liedza tiesību dzīvot savā zemē. Diemžēl pēc desmit atjaunotās neatkarības gadiem ne viens vien Latvijas dēls un meita mirst vēl Sibīrijā. Protams, katru gadu tiek dekorāţīvi atzīmēta 14. jūnija deportāciju diena (ar runām un dziesmām), bet konkrētas palīdzības, vismaz žēlsirdīgas rīcības, nav.

Polītiskie emigranti nav aizmirsuši, ka 20 gadus (no 1918.) trīs Baltijas valstis kūrās nedrošā patstāvībā, iespiestas starp divām lielām varām. Tās pastāvēja kā atsevišķas, mazsaistītas saimnieciskas un politiskas vienības. Tik ilgi, kamēr Padomju Savienība bija vāja un kamēr Veimāras Vācijā valdības mainījās cita pēc citas un vācu tauta smaka zem smagā Versaļas reparāciju jūga, Baltijas valstis nebija apdraudētas. Tās kļuva gandrīz vai fanātiskas neitrālītātes piekritējas un paļāvās uz Tautu Savienības chartu, kas, likās, nodrošinās neatkarību. Ziemeļu kaimiņos Somija klusi, bet neatlaidīgi veidoja un nostiprināja vēlāk tik slavenu Mannerheima līniju, taču Latvijā pie Zilupes (uz Padomju Savienības robežas!) pat nebija izrakts grāvis.

Tautsaimnieks Kārlis Balodis, ievēlēts Saeimā, deputātus brīdināja, ka Latvijai agri vai vēlu draudēs briesmas no austrumu kaimiņa, bet starptautiski ievērojamam zinātniekam Latvijā neveltīja ne mazākās vērības.

1930. gados Padomju Savienība jau bija daudz maz atkopusies no pilsoņu kara sekām un komūnsti stingri sēdēja savas varas krēslos. Vācijā pie varas bija nācis Hitlers, kas ātri centās pārvērst Vāciju par Eiropas varas un saimniecisku centru. Šādos jaunos apstākļos Tautu Savienība izrādījās pārāk vāja un nespēcīga, lai nodrošinātu un pasargātu Baltijas valstu neatkarību.

Kad izcēlās Otrais pasaules kašs, Londonas *Economists* rakstīja, ka Baltijas valstis būtu varējušas dot taustāmu ieguldījumu Eiropas stāvokļa uzlabošanā, ja tām 1939. gada septembrī būtu bijusi dūša visām trim kopā rīkoties drosmīgi un mazāk izcelt individuālās privilēģijas ar siltām politiskām darba vietām. Līdzīgi par šo jautājumu rakstīja arī Vinstons Čerčils savos pēckaņa memuāros. Diemžēl 1939. gada septembra briesmu brīdī kā Igaunija, tā Latvija un Lietuva turpināja rīkoties nesaskaņoti. Drīz pēc tam Eiropas lielvaru dzirnakmeņi tās samala putekļos kā mazus graudiņus, un tās pazuda no Eiropas kartes uz 50 gadiem.

Pēc Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Igaunija, Latvija un Lietuva atsāka pirmskaņa "viensoli", tās atkal iet katra par

sevi. Un tā turpinās arī vēl tagad. Baltijas "trīnīši", šķiet, nav nekā mācījušies no savas traģiskās pagātnes. Neviena no valstīm pienācīgi nenovērtē un neapbrīno Somijas neatkarības cīņas, kas sākās 1939. gada novembrī. Somija ir vienīgā valsts Austrumeiropā, kas Otrā pasaules kara laikā prata saglabāt neatkarību.

Baltijas valstu "viensolis" vēl arvien neizprotams. Tas pārsteidz un mulsina. Tautas nespēja mācīties no savas nesenās pagātnes skumdina un biedē Latvijas dēlu Amerikā, kas gadu ziņā tagad dzīvo "trešajā jaunībā". No Zigfrīda Meierovica iecerētām Baltijas Savienotām Valstīm Latvijā nav ne vēsts. Un "viensolis" turpinās! Latvijā tiek runāts vienīgi par iespējamo uzņemšanu Eiropas Ūnijā, bet par kopsoli iešanu ar Igauniju un Lietuvu netiek domāts.

Polītiskie emigranti tāpat cerēja uz ātru un sekmīgu saimnieciskās dzīves augšupeju. Diemžēl tā nav sekmējusies. Vecākā paaudze, Trešās (dziesmotās!) atmodas iedvesmotāja un tās faktiskā īstenotāja, tagad saka: "Ja mēs būtu zinājuši, kas mūs sagaida, mēs nekad nebūtu balsojuši par neatkarības atjaunošanu."

Taisnība, padomju gados mute bija jātur ciet, bet visiem bija darbs, visiem bija ap 130 rubļu mēnesī, bija lēts dzīvoklis un apkure, brīva medicīniskā aprūpe un zāles aptiekās gandrīz par velti. Bērniem bija bezmaksas skolas, pat ja krievu valodā. Protams, bija jāstāv rindā pēc produktiem, trūka plašas izvēles, bet galvenais, dzīvei nepieciešamākais bija iegūstams. Trūka vārda brīvības, bet, sākot ar 1970. gadiem, nebija vairs nedz Staļina laika čekas, nedz staļinisma laika baiļu. Staļinisms bija kļuvis par pagātnes murgu. Pamazām okupētajā Latvijā sāka veidoties kultūrāli saturīga dzīve, visiem pieejama un baudāma. "Un kas mums ir šodien?" vaicā vecākās paaudzes pārstāvji.

Šķiet, ka Latvija kļuvusi par "trešdaļu sabiedrību". Viena trešdaļa "dzīvo zaļi uz zaļa zara" – viņi pārvarējuši pārejas jeb transformācijas perioda grūtības un bauda pārtikušu dzīvi. Otra trešdaļa Latvijas iedzīvotāju ir zaudētāji – viņi vienkārši nespēj vai nu vecuma vai veselības un dzīves vietas dēļ pielāgoties jaunās sabiedrības struktūras vajadzībām. Atlikusi trešdaļa skaidri mana, ka vienkārši nav spējuši sekmīgi

iekļauties augsttehnikas attīstībā un nekad šai attīstībai netiks līdzī un tātad nākotni pavadīs nabadzībā.

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas 1918. gadā turpretim pirmie 10 gadi Latvijas iedzīvotājiem bija cerību, saimnieciskās dzīves atjaunošanas, sajūsmas un lepnuma pilni. Uzskatāmi to liecina iespaidīgais sējums *Latvija 10 gadus* (1928), Jubilejas komisijas izdevums, kas ir Latvijas pirmo 10 neatkarības gadu vispusīgs izvērtējums. Protams, kā katrai jaunai valstij Latvijai bija jāapgūst Rietumu demokrātijas izpausmes, un tas nebūt nebija viegli. Piemēram, laikā līdz 1928. gada 24. janvārim Latvijai bija 13 valdības. Tas nozīmēja, ka Latvijas neatkarības pirmajos 10 gados valsts un tās saimnieciskā vadība lielā mērā atradās ierēdņu rokās.

Arī Latvijas valsts iekļaušanās Vakarēiropas tautu kopībā 1921. gada 26. janvārī vērtējama tikai kā tīri formāla, jo Anglijas, Francijas, Holandes, Beļģijas, Itālijas un Vācijas tiesiskais un institucionālais satvars krasi atšķīrās no Latvijas. Tautas Padome 1919. gada 5. decembrī nolēma atstāt spēkā visus likumus, kas pastāvējā Krievijā līdz 1917. gada 24. oktobrim, t. i., līdz boļševiku revolūcijai. Tātad – likumi, sadzīves formas, ieradumi, kas mēdz regulēt saimnieciskos sakarus un darbību, Latvijā palika pēc cariskās Krievijas parauga. Arnolds Aizsilnieks savā monumentālajā sējumā *Latvijas saimniecības vēsture 1915-1945* (Daugava, Stokholma, 1968) min, ka Latvijas iedzīvotājiem piemītusi stipri krieviska mentālitate.

Taču desmitiem tūkstošu bēgļu, kas pēc kaŗa pārbrauca mājās no sagrautās komūnistiskās Krievijas un kas paši bija piedzīvojuši Ļeņina čekistu varmācības, kas tika dzīvojuši badā un salā, bija bezgala laimīgi, nonākot atkal savā zemē. Viņi priecājās par iespēju celt un veidot jaunu ziedošu Latviju ar orientāciju uz Rietumu pasauli. Neatkarīgās Latvijas pirmo dekādi spilgti un iespaidīgi attēlo rakstniece Anna Brigadere savā ievērojamā romānā *Kvēlošā lokā*.

Palūkosimies tuvāk, ko par mūsdienu Latvijas 10 neatkarības gadiem raksta tagad.

Žurnālists Vilis Seleckis 2001. gadā laida klajā grāmatu *Latvija*

10 gados toreiz un tagad. Viņš raksta, ka pēc Pirmā pasaules kara beigām Latvija piedzima kara drupās. Rīgas rūpniecība bija evakuēta uz Krieviju jau 1915. gadā kopā ar 80.000 kvalificētiem strādniekiem. Latvijas materiālā infrastruktūra bija pilnīgi sagrauta. Visi tilti bija uzspridzināti, ostas mīnētas, ceļi sagandēti, telefona līnijas iznīcinātas. Latvijas ārēs visur vēl bija ierakumi, drupas un mīnu lauki. Viena trešdaļa no Latvijas iedzīvotājiem vēl atradās bēgļu gaitās komunistiskajā Krievijā.

Divdesmito gadu sākumā Latvijā īstenoja plašu zemes reformu. Lielās cara laika rūpnīcas bija vai nu sagrautas vai evakuētas uz Krieviju. To vietā Latvijā izveidojās sīkrūpniecība un, neskatoties uz visām šīm lielām pārvērtībām saimniecībā no 1918. līdz 1928. gadam, dzīve Latvijā tomēr strauji attīstījās. Tautā valdīja ticība savai valstij un arī pašiem sev. 1930. gados, pēc Kārļa Ulmaņa vienvaldības nodibināšanas (laikā kad visā pasaulē valdīja saimnieciskā krīze), Latvija gāja "saimniecisko viensoli" ar autarķisku politiku un Eiropā cilvēki apskauda Latvijas augsto dzīves līmeni. Tas bija augstāks par Somijas dzīves līmeni. "Latvijas fenomens" bija labi zināms visā Eiropā, uzsvēŗ Seleckis. Pēc viņa domām 1991. gadā atjaunotā Latvija apsēdās "pie pilna galda". Latvija bija mantojusi labi izveidotu materiālo infrastruktūru (ceļus, tiltus, ostas, dzelzceļus un lidlaukus). Latvijā arī palika lielas konveijera tipa fabrikas, lielas labi iekārtotas ģopsaimniecības, labi veidota sociālo garantiju sistēma. Tautā valdīja taisnīgas sadales sociālisms. Pēc Selecka domām, Latvija bija mantojusi spēcīgu ekonomisko potenciālu. Bet pati galvenā vaina visā – pie varas palika vecā nomenklātūra.

Pēc 1991. gada Latvijā tika ieviests "mežonīgais" kapitālisms. Privātizācijas vārdā sākās valsts nežēlīga izlaupišana un apzināta saimniecības graušana. Vienlaikus Latvijā sākās pazemojoša Rietumu humpalu saimnieciskā politika, Rietumu ekonomiskā okupācija un nekoloniālisms. Pēc grāmatas izriet, ka ir sākusies valsts ekonomiska graušanas politika no iekšpuses un ārpuses. Valsts mantu sadalīja "mūsu draugi" no Rietumiem kopā ar padevēģiem kalpiem Latvijā. Dibinātā ierēdņu armija rīkojās ar neaptveramu bezatbildību un ļaunu patvaļu.

Turklāt laikā no 1991. līdz 2001. gadam, tātad desmit gados, nomainījušās desmit valdības. Valsts uzņēmumu iznīcināšana pēc Selecka ieskats bija mērķtiecīga un agresīvi apzināta. Vulgārā liberālisma dēļ zagļi ierēdņi visatklātākā "likumā" laupīšanu veica pēc schēmas: noma, tad bankrots, beidzot privātizācija.

Latvijā noteicējs ir ierēdnis, nevis likums, tāpēc korrupcija ir šās valsts galvenā pazīme, un valsts pārvērtusies par nabadzīgu trešās pasaules valstiņu. Vissmagāk nabadzība piemeklē laukus, kas smok trūkumā un bezperspektīvē. Vienlaikus rūpniecībā valda stagnācija. Seleckis citē prezidentes Vairas Viķes-Freibergas sacīto, ka viņai mati ceļoties stāvus par to, kas notiek birokratijā.

Viļa Selecka grāmata rakstīta *vox populi* garā; to var saukt par Pāvila Roziša romāna *Ceplis* turpinājumu mūsdienās.

2000. gada vidū iznāca žurnālista Jāņa Kučinska grāmata *Jaunās pasaules kārtība un mēs paši*. Autors, kā pats grāmatā norāda, ir atjaunotās Latvijas pretinieks. Rietumu sabiedrību viņš uzskata kā liberālā totālitarisma briesmas, un mūsdienu "globālo ekonomiku" viņš nosauc par Antikrista režīmu. Pēc šoka terapijas ieviešanas, kas bija domāta padomju stila demokrātijas pārveidošanai, saimniecības privātizēšanai un subsīdiju atcelšanai lauksaimniecībā un rūpniecībā, sākās Latvijas izlaupišana un brīvā tirgus chaoss. Pēc Kučinska ieskats izmēzts tika ne vien marksisms, bet atmesta arī paša taisnīguma ideja. Tālab tagad Latvijā nav vērā ņemamas rūpniecības un Latvijai esot otrs zemākais iekšprodukts uz vienu iedzīvotāju (salīdzinot ar citām Eiropas valstīm). No pārtikušās padomju republikas Latvija esot kļuvusi par "beztiesisku aizokeāna koloniju". Pēc Kučinska domām, tiekšanās uz NATO ir nepiedodama muļķība. Kučinska vērtējumā Rietumu reformu padomdevēji veicot izlaupišanu, nodrošinot ražošanas lejupslīdi, banku krīzes un sabiedrības polarizēšanos.

Kučinskis rezignē, ka diemžēl Latvijas neatkarība jau no paša sākuma sagādājusi tikai sāpīgu vilšanos, jo pie varas Latvijā palika deģenerēta padomju nomenklātūra, bet Rietumi valsti ievilināja "brīvā tirgus koloniālismā".

Kučinska grāmatā atklājas neskolota tautsaimnieka pozīcija, viņš runā par ražošanu, bet nejaūtā, cik izmaksā saražotais. Viņš nejaūtā arī, vai saražoto var pārdot par konkurences spējīgu cenu. Kučinskis ir aizgājuša laika cilvēks, kuŗa koncepcija veidojas no dabūt, nevis nopirkt jēdziena. Bet, protams, grāmatā ir arī daži domu graudi, kas savā tiešumā un asumā ir spilgti, visādi pamatoti un tie būtu gan valsts saimniekiem ievērojami. Neapšaubāmi ir notikusi neglīta sabiedrības polarizācija, bet tās dēļ taču neklājas noliegt Latvijas neatkarības ideju. Ja no šādām destruktīvām pozīcijām autors veŗas uz notikumiem, tādu lūkojumu profesionāls tautsaimnieks akceptēt nevar.

1999. gadā ir izdota Jāņa Teteŗa grāmata *Latvijas labad jeb grāmata mums visiem*. Autors ilgus gadus strādājis par Rīgas saldētavu kuŗu flotes kapteiņa palīgu. Četru gadu vecumā kopā ar vecākiem izsūtīts uz Sibīriju. Tagad Teteris ir kuŗa kapteinis. Šī ir pārdomu grāmata mūsdienu lasītājam. Autors ar baŗām skatās nākotnē un bīstas, ka varētu atkārtoties aizgājušu gadu kļūdas, it sevišķi varas augšgalā. Somu valstsvīrs Mannerheims nekādos apstākļos nerīkotos tik aplam, kā rīkojās mūsu valsts galva, bailēs sacīdams, ka viņš glābjas, kā var, un tauta lai glābjas, kā tā spēj.

Vēl Padomju Latvijas laikā, pareizāk sakot, Padomju Savienības apstākļos, tika izdots likums par kooperatīviem. Tas, raksta Teteris, bija sūklis starp valsts īpašuma sistēmu un privātīpašumu. Pēc autora ieskatiem tas faktiski bijis veids, kā izputināt valsts uzņēumus. To labi izprata nomenklātūra un sāka rīkoties. Kamēr latviešu jaunieši atmodas skurbumā dziedāja un dejoja, krievu jaunatne metās reformās un sagraŗa reformu radītus labumus. Padomju Latvijas izbijusi elite ir attīstījusies nejaudīga, tā stieg vajadzīgās un nevajadzīgās reformās. Ja aplam pārveido Latvijas lauksaimniecību, latviešu tautu sagaida Afrikas tautu liktenis (trīsdesmit gadi postā un nabadzībā).

Reformas nevar īstenot ar vecajiem kadriem. Tautas fronte ir atbildīga par bruŗēto ceļu uz tautas nabadzību. Godmaŗa valdības laikā tika darīts viss, lai privatizācija notiktu strauji un nepārredzami. Bet Latvija nebija gatava Rietumu idejām. Un viens no lielākajiem

zaudējumiem pēc Teteŗa vērtējuma ir tas, ka jaunā paaudze nevar izmantot iepriekšējo paaudžu pieredzi.

Latvijā nav kā Igaunijā ierobežoti vecie padomju kaluma tautsaimniecības profesori, un Latvijā vēl aizvien attieksme pret uzņēmēju ir izteikti marksistiska. Bez tam Latvijas ekskomūnisti kopā ar Pasaules Brīvo latviešu apvienību iznīcināja iespēju izdarīt kaut daļēju dekollonizāciju. Nav un nevar būt nekādas pozitīvas attīstības valstij, kas nav attīrījusies no savas dubļainās pagātnes.

Latvijā šobrīd ir izteikta nabadzība: no tās cieš astoņdesmit procenti iedzīvotāju. Cilvēkiem puse un vairāk nekā puse no ienākumiem atdodama par dzīvokļa īri un apsildīšanu.

Latvija ir kļuvusi par importa bazi Eiropas Ūnijas precēm. Rīga ir pārvērsta par atsevišķu valsti, un laukos trēšdaļa, pat vairāk, zemes nav apstrādāta. Diemžēl arī laukos turpina valdīt vecie padomju saimnieki. Valdības gan mainās, bet pēcpadomju ierēdnis, kas ir transformējies komūnists vai komjaunietis, paliek nesatricināts savā vietā.

2001. gadā Rīgā grāmata *Nevienam mēs Latviju nedosim*, kas satur latviešu jauniešu konkursa rakstus par Latvijas nākotni un šobrīd vēl neatrisinātām problēmām. Viena no tām ir: kā atbrīvoties no 700.000 iebraucējiem, kas pēc neatkarības 10 gadiem vēl arvien nerunā latviski? Šie iebraucēji Latvijas teritorijā dzīvo gadu desmitiem. Jaunieši raksta, ka nacionālai, patriotiskai audzināšanai Latvijā pašlaik netiekot veltīta vērība. Pēc viņu domām visās oficiālās jomās runa esot vienīgi par to, kā tikt Eiropas Savienībā un NATO. Šo vēlmju īstenošanās jauniešu uztverē nozīmēšot Latvijas neatkarības zaudēšanu. Eiropas Savienība esot kosmopolītiska imperija, kuŗai nebūšot ilgš mūžs. Vienā no šim konkursa esejām var lasīt: “nāvi globālistu kosmopolītiem!” Šā brīŗa globālistsms un internacionālistsms esot inde tautai. Vienīgais pareizais ceļš Latvijas nākotnei būtu veidot mononacionālu valsti ar saukli: “Visi nacionālisti, apvienojieties!”

Šis emocionālais sējums atspoguļo tautas zemapziņas vēlmes, ieceres, bet tas nevar būt ceļrādis Latvijas nākotnei. Eiropas Savienība sāka

veidoties pēc Otrā Pasaules kara kā jauns veids, kā veicināt eiropiešu saprašanos savā starpā, sekmētu darba dališanas procesu, kā pacelt darba ražīgumu, lai sekmētu modernizāciju kā saimniecībā, tā institūcijās un lai paceltu iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju. Tas ir noticis Rietumeiropā un arī Somijā, bet ne Latvijā, kur kopš 1991. gada ir notikusi saimnieciskās dzīves lejupslīde, regresija. To visu redz un saprot latviešu jaunietes un jaunieši, un varbūt tāpēc viņi meklē ceļu nākotnei nacionālisma atavismā, bet vai par to jābrīnās? Latvijas jaunieši jau bija tie, kas sāka pretestības kustību 1940. gada 17. jūnijā. Ar prātu to nevar aptvert, ko šie jauniešu simti toreiz darīja. Par viņiem rakstījis Tālvāldis Vilciņš, Heinrichs Strods un Ignats Zariņš. Par šo nacionālo emocionālismu jauniešus nošāva vai nomērdēja Sibīrijas nometnēs. Taču tautā saka: "Bez iemesla kumelī netrako...". Kā toreiz, 1940. gadā, tā tagad.

Latvijas saimniecība skaitļos

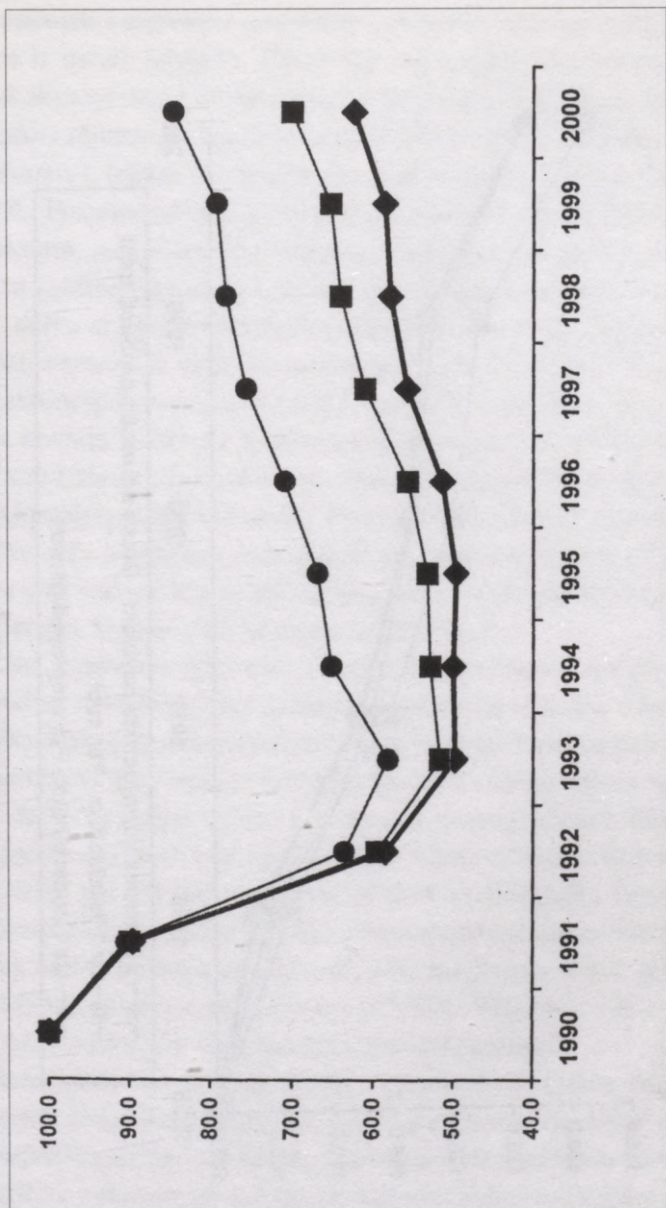
Lai parādītu, kas ir noticis Latvijas saimniecībā tās pirmajos neatkarības desmit gados (pēc 1991. g.), vispirms lasītājam ir jāatgādina, ka tautsaimnieks kādas valsts saimniecisko politiku vērtē pēc četrus uzdevumu veikšanas: 1) valdības pienākums ir veicināt saimniecisko attīstību, palielinot uz katru iedzīvotāju iekšzemes kopprodukta ražošanu (teiksim, no 2 līdz 2,5 procentiem gadā), 2) darbaspēka iespējami pilnīga nodarbināšana (Amerikas Savienotajās Valstīs, Anglijā, Vācijā un Itālijā ir tā saucamie "pilnās nodarbinātības likumi", kas neļauj bezdarbnieku skaitam pārsniegt noteiktu darba spējīgo iedzīvotāju daļu, Latvijā tāda likuma nav), 3) saimnieciskās politikas uzdevums ir veicināt ārējās tirdzniecības sekmīgu attīstību, kad pozitīvs preču un pakalpojumu konts ļauj nopelnīt konvertējamo ārzemju valūtu, 4) tautsaimniecības politikas uzdevums ir veicināt cenu un algu stabilitāti, tas ir, turēt inflācijas tieksmi stingros centrālās bankas grožos. Šo 4 pienākumu pildīšana nozīmē, ka valdībai ir jāamā, kā angļi saka, "to square a circle" (izdarīt neiespējamo).

Ko rāda pieejamie skaitļi? Tautā cilvēki bieži saka, ka statistiķi pūš miglu acīs. Ilgajos okupācijas gados tā arī bija. Toties Amerikas tautsaimnieki, runājot par statistiķiem, teic, ka pasaulē ir meli, sasodīti meli un statistiķi! Vienādi vai otrādi, bet ko tad rāda Latvijas iekšzemes kopprodukta attīstības skaitļi desmit gados? No pievienotās tabulas redzams (avots: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde), ka pēc neatkarības atgūšanas sākās straujš iekšzemes kopprodukta kritums. No 1990. gada līdz 1995. gadam sabruka Latvijas ražošanas jauda, gan rūpniecībā, gan lauksaimniecībā. Atraujoties no Padomju Savienības, Latvijai bija jābūvē jauni saimnieciskie pamati. Līdz 1991. gadam Padomju Latvijas saimniecība bija cieši saistīta un pilnīgi atkarīga no Padomju Savienības, gan plānveida izejvielu piegādē, gan saražoto preču sadalē pa plašo imperiju. Iekšzemes kopprodukta izmaiņas demonstrētas divos veidos: tabula nr.1 (izteikta vidējās 1990. gada cenās, pieņemot 1990. gada produkcijas līmeni par 100), rāda, ka vēl 2000. gadā iekšzemes kopprodukta apjoms bija 62, apmēram 2/3 no 1990. gada līmeņa. Salīdzinot ar 1990. gadu, 1995. gadā iekšzemes kopprodukta apjoms bija tikai 50, bet 2000. gadā IKP apjoms ir pieaudzis līdz 62. 1990. gadā iekšzemes kopprodukta vērtība, izteikta 1995. gada cenās, bija 4,7 miljardi latu, toties 1995. gadā tā vērtība bija 2,3 miljardi Ls, bet 2000. gadā IKP vērtība bija jau saniegunsi 3 miljardus Ls, kas ir par 1/3 mazāk nekā 1990. gadā.

Ja lasītājs paraugās uz tabulu nr.2, tur 1995. gada iekšzemes kopprodukta apjoms tiek pieņemts par 100 un izteikts 1995. gada vidējās cenās. Šādi veidotā IKP aprēķināšanas metodē Latvijas IKP jau 2000. gadā bija sasniedzis 126 līmeni. Tas nozīmē, ka kopš 1995. gada Latvijas iekšzemes kopprodukta attīstības dinamika bija pozitīva, optimistiska un daudzsološa.

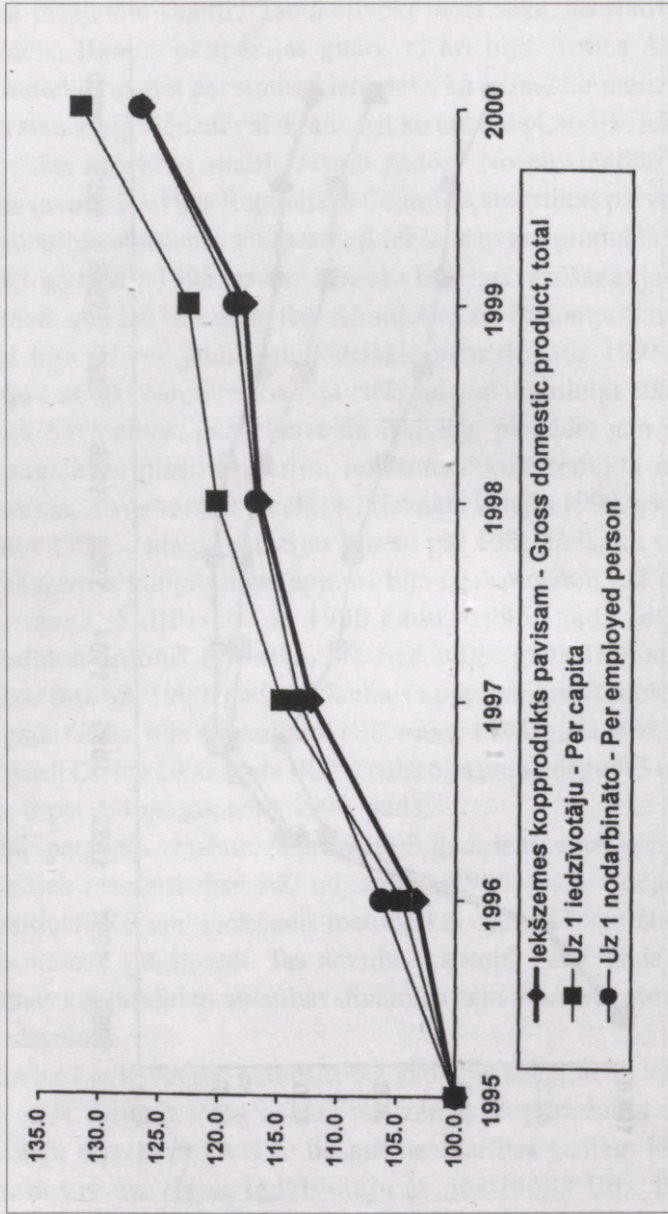
Rēķinot uz 1 iedzīvotāju, ņemot 1990. gadu par sākumu un tad rēķinot 1995. gada salīdzināmās cenās, iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju bija 1779 Ls. Pēc desmit neatkarības gadiem iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir noslidējis līdz 1243 Ls. Tautsaimnieki šādu procesu dēvē par iekšzemes kopprodukta lejupslīdi

IEKŠĒMES KOPPRODUKTA IZMAIŅAS
 GROWTH RATES OF GROSS DOMESTIC PRODUCT
 (salīdzināmās cenās, 1990 = 100 - at constant prices, 1990 = 100)

Tabula nr. 1

(salīdzināmās cenās, 1995 = 100 - at constant prices, 1995 = 100)

Tabula nr. 2

2001 MACROECONOMICS OF LATVIA IN FIGURES

jeb saimniecisko regresiju (angliski: *economic retrogression*). Šim procesam ir daudz iemeslu. Šķiet, ka vissmagākie transformācijas klupšanas akmeņi tagad ir pārvarēti, un, kā prognozē 2000. gadā angļu valodā izdots sējums *Latvia Entering the XXI Century (Latvija ceļā uz 21. gadsimteni)*, iekšzemes kopprodukta pieaugums katru gadu varot būt ap 5%. Pieņemot 1995. gadu par atjaunotās Latvijas neatkarības īsteno sākumu, saimnieciskās attīstības dinamika veicina optimismu, vairāk gan valdībā un mazāk Latvijas ārēs. Kāpēc? Gandrīz trešā daļa no tautas dzīvo ar mazām vecumdienu pensijām, un viņi dažkārt saka: "nebija jau nemaz tik slikti tie padomju laiki". Protams, šai dekādē privātā sektora īpatsvars pievienotajā vērtībā ir sasniedzis gandrīz vai 70%, bet novadu īpatsvars iekšzemes kopprodukta ražošanā bija ap 60%, turklāt Latgales īpatsvars bija tikai 8%. Ļaudis bieži ironizē, ka Rīga esot kļuvusi par īsteno Latviju. Pareizāk būtu teikt, ka Rīga atrodas Latvijā. Ņujorka jau arī nav Amerika, tā tikai atrodas Amerikā. Latvijā, šķiet, visi ceļi ved uz Rīgu. Vai nebūtu laiks būvēt jaunus ceļus, kas ved uz Liepāju, Daugavpili, Madonu un Bausku?

Runājot par Latvijas iekšzemes kopprodukta attīstību tās pirmajos desmit gados, nekad nedrīkst aizmirst, ka Latvija ir maza valsts. Ko maza valsts nozīmē tautsaimniekam? Maza valsts atšķiras no lielvalstīm ar tipiskām pazīmēm. Nobela prēmijas laureāts tautsaimnieks Simons Kuznets definēja mazu valsti, izmantojot demografiskus rādītājus (iedzīvotāju skaitu) un teritorijas lielumu. Valsts ar iedzīvotāju skaitu, kas ir mazāks par 10 miljoniem un 20.000 kvadrātjūdžu (apmēram 52.000 kvadrātkilometri) teritoriju, ir vērtējama par mazu valsti. Toties valsts ar iedzīvotāju skaitu virs 100 miljoniem un 1 miljonu kvadrātjūdžu teritoriju ir apzīmēta par lielvalsti. Tātad Latvijas ir maza valsts. Kādas ir Latvijas saimniecības tipiskās pazīmes?

1) Maza teritorija nozīmē šauru izejvielu bazi. Dabas bagātību dažādība nav liela. Tautsaimnieki šādos gadījumos runā par greizu (šķību) izejvielu profilu. Piemēram, Kuveitai ir tikai nafta un Gambijai Rietumāfrikā ir tikai zemes rieksti. No Latvijas dabas bagātībām jāmin lielie meži.

2) Maza teritorija nozīmē mazu, kā Latvijā saka, neietilpīgu iekšzemes tirgu, kas, no saimnieciskā un ražošanas tehniskā viedokļa raugoties, padara tajās automobiļu, dzelzceļa vagonu, VEF lielo tālruņu sistēmu, mašīnu un citu smagās rūpniecības izstrādājumu ražošanu un pārdošanu neietilpīgajā tirgū gandrīz neiespējamu. Konveijera ražošanas veidam ir nepieciešams plašs noieta tirgus. Tas nozīmē, ka visām mazām valstīm smagās rūpniecības ražojumi jāieved no ārzemēm, arī mūsdienu Latvijai.

3) Izejvielu dažādības trūkums un neietilpīgais iekšzemes tirgus neļauj mazām valstīm ražot smagās rūpniecības preces ar konveijera tehniku. Šie apstākļi spiež demografiski mazās valstis specializēties nedaudzās saimnieciskās nozarēs, lai nopelnītu nepieciešamo brīvi konvertējamo ārzemju valūtu pusfabrikātu, naftas, gāzes un smagās rūpniecības ražojumu importam. Pirmskaŗa Latvija, piemēram, eksportēja galvenokārt sviestu un kokmateriālus. Mūsdienu Latvija nopelna lielas dolāru summas ar tranzīta pakalpojumiem Krievijas naftas eksportam uz ārzemēm. Tāda specializācija liecina, ka mazās valstis ir lielā mērā atkarīgas no ārzemju tirgiem.

Diemžēl tautsaimnieks nav demografs, kaut gan viņš ļabi apzinās un saprot demografisko rādītāju radītās sekas. Kā tā? Izraudzīsimies, piemēram, Indiju un Šveici. Demografiskos jēdzienos runājot, Indija ir, protams, lielvalsts un Šveice maza valstiņa. Bet, raugoties no saimnieciskā viedokļa, Indija ir saimniecisks liliputs (kā zviedru tautsaimnieks, Nobela prēmijas ieguvējs, Gunārs Mirdāls savulaik teica), toties Šveice ir saimniecisks milzis! Kāpēc?

Kādas valsts saimniecisko lielumu, t.i., iekšzemes tirgus ietilpīgumu nosaka 3 faktori: 1) augsts iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, 2) liels ražotājkapitāls (mašīnu un iekārtu veidā) un liels materiālās infrastruktūras kapitāls labā darba kārtībā (zemesceļu, ostu, tiltu, dzelzceļu un telefona tīklu veidā) un 3) "masu patēriņš" jeb liela pirktspēja, kas veicina darba dalīšanas procesu. Runājot par pirmo faktoru (iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju) un izvērtējot augšā minēto tabulu, redzam, ka, salīdzinot ar 1990. gadu, vēl Padomju Latvijas apstākļos, IKP uz vienu iedzīvotāju ir noslidējis no 1779 Ls

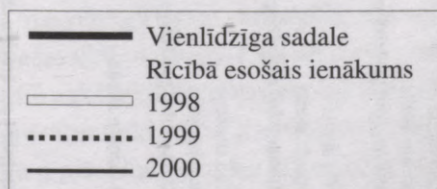
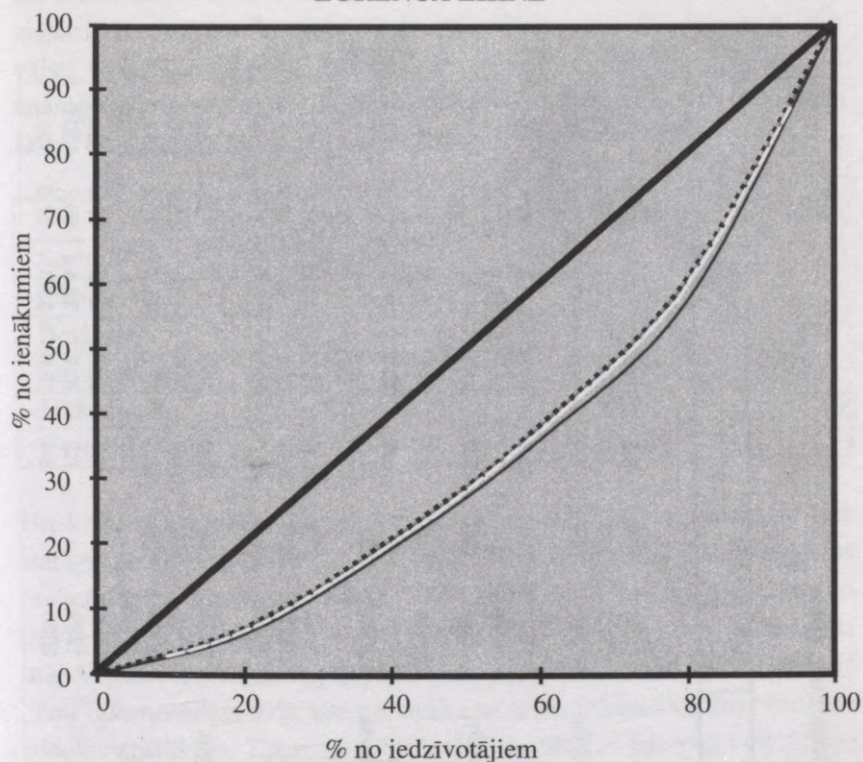
gadā līdz 1243 Ls (salīdzināmās cenās) 2000. gadā. Otrs saimnieciskā lieluma rādītājs valstī ir ražotājkapitāla apmērs, kas pārejas perioda gados ir smagi cietis "prichvatizācijas" dēļ. Pirmajos Latvijas desmit gados notika plaša mēroga valsts uzņēmumu "asset stripping" - bijušie fabriku vadītāji pārdeva labākās uzņēmumu mašīnas un iekārtas un noveda uzņēmumus bankrotā, lai tos pārdotu vai pats nopirktu par neko. Angļi saka - "for a song". Tas taču bija tik veinkārši izdarāms. 1990. un 1991. gadā partijas biedri, kas bija lielos amatos, sāka irēt lielākos veikalus, telpas birojiem, dzīvokļus un pat veselas fabrikas. Īres nauda bija smieklīgi zema, un īres līgumi bija ilgtermiņa līgumi. Šie vīri "ar krēsliem" irēja nevien uz sava vārda, bet to darīja arī uz bērnu, sievu, kā arī uz ģimenes locekļu vārdiem. Tā kā par privāta īpašuma likumu tais gados vēl tikai runāja, tad visi, kas vien varēja, slēdza īres līgumus. Tādā veidā 1990. un 1991. g. radās daudz jaunu privātu uzņēmumu. Bija pienācis t.s. "prichvatizācijas" laikmeta sākums. Pēc privātīpašuma likuma publicēšanas visiem šādiem "rentniekiem" tika dota iespēja "irētos" namus, biroja telpas un pat fabrikas nopirkt, dodot viņiem "pirmtiesības" to darīt. "Prichvatčiki" legāli nopirka it visu, ko viņi agrāk bija "norentējuši", maksājot vai nu skaidrā naudā vai ar sertifikātiem. Par šo procesu nav daudz pārbaudāmu skaitļu, bet par to tauta runā kā par valsts apzinātu izlaupišanu.

Trešais saimnieciskā lieluma rādītājs valstī ir iekšzemes kopprodukta sadale. Lai parādītu, kas un cik saņem no saražotā kopprodukta, tautsaimnieki rikojas ar t.s. Lorenca likni, kas atklāj vai nu mājsaimniecību vai pieaugušo patērētāju iekšzemes kopprodukta sadalījumu kvintīļu grupās. Uz horizontālās līnijas iedzīvotāji ir sadalīti kvintīlēs, rēķinot procentos, uz vertikālās līnijas ir iekšzemes kopprodukts, izteikts procentos. 45 gradu līkne ir t.s. "taisnīgās sadales" līnija. Ja 20% iedzīvotāju saņem 20% no kopprodukta, tad šādā valstī valda "pilnīga" vienlīdzība ienākuma sadalē. Ja tas tā nav, tad līkne zem "vienlīdzīgas" sadales līnijas parāda valstī esošo iekšzemes kopprodukta dalīšanas atšķirību. Klātpieliktā Lorenca līkne (tabulas nr.3 un nr.4) rāda, ka 1998. gadā pirmā kvintile Latvijā saņēma 7,6%

no iekšzemes kopprodukta (maznodrošinātie) un piektā kvintile, ar visaugstāko ienākumu, saņēma 39,6%. Latvijā cilvēki domā, ka mzturīgie galvenokārt ir pensionāri. Sadalot mājsaimniecības kvintilēs 2000. gadā, mzturīgāko mājsaimniecību kvintilei kopējais rīcībā esošais ienākums viduvēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī bija 23.61 lati, no tiem pensija deva 7,06 Ls un algota darba samaksas - 12,98 Ls. Tātad pensijas īpatsvars bija tikai 30%! No visām pensijām mzturīgāko kvintilei tiek tikai 9%.

2000. gadā viszemākās kvintiles saņēma 6,4% no iekšzemes kopprodukta, tas ir, mazāk nekā 1998. gadā, kad tās saņēma 7,6% no kopprodukta. Visaugstākās kvintiles iedzīvotāju daļa saņēma 42,4% no kopprodukta (1998. gadā - 39,6%). Pēc šiem skaitļiem rodas iespaids, ka Latvijā nevienlīdzība iekšzemes kopprodukta sadalē pieaug, tādējādi neveicinot tautas masu pirkstspējas attīstību. 80% Latvijas iedzīvotāju saņem 60% no iekšzemes kopprodukta. Cik pareizi ir šie skaitļi, to es Amerikā pārbaudīt nevaru. Bet, zinot augsto korrupcijas līmeni Latvijā, precīzi tie nevar būt, tomēr dod kādu priekšstatu. Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde 2001. *gada Statistikas aktuālitātēs* minēja, ka 1996. g. Latvijā nabadzīgie, trūcīgie un riska grupa, kas varētu kļūt par trūcīgiem, veidoja 32,9% no patērētāju kontingenta, toties 2000. gadā šīs trīs grupas jau bija 38,9% no patērētāju ekvivalenta kontingenta. Turklāt 1999. gada beigās pēc dzīves apstākļu pētījumu datiem, 12% aptaujāto mājsaimniecību sevi uzskatīja par nabadzīgām, un 34% uzskatīja, ka "nav nabagi, bet ir uz nabadzības sliekšņa", tātad gandrīz vai puse no visām mājsaimniecībām. Latvijā caurmēra pensija 1996. gadā bija 38 Ls mēnesī un 2000. gadā tā bija 58 Ls. Tautsaimnieki parasti rīkojas ar t.s. Džini (Gini) koeficientu un operē ar ienākuma desmitdaļām, lai noteiktu ienākuma nevienlīdzību valstī. Džini koeficients ir statistisks rādītājs, ko iegūst no ienākuma proporcijas kādai iedzīvotāju daļai, izteiktai procentos (%), attiecībā pret visu iedzīvotāju skaitu. Piemēram, ja visi Latvijas iedzīvotāji saņemtu vienādu ienākumu, tad Džini koeficients būtu nulle. Un otrādi, ja viss Latvijas iekšzemes kopprodukts nonāktu tikai viena iedzīvotāja kabatā,

LORENCA LĪKNE

Lorenca līkne

Vienlīdzīga sadale	0	20	40	60	80	100
Rīcībā esošais ienākums						
1998	0	7.0	20.3	37.6	59.8	100.0
1999	0	7.2	20.9	38.4	60.7	100.0
2000	0	6.4	19.6	36.3	57.6	100.0

Tabula nr.3

Mājsaimniecību sadalījums pa kvintīļu grupām

Procentos

Tabula nr. 4

	Gads	Kopā	Kvintīles					
			1	2	3	4	5	
Rīcībā esošais ienākums								
-pēc mājsaimniecību skaita	1998	100	9.5	14.9	15.8	22.4	37.5	
-pēc mājsaimn. locekļu skaita	1998	100	7.0	13.4	17.2	22.2	40.2	
-pēc ekvivalentu (pieaugušo) patērētāju skaita	1998	100	7.6	13.8	16.9	22.2	39.6	
-pēc mājsaimniecību skaita	1999	100	10.3	15.5	15.5	22.0	36.7	
-pēc mājsaimn. locekļu skaita	1999	100	7.2	13.7	17.4	22.3	39.3	
-pēc ekvivalentu (pieaugušo) patērētāju skaita	1999	100	7.9	14.1	17.0	22.3	38.6	
-pēc mājsaimniecību skaita	2000	100	9.2	14.5	15.2	21.7	39.4	
-pēc mājsaimn. locekļu skaita	2000	100	6.4	13.2	16.7	21.3	42.4	
-pēc ekvivalentu (pieaugušo) patērētāju skaita	2000	100	7.0	13.6	16.3	21.4	41.7	
Mājsaimniecības locekļu skaits								
	1998	100	25.6	20.9	17.2	18.9	17.5	
	1999	100	26.5	21.1	16.6	18.4	17.4	
	2000	100	26.7	20.3	16.9	18.9	17.2	
Ekvivalentu (pieaugušo) patērētāju skaits								
	1998	100	24.0	20.7	17.9	19.3	18.1	
	1999	100	24.7	20.9	17.4	18.8	18.1	
	2000	100	25.0	20.2	17.7	19.2	17.9	
Rīcībā esošais ienākums								
	1998	100	7.0	20.3	37.6	59.8	100.0	
	1999	100	7.2	20.9	38.4	60.7	100.0	
	2000	100	6.4	19.6	36.3	57.6	100.0	

tad Džini koeficients būtu 1, tātad pilnīga nevienlīdzība. Šo relāciju vispārinot, varētu teikt, jo tuvāk Džini koeficients ir vienam, jo lielāka valstī ir ienākuma nevienlīdzība. Un otrādi: jo tuvāk tas nullei, jo taisnīgāka, vienlīdzīgāka ir iekšzemes kopprodukta sadale. Piemēram, Džini koeficients mazās Eiropas valstīs:

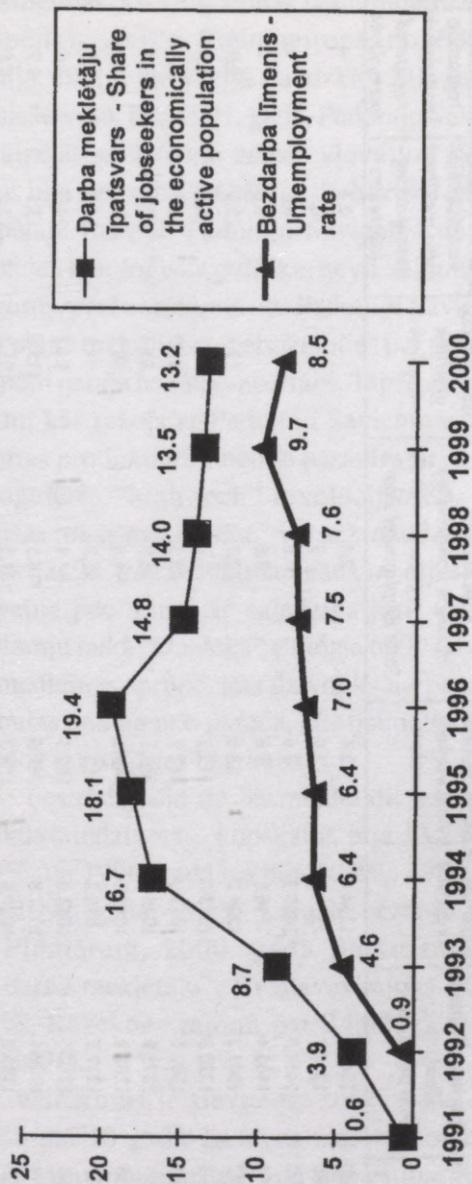
	1980-tie gadi	1993. gads
Somija	0,207	
Dānija		0,22
Beļģija	0,235	0,28
Luksemburgā	0,238	0,31
Nīderlandē	0,268	0,27
Zviedrijā	0,220	

Un kāds ir Džini koeficients šobrīd Latvijā? 2001. gadā Latvijas statistikas biļetens rakstīja, ka 2000. gadā sabiedrībā palielinājusies nevienlīdzība ienākumu sadalē. Džini koeficients Latvijā pieaudzis no 0,31 1997. gadā līdz 0,34 2000. gadā. Aprēķinā izmantoti mājsaimniecību budžetu pētījumu dati. Jāievēro, ka Latvijā ir ļoti liela "ēnu" ekonomikas daļa, kas neparāda patiesos iekšzemes kopprodukta sadales apstākļus. Tātad augstāk tabulā minētajās Eiropas labklājības valstīs vērojama masveidīga tautas pirkstspēja, kas veicina plaša, ietilpīga iekšzemes tirgus esamību (uzsveru: kaut arī demografiski mazās valstīs). Otrs valsts saimnieciskās politikas uzdevums ir rūpēties par esošā darba spēka jeb, kā tautsaimnieki saka, par saimnieciski aktīvo iedzīvotāju iespējami pilnīgu nodarbināšanu. Kā jau minēju, Amerikas Savienotās Valstīs, Anglijā, Kanadā un Austrālijā pastāv t.s. pilnās nodarbinātības likumi. ASV šāds likums tika pieņemts 1946. gadā, to sauc par "Full Employment Act". Anglijā līdzīgu likumu pieņēma 1944. gadā, Otrā pasaules kara beigās, un to sauc par lorda Beveridža likumu. Abi šie likumi mēģināja noteikt, cik daudz bezdarbnieku drīkst būt. Amerikā un Anglijā šis skaitlis svārstās no 5 līdz 9 %. Teorētiskos pamatus šim likumam lika Džons Meinards Keinss savā 1936. gada grāmatā, ko

latviešu tulkojumā sauc par “*Vispārējo teoriju par nodarbinātību, procentiem un naudu*”. Keinss argumentēja, ka ilgstošs bezdarbs tirgus saimniecības sistēmā esot iespējams; to līdz tam Rietumu tautsaimnieki teoretiķi noliedza, atsaucoties uz Žana Baptista Seja likumu, kas noteica, ka laika tecējumā kopējam pieprasījumam un piedāvājumam jābūt vienlīdzīgam. Taču 30-tajos gados, pasaules krīzes laikā pat aklam bija jāredz, ka liela mēroga bezdarbs valdīja pasaulē, izņemot Padomju Savienību, kur tolaik jau valdīja Pirmā un Otrā piecgade (pēc plāna un grafikas) un, protams, staļiniskās tīrīšanas ar piespiedu darba nometnēm. Par tā laika pilno nodarbinātību Padomju Savienībā sevišķi jūsmoja daudzi tautsaimnieki Anglijā, Amerikas Savienotajās Valstīs un visvairāk Francijā. Viņi bariem brauca uz Maskavu, lai apbrīnotu tā laika staļiniskā sociālisma sasniegumus un pilno nodarbinātību valstī. Līdz spaidu nometnēm viņi nekad gan netika aizvesti. Keinss toties par šo staļinisko sociālisma paradīzi nebija lielā sajūsmā. Viņa sieva Lidija Lapokova, bijusī baletdejojāja Parīzē, bija laikam šo to vīram stāstījusi, kas notika Padomju Savienībā. 20-to gadu beigās arī Keinss pats apmeklēja Padomju Savienību un redzēja to, kas viņu neiepriecināja. Keinsu interesēja, kā var pārvarēt lielo pasaules saimniecisko krīzi, kā pārvarēt lielo bezdarbu un kā saglabāt demokrātisku sabiedrību un privātu īpašumu uz ražošanas līdzekļiem, neejot Hitlera vai Musolīni ceļu. Teorētiski izsakoties, Keinss redzēja, ka tirgus saimniecības sistēmā ir tendence rasties plaisai starp kopējo preču piedāvājumu un pieprasījumu. Starpība starp preču totālo piedāvājumu un preču totālo pieprasījumu kādā laika posmā Keinss nosaucis par deflācijas plaisu. Lai to aizpildītu, viņš iesaka valstij veicināt sabiedrisko darbu financēšanu, lai tādējādi radītu iespēju strādāt bezdarbniekiem. Ja tā notiek, tad bijušie bezdarbnieki, tērējot savu nopelnīto ienākumu, ļauj t.s. “reizinātājam” (multiplier) palielināt valsts iekšzemes kopproduktu laika tecējumā, teiksim gada laikā. Ja robežpatērētājatienisms kādā valstī ir divas trešdaļas, tad “reizinātājs” (multiplier) ir 3. Tas nozīmē, ka no valsts budžeta izdoto vienu latu bijušais bezdarbnieks (tagad sabiedrisko darbu veicējs) iekšzemes

BEZDARBA LĪMENIS UN DARBA MEKLĒTĀJU ĪPATSVARŠ UNEMPLOYMENT RATE AND SHARE OF JOBSEEKERS

(% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, vid. gadā - % of economically active population, annual average)

Tabula nr. 5

2001 MACROECONOMICS OF LATVIA IN FIGURES

5 - 1. EKONOMISKI AKTĪVO IEDZĪVOTĀJU GADA VIDĒJAIS SKAITS
ECONOMICALLY ACTIVE POPULATION, ANNUAL AVERAGE

Gads Year	Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst. cilvēku Economically active population, thsd population	Tai skaitā - Of which				Procentos no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaita As per cent of economically active population	
		nodarbinātie employed	nestrādājošie darba meklētāji non-working jobseekers	no tiem Nodarbinātības valsts dienestā reģistrētie of which non-working persons registered with the State Employment Board	tai skaitā bezdarbnieki of which unemployed	nestrādājošie darba meklētāji non-working jobseekers	reģistrētie bezdarbnieki registered unemployed
1980	1366.8	1364.4	2.4	2.4	-	0.2	-
1985	1398.7	1394.8	3.9	3.9	-	0.3	-
1990	1416.3	1408.7	7.6	7.6	-	0.5	-
1991	1405.4	1396.8	8.6	8.6	-	0.6	-
1992	1347.2	1294.2	53.0	22.5	12.4	3.9	0.9
1993	1320.3	1205.0	115.3	75.8	60.1	8.7	4.6
1994	1300.1	1083.0	217.1	95.5	83.2	16.7	6.4
1995	1275.9	1045.6	230.3	86.9	81.3	18.1	6.4
1996	1262.8	1017.7	245.1	94.8	88.2	19.4	7.0
1997	1217.5	1036.8	180.7	95.2	91.3	14.8	7.5
1998	1212.5	1043.0	169.5	94.4	91.8	14.0	7.6
1999	1200.4	1037.8	162.6	118.5	115.9	13.5	9.7
2000	1195.9	1037.9	158.0	103.3	101.2	13.2	8.5

Tabula nr. 6

kopproduktu palielinās 3 reizes. Pilnas nodarbinātības likumi diemžēl bieži nebija spējīgi, sevišķi Rietumeiropā, novērst bezdarbu, kas Francijā, Spānijā, Itālijā un Vācijā daudzkārt bija un vēl tagad ir ap 15%, īpaši jauniešu vidū. Pēc 1991. gada, Padomju Savienībai sabrūkot, bezdarbs kādreizējās sociālisma zemēs kļuva ļoti liels. Šajās valstīs cilvēki 50 gadus bija dzīvojuši pastāvīgā darba roku trūkuma apstākļos. Tāpat arī okupētajā Latvijā. Padomju Savienībā un bijušā Padomju Latvijā visu noteica ideoloģiska politika, nevis saimnieciski apsvērumi vai darba ražīgums, preču trūkums utt. Padomju Savienība gadiem ilgi visu ražoja pēc plāna un grafikas, neraizējoties par produkta izmaksām, jo tirgus rādītājiem nebija nekādas nozīmes. Tāpēc arī okupētās Latvijas lielie uzņēmumi, kas ražoja ar Padomju Savienības izejvielām (gāzi, degvielu un naftas produktiem), nebija pasaules tirgū konkurētspējīgi, sevišķi pēc nogulētās "high tech" revolūcijas 80. gados. Diemžēl padomju "mirušās rokas mentalitāte" vēl sēž daudzu cilvēku galvās kā Krievijā, tā Latvijā. 90. gadu vidū man kāds no bijušās nomenklatūras teica: "Kāda velna pēc mums ir vajadzīga jūsu tirgus saimniecība? Daugavpili padomju laikā "Dautekā" strādāja 6000 cilvēku. Viņiem bija darbs, maize, medicīnas aprūpe, lēts dzīvoklis un pensija. Un tagad?" Pievienotās tabulas nr.5 un nr.6 parāda, kā atjaunotās Latvijas pirmajos neatkarības gados ir attīstījies bezdarbs.

2000. gadā t.s. nestrādājošie darba meklētāji, izteikti procentos no saimnieciski aktīvo iedzīvotāju kopskaita, bija 13,2%; 1998. gadā šis skaitlis bija 14%, un 1996. gadā tas bija 19,4%. 1994. gadā šis skaitlis bija 16,7% un 1992. gadā - 3,9%. Latgalē bezdarbs jāvērtē gluži kā lāsts tautai. Piemēram, 2000. gadā Balvu rajonā bija 27,7% "nestrādājošo darba meklētāju", Krāslavas rajonā - 29,6% un Preiļu rajonā - 27,7%, Rēzeknes rajonā pat 34,9% (*Latvijas statistikas gadagrāmata, 2001*).

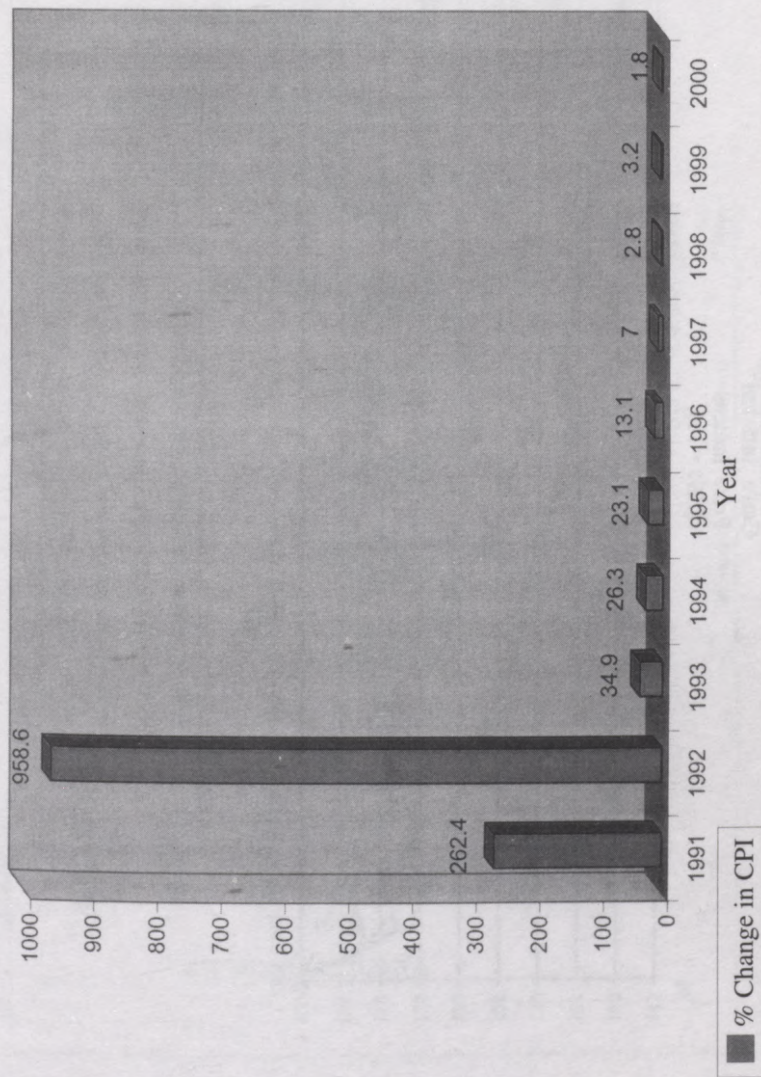
Bezdarbnieku vairākums ir sievietes. 2001. gada rudenī Latgales pētniecības institūta 10 gadu darbības atceres konferencē izskanēja doma, ka Latgali vārdzina bezdarbs un pamestība. Kā Latgalē, tā arī Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē, Rīgu izņemot, ir grūti runāt par tautas

pirktpējas palielināšanos. Arī pēc desmit gadiem tautā vēl arvien dzird bažījamies, kā izdzīvot, kā tikt galā ar rūpēm par bērnu izglītību, kā tikt vaļā no mūžīgām bailēm tikt atlaistam no darba, kā tikt vaļā no nepārtrauktā stresa! Bezdarbs Latvijā, šķiet, ir viena no visgrūtāk atrisināmām saimnieciskām problēmām kā šobrīd, tā arī nākotnē.

Trešais tautsaimniecības politikas uzdevums ir veicināt cenu un algu stabilitāti. Pēc jaunā lata ieviešanas Latvijas nacionālā valūtas stabilitāte ir attīstījusies, kā var redzēt nākamajā tabulā nr.7, kas gan drāmatizē cenu attīstību. Patēriņa cenu pārmaiņas 2000. gadā bija 1,8%. 1999. gadā patēriņa cenas kāpa līdz 3,2%, un 1998. gadā patēriņa cenas kritās līdz 2,8% gadā. Pirmajā 90. gadu pusē patēriņa cenas svārstījās no 25% līdz 34,9% gadā. 1992. gadā, pirms jaunā lata ieviešanas, patēriņa cenas "leca no eņģēm ārā" un tās kāpa par 958,6% gadā! No sākotnējā jaunā lata, kā nesen rakstīja profesors Georgs Libermanis, pašlaik reāli palikuši tikai 40 santīmi. Prece, kas 1993. gadā maksāja 40 santīmus, šodien maksā 1 latu. Protams, ārējā lata vērtība ir vēl arvien 60 santīmi par 1 ASV dolāru, bet iekšējā pirktpēja - tā ir cita lieta, kā par to liecina cenu indeksu tabula nr.8.

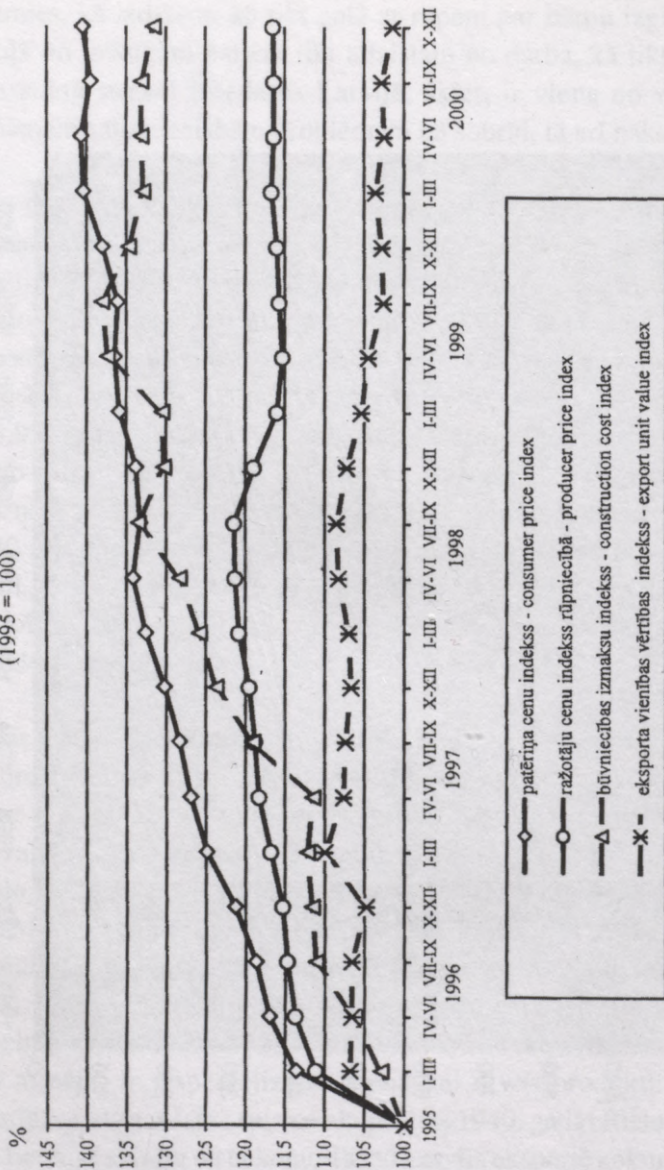
Ceturtais valdības saimnieciskās politikas uzdevums ir veicināt sekmīgu ārējās tirdzniecības attīstību. Mazā valstī šis uzdevums ir sevišķi svarīgs, jo dabas bagātību nav daudz un iekšzemes tirgus nav ietilpīgs. Tāpēc tagad vairs neder vecā slīdošās lentes jeb konveijera tipa ražošanas tehnoloģija, jo saražoto produkciju iekšzemes tirgū vien nav iespējams pārdot. Mazai valstij sev maize jāpēlna, tā sakot, ārzemēs, jāspeciālizējas, lai iegūtu nepieciešamo ārzemju brīvi konvertējamo valūtu (eirus vai dolārus). Latvija nav ieinteresēta eksportēt preces uz, teiksim, Zambiju, lai nopelnītu *kvačus*, kas nav brīvi konvertējami dolāros. Mazām valstīm, kā jau minēju, ir jāspeciālizējas vienā vai divos produktu veidos. Neatkarīgās Latvijas laikā (pirms okupācijas 1940. gadā) Rietumeiropā pazina Latvijas sviestu un bekonu. Tagad Latvija eksportē kokmateriālus un sniedz transita pakalpojumus Krievijas naftas un gāzes nogādāšanai uz

Latvian CPI

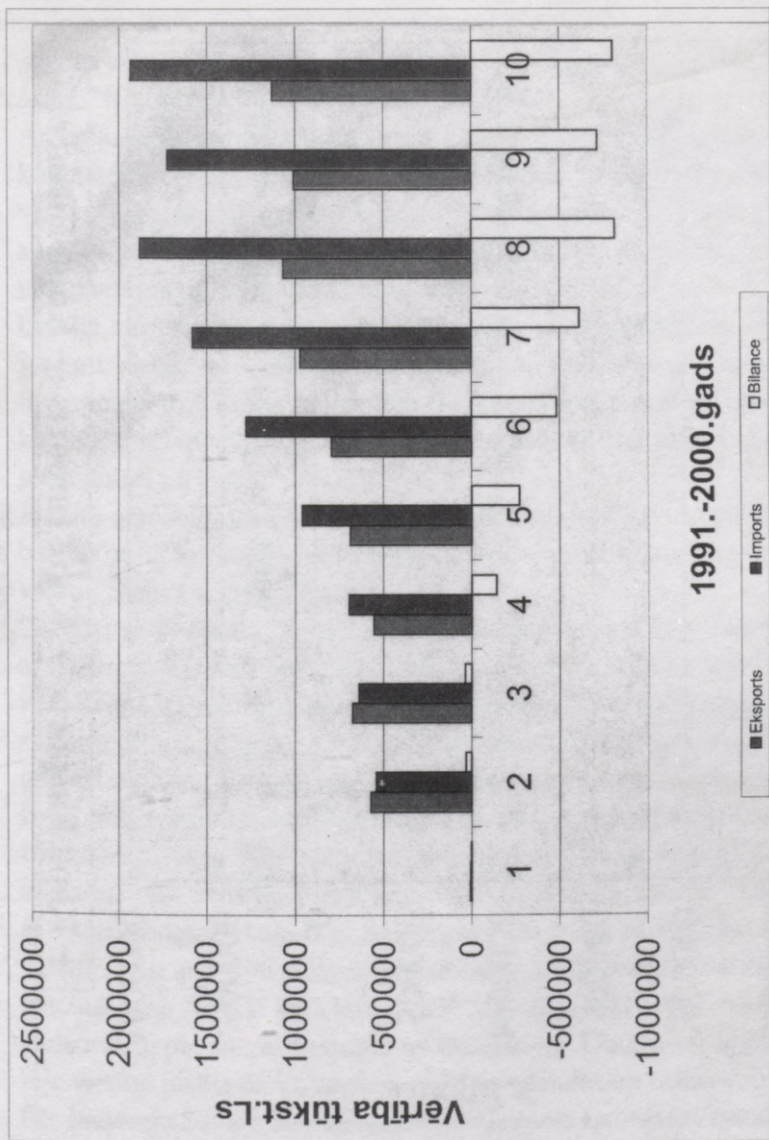

Tabula nr. 7

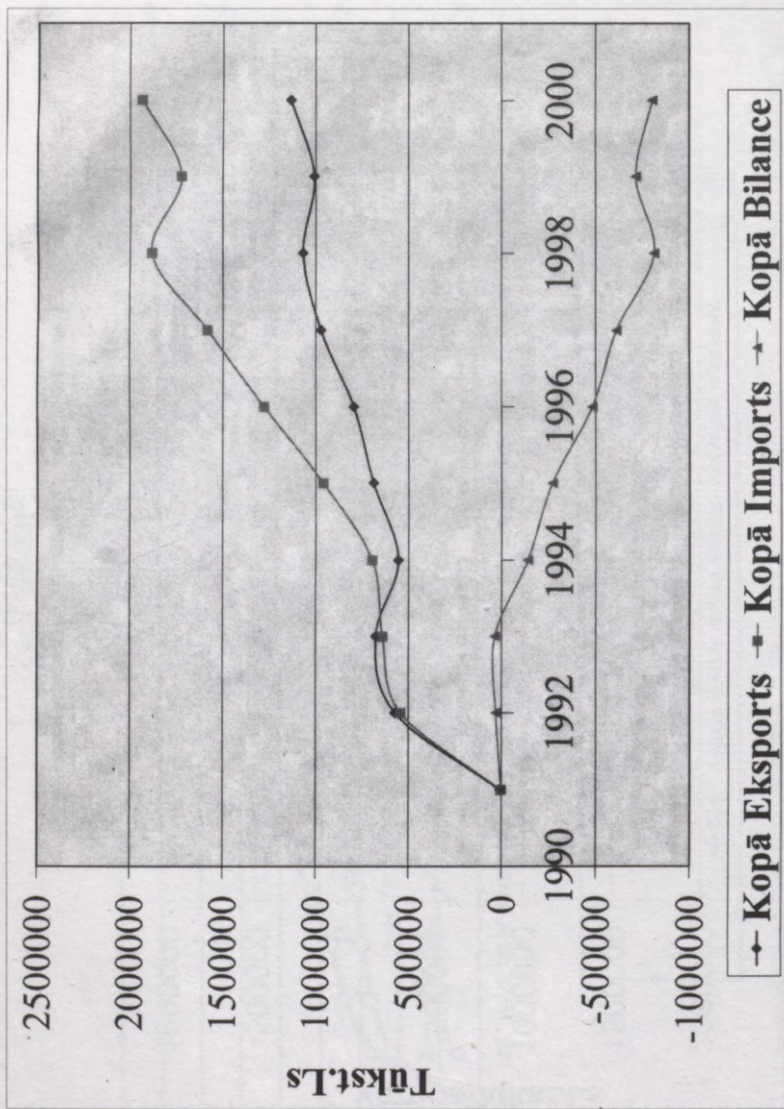
Cenu indeksi
Price indices
 (1995 = 100)

Tabula nr. 8
 LATVIJAS STATISTIKAS GADAGRĀMATA 2001

Tabula nr. 9a

Tabula nr. 9b

Rietumeiropu. Visvienkāršākais veids, kā iegūt nepieciešamo ārzemju valūtu, ir ar pozitīvu preču vai pakalpojumu eksportu.

Lai iegūtu pilnīgāku pārskatu par Latvijas ārējās maiņas bilanci, vaicāsim: "Kā Latvija nopelna dolārus vai eirus?"

1. Ārzemju preču konts uz Vāciju vai Zviedriju, piemēram, eksportējot kokmateriālus, dod Latvijai iespēju nopelnīt brīvi konvertējamu valūtu. Diemžēl ar preču eksportu vien Latvija šobrīd nevarētu apmaksāt pieaugošo preču importu. Ko vēl var Latvija eksportēt, lai nopelnītu vai saņemtu dolārus vai eirus?
2. Latvija var eksportēt parādzīmes un tādā veidā uz noteiktu laiku saņemt eirus vai dolārus. Tas ir t.s. kapitāla konts. Ārzemju investīcijas ir šī konta sastāvdaļa. Ja ārzemnieki domā vai mana, ka Latvijā ir labvēlīgi apstākļi ārzemju ieguldītājiem, tad uz Latviju plūst dolāri un eiri.
3. Ja būtu nepieciešams, tad Latvija varētu eksportēt savus centrālās bankas zelta krājumus un tādā veidā iegūt konvertējamo ārzemju valūtu. Šis ir t.s. "zelta konts".
4. "Ārējo pakalpojumu konts". Latvija nopelna lielas dolāru summas ar t.s. transīta pakalpojumiem. Caur Latvijas teritoriju uz Ventspili ved Krievijas naftu. Atjaunotā Latvija burtiski speciālizējas šai saimniecības nozarē. Ar šī konta palīdzību Latvija nopelna nepieciešamo konvertējamo valūtu negatīvā preču konta apmaksai.
5. Ir arī vēl "vienvirziena pārvedumu konts", ko angļiski sauc par *Unilateral Transfer Account*. Tas izpaužas dolāru dāvinājumos t.s. mazattīstītām zemēm, piemēram, Afrikas jaunām valstīm. Sākot ar 1950. gadiem, Amerikas Savienotās Valstis ir pārvedušas šīm valstīm pāri par 500 miljardiem dolāru saimnieciskās attīstības veicināšanai. Aukstā kara laikā ASV "dāvināja" šīm valstīm katru gadu naudu par šo valstu ostām un lidlaukiem. Dolāru saņēmējam bija vienīgi jāsūta uz Vašingtonu paldies vēstules un nekas vairāk. Pēc Padomju Savienības sabrukšanas atjaunotā Latvija ir saņēmusi dolārus "transformācijas perioda" pārvarēšanai.

Nākamās tabulas nr.9a un nr.9b parāda Latvijas ārējās tirdzniecības preču

konta attīstību pēc 1991. gada. Kā redzams, sākot ar 1994. gadu, preču imports ir pastāvīgi bijis lielāks par preču eksportu. Preču importa apjoms strauji pieaug no gada gadā; to rāda plaisa starp importa likni un eksporta likni. No kurienes Latvija ņem brīvi konvertējamo ārzemju valūtu, lai apmaksātu pieaugošo preču importa apjomu?

Ja Latvijai pēkšņi pietrūktu dolāru, tad Latvija var aizņemties naudu ārzemēs, t.i., ejot ārējā parāda ceļu dolāru iegūšanai. Latvijas 1995. gada ārzemju parāds bija 217 miljoni latu, 2000. gadā tas jau bija pieaudzis līdz 348 miljoniem, kur saistības Pasaules Bankai ir 155 miljoni latu un eiroobligācijās - 126 miljoni (*Latvijas statistikas gadagrāmata, 2001*). Par visām šīm ārzemju saistībām ir jāmaksā procenti, kas vidēji var būt pat līdz 10% gadā. Tas nozīmē, ka Latvijai katru gadu ir jāizlieto daļa no nopelnītās valūtas procentu apmaksai par ārējiem parādiem.

Latvijas vislielākais konvertējamās ārzemju valūtas avots ir nevis preču, bet pakalpojumu eksports, tā sakot, transits Krievijai. Ja paraugās nākamajā tabulā nr.10, tad to var labi saredzēt.

Latvijas preču eksports (FOB) un pakalpojumu kredīts (tūkstošos latu)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Preču eksports (FOB)	721685	819727	1068641	1187184	1108687	1248465
Pakalpojumu kredīts	379354	620352	600476	654168	599387	735381
Pakalpojumu kredīts/ Preču eksports	.53	.76	.56	.55	.54	.59

Tabula nr.10

1995. gada pakalpojumu kredīts bija pāri par pusi no Latvijas preču eksporta. 2000. gada pakalpojumu kredīts jau bija 59% no visa preču eksporta. Šie skaitļi ir ņemti no Latvijas Republikas Centrālās statistikas

pārvaldes publicētā izdevuma *Latvijas makroekonomika skaitļos 2001*, Rīgā, 93. lpp. Protams, ir atšķirība starp pakalpojumu eksportu un to importu, bet arī, ja ņem eksporta saldo, tad 1995. gadā Latvijai pakalpojumu eksporta saldo bija gandrīz vai 250 miljonu latu un 2000. gadā 274 miljoni latu. Kas notiktu, ja kaut kādu apsvērumu dēļ Krievija sāktu eksportēt naftu caur Primorskas jauno, speciāli celto ostu naftas eksportam?

Kā redzams, Latvija lielā mērā speciālizējas uz eksporta koncentrāciju transita pakalpojumos Krievijai. lai aprēķinātu šo fenomenu, tautsaimnieki lieto t.s. Džini-Hiršmana koeficientu, ko apzīmē: C_{jx} . Šo koeficientu aprēķina šādi:

$$C_{jx} = 100 \sqrt{\sum_i \left(\frac{x_{ij}}{x_j} \right)^2}$$

X_{ij} apzīmē kādas valsts (j) preces (i) vērtību vienā gadā uz ārzemēm; X_j apzīmē kādas valsts (j) visu eksporta vērtību (summu) uz ārpasauli; C_{jx} ir izteikta %.

Visaugstākais koeficients var būt 100, kas nozīmē, ka viss kādas valsts eksports sastāv tikai no vienas preces.

Gambijā, Rietumafrikā 95% no visa eksporta ir zemesrieksti, Salvadorā - 92% ir banāni, Kuveitā - 99% ir nafta. Šāda veida eksporta koncentrācija nozīmē, ka šīs zemes ir lielā mērā atkarīgas no pircēja labvēlības (ja pircējs nošķaudās, pārdevējs var dabūt tuberkulozi!). Valstīs ar ļoti augstu eksporta koncentrāciju ir liela saimnieciskā atkarība no pircēja. Latvijas ārzemju tirdzniecība ir lielā mērā atkarīga no Krievijas tranzita. Cik liela ir Latvijas eksporta koncentrācija šai nozarē? Tas būtu lielisks disertācijas temats kādam doktorandam Latvijā.

Kādi secinājumi? Katrai valsts valdībai ir jāveic četri saimnieciski uzdevumi:

1. Iekšzemes kopprodukta attīstība.
2. Nodarbinātības stabilizēšana augstā līmenī.
3. Jāsekmē cenu un algu stabilitāte.

4. Jāveicina ārējas tirdzniecības attīstība, lai nopelnītu nepieciešamo ārzemju konvertējamo valūtu importa preču un ārzemju pakalpojumu apmaksai.

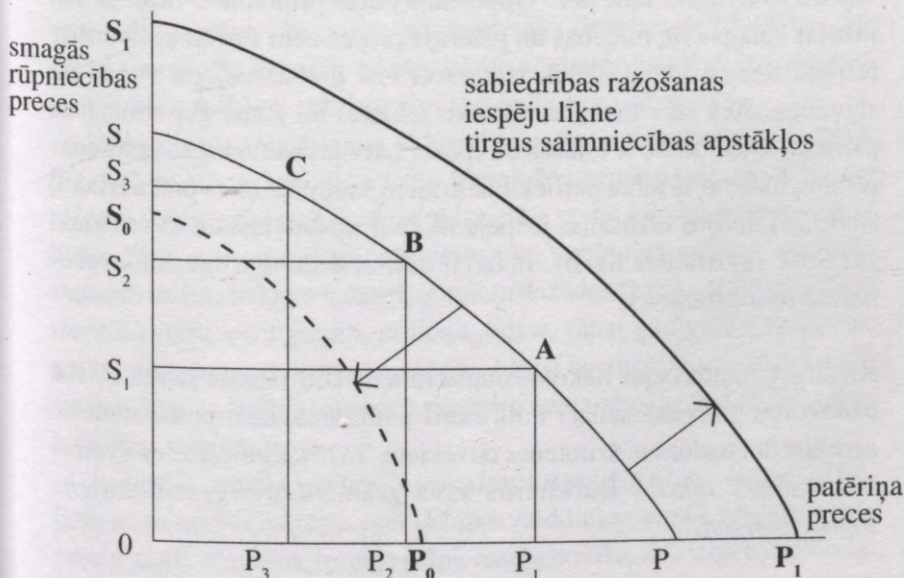
Runājot par iekšzemes kopprodukta attīstību, jāmin, ka 1990. gadā Padomju Latvijai bija viens no visaugstākajiem IKP uz vienu iedzīvotāju Padomju Savienībā. Kopš neatkarības atjaunošanas tas ir noslidējis no 1779 Ls uz 1243 Ls ("aizķēries" 70% līmenī no 1990. gada apjoma). Tā ir nenoliedzami lejupslīde, un "vox populi" par to diendienā runā. Rūpniecības produkcija desmit gadu laikā ir samazinājusies vairāk nekā uz pusi, kā redzams *Latvijas statistikas gadagrāmatā* 2001. gadā (149.lpp.). Protams, 1990. gada skaitļi neparāda, cik konkurētspējīga bija 1990. gada okupētās Latvijas rūpniecība ārzemju tirgos, jo toreiz visu ražoja pēc "plāna un grafikas".

Lauksaimniecības produkcija arī pirmās neatkarības dekādē kritās vēl straujāk. Ja pieņem 1990. gadu par 100 (indeksa veidā), tad 2000. gadā indekss ir krities līdz 35. Tātad Latvija šobrīd ražo tikai trešdaļu no lauksaimniecības kopprodukcijas, salīdzinot ar 1990. gadu. Tauta to visu redz, brīnās un nesaprot. Ja salīdzina Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju ar 15 Eiropas Īnijas valstīm un ja pieņem Eiropas Īnijas iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju eiru vienībās par 100, tad Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju, izteikts indeksa veidā, 2000. gadā bija 29; tikai Bulgārijai bija 24 un Rumānijai 27. Tātad Latvijai ir tāls un grūts ceļš priekšā.

Protams, ja lieto pārveidotos Latvijas rūpniecības un lauksaimniecības un IKP indeksus, pieņemot 1995. gadu par 100, tad Latvijā ir manāms pakāpenisks saimnieciskais progress 2-4% gadā. Par nodarbinātību jāsaka, Latvijā pašlaik 20% no darba spējīgiem ir bezdarbnieki; viņus parasti apzīmē par nestrādājošiem darba meklētājiem. Latgalē viņu ir divreiz vairāk. Latvijas cenas un algas pēdējos gados ir daudz maz stabilizējušās, bet Latvijas vienkāršam patērētājam kopš jaunā lata ieviešanas 1993. gadā pašreiz nav palikuši pat 40 santīmi.

Par ārējo tirdzniecību jāsaka, Latvijas sekmīgais transits Krievijas

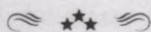
produktiem nopelna konvertējamas ārzemju valūtas milzu summas, tas ļauj Latvijai financēt lielos preču importa plūdus. Bet cik ilgi? Galu galā Krievijas transits, kas izpaužas augstā pakalpojumu kredita koncentrācijā, nozīmē Latvijas saimniecisko atkarību no lielā kaimiņa. Krievija ir uzbūvējusi Primorskas naftas eksporta ostu, netālu no Sankt Pēterburgas. Lai uzskatāmāks būtu fakts, ka desmit gadus pēc neatkarības atgūšanas Latvijas iekšzemes kopprodukts ir aizķēries 70% līmenī, salīdzinot ar 1990. gadu, izklāstīšu tautsaimnieku lietoto "ražošanas iespēju likni, kā tai latvisko formu devusi profesore Elena Dubra no Latvijas Universitātes (angliski to dēvē par "production possibilities curve"). Ražošanas iespēju likne parāda, ko kāda valsts var saražot ar esošo aļamzemes, darba spēka un kapitāla iekārtu lielumu un pastāvošo ražošanas tehnoloģiju noteiktā laikā, piemēram, 2000. gadā. Šī likne nosaka visas tautas saimniecības ražošanas iespējas. Vienkāršības labad pieņemsim, ka patēriņa preces atrodas uz horizontālās ass un smagās rūpniecības preces uz vertikālās ass (sk. tabulu nr.11).

Tabula nr.11

Ja patērētāji nemaz nevēlas pirkt smagās rūpniecības preces, tad ražošanas iespēju likne dotu vaļu ražot OP patēriņa preces un smagās rūpniecības preces netiktu ražotas vispār. Parasti gan ir tā, ka visās valstīs ražo kā smagās rūpniecības, tā patēriņa preces. Tirgus saimniecības apstākļos pa lielākai daļai patērētāji nosaka, kādas preces ražot. Tā, piemēram, sabiedrības iespēju kopums varētu būt OP_1 , OP_2 vai OP_3 , patēriņa preču no OS_1 , OS_2 , OS_3 , smagās rūpniecības preču kombinācijas. Turklāt "sabiedrības ražošanas iespēju likne" arī nosaka, ka šādā sabiedrībā valda pilna esošā darbaspēka nodarbinātība. Ja laika tecējumā valsts saimnieciskais potenciāls ir kļuvis lielāks un dod iespēju laikus palielināt kā patēriņa, tā smagās rūpniecības ražojumu izlaidi, tad sabiedrības ražošanas iespēju likne virzās uz augšu un kļūst par S_1P_1 (augšējā likne tabulā). Šai sakarībā ir jāpiemin: sabiedrības ražošanas iespēju liknes analītiskā pievilcība ir tāda, ka tā "izsaka vienas izvēles izmaksas ar citu izvēli" tirgus saimniecības apstākļos (skat. Dz.Štiglics, Dz.Drifils *Mikroekonomika*, Rīgā, 1995, 21.lpp.). Angļu valodā šo terminu sauc par "Opportunity cost principle". Taču, ja tiek ražotas smagās rūpniecības un patēriņa preces **zem** esošās sabiedrības iespēju liknes, valstī netiek izmantoti visi darba spējīgie vīrieši un sievietes, dikā stāv mašīnas, fabriku iekārtas un zeme guļ atmatā. Ja pieņem, ka SP likne ir bijušās okupētās Latvijas sabiedrības ražošanas iespēju likne ar tā laika pārlietu lielo smagās rūpniecības preču izlaidi, šā brīža Latvijas ražošanas iespēju likne ir noslīdējusi un to var saukt par SoPo (pārtrauktā likne). Tā tad ir desmit gadu ilga lejupslīde (economic retrogression).

Kā atrast jaunus ceļus nākotnē augšā minēto četru valsts saimniecisko uzdevumu pilnveidošanai? Politiskais emigrants, kaut tautsaimnieks, nedrīkst dot padomus dzimtenes cilvēkiem. Tā to kādreiz ieteica Šveices vēsturnieks Jakobs Burkhards savā grāmatā *Weltgeschichtliche Betrachtungen*.

I

TAUTSAIMNIECĪBAS TEORIJA UN PRAKSE

Uzņēmēja jēdziens tautsaimnieka skatījumā

Tautā parasti saka, ka privātais uzņēmējs savā ikdienā daudz riskē un tādā veidā nopelna sev iztiku un dažreiz pat kļūst turīgs. Viņš vērtē risku un dara visu, lai to samazinātu vai no tā izvairītos. Šī gadu tūkstoša sākumā Baltijas krastos parādījās Hanzas tirgotāji, kas, Baltijas jūras vēju dzīti, nonāca Daugavas grīvā un sāka tirgoties ar lībiešiem. Šie vāciski runājošie tirgotāji daudz riskēja un daudz zaudēja, bet ar sīkstu neatlaidību, solīti pa solītim, viņi turpināja tirgošanos.

Kas gan nav dzirdējis par viduslaiku gada tirgiem Beļģijā, Spānijā, Francijā un Vācijā? Šo viduslaiku klejojošo tirgotāju saimnieciskie pānākumi vai neveiksmes lielā mērā izrietēja no tā, kā viņi pārvarēja grūtības, cik izmanīgi riskēja, cik veiksmīgi spēja tikt galā ar varas instancēm un juridiskiem ierobežojumiem dažādos tā laika tirgos. Dažādie institucionālie veidojumi – policija, tiesas, tāpat godīguma apziņa tirgotāju un naudas mainītāju aprindās, kā arī korrupcija vai tiesiskā patvarība – bija nozīmīga toreizējo tirgotāju un uzņēmēju darbībā un saimnieciskos sasniegumos.

Jau toreiz sevišķa nozīme bija īpašuma tiesībām uz ražošanas līdzekļiem un to nodrošinājums pret tā laika valdnieku, viņu ierēdņiem un tiesnešu patvaļu. Protams, iespēja pelnīt naudu nosaka visu uzņēmējdarbību, bet ar to vien vēl nepietiek. Viduslaiku tirgotājiem bija jābūt drošiem,

ka viņu nopelnītā nauda, legālā veidā, protams, paliks viņu pašu kabatās. Tāpēc tikai legāli drošā, tiesiskā un institucionālā iekārtā var veidoties sekmīga uzņēmējdarbība. Tieši sakot: tirgus saimniecība šādā legāli nodrošinātā un sakārtotā vidē dod teorētiski visiem, kas vien vēlas, vienādu iespēju iesaistīties iecerētā uzņēmējdarbībā, ko angļiski sauc par *equal access*. Turklāt, pastāvošā un stabilā juridiskā vide nodrošina legāli iegūto privātīpašumu. Bez šiem priekšnoteikumiem saimnieciskā attīstība tirgus apstākļos nav iespējama. To skaidri rāda Krievijas piemērs pēc Padomju Savienības sabrukuma.

Par šīm institucionālām kopsakarībām uzņēmēja darbībā 1956. gadā plaši rakstīja Arturs Leviss (*W. Arthur Lewis*), Nobela prēmijas laureāts tautsaimniecībā. Savā grāmatā par saimniecisko attīstību viņš analizē apstākļus, kas rada saimnieciskās dzīves augšupeju, lejupslidi vai saimniecisku stagnāciju.

Nenoliedzami riskam bija liela nozīme uzņēmēja-tirgotāja darbībā līdz pat 18. gadsimtam. Pēc tam, kad jēdziens par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību (*limited liability company*) vai vācu *G.m.b.H. (Gesellschaft mit beschränkter Haftung)* kļuva populārs, risks uzņēmējdarbībā ievērojami samazinājās. Riska vietā veidojās novātorisms saimnieciski nedrošā (*uncertain*) tirgus saimniecības vidē. Pret risku pēc ierobežotās atbildības jēdziena populārizēšanas uzņēmējs varēja vienmēr iegādāties dažāda veida apdrošināšanas polises, bet pret saimniecisko nedrošību (*uncertainty* jeb vācisko *Unsicherheit*) polisi iegādāties nevar. Tāpēc, sākot ar "rūpniecības revolūciju" 18. gadsimta vidū, novātorisms un saimnieciskās dzīves nedrošība uzņēmuma darbības kapitāla sagādāšanā nav vairs uzņēmēja darbības galvenā iezīme.

Analitiskas uzņēmējdarbības jēdziens tautsaimniecībā pirmo reizi parādījās 1755. gadā, kad īru izcelsmes financista Ričarda Kantiljona (*Richard Cantillon*) darbs par tirdzniecību iznāca Francijā. Autora dzimšanas datums nav droši zināms, pieņem, ka viņš dzimis 1685. gadā.

Šis darbs esot uzrakstīts ap 1730. gadu, bet to publicēja tikai 1755. gadā. Pēc autora zinātniskā mantojuma spriežot, Kantiljona vieta tautsaimniecības atziņu mācībā ir starp angļi Viljamu Petiju (*William Petty*)

un franču fiziokratiem. Kantiljona darbā tiek uzsvērts, ka uzņēmējs darbojas saimnieciski nedrošos, nenoteiktos un nepārredzamos tirgus apstākļos un tāpēc uzņēmējam ir bieži jāriskē. Pēc Kantiljona domām sekmīgie uzņēmēji bieži sāk savu pasākumu, būdami "pliki kā baznīcas žurkas". Svarīga esot uzņēmēja darbība un nevis uzņēmēja personība. Bez uzņēmēja tirgus saimniecība nemaz nav iespējama.

Kantiljona darbs palika neievērots vairāk nekā simt gadus. Tas atklātībā plašāk kļuva zināms tikai 1881. gadā, kad angļu tautsaimnieks Stenlijs Dževonss (*Stenley Jevons*) iespieda angļu valodā savu eseju par Kantiljonu un viņa darbu. Turpinot franču tradīciju par uzņēmēja radošo darbu tirgus saimniecībā, franču tautsaimnieks Žans Batists Sejs (*Jean-Baptiste Say*) uzsvēra, ka uzņēmējs ir galvenā persona visā ražošanas un sadales procesā. Pēc viņa domām uzņēmējs ir starpnieks starp produkciju un noieta tirgu. Žana Seja grāmata tika pārtulkota vācu valodā 1814. gadā, un šis darbs manāmi ietekmēja vācu tautsaimniekus. Viņus ļoti interesēja uzņēmēja peļņas jēdziens un tā nozīme tautas ienākumu sadalē. Šai jomā daudz paveica J. Tīnens (*J. H. Thinen*), H. Mangolds (*H. K. Mangoldt*) un Frīdrihs Hermanis (*Friedrich Hermann*).

Tīnens tautsaimniekiem ir labi pazīstams ar savām atziņām lo kāācijas teorijā, tām liela nozīme vēl tagad. Savā otrajā grāmatā par "izolēto valsti" viņš skaidri un noteikti uzrādīja atšķirības starp uzņēmēja peļņu un kapitālista peļņu. J. Tīnam uzņēmēja ienākums ir uzņēmēja peļņa, no kuņas būtu jāatskaita procenti par ieguldīto kapitālu uzņēmumā, kā arī apdrošināšanas polises izdevumi (pret iespējamām zaudējumiem). Peļņā nevar ierēķināt uzņēmuma vadītāja algu. Pārpalikums Tīnam nozīmēja atlīdzinājumu par uzņēmējdarbības "risku", proti, neapdrošināmu risku. Apdrošināšanas sabiedrības galvot neņemsiēs. Tas nozīmē, ka daļa no uzņēmēja darbības "guļ uz viņa paša pleciem". Angļiem tas ir saimnieciskās dzīves nedrošības jēdziens. Tādā veidā jau 1850. gadā Tīnens skaidri apzinājās lielo starpību, kas pastāv starp novātorisko, paša vadīto uzņēmumu, un fabriku, kam ir direktors. Viņam tik tiešām ir "ne silts, ne auksts" par to, kas ar uzņēmumu notiek. Bank-

rotēt tas īstēni nemaz nevar.

1855. gadā kļuva pazīstama vācu tautsaimnieka Mangolda mācība par uzņēmuma peļņu. Šai darbā ir ļoti uzmanīga un dziļa uzņēmēja ienākumu analīze. Te Mangolds sevišķu vērību veltī riska nozīmei uzņēmējdarbībā. Viņa mācība par uzņēmēju ir orientēta uz ražošanu, balsoties riska analīzē. Mangolds, piemēram, stingri nodalīja “pasūtījuma produkciju” no ražošanas tirgum. Pirmā veida produkcija ir droša, un uzņēmējam nav jābaidās no tirgus nepārredzamības. Viņš labi zina, kas notiek, produkciju uzsākot un saražoto pēcāk pārdodot par iepriekš salīgtu cenu. Toties ražošana tirgum ir daudz nedrošāka. Uzņēmējs nezina, kāds būs viņa precei pieprasījums. Viņš arī nezina, kāda būs cena tirgū un vai viņam būs peļņa vai zaudējums.

Angļu literatūrā uzņēmēja vārds *entrepreneur* pirmo reizi parādījās Džona Mila (*John Stuart Mill*) tautsaimniecības apcerējumos, kas iespiesti 1848. gadā, Čārlzs Babidžs, (*Charles Babbage*), “skaitļošanas mašīnas” izgudrotājs, daudz rakstīja par jaunatklājumiem un izgudrojumiem, bet analītiski uzņēmējdarbības un novatora jēdziens angļu tautsaimniecības literatūrā bija un palika tautsaimniecības teorijas izstumtenis. Tautsaimniecības docētāji garus gadus mācīja, ka ir trejādi ražošanas līdzekļi: darbspēks, kapitāls mašīnu un iekārtu veidā, kā arī zeme. Ar laiku gan tautsaimnieki sāka pieminēt, sākumā visai nedroši, arī vēl ceturto – uzņēmēju. Uzņēmēja un novatora jēdzieni bija neskaidri, it sevišķi ja atceramies, ka 19. gadsimta vidū visi marksisti sludināja: uzņēmēji ir “darba tautas asinssūcēji” jeb “sociālie parazīti”. Galu galā marksisma dogma noteica, ka virsvērtību rada tikai darbs, ne kapitāls. Tā domāja latviešu jaunstrāvnīeki, arī Rainis, Pēteris Stučka un tautsaimnieks Kārlis Balodis. Neraugoties uz marksistu “relīģijas” plašo ietekmi Eiropas 19. gadsimta “elkoņu kapitālisma” sabiedrībā, vācu tautsaimnieki sīksti un neatlaidīgi turpināja pētīt un analizēt uzņēmēja nozīmi saimnieciskajā dzīvē.

Viens no pirmajiem modernā analītiskā novātorisma atziņu pautdējiem bija vācu tautsaimnieks Alberts Šefle (*Albert Eberhard Schäffle*). Viņš 1867. gadā izdeva darbu, kuŗā ir tautsaimniecības teorijas analīze

par monopola noieta apstākļiem, literāru un mākslas darbu autortiesībām, patentiem, paraugiem un firmu aizsardzību, līdz ar papildinājumiem par zemes nomas mācību. Šis darbs mūsdienās ir nepopulārs.

Pēc Šefles domām uzņēmējs novātors, kas dzīvē sekmīgi ievieš komerciālus vai rūpnieciskus jauninājumus, iegūst virspeļņu, proti, augstāku peļņu nekā tie fabrikanti vai tirgotāji, kas nav novātori. Šajā darbā Šefle precīzi nošķīris uzņēmēju no novātora. Viņš uzrāda atšķirību starp komerciāliem (*komerzielle Neuerung*) un rūpnieciskiem jauninājumiem (*industrielle Neuerung*). Pēc Šefles domām uzņēmējs, kas dzīvē ievieš ko jaunu, iegūst tā saucamo virspeļņu. Parastais uzņēmējs, nekā jauna neražojot, saņem tikai parastu peļņu vai strādā ar vidēju rentabilitāti. Ar laiku novātoru virspeļņa zūd un tirgū parādās jaunieviesto preču atdarinātāji. Viņi palielina jaunās preces piedāvājumu, tāpēc cenas krītas un sākotnējā virspeļņa zūd. Diemžēl Šefles darbs nekad nav plaši iztīrīts un viņa novātoru tēls pagaisa.

1900. gadā vācu tautsaimnieks Gustavs Šmollers (*Gustav von Schmoller*), profesora Kārļa Baloža labvēlis un viņa darba veicinātājs Berlīnes universitātē, laida klajā savu enciklopēdisko divsējumu tautsaimniecības mācību. Šmolleru uzskata par vēsturnieku, arī par akadēmisku sociālistu. Būtībā viņš bija tautas labklājības pamatu licējs.

Visu mūžu Šmollers centās novērst draudus, kādi bija reāli sabiedriskajai iekārtai pēc 1871. gada apvienotajā Vācijā. Toreiz Eiropā tika sludināta proletāriāta diktatūra. Lai padarītu marksistisko "darba tautas diktatūru" mazāk pievilcīgu Vācijas tautas masām, Šmollers un viņa domu biedri ieteica kancleram Bismarkam (*Otto von Bismarck*) izsludināt likumu par slimības un nelaiemes gadījumu apdrošināšanu un vecumdienu pensijām. Šādus likumus Vācijas Reichstāgs patiešām arī izsludināja 1883., 1884. un 1889. gadā.

Tai laikā Rīgā sāka veidoties modernā tirgus saimniecība un radās pirmie latviešu uzņēmēji. Krievijā šādu likumu nebija, tādu nebija arī vēl nekur citur – nevienā vienīgā Rietumu zemē. Šmolleram tautsaimniecība bija prakseloģija – mācība mērķtiecīgai darbībai sabiedrībā sociāli svarīgu problēmu risināšanai. Savas mācību grāmatas pirmajā

sējuma (septītajā nodaļā) Šmollers analizē saimnieciskā uzņēmuma veidošanos un tā juridisko formu maiņu laika gaitā. Šmollers analizē peļņas jēdzienu no psiholoģiskiem, tehnoloģiskiem un saimnieciskiem viedokļiem.

1904. gadā Maksis Vēbers (*Max Weber*) laida klajā savu darbu par protestantisko darba tikumu un kapitālisma garu. Tas bija ļoti kontroversāls socioloģiskas dabas pētījums par uzņēmēja darbību kapitālistiskā iekārtā. Autors apgalvo, ka straujā kapitālisma sistēmas attīstība 16. gadsimtā ir meklējama reformācijā, jo tā radīja ētisko pamatu kapitālismam un uzņēmēju sekmīgai darbībai. Pēc Vēbera domām reformācija un tās protestantisma gars neslēpti dievināja darba tikumu. Kalvinisms it sevišķi vērtēja turību kā cilvēka dzīves mērķi. Šis ticības predestinācijas jēdziens sludināja, ka tikai nedaudzi var tikt pie turības; viņi esot Dieva izredzēti. Turīgiem nav jākaunas no savas peļņas; taču nopelnīto naudu nevajagot izšķiest, lepni dzīvojot, bet gan to ieguldīt saimniecībā, tādējādi veicinot kapitālisma attīstību.

Ši Vēbera teze bija kādu laiku ļoti iecienīta visā Rietumu pasaulē, taču daudzi atskārta, ka Vēbera teze nespēj izskaidrot, kāpēc lielākoties protestantiskajā Eiropā žīdi jaudāja tikt pie lielas turības, kāpēc līdz 1914. gadam pareizticīgajā Krievijā vecticībnieki bija gan slaveni bankieři, gan lieluzņēmēji.

Modernās un analitiskās novātoru skolas pamatlicējs tautsaimniecībā ir plaši pazīstamais Jozefs Šumpēters (*Joseph A. Schumpeter*). Šumpētera proponētais novātors ir ļoti līdzīgs Šefles novātoram, bet ar stingrāku teorētisku pamatojumu. Viņa analitiskā novātorā darbība risinās statikas – dinamikas – statikas ietvaros. (citu zīmi par domu z.)

Kopš 1932. gada profesors Šumpēters strādāja Hārvarda universitātē. Pirms tam viņš bija profesors Černovicos un Grācā. Šumpētera grāmata *Saimnieciskās attīstības teorija* iznāca 1912. gadā. Autors kļuva pasauleslavens 29 gadu vecumā. Šumpētera mācības centrā ir analitiski izveidots novātors tirgus saimniecībā, gan “elkoņu kapitālismā”, gan demokrātiskā vidē. Viņš meklē jaunus ceļus un cērt jaunas stigas. Saimniecībā novātori ir nabaga puikas, bet “ar ķērienu”. Ko tad īsti tāds

novātors dara? Pēc Šumpētera novātori :

1. Ražo jauna veida preces.
2. Pārkārto ražošanas procesus un jau esošās preces ražo lētāk.
3. Izmanto jaunas izejvielas.
4. Meklē un atrod jaunus noieta tirgus.
5. Likvidē esošo vai arī izveido jaunu monopolu.

Protams, šo sarakstu var viegli pagarināt. Īstenībā nav nozīmīgi, kādējādi Šumpētera novātors darbojas saimniecībā, tomēr, ja viņam ar jauninājumiem veicas, viņš gūst virspeļņu. Tādiem uzņēmējiem saimnieciskā dzīvē ir vadošā loma. Viņi prot pārliecināt pircējus, ka ieviešamais jauninājums ir iespaidīgs: gan cenas, gan kvalitātes ziņā.

Tā kā Šumpētera novātorisma principu realizētājs ir nabaga jauneklis, rodas jautājums, kas financē šos iesācējus? Viņi parasti vēršas komercbankās pēc aizdevuma vai kur citur pēc ieguldījuma savu saimniecisko ieceru īstenošanai. Ja bankieris ir ar mieru, tad bieži vien šī jaunā ceļa gājēja parādzīme kļūst par bankas peļņas avotu - parādzīme nonāk bankas aktīvā. Tā jaunais uzņēmējs saņem vai nu naudu vai arī iegūst tiesības rakstīt čekus. Protams, komercbankas nedrīkst dot neierobežotus kreditus – tie ir pakļauti centrālās bankas noteiktajai revīziju likmei. Bez šaubām katra privāta komercbanka labi zina, ka tai jābūt rentablai un bez likvidācijas drauda. Rietumeiropā bankas mēdz atbalstāmos uzņēmumos piedalīties arī ar pamatkapitālu.

Mūža vēlākos gados Šumpēters rakstīja, ka 20. gadsimta monopolizētajā kapitālismā individuālais novātors sāk pamazām izzust un viņu aizstāj pētniecības laboratoriju mechanizētas novitātes. Pēc Šumpētera domām šāda individuālo novātoru iznīdēšana faktiski būs centriskā sociālisma sākums. Viņš to nosauca par “soli uz sociālismu”.

Žēl, ka Šumpēters vairs nepiedzīvoja mūsdienu Rietumu pasaules “augstās tehnoloģijas” laikmetu. Viņš būtu patiesi pārsteigts, ka ne tikai lielās firmas, bet arī bezbailīgie, ideju pārpilnie puikas ar ķērienu ir mūsdienu modernās tehnoloģijas ieviesēji, jaunu stigu cirtēji labklājības kapitālismā. Tātad tagad šumpēteriskais novātors ir dzīvs un

darbīgs gan savās, gan citu uzņēmēju institūcijās. Lai pieminam vienu no izcilākajiem ģeniālās novitātes piemēriem – «Microsoft» dibinātāju Bilu Geitsu (*William H. Gates*) un viņa panākumus 1980. un 1990. gados. Amerikā viņa piemēram ir bijis daudz sekotāju.

Toties Krievijā, arī pēc Padomju Savienības sabrukšanas 1991. gadā, vēl arvien saimniecībā valda vecais padomju gars. Krievu puikas ar ķērienu pazudināja Valsts Domes nejēdzīgie nodokļi un legālā nedrošība tiesās. Krievijas bibliotēkās vēl arvien putekļos guļ lielās *Padomju enciklopēdijas* sējumi, un Rietumu tautsaimnieki tiek “atmaskoti” kā buržuju apoloģēti, tautas izsūcēji un ekspluatātoru aplaizītāji. Šumpēters, piemēram, tiek devēts par kapitālistisko monopolu apoloģētu buržujiskajā literatūrā.

Pazīstamais vācu saimniecības vēsturnieks un sociologs Verners Zombarts (*Werner Sombart*), 1902. un 1926. gadā izdeva savus trīsdesmito darbus par moderno kapitālismu. Tajos ir plašs pārskats par kapitālistiskās saimnieciskās sistēmas attīstību, tās darbīgo garu un šīs sistēmas varoņiem un neliešiem uzņēmējiem. 1913. gadā iznāca viņa *Der Bourgeois*, kur tiek analizēti uzņēmēju darbības veidi, peļņas avoti, neapgāžamā racionālitate šo uzņēmēju dzīves veidā un cilvēku attieksmē. Tur tiek atklātas uzņēmēju negatīvās un pozitīvās īpašības. Abi šie darbi raksturīgi ar savu gandrīz vai pilnīgu tradicionālās tautsaimniecības teorijas trūkumu. Tomēr, lai saprastu, kas kādējādi ir veidojis kapitālistisko sistēmu, un dotu uztveramu ieskatu par uzņēmēja ienākumiem šai procesā, Zombarta darbus tautsaimnieki, sevišķi jaunā paaudzē, ignorēt nevar.

Vācu rakstnieks Tomass Manns (*Thomas Mann*) romānā *Budenbroki* apraksta kādas uzņēmējģimenes sākumus, tās ziedu laikus un bojāeju laika tecējumā. Tā radās termins “Budenbroku dinamika”.

Protams, arī Kārlis Markss rakstīja un analizēja kapitālistisko sistēmu un vietām pat apbrīvoja tās saimnieciskos sasniegumus, bet Markss bija revolūcionārs, kas abstrakti mīlēja “ekspluatēto fabrikas strādnieku”. Šīs abstraktās “mīlestības” dēļ jaunās “taisnīgās” pasaules iekārtas vārdā iepriekšējā gadsimtenī aizgāja bojā desmitiem miljonu “tautas

ienaidnieku” bijušajā Padomju Savienībā, Ķīnā, Kambodžā, Ziemeļkorejā un Austrumeiropā.

Pēc Pirmā pasaules kara beigām Čikāgas universitātes tautsaimnieks Franks Naits (*Frank Knight*) publicēja grāmatu par risku, saimnieciskās dzīves nedrošību un peļņu. Naits uzskatāmi akcentēja lielo starpību, kas pastāv starp risku, pret ko var apdrošināties, un nedrošu saimniecisko nepārredzamību, pret ko apdrošināties nav iespējams.

Naits tautsaimniekiem deva arī jaunu uzņēmēja peļņas teoriju. Pēc tās neapdrošināmā saimnieciskās dzīves nedrošība tiek saistīta ar strauju saimnieciskās dzīves maiņu, un šīs saimnieciskās dzīves nedrošība tiek attiecināta uz uzņēmēju spēju nevienlīdzību. Naits atziņas spēcīgi ietekmēja nākamās tautsaimnieku paaudzes Amerikā.

Pēc Otrā pasaules kara sevišķu uzmanību uzņēmēja darbībai, viņa peļņas avotiem un uzņēmēja lomai kapitālistiskā saimniecības sistēmā pievērsa Ņujorkas universitātes profesors Izraels Kirzners (*Izrael M. Kirzner*). Kirzners noraida Šumpētera tā saucamo radošo graušanas procesu novatora “atdarinātāju spietā” iespaidā. Tieši otrādi, Kirzners apgalvo: uzņēmēja modrība tirgus saimniecībā vienmēr atrod ko jaunu un dzīvei derīgu. Uzņēmējs lemj par savu darbību saimnieciskā nedrošībā nepilnīgas informācijas apstākļos. Tāpēc uzņēmēju lēmumi var radīt peļņas avotus vai zaudējumu. Modrs uzņēmējs nepilnīgu informāciju var izmantot un labi nopelnīt.

Pēc Kirznera domām pats galvenais uzņēmēja uzdevums ir būt modram un nepalaist gažām izdevību (*alertness to opportunities*). Uzņēmēja peļņa tāpat ir zināma veida apbalvojums par viņa “labo ožu”! Šādi jaunatrašanas procesi ir sveši «Gosplana» veidotājiem un tiem valsts uzņēmumu vadītājiem, kas sēž siltās vietās. Kaut ko īstēni jaunu tirgus saimniecības sistēmā var radīt tikai novatori.

Baltijas novatora tips līdz 1914. gadam

Rietumnieku uzskati par privāto uzņēmēju bija pasveši Baltijas provincēm. Šumpēteriskā tipa uzņēmējs novators bija Rietumu iekārtas

radīts. Tur 19. gadsimtā valstij un tās ierēdņiem saimnieciskajā dzīvē bija maza teikšana. Toreizējā kapitālisma sistēmā valdība rūpējās par iekšējo kārtību un drošību, galvenokārt – ārējo drošību, sargājot valsts robežas. Valsts rūpējās arī par ceļu, ostu, tiltu uzturēšanu lietošanas kārtībā. Ar nebūtiskiem izņēmumiem līdzīgs stāvoklis bija arī Baltijas ostu pilsētās.

Baltija, it īpaši Rīga un Tallina, 19. gadsimta otrajā pusē bija visrietumnieciskākā Krievijas daļa, kas visai strauji pārtvēra daudzas Rietumeiropas idejas. Toreiz caur Rīgu Krievijā nonāca Anglijas un Vācijas rūpnieciskās revolūcijas tehnoloģiskie brīnumi. Vācu valoda Rīgā bija visai parasta, un Baltijas vācieši bija ne vien ierēdņi, bankieři, bet arī uzņēmēji un lielo muižu īpašnieki. Vācijas un Francijas garīgā, zinātniskā un tehnoloģiskā pasaule bija arī viņu pasaule. Angļu uzņēmēji un angļu valoda tāpat bija labi pazīstama saimnieciskās aprindās. Rīgā bija liela angļu uzņēmēju kolonija.

Izdevīgais ģeografiskais stāvoklis Eiropas krustceļos, Rīgas vāciski runājošo saimniecisko aprindu ciešie sakari ar Vāciju un Rietumeiropu, vācu muižnieku ievestās racionālās zemes apsaimniekošanas metodes un latviešu zemnieku lielais lasīt un rakstīt pratēju skaits Vidzemē un Zemgalē, sevišķi Rīgā, kļuva par nozīmīgiem faktoriem kapitalistiskā ražošanas veida attīstībā. Krievijas imperijā uzņēmējam bija plašāki uzdevumi nekā Šumpētera novātoram. Šeit viņš bija ne vien atbildīgs par ražošanu, bet arī varas iemiesojums. Jau kopš 18. gadsimta Krievijā noteicēja loma saimnieciskajā dzīvē bija imperijas birokratijai. Tāpēc uzņēmējam bija jāpiemērojas, jo Krievijā valsts interesēm vienmēr bija jābūt pirmajā vietā. Toties Šumpētera pasaulē viss bija otrādi.

Cara Krievijā uzņēmējiem sabiedrībā trūka attiecīgā stāvokļa, viņiem neparādīja pienācīgu cieņu, uz viņiem skatījās no augšas, tāpēc arī lielajā Krievijas imperijā paši krievu tirgoņi pārlietu necentās kļūt par uzņēmējiem šī vārda parastajā nozīmē. Plašie, modernie rūpniecības uzņēmumi piederēja minoritāšu pārstāvjiem: visbiežāk žīdiem. Tāpat tie piederēja necinātajiem vecticībniekiem, cilvēkiem bez vertikāla augšupceļa sabiedrībā. Uzņēmumi piederēja arī ārzemniekiem -

vāciešiem, angļiem, frančiem un amerikāņiem.

Rīga līdzinājās mazai Rietumeiropas salai, kur līdz 1914. gadam valdīja kapitālisms. Prevalēja vācu likumi, viņu ieviesta kārtu sistēma kā darbu izrīkotāja, protams, arī vācu zinātne. Rūpniecībā ražošanas tehnoloģiju pārņēma no Vācijas. Visu Rīgas lielo uzņēmumu vadītāji, inženieri un tehniķi bija valsts vai Baltijas vācieši. Rīgas komercbankas un biržas bija Vācijas banku dvīņu māsas.

Šīs straujās saimnieciskās attīstības ietekmē Rīgas iedzīvotāju, it īpaši latviešu, vidū sākās sociāla noslāņošana. Bezzemnieki pārcēlās uz dzīvi Rīgā un tādējādi paātrināja proletariāta veidošanos. Vāciski runājošiem kā pilsētās, tā arī laukos bija noteicējs vārds. Lai mazinātu vāciešu ietekmi, latviešu inteliģence nostājās slavofilu pusē. Vēlāk nāca jaunstrāvnīki, kas Pēterā Stučkas un Raiņa vadībā kļuva radikāli noskaņoti. Viņu galamērķis bija visu ražošanas līdzekļu nacionālizācija jeb valstiskošana, viņi arī dedzīgi prasīja sabiedriskās iekārtas maiņu. Markss sludināja, ka nozīmīgs esot vienīgi darba spēks, jo tikai strādnieka darbs radot jaunas materiālās vērtības.

Vārds uzņēmējs, lai arī novātors, jaunstrāvnīkiem nozīmēja kapitālistu ekspluatātoru. Tā domāja arī profesors Kārlis Balodis. Pēc viņa uzskatiem 19. gadsimta brīvsaimniecības kapitālisma uzņēmējs ir sociālais parazīts, jo virsvērtības radot tikai darbs, nevis kapitāls. Balodis saprata, ka bez uzņēmējdarbības strādnieka darbs nebūtu iespējams, bet viņš pieļāva, ka "taisnīgajā sociālismā" varētu gluži labi iztikt bez uzņēmēja palīdzības. Līdzīgi domāja arī tā laika Krievijas marksisti. Savulaik profesors Arnolds Aizsilnieks atzina, ka Latvijas iedzīvotājiem piemītot stipri krieviska faktu uztvere, domāšana un mentālitate. Tas visvairāk attiecas uz valsts lomu. Tautas vairākums uzskatīja, ka tikai valsts ar saviem ierēdņiem ir spējīga veidot un sekmīgi vadīt saimnieciskus uzņēmumus.

Pirmais pasaules karš (1914-1920) faktiski iznīcināja Latvijas dzelzceļus, pastu un telegrafu. Latvijas infrastruktūra 1919. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu bija galīgi sagrauta: zemesceļi – pilnīgi nelietojami, ostas – vai nu uzspridzinātas, aizsērējušas vai arī mīnētas.

No pasta, telegrafa un satiksmes līdzekļiem maz bija palicis pāri, bija tikai 2% pirmskaņa dzelzceļa vagonu un lokomotīvu.

Arī Latvijas demogrāfiskais potenciāls izrādījās ārkārtīgi cietis. Pirmā pasaules kara laikā Latvija zaudēja vienu trešo daļu iedzīvotāju. Kaŗš ļoti negatīvi ietekmēja tautas veselības stāvokli. Turklāt Latvijas saimnieciskajos institūtos kara gadi bija radījuši absolūtu chaosu. Tie sagrāva ne vien šos institūtus, bet arī iznīcināja rūpniecību pilsētās un laukos. No Latvijas evakuētā rūpnīcu iekārta izrādījās esam 196 miljonus zelta rubļu vērtā, kas 1990. gada cenās būtu ap 2,1 miljards ASV dolāru. 1920. gadā Latvijas saimniecība bija pilnīgi sagrauta. Kā lai to atjauno? Kas to darīs – valsts ierēdņi vai privātais uzņēmējs?

Latvijā pēc Pirmā pasaules kara cilvēki, liekas, nebija aizmirsuši Stučkas valdības drausmīgo izrēķināšanos ar mantīgo šķiru 1919. gada pirmajā pusē. Līdzīga izrēķināšanās notika arī pēc Latvijas inkorporācijas Padomju Savienībā 1940. gada vasarā. 1941. gada 14. jūnijā uz Sibīriju tika aizvesti gandrīz vai visi lielākie Latvijas uzņēmēji, tirgotāji un lielsaimnieki, kam jau pirms tam bija atņemta visa viņu kustamā manta un kas veselu gadu bija pazemoti kā "strādnieku asins-sūcēji". Tauta šāda veida pazemojumus neaizmirst.

Šķiet, ka Latvijā šī gadsimta 1920. - 1930. gados ar ļoti nedaudziem izņēmumiem valsts ierēdņi un arī tautas vairākums domāja un samierinājās ar senseno atziņu, ka ir tikai trīs ražošanas faktori: darbs, kapitāls un zeme. Uzņēmēja funkciju daļēji veica valsts ierēdņi. Tauta un ierēdņi dzīvoja atjaunošanas idejas iespaidā. Šumpēteriskam novātoram toreiz Latvijā nebija plaša darbības lauka.

Uzņēmēja loma "apslēptas inflācijas" apstākļos

Rietumu pasaulē, kur pastāv parlamentāra demokrātija un privātais īpašums uz ražošanas līdzekļiem un kas izceļas ar neatkarīgām tiesām, Pirmā un Otrā pasaules kara laikā tika iesaldētas cenas, īres maksa un algu likmes. Arī šādos apstākļos parādījās tautsaimniecības literātūrā maz ievērots uzņēmēja tips, pareizāk sakot, sava veida novātors.

Totālā kara apstākļos cenu, algu un īres maksas kontrole, plaša patēriņa preču normēšana, izejvielu, darbspēka un apdzīvojamās platības sadale kļuva par kara laika saimnieciskās struktūras pamatiem.

Tā uz laiku tika apturēta cenu mehānisma funkcija, kas pirms kara uzņēmējam bija ceļrādis darbā. Totālā kara laikā resursu sadali starp sabiedrisko un privāto sektoru (lielgabali pret sviestu) nosaka vienkārša likumība: lai kāda ražojoša valsts iegūtu maksimālas kaujas spējas, radikāli jāsamazina resursu piegāde plašai patērētāju masai. Tajā pašā laikā valdībai jānodrošina patērētājiem pārtikas un nepieciešamu preču minimums, kas ir vajadzīgs veselības uzturēšanai un darba spēju saglabāšanai. Jūsmīgas cīņas gribas veicināšana ir atkarīga no saprātīgas resursu sadales starp privāto un kara rūpniecības sektoru.

Ja kara apstākļos ir pilna nodarbinātība un iesaldētas cenas, totālais pieprasījums ir lielāks par totālo piedāvājumu. Šī totālā pieprasījuma daļa, kas pārsniedz piedāvājumu iesaldētu cenu apstākļos, tiek dēvēta par inflācijas plaisu. Šādas draudošās inflācijas plaisas apkaņošana ir minētā mehānisma būtība. Nosakot griestus cenām, algām, īrei, tāpat normu un prioritāšu determinēšana samazina iedzīvotāju patērēšanas tieksmi un nodrošina resursus militārai akcijai – Otram pasaules karam.

Līdzīgs ieguldījumu kaļš turpinājās bijušajā Padomju Savienībā kopš 1929. gada līdz padomju imperijas sabrukšanai. Kontroles ir valdības visspēcīgākais ierocis totālā patēriņa ierobežošanā un ciešami taisnīgas plaša patēriņa preču sadales nodrošināšanā.

Šādos apstākļos pastāv "apslēptā inflācija" un naudas ienākums nevienam automātiski nedod tiesības preču iegādei. Preces var nopirkt vienīgi saistībā ar normēšanas taloniem vai īpašas iegādes atļaujām. Nauda, ko var tērēt par atļautiem, normētiem pirkumiem, saglabā stabilitu legālu pirktspēju. Tai ienākuma daļai, ko nevar likumīgi iztērēt kuponu trūkuma dēļ, nav likumīgi sankcionētas pirktspējas, un to var vai nu uzkrāt vai iztērēt melnajā tirgū.

Apslēptas inflācijas apstākļos nauda ir ienākumi, kam sankcionēta pirktspēja, un ienākumi, kas neder legāliem racionēto preču pirkumiem. Šie ienākuma pārpalikumi der nodokļu samaksai vai uzkrāšanai.

Ienākuma pārpalikumu bez legālas pirktspējas sauc par gaidītājnaudu vai par naudu ar iespējamu pirktspēju. Šīs iespējamās pirktspējas apjoms ir atkarīgs no apslēptās inflācijas apmēriem vai fiziskas tiešas izkontrolēšanas iespējām. Jo aptverošākas ir tiešās kontroles, jo lielāks būs gaidītājnaudas apjoms un jo lielāka robežienākumu tendence nokrist līdz nullei.

Ja turpretīm tikai daļa no saimnieciskās dzīves ir pakļauta kontrolēm, kamēr otra saimniecības daļa, kas ražo dzīvei nesvarīgas preces, netiek kontrolēta - tādā gadījumā nopelnīto ienākumu, kas pārsniedz valsts sankcionēto pirktspējas normu, ir tomēr iespējams izmantot preču iegādei un samaksai par pakalpojumiem pēc pastāvošām tirgus cenām. Protams, jo lielāks ir brīvās, nekontrolētas saimniecības sektors, jo lielāka nozīme ir naudai un jo lielāks stimulš privātam uzņēmējam ir strādāt un pelnīt.

Rietumu pasaulē šo kontroļu negaidīta blakusparādība bija īpatnēja uzņēmēju, sava veida novātoru, rašanās. Sauksim viņus par "ziķerzelliem". Tāds jauna tipa uzņēmējs izmanto pastāvošo institucionālo un legālo saimnieciskās kontroles sistēmu, lai ieviestu jauninājumus, kas dotu iespēju labi nopelnīt, lai arī viņu produkti normālos apstākļos būtu cik nelietderīgi būdami.

Kad visas dzīvei nepieciešamo produktu cenas ir valsts noteiktas jeb iesaldētas, pašizmaksas un peļņas uzcenojuma dēļ privātais uzņēmējs parasti rada jauna veida, bieži vien mazderīgas, patēriņa preces, ko pirms cenu iesaldēšanas neviens neražoja un kam nekāda pieprasījuma nebūtu. Pilnas nodarbinātības apstākļos un laikā, kad dzīvei nepieciešamas preces ir normētas, gaidītājnauda ļaudīm dedzina kabatu. Parasti šī gaidītājnauda ieplūst melnajā vai brīvajā tirgū.

Tādā šķērdīgā vidē parādās ziķerzellīgais novātors, kas ražo luksusa priekšmetus vai produktus, kas miera apstākļos nebūtu pārdojami. Pēc dzīvei nepieciešamāko preču cenu iesaldēšanas privātie uzņēmēji saprot, ka lieku grasi viņi var nopelnīt, ražojot jaunas preces. Savu jauno preču projektus, to veidus un pašizmaksas viņi sniedz cenu inspekcijas iestādēm. Ja iesniegums tiek apstiprināts, jaunās preces pa-

rasti dabū augstāku cenu ar motivāciju, ka šo jauno preču sagatavošana tirgum ir prasījusi lielus līdzekļus.

Tādā kārtā dzīvei nesvarīgu preču ražošana kļūst ienesīga, toties vajadzīgu preču, piemēram, dakšu, nažu, podu, trauku, elektrisko slēdžu un glāžu ražošana ievērojami samazinās.

Pēc Trešā reicha sagrauves 1945. gada maijā visu četru kaŗa laika sabiedroto okupācijas varas Vācijā paturēja tiešu kontroli saimniecībā, lai ar palīdzību veicinātu Vācijas saimniecisku un militāru atbruņošanu un lai novērstu strauju atklāto inflāciju, kā notika pēc Pirmā pasaules kaŗa. Rietumvācijas zonās no 1945. līdz 1948. gadam notika īsti jauno preču plūdi. Ap 5.000 jaunu preču saņēma ērmīgas ienesīgas cenas. Tika ražoti pelnu trauki, lampas, lelles, svečtuŗi, neracionāli trauki, apšaubāmi mākslas darbi, visāda veida sienu un griestu rotājumi un citas mazderīgas preces. Toties trūkstošu un dzīvei nepieciešamu preču ražošana tika pārtraukta.

Līdzīgs process notika arī Izraēlā. Piemēram, uzņēmums pārtrauca ražot parastās glāzes, kas bija jāpārdod par zemu iesaldētu cenu, un sāka ražot modernas liķieŗa glāzes, ko varēja pārdot par cenu inspektora apstiprinātu ienesīgāku cenu. Šādas produkcijas pārorientēšanas dēļ tika kavēta daudzu plaša patēriņa preču ražošanas nozaŗu attīstība. Kaut kas līdzīgs notika arī Izraēlas lauksaimniecībā. Tikko kartupeļi un dārzeņi bija jāpārdod par zemām cietām cenām, lielais vairums lauksaimnieku metās audzēt puķes, kam nebija cenu ierobeŗojuma. Audzēt puķes bija ienesīgi, to tirgum nebija sakara ar dārzeņu pieejamību.

Maizei Izraēlā tolaik bija cieta zema cena, bet maize nebija normēta. Šādos apstākļos cilvēki Izraēlā lietoja maizi kā lopbarības atvītotāju cāļu, piļu, trušu audzēšanai, nevis cilvēka uzturam. Vēl 1950. gados Izraēlā 1 kilograms vistas gaļas par valsts noteiktu cenu bija četras reizes dārgāks nekā maize. Bet melnajā tirgū vistas gaļas cena bija divpadsmit reizes augstāka. Tā kā trūka nepieciešamās spēķbarības, laucinieki izbaroja dzīvniekiem lēto maizi un šādi izaudzēto dzīvnieku gaļu pārdeva brīvajā tirgū par ļoti ienesīgām cenām. Secinot jāsaka, ka apspīestās inflācijas apstākļos Rietumu sabiedrībā, kur zeme var būt

privāts īpašums, kur valda demokrātiska vide un kur ir neatkarīgas tiesas, ziņkerzellīgais novātors izmanto savā labā pastāvošo likumdošanu un institucionālo iekārtu, lai labi nopelnītu. Fakts, ka tiek ražotas maznozīmīgas preces, viņu neuztrauc. Viņa mērķis ir labi nopelnīt, nevis bēdāties, vai viņa ražotā prece der. Viņš uzkrāj rīcības kapitālu nākotnei, labi zīnot, ka, tiklīdz valdība atceļ cietās cenas, viņam būs jādzīvo citā konkurences vidē.

Uzņēmējs jaundibinātajās valstīs pēc Otrā pasaules kara.

Pēc Otrā pasaules kara no Anglijas, Francijas, Beļģijas, Holandes un Portugāles aizjūras kolonijām izveidojās dučiem jaunu un neatkarīgu valstu Afrikā, Āzijā un Karību salās. Nesadalīta līdz 1991. gadam palika tikai Padomju Savienības komunistiskā imperija, kas beidzot sabruka zaudējot "aukstajā karā". Jaunajās valstīs valdības ierēdņi veic uzņēmēja darbības funkcijas. Privātie uzņēmēji tur mazliet atgādina aitu ganāmpulku. Rietumi pēdējo piecdesmit gadu laikā šīm jaunajām valstīm ir piešķīrušas 500 miljardus dolāru saimnieciskai modernizācijai.

Amerikāņu profesors Volts Rostovs (*W. W. Rostov*) savā darbā *Saimnieciskās attīstības posmi. Nekomunistisks manifest* pat deva šīm jaunajām valstīm saimnieciskas attīstības ilgtermiņa recepti, proti: veidojiet vispirms nepieciešamo infrastruktūru; pēc tam mēģiniet katru gadu ietaupīt 10 % no iekšzemes kopprodukta un šo summu ieguldiat rūpniecībā! Ja būs grūti, Rietumu saimnieciski attīstītās valstis palīdzēs. Diemžēl miljardi tika doti valdībām. Miljardi pazuda vai nu Šveices bankās vai arī izlietoti aplam, un panākumi bijuši bēdīgi.

Kāpēc tur vietējie "puikas ar ķērienu" stāv maliņā un visu nosaka valdības ierēdņi? Vai tas ir dzīves nedrošības dēļ tirgus apstākļos? Vai vainīga ir valdības ierēdņu bērnišķīgā kreisuma slimība? Daudzi no mazattīstīto valstu ierēdņiem gadiem ilgi skolojās pie kreisi noskaņotiem profesoriem Anglijā, Francijā un Amerikā. Vai Šumpētera saimnieciskās attīstības teorija, bazēta piedāvājuma palielināšanas principā, ir nederīga

šīs dienas jaunajām valstīm Afrikā, arī atjaunotajai Latvijai (nevis jaun-
dibinātajai Latvijai, kā to dēvē Krievijas diplomāti!) pēc piecdesmit gadu
ilgas padomju okupācijas? Atbilde uz šo *gresso modo* ir jā!

Saimnieciskos jauninājumus tur ievieš valdības iecelti ierēdņi,
kas darbojas pusprivātā sektorā. Saimnieciski atpalikušās valstīs pri-
vātais sektors parasti ir vāji attīstīts un viss ir valdības ierēdņu rokās.
Šumpēteriskajam novātoram tur nav vietas, jo valda juridiska nedrošība,
privātīpašuma tiesības uz zemi arī nav nodrošinātas un demokrātija
bieži ir tikai izkārtne. Kā lai to visu virza uz labo pusi? D. Maklelands
1961. gada grāmatā *Veiksmīga sabiedriskā vide* deva psiholoģisku
pamatu tautsaimniecības attīstības vērtējumam. Gluži kā Šumpēteram
Maklelandam uzņēmība ir vissvarīgākais faktors saimnieciskajā
attīstībā. Pēc viņa ieskata viena no nozīmīgākajām dziņām uzņēmēja
psīchē ir nepieciešamība gūt panākumus (*achievement*). Šī rakstura
pazīme cilvēkus ar iekšēju nepieciešamību ierindo tai kategorijā, uz ko
attiecina līdzību – plīks kā baznīcas žurka, bet ar ķērienu. Šis dzenulis
– nepieciešamība gūt panākumus – ir veiksmes priekšnosacījums. Kas
veicina šo Maklelanda deklarēto nepieciešamību gūt panākumus? Pēc
viņa domām dziņa rodas agrā bērnībā. Tāpēc bērna audzināšana ir
izšķirēja: mātes ar lielām prasībām parasti panāk savu. Vecākiem ir
lielāka ietekme nekā valdības ierēdņiem. Bet Maklelands nepamato,
kāpēc šī dziņa ir vienīgais noteicošais faktors kā uzņēmējdarbībā, tā
saimnieciskā attīstībā.

1962. gadā Everets Hāgens (*Everet E. Hagen*) laida klajā savu
darbu *Pārdomas par sociālās maiņas teoriju: kā sākās saimnieciskā
attīstība*. Pēc Hāgena domām saimnieciskās attīstības dīgļi ir meklējami
technoloģiskā progresā. Šis progress savukārt ir lielā mērā tautas vai
valsts tehnoloģiskas apdāvinātības nosacīts. Tā kā uzņēmējs ir veikls
daudzu problēmu atrisinātājs, tad viņa darbība vienlaicīgi veicina tech-
noloģisko procesu. Jautājums ir, kā un no kurienes nāk, no kādas vides
sabiedrībā rodas uzņēmēji? Pēc Hāgena domām uzņēmēju rada sociālā
goda atņemšana. Citiem vārdiem runājot, šiem cilvēkiem tiek atņemta
tā dēvējamā vertikālā augšupeja sabiedrībā.

1965. gadā līdzīgi rakstīja arī Kokrans (*T. C. Cochran*), pasvītrodams, ka uzņēmējs ir cilvēks ar paraugīpašībām, ar speciālām dotībām. Diemžēl šim psiholoģiskām pārdomām un spriedumiem par uzņēmējdarbību mazattīstītās valstīs trūkst stingru teorētisku pamatu, tiek ignorēti saimnieciskie elementi. Netiek doti konkrēti padomi, kā var veicināt uzņēmējdarbību.

Amerikas Savienotajās Valstīs 1980. un 1990. gados, augstās tehnoloģijas dekādē, turpretim uzņēmējs novātors ir visur klāt. Amerikas radošais gars datoru, programmēšanas, satelītu, mikrobioloģijas un farmakoloģijas nozarēs izraisa visas pasaules apbrīnu. Prezidenta Reigana (*Ronald Reagan*) laikā 1980. gados viena no visvairāk lasītām grāmatām ASV bija Džordža Gildera (*George Gilder*) *Uzņēmuma dvēsele*. Otrā Amerikā visvairāk lasītā grāmata pēc Bībeles ir Aines Rendas (*Ayn Rand*) *Atlants noskurinājās*, kas iznāca 1957. gadā. Tā parāda, kas notiktu Amerikā kreiso iespaidā, ja tiktu nacionālizēti privātie uzņēmumi un novātori kļūtu par valsts uzņēmumu vadītājiem. Amerika tad īsā laikā kļūtu par nabagu zemi, kur deficita preces būtu ikdienas parādība un pār visu zemi nevis valdītu labklājība, bet gan preču trūkums.

Un beidzot, lai aptvertu, kāpēc privātais uzņēmējs novātors nozīmīgs tautsaimniecībā, ir jāievēro (arī Latvijā): novātoriskais uzņēmējs ar savām spējām vienmēr atrast ko jaunu demokrātiskā vidē un stingrā likumdošanā ir svarīga persona. Novātors ir vienmēr pārāks par vienlīdzības un taisnības jēdzienos saistīto valsts ierēdni vai kāda valsts uzņēmuma vadītāju, kas dzīvo bezriskā pasaulē. Amerikas speciālajā ikdienas un nedēļas presē tiek daudz rakstīts par uzņēmējiem novātoriem mūsdienu augst tehnoloģijas (*high tech*) vidē. Pazīstamākais tautsaimniecības filozofs Peters Drakers (*Peter E. Drucker*) vairākās grāmatās un ietekmīgos rakstos populārizē pašiniciātīvu, tie domāti gan iesācējiem, gan pieredzējušiem uzņēmējiem. 1998. gada beigās OECD laida klajā grāmatu *Kā veicināt uzņēmējdarbību pasaulē?* Uzņēmība šodien ir lielā modē! Un kā ar to ir Latvijā?

Uzņēmēja tēls latviešu literātūrā

Kas saimnieciskajā dzīvē veicina uzņēmību, novātorismu? Kāpēc gan pasaulē ir tik maz uzņēmēju "ar ķērienu"? ASV nedēļas laikraksts *Times* 1998. gada beigās minēja tikai 100 uzņēmēju, kas saimnieciski veidoja 20. gadsimtu visā pasaulē. Džonatans Hjūzs (*Jonathan Hughes*) savā 1985. gada grāmatā *Nedaudzie, bet ļoti nozīmīgie (The Vital Few)* minēja tikai 10 cilvēku, kas ir veidojuši Amerikas saimniecisko progresu.

Kas tad īsti veicina vai neveicina jauno, darbīgo, novātorisko "jau nekļu ar ķērienu" parādīšanos saimnieciskajā dzīvē? Kā notika Latvijā pēdējā gadsimtā vai nenotika piecdesmit gadus Padomju Latvijā un kā notiek atjaunotajā Latvijā pēc 1991. gada? Vai daļēju atbildi šim jautājumam nevarēs rast latviešu literātūrā? Kāds tad ir latviešu uzņēmēja tēls laika plūsmā, teiksim, no 1860. gadiem līdz mūsdienām – 2000. gadā?

Iepriekšējā nodaļā bija īss pārskats par novātoru darbību tautsaimnieka skatījumā. Novātors ir jaunu stigu dzinējs saimniecībā vai nu ražošanas vai produktu sadales procesā. Viņš vai nu ražoja jaunu preci, ražoja kādu pazīstamu preci, bet lētāk nekā citi, viņš atrada jaunus noieta tirgus savai precei un sāka lietot jaunas izejvielas ražošanas procesā. Viņš vai nu iznīcināja kādu pastāvošu monopolu vai nodibināja jaunu monopolu. Cērtot vienu no šīm piecām jaunām stīgām saimnieciskajā dzīvē, atsevišķi vai kopā, novātors nopelnīja naudu, ieguva tā dēvējamo virspeļņu, proti, nopelnīja vairāk nekā tirgotāji un ražotāji, kas turējās vecā ieražā. Šādus cilvēkus tagad Latvijā sauc par "biznesmeņiem".

Novātoru darbs noritēja, tā sakot, starp divām tirgus saimniecības spīlēm. Viena no šīm spīlēm ir risks. Protams, visi dažāda veida riski ir

apdrošināmi, nopērkot apdrošināšanas polises. Diemžēl saimnieciskajā dzīvē ir riski, pret kuriem nevar apdrošināties, jo tie ir neizbēgama daļa no tirgus saimniecības nedrošības un nepārskatāmības. Angliski to sauc par *uncertainty*. Bez tam saimnieciskā dzīve prasa racionālu pieeju lietām un problēmām, kas tiek risinātas ar “labi uzasinātiem zīmulīem” vai kabatas skaitļotājiem, kā arī biroja datoriem.

Pieņemsim, ka kāds jauneklis Latvijā apņemas gada laikā nopelnīt 1.000 Ls. Palūkosimies tuvāk, cik lielu summa viņam ir jāiegulda, lai šo savu ieceri īstenotu? Tūdaļ rodas jautājums, kur lai viņš savus līdzekļus iegulda, lai nopelnītu iecerētos 1.000 Ls? Pie 5 % rentabilitātes gadā viņš var nopirkt, piemēram, saldējuma vai avīžu kiosku, samaksājot par to, teiksim, 20.000 Ls. Otra iespēja nopelnīt 1.000 Ls gadā būtu, piemēram, nopirkt valsts parāda zīmes ar 4% likmi. Tādā gadījumā viņam būtu jānopērk valsts parāda zīmes 25.000 Ls vērtībā. Atliek secināt, ka pirkt kiosku viņam būtu izdevīgāk. Tautsaimnieka vārdiem runājot, 1% starpība starp robežrentabilitāti un pastāvošo procentu likmi uz valsts parādzīmēm viņam izmaksātu liekus 5.000 Ls!

Tātad uzņēmējs novātors “ar ķērienu” darbojas, riskēdams, rēķinādams ar saimnieciskās dzīves nedrošību un nepārskatāmību, rentabilitāti un procentu likmes problēmu. Viņu mudina vēlēšanās meklēt un cirst jaunas stigas. Viņš nav parastais rutinētais tirgotājs fabrikants vai krodzinieks, viņš pieder tiem retajiem izņēmumiem, kas tik ļoti nepieciešami katras valsts saimnieciskajam uzplaukumam. Tautā parasti saka, ka latvieši vēlas būt mākslinieki un valsts ierēdņi, nevis uzņēmēji tirgotāji.

To tik labi pierāda mūsdienu Latvija (2002. gadā), sevišķi Rīgā, kur divas trešdaļas no visas saimnieciskās dzīves ir nelatviešu rokās, gluži tāpat kā 1920. gados, bet latvieši ir lielākoties valsts ierēdņi, čīnavnieki!

Ko līdzīgu savā laikā jau aprādīja arī prof. Arnolds Aizsilnieks savā monumentālajā grāmatā *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945* par Latvijas Republikas saimniecību 1920.-1930. gados. Diemžēl šāda veida vispārīnājumi bieži ir kļūdaini, tomēr derīgi, vismaz kā pieturas punkti pārdomām.

Viens veids, kā varētu papētīt jautājumu par latviešu nevēlēšanos vai nespēju darboties saimnieciskā laukā, ir ieskatīties latviešu literatūrā, sākot ar pirmo tautas atmodas laikmetu, teiksim – sākot no 1860. gadiem līdz šīsdienas atjaunotajai Latvijai pēc 1991. gada.

Saimniecisko apstākļu atspoguļojums literatūras izpētē kļuva populāra kritikas nozare 19. gadsimta beigās. Sevišķi franču literatūrā parādījās doma, ka literatūrai varētu būt tikpat solids teorētisks pamats kā zinātnei vispār.

Tā, piemēram, Ipolits Tēns (*Hippolyte Taine*) savā ievadā angļu literatūras vēsturei deklarēja, ka katru literāru darbu var precīzi izvērtēt, ievērojot trīs apstākļus, kas iedarbojas uz rakstnieku, proti, rase, vide un laika moments. Tēna pieņēmums, ka literatūrā un kritikā var pielietot formulas, balstītas uz likumību, valdzina daudzus rakstniekus un kritiķus pat vēl tagad.

Balzaka romāni sīki un daudz apraksta tirgoņu, baņķiešu un arī zinātnieku aprindas, kur veidojas jaunie kapitālisti, uzņēmēji un blēži. Balzaks to darīja ar tik lielu sajūsmu, ka daži kritiķi uzskata: Balzaks vairs nenodarbojas ar literatūru.

Deviņpadsmitā un divdesmitā gadsimta marksistu sapņotāju normatīvie uzskati par brīvsaimniecības kapitālismu un sabiedrības noslāņošanos naidīgās šķirās, ieskati par ekspluatāciju un par jaunu, jauku nākotnes valsti bez šķirām, bez ekspluatācijas, bez nabadzības – tie visi balstās “zinātniskajā sociālismā”. Sociālistiskai valstij jārodas, grib to kāds vai ne.

Marksistiskā tvana pilnas literatūras ir daudz visā pasaulē, nemaz nerunājot par bijušo Padomju Savienību un mūsdienu Ķīnu, kur literatūra arvien vēl pauž oficiālo viedokli.

Vācu literatūrā, piemēram, Tomasa Manna (*Thomas Mann*) lielais romāns *Budenbroki* parāda kādas ģimenes uzņēmuma veidošanos, šī uzņēmuma ziedu laikus un tā iznīkšanu. Budenbroku dinamika parāda, kā jauneklis ar ķērienu tiek pie turības, bet viņa pirmās atvases jau kļūst par ierēdņiem un trešā paaudze “deģenerējas” līdz mākslinieka līmenim.

Kā lai uzņēmēja tēlu vispārina latviešu literātūrā? Pa lielākai daļai saimnieciskie darboņi, vai nu tie ir uzņēmēji, tirgotāji, baņķieři vai krodzinieki, gandrīz vienmēr tiek attēloti kā krāpnieki un blēži. Viņu nauda allaž iegūta netīrā un negodīgā ceļā. Bez tam bieži sastopams motīvs latviešu literātūrā “netīrs šeftmanis – netīra politika”. Visi šie saimnieciskie darboņi ir mantrauši, egoistiski, savtīgi cilvēki. Trešais motīvs, kas bieži pavīd latviešu literātūrā: “naudu taisīt ir viegli” un “šeptējoties” viegli tikt pie turības. Galu galā brīvsaimniecības kapitālismā, kur valda ekspluatācija, “šeptmaņiem” ir istā vieta. Šāds tips esot nemorāls manipulētājs iekārtā, kur viss atļauts. Saimnieciskie darboņi tulko likumus ar nopirkto tiesnešu palīdzību pēc savas patikas.

Ceturto motīvu latviešu uzņēmēja tēla veidošanā varētu saukt par “paaudžu lamatām”. Šī problēma jau tika minēta, piesaucot *Budenbrokus*. Šo “paaudžu lamatu” viena puse ir tā, ka “jaunbagātņieki precas ar veciem bagātņiekiem”, bet otra puse – ka izmirst bijušo bagātņieku atvases sava smalkā dzīves veida dēļ, kā aprakstījis Tomass Manns.

Piektais motīvs: brīvsaimniecības kapitālismā ir privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem, kas veicina “darba tautas izmantošanu, asins sūkšanu”. Kārlis Markss teicis apmēram tā: “Tu esi nabags, jo buržujs ir bagāts. Viņš tevi ekspluatē, sūc tavas asinis. Atņem, proletārieti, salaupīto un iznīcīni buržuju šķiru!”

Kārlis Markss gribēja iznīcināt tā saukto “elkoņu” jeb *laissez-faire* kapitālismu, kas raksturojas ar saimnieciskām krīzēm, bezdarbu, sociālo nedrošību un krasiem pretstatiem starp kungiem un strādniekiem. Markss gan apzinājās ārkārtīgi straujo ražošanas pieaugumu elkoņu kapitālismā, taču redzēja galvenokārt šīs sistēmas ēnas puses. Lai no tā izvairītos, viņš sludināja neizbēgamu elkoņu kapitālisma bojā eju. Šo vīziju viņš sauca par “zinātnisko sociālismu”.

19. gadsimta beigās Eiropā ļoti populārs bija Edvarda Belamija (*Edward Bellamy*) darbs *Pagātnē raugoties*. Belamijš prognozēja ASV nākotni 2000. gadā, tās mierīgā, nerevolucionārā ceļā atbrīvojušās no brīvsaimniecības kapitālisma. Šī romāna varonis ir Julians Vests no Bostonas, kas ticis iemidzināts 1887. gadā un pamodies tikai 2000.

gadā. Un, lūk, ko viņš ierauga kādreizējā elkoņu kapitālisma Bostonā! Tā vairs nav netirā, nabadzīgā pilsēta, ko viņš agrāk tik labi pazinis, ar bagātniekiem un fabrikas strādniekiem, kas dzīvo politiskās korrupcijas un nežēlīgā algu dzelzs likuma spaidos. Pamodies Julians Vests redz, ka viņš atrodas pilnīgi citādā pilsētā, ko pārvalda tehnokrati. Šajā Bostonā vairs nav nedz korrupcijas, nedz dzīves nedrošības, nedz 12 stundu darbdienas, nedz nabadzības. Te valda sociāls miers, visi iedzīvotāji ir nodrošināti un materiāli apgādāti. Katram te ir dota iespēja iegūt izglītību, proti, ir pavērti sociāla augšupeja visiem iedzīvotāju slāņiem. Šāda fantastiska Bostonas pārveidošanās ir kļuvusi iespējama, ieviešot nekapitālistisku ražošanu un darba augļu sadali. Belamija vīziju romāna pamatdoma bija sekoša: labvēlīgi dzīves un darba apstākļi lielā mērā veicina arī paša cilvēka pārveidošanos.

Šis piektais motīvs, šķiet, ir ļoti nozīmīgs latviešu literatūrā. 19. gadsimta otrā pusē Baltijas ostu pilsētas bija tiešām pērles Krievijas cara kronī savas saimnieciskās dinamikas dēļ. Bet Baltija tomēr bija daļa no Krievijas. Tur plašām tautas masām Ivana Turgeņeva romāna *Tēvi un dēli* galvenais varonis Bazarovs bija jaunās ideālās sabiedrības veidotājs. Krievijas nihilisti sludināja, ka cara imperija nav reformējama, tā ir vienīgi iznīcināma! Krieviju jāsāk celt no jauna, no pašiem pamatiem.

Tā domāja arī Rainis, Stučka, Kasparsons, Aspazija, Pauls Dauge un daudzi jo daudzi citi latviešu gara darbinieki. Protams, ka krievu nihilisms, vēlāk *narodovoļci* un it īpaši marksisti ļoti ietekmēja latviešu sabiedrisko domu, taču ne mazāk to ietekmēja zemnieku patriarchālā ētika, kas nāk no dainām un kristīgās ticības. Kā spilgtu piemēru te var minēt Rūdolfa Blaumaņa *Indrānus*. Tāpat Juŗa Neikena darbos daudz "antikapitālistisku" momentu.

Latvijā bija arī nemarksistiski noskaņoti intelektuāļi, tādi kā Jānis Čakste, rakstnieks Andrievs Niedra, Vilis Olavs, Frīdrihs Grosvalds un Arveds Bergs, kuriem bija pozitīva attieksme pret uzņēmējdarbību, taču viņiem latviešu strādniecībā bija minimāla ietekme. Tādējādi latviešu tautas sociālā vīzija nonāca marksisma gūstā.

Latvijas Republikas sākumā Kārlis Skalbe, latviešu pasaku meistars, rakstīja: "Mūsu demokrātisko inteligenci ir audzinājis neauglīgais sociālisms no krievu skolas. Tāpēc viņa stāv tik nevarīga lielās jaunradīšanas priekšā, un viņai ir tikai viens vārds, ko mūsu nākotnei sacīt: patērēšanas sociālisms."

Arī uzņēmējs latviešu literātūrā bija parasti negatīvs tips. Marksisms tika uzskatīts kā pestīšanas vārds.

Pirmais laika posms ietvers literatūras darbus, kas apraksta latviešu uzņēmēju darbību no 19. gs. vidus līdz 1914. gadam, kad izcēlās Pirmais pasaules kaŗš.

Otrais posms pieskarsies Stučkas valdības mēnešiem 1919. gada pirmajā pusē, kad tika nežēlīgi nīcināta visa mantīgā šķira.

Trešais posms aptvers uzņēmēju darbību Latvijas neatkarības laikā no 1920. līdz 1940. gada jūnijam, kad Latvija pazaudēja neatkarību.

Ceturtais laika posms skars uzņēmēju darbību Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā.

Uzņēmējs latviešu literātūrā no 1860. gadiem līdz Pirmajam pasaules kaŗam

Deviņpadsmitā gadsimta otrā pusē Krievijā sākās forsēta rūpniecības attīstība gan ar valsts pabalstiem jauniem rūpniekiem, gan ar zemiem nodokļiem ārzemju uzņēmumiem vai arī aizsargmuitām jaundibinātiem uzņēmumiem. Visi šie apstākļi radīja labvēlīgu saimniecisku konjunk-tūru Vidzemes guberņā.

Izdevīgais ģeografiskais stāvoklis Eiropas krustceļos, Rīgas vāciski runājošo aprindu ciešie sakari ar Vāciju un Rietumeiropu, vācu muižnieku ieviestās racionālās zemes apsaimniekošanas metodes un latviešu zemnieku lielais rakstīt un lasīt pratēju skaits kļuva par nozīmīgiem faktoriem kapitālistiskā ražošanas veida attīstībā. Runājot par lielo lasītpratēju skaitu latviešu vidū, nedrīkst aizmirst protestantisma ietekmi. Te liela nozīme bija vācu mācītājiem, kristīgo ētiku veidojot. Vecais Stenders ar savām pamācībām latviešu zemniekiem deva iespēju

iepažīties ar apgaismotāju idejām, kā arī ar idejām no Šveices kalvinisma citadeles. Šai sakarībā jāpiemin mācītāja Jakoba Florentina Lundberga (1782-1858) grāmata *Ciems, kur zeltu taisa*, kas iznāca 1830. gadā Jelgavā. Šī grāmata nāca klajā ar Garlība Merķeļa gādību drīz pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē un rādīja brīvajiem latviešu zemniekiem ceļu uz labāku nākotni.

Grāmatā parādīts, kā panīcis ciems septiņu gadu laikā kļūst turīgs un skaists. Ļaudis apņemas neiet krogū; nebārties, nelamāties, nelādēt, nemelot; Dievu lūgt rītos un vakaros; netaisīt jaunus parādus; dzērājus izstumt no sabiedrības; gādāt, lai laukos nav nezāļu, istabās – netīrumu; miesu turēt tīrībā.

Protams, tā nebija mācība par uzņēmējdarbību, bet gan par tās priekšnoteikumiem, ētiskiem pamatiem.

Vecais Stenders *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas* jaunā izdevumā ar papildinājumiem, kas iznāca Jelgavā 1796. gadā, deva latviešu zemniekiem idejas, novātoriskus ieteikumus, lai veicinātu zemnieku saimnieciskās dzīves uzlabošanu. Viņš raksta:

Lielumā pie Latviešiem vēl tāda skubināšana un īsta izgudrošana uz visadu peļņu ka pie citām tautām neir redzama. Ak, cik daudz vairak tie varetu sakrāties un jo pārtikuši un ar godu dzīvot, kad tie savu kūtribu lauztu un maģenīt vairak piespiestos! Es tik divi lietas gribu ieminēt. Kad Kurzemes puiši un meitas no mazām dienām un tanī garā ziemu laikā tā pie vērpšanas un visvairāk uz smalku vērpšanu taptu mācīti, kā tas pa visu Vāczemi redzams, un visi tie lini, ko Rīgā ved, še taptu savērpiti un austi, tad no smalka audekļa četrreiz vairak naudas ienāktu. Tās būtu puišiem un meitām labas bandas! Tad jo drīzak varētu kāzas turēt. Tad jo brangaki var dzīvot! Jeb voi tas neir kauns, ka Latvieši vēl neieradās uz spalvu gultām gulēt? Par ko tiem dažadi mājasputni? Kam spalvas nesakrāj? Kā Leiši dara un jūs apkaune. Vēl daudz citas lietas iraidas, kas varetu un kam vaijadzetu labakām būt, kad prātu cilatu un kad mācītum, kā citās zemēs

prāta ļaudis dara. Tanīs malās, kur liela mežu note iraid, vajadzētu ataugus audzināt un ap ežām un sētmalām vītoļus dēstīt, ir sētmalu vietā visadus krūmus dēstīt, kas pēc it bieži saaug un par dzīvu un neisnīcīgu vijū top. Ak, kas tas par jauka lieta būtu, kad Latvieši vairak uz Āboļu dārziem, Kartupeļu un citu labu saknu kopšanas, visvairak uz dāboļu sēšanas dotos, caur ko tiem vairak un labakas lopu barības un no ta turplikam vairak sūdi un jo taukaki lauki atlēktu. Tad Kurzeme būtu patiesi laimīga zeme saucama, un pilnums būtu visās malās.”

Rīga tolaik bija vācu pilsēta, gluži tāpat kā Tallina, toreizējā Rēvele. Tur valdīja vācu gars un nevāciem nebija vietas, kā par to plaši nesen rakstīja igauņu rakstnieks Jāns Kross savā darbā, kas vācu tulkojumā saucas *Das Leben des Balthasar Russow (Baltazāra Rusova dzīve)*. Visi igauņi toreiz Rēvelē tika apzīmēti kā “pelēkie”, ar ļoti minimālām iespējām tikt “uz augšu” šai vāciešu dominētajā sabiedrībā. Un tomēr dažiem igauņiem izdevās.

Rīgā nevāciem gāja gluži kā nēģeriem angļu un franču kādreizējās aizjūras kolonijās. Šiem nevāciem dzimtajā zemē bija minimālas augšupejas iespējas. (Rīgā atjaunotais Melngalvju nams ir aizmirsts liecinieks: Melngalvju tirgoņu ģildē nekad neviens latvietis nav bijis brālis.) Tāpēc arī liela daļa latviešu inteliģences deviņpadsmitā gadsimta otrā pusē veidojās slavofiliska un marksistiska.

Neskatoties uz ļoti distancēto Baltijas vāciešu izturēšanos pret nevāciem, no šiem pašiem baltvāciešiem, no viņu ikdienas, no vāciski runājošiem tiesnešiem, valsts darbiniekiem, inženieriem un pat muižniekiem latvieši guva zināmu rietumniecisku racionālītāti. Kā vācu muižās, tā Rīgas rūpniecībā privāts īpašums uz zemi bija vāciešu neapstrīdama privilēģija. Krievu tradicionālais obščinas jēdziens un tāpat arī pareizticīgo *sobornost* jēdziens par kopēju kolektīvu īpašumu viņiem bija svešs. Rīgas tirgotāju un rūpnieku vidē bija skaidrs arī jēdziens par saimniecisko risku, saimnieciskās dzīves nepārskatāmību, nedrošību un rentabilitātes nepieciešamību. Tas viss norādīja uz “rietumniecisku

mentālītāti”, kas bija priekšnoteikums sekmīgai rūpnieciskās revolūcijas “masveida ražošanai” Rīgā. Līdz I pasaules kaņam Rīga bija vāciska modernās rūpniecības oāze lielajā Krievijas imperijā. Lai padomju varas laikā komunisti to ķengāja kā ķengādami, šai vidē tomēr radās iespēja nedaudziem latviešiem tikt uz zaļa zara, kā lasāms latviešu literatūrā.

Pievērsīšos divu latviešu rakstnieku – Augusta Deglava un Andrieva Niedras – darbiem, darbos uzminamiem prototipiem un vērtēšu arī Rīgas namu cēlēja Kristapa Morberga darbību.

Baltijas provinces nonāca Krievijas valdījumā 18. gadsimta sākumā pēc Lielā ziemeļu kaņa. Arī pēc varas maiņas Baltijas provincēs turpināja valdīt vāciski runājošie muižnieki, vācu tirgotāji, kā arī tiesneši. Sabiedrība bija dalīta kārtās, latviešu zemnieki bija vai nu dzimtļaudis vai kalpi muižās un pilsētās. Tomēr ap 1860. gadiem sākās lielas pārvērtības latviešu tautas dzīvē. Sākās arī latviešu uzņēmēju darbības uzplaukums Rīgā. To izteiksmīgi savā kultūrvēsturiskajā romānā *Rīga* aprakstījis Augusts Deglavs.

Pirms Deglava bija iznākuši Māteru Juņa *Sadzīves viļņi* un brāļu Kaudziņu *Mērnīku laiki*, kas attēlo saimniecisko rosību latviešu zemnieku dzīvē. Latvieši jau lielā mērā ir zemnieku, ne uzņēmēju tauta, un šajos darbos uzņēmējdarbība tieši neparādās. Toties Deglava *Rīgā* gan.

Augusts Deglavs (1862-1922) nācis no zemnieku ģimenes. Pēc pārceļšanās uz Rīgu strādājis kokzāģētavā, vēlāk kļuvis sīks ierēdnis. Jau 1891. gadā iznāk viņa stāsts *Iz klaušu laikiem* un *Vecais pilskungs*, kas viņam atveļ durvis rakstniecībā.

Deglava *Rīgas* pirmā daļa *Patrioti* iznāca 1912. gadā (latviešu periodikā publicēts jau 1910. un 1911. gadā), bet otra daļa *Labākās ģimēnijas* 1921. gadā. Šī romāna varonis ir Pēteris Krauklītis, sākumā 15 gadus vecs zēns, pasīks no auguma, ar 75 kapeikām naudas kabatā. Viņš ir cēlies “agros gaiļos” un ir ceļā uz Rīgu meklēt laimi. Viņš māc lasīt, rakstīt, reizināt un zina dažus vārdus arī vāciski. Rīgā viņš vēlas satikt nelaiķa tēva brāli Juri Krauklīti un nodot viņam ciemakukuli no mātes – cimdu pāri. Krusttēvu viņš gan sameklē, bet viņa vārds Rīgā ir Georgs Rabemenis, toreiz jau turīgs tirgotājs. Tiekoties ar tēvabrāli,

Pēterim iznāk pirmā saķeršanās. Viņš savam radniekam skaidri pasaka: “Es neesmu nekāds diedelnieks. Es nekā negribu, man nekā nevajag.”

Krusttēvs saprot, ka šis jauneklis nav zemē metams, un ieteic viņam kļūt par viesmīli ar smalkām manierēm. No Pēterļa viņš kļūst par Persi, sāk strādāt par ķelneri, ātri iemācās vācu valodu, kļūst ļoti iznesīgs, un “Klosterā” pagrabā visi glaunie kungi dod Pēterim labu dzeļamnaudu, tā ka naudas viņam ir kā pelu. Šai amatā grāmatas varonis dzird daudz nievājoša par latviešiem. Viņš nolemj nekad nekliegt uz saviem tautiešiem un neļaut sevi nicināt.

Šī būtībā ir tā romāna daļa, kas ļauj raksturot latviešu uzņēmēja tēlu literātūrā. Romāns ievada tautsaimnieku latviešu kultūras dzīves centrā. Kā minēts, novātors tirgus saimniecības apstākļos un demokrātiskā vidē iet jaunus ceļus saimniecībā. Dzīvē viņi parasti ir nabaga puikas kā Pēteris Krauklītis romānā *Rīga*, kam, ierodoties Rīgā, kabatā nebija pat vesela rubļa. Bet Pēteris Krauklītis bija “puika ar ķērienu”. Ko tad šāds “jaunu stigu cirtējs” isti dara? Pēc Šumpētera mācības viņš: 1. ražo jauna veida preces, 2. pārkārto ražošanas procesus un ražo lētāk jau esošās preces, 3. izmanto jaunas izejvielas, 4. sameklē un atrod jaunus noieta tirgus, 5. likvidē esošo vai arī izveido jaunu monopolu.

Ja viņam ar jauninājumiem veicas, viņš gūst virspeļņu. Tas nozīmē, ka šādiem uzņēmējiem dzīvē kādu laiku ir vadošā loma. Viņi prot pircējus pārliecināt, ka ieviešamais jauninājums ir iespaidīgs gan cenas, gan kvalitātes ziņā. Augusta Deglava romāna *Rīga* literārā varoņa Pēterļa Krauklīša prototips faktiski ir latviešu lieluzņēmējs un novātors Kristaps Bergs (1843-1907).

Kristaps Bergs ienāca Rīgā “plīks kā baznīcas žurka” ap 1858. gadu. 1863. gadā viņš no Kristapa Kalniņa pārtapa par Kristapu Bergu.

Drīzā laikā šis kādreizējais lauku zēns kļuva par vairāk nekā 20 lielu namu īpašnieku. Sevišķi jāuzsver Berga novātoriskā darbība, kas ir saistīta ar viņa celto «Berga bazāru» – namu kompleksu starp Dzīrnavu, Marijas un Elizabetes ielu. Šis lielais universālveikals sāka darboties 1897. gadā. 2000. gadā pēc ilgām privatizācijas strīdēm un

smagas tiesāšanās īpašums atkal ir nonācis Bergu ģimenes rokās.

Rīgas Berga bazārs bija ļoti līdzīgs Vācijā pazīstamajiem «Kaufhof» vai «Kaufhalle» tipa veikaliem. Pats Kristaps Bergs 1894. gadā par šāda bazāra, proti, moderna universālveikala priekšrocībām rakstīja: "Tirgotājiem, kuņi tirgojas ar tā sauktajām konsumprecēm, t.i., tādām precēm, kuņas katru dienu tiek patērētas un tādēļ katru dienu atkal citas jāpērk, tā, piemēram, maize, gaļa, piens un dažas citas ēdamas lietas, šiem tirgotājiem iepriekšminētās iestādes būs no mazāka svara; viņi gluži labi var pastāvēt izklaidēti pa visu pilsētu, jo šīs vajadzības katrs mēdz iepirkt savas dzīves vietas tuvumā. Bet tirgotājiem, kuņi tirgojas ar precēm, kuņas noder visādām citām dzīves vajadzībām, dzīvokļa ierīkošanai, zinību un mākslas kopšanai, rūpniecības veicināšanai utt., šie priekšmeti jādara publikai jo viegli pieietami un ievērojami..."

Te parādās K. Berga novātorisms. Citējot Šumpētera atzinumus, Bergs savā «Berga bazārā» atrada jaunu veidu, kā apgādāt rīdziniekus ar masveida patēriņa precēm. Šis jauninājums viņam deva virspeļņu. Tātad Bergs bija latviešu Šumpētera veida novātors, ne rūpniecībā, bet gan tirdzniecībā.

Cik savādi, ka šis latviešu novātors savā zemē maz tiek minēts, pat komercskolās un Latvijas Universitātē. To pārliecinoši aprādījis sociālo problēmu pētnieks Latvijā Uldis Lasmanis. Bergs cirta jaunas stigas, meklējot un atrodot jaunus noieta tirgus. Līdzīgi strādāja «Rīgas auduma» dibinātājs Roberts Hiršs 1920. un 1930. gados.

Runājot par Berga saimnieciskiem panākumiem, te vēl jāmin bieži neievērotās viņa darbības īpašības. Viņš sāka savu dzīvi Rīgā, būdams plīks kā baznīcas žurka. Lai tiktu pie sākumam nepieciešamiem naudas līdzekļiem, Bergs dzīvē bija ļoti taupīgs. Savos darījumos ar bankām viņš bija ļoti korekts, pildot saistības noteiktā laikā. Tomēr, šķiet, pats galvenais bija tas, ka viņš savā ikdienā bija stingri kalvinistisks, kā min U. Lasmanis. K. Bergs labi zināja: ja kāds uzņēmējs grib labi dzīvot un parādīt to arī citiem, viņš drīz vien ir "izbiris cauri".

Bergs gan bija "cilvēks ar ķērienu", bet viņa ķēriens nebija universāls. Protams, viņš bija arī ļoti izveicīgs un sekmīgs namu pircējs

un namu celtnieks, bet viņam nebija ķēriena rūpniecībā. Berga «Bukšina» uzņēmums, kas ražoja batikā austu vilnas drānu, “negāja”, nebija sekmīgs. Berga ķīmiskā fabrika Rēvelē, Igaunijā, arī cieta neveiksmi. Nesekmīgi darbojās bronzas un dzelzs lietuve. Arī viņa kuģniecības pasākums cieta neveiksmi.

Īsumā savelkot, Berga novātorisms bija tirdzniecībā, bet ne rūpniecībā. Beigās vēl arī jāpiezīmē, ka 1998. gada rudenī Latvijas Nacionālajā teātrī tika izrādīta A. Deglava *Rīga*. Teātra kritiķi presē šo skatuves darbu bargi nokritizēja, neievērojot, ka te tika parādīts viens no vislieliskākajiem latviešu saimnieciskās dzīves novātoriem.

Tā laika pazīstamais latviešu uzņēmējs būvniecībā, vēlāk daudz namu īpašnieks Rīgā, bija Kristaps Morbergs (1844-1928). Arī viņš dzimis trūcīgā lauku ģimenē kā piektais un jaunākais dēls. Trīspadsmit gadu vecumā viņš kļuva bārenis, zaudējot tēvu. Tāpēc jau agrā jaunībā viņam bija jāsāk pelnīt iztiku.

Vispirms viņš mācās namdaļa amatu. Divdesmit gadu vecumā ienācis Rīgā ar 3 rubļiem kabatā, viņš ātri iemācās vācu valodu un sākumā strādā smagu fizisku darbu, bet pirmajā dekādē Rīgā (1864-1873) “dzīve viņam esot gājusi uz augšu ļoti strauji”. Šo deviņu gadu laikā Morbergs no neizglītota lauku puikas kļuvis par vāciskās Rīgas namsaimnieku.

Pēc Rīgas viduslaiku vaļņu nojaukšanas pilsētā strauji attīstījās celtniecība. Par to vislabāk liecina straujais iedzīvotāju skaita pieaugums Rīgā. Ja 1850. gadā Rīgā bija 61.500 iedzīvotāju, tad 1897. gadā jau 256.000 iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka caurmēra iedzīvotāju pieaugums bija ap 5 procenti gadā. 1873. gadā Morbergs iesniedza Rīgas būvju valdei sava pirmā nama projektu. Morbergs toreiz strādāja pie latviešu architekta Jāņa Baumaņa, no kā viņš bija daudz mācījies būvniecības lietās Rīgā. Bet kur Morbergs ieguva līdzekļus namu pirkšanai? Viņš nopirka lēti kādu namu un to pārbūvēja vai apbūvēja, kā rakstīja P. Zālite. Protams, Morbergs nekā nepirka skaidrā naudā, bet gan “uz pārāda”. Kā toreiz teica, Morbergs esot būvējis *mit Hilfe von Baukredit*. Viņa būvniecisko darbību veicinājusi «Rīgas Namsaimnieku kreditbied-

riba» un Rīgas «Kreditverein der Hausbesitzer».

No 1874. līdz 1879. gadam Morbergs esot iegādājies visus galvenos immobilus Rīgā. Viņš nopirka namus Aspazijas bulvārī 3, Zigfrīda Meierovica 8/10, Aspazijas bulvārī 4-5. 1882. gadā viņš iegūst namu uz Vaļņu ielas stūra, kā arī namus Vaļņu ielā 12-14.

Acīmredzot Morberga uzņēmība, neatlaidība un izturība bijusi viņa panākumu atslēga.

Pārbūvētie un apbūvētie nami bija ienesīgi, un Morbergs varēja kārtot savus parādus bankām noteiktā laikā. Tas gan varēja notikt labas saimnieciskās konjunktūras apstākļos. Bet, dzīvojot parādos, mazākā saimnieciskās dzīves lejupslīde parādnieku noved banku saistību valgā. Tā notika arī ar Morbergu 1897. gadā.

Nepārtrauktā māju un dzīvokļu būve Rīgā radīja dzīvokļu pārpalikumu, un Morbergs nonāca maksāšanas grūtībās. Viņa banka Rīgā vairs negribēja pagarināt kreditu. Ko lai dara? Morbergs, apstākļu spiests, aizbrauca uz Berlīni. Tur viņš nopirka ļoti dārgu un skaistu zirgu. Morbergs tikās ar Berlīnes baņķiešiem, kas apbrīvoja viņa zirgu. Tas ir ko vērts! Berlīnes baņķieši domāja, ka Morbergam klājas labi, jo viņš Berlīnē dzīvo lepnī. Ar šādu iespaidu Morbergs atvadījās no Berlīnes baņķiešiem, kas jau paspējuši paziņot labos ieskatus par Morbergu saviem banku pārstāvjiem Rīgā. Pārbraucis Rīgā, Morbergs saņem viņam nepieciešamos kredita pagarinājumus, un viņš turpina savā darbībā plaukt un ziedēt.

Testamentā Morbergs novēlēja visu mantu pilnā apmērā Latvijas Universitātei "trūcīgo audzēkņu pabalstam". Šis mantojums tika reģistrēts 1931. gadā. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā Universitātei novēlētie nami tika atņemti un laikam vēl aizvien, 10 gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, atdoti tikai daļēji. Kāpēc?

Morbergs darbojās būvniecībā un, pērkot lētus apbūves gabalus Rīgā vai arī pārbūvējot un apbūvējot esošās ēkas, pārkārtoja ražošanas procesus, kādus min Šumpēters. Šie jauninājumi Morbergam deva virspelnus. Tātad Morbergs bija latviešu tā laika novators būvniecībā, uzņēmējs ar ķērienu, kas ne vien cēla un būvēja, bet arī bija spējīgs sev

laikus sagādāt nepieciešamo ilgtermiņa kreditu.

Rakstnieks, kas atstājis latviešu literātūrā lielisku uzņēmēja, faktiski – novātoru tēlu, ir Andrievs Niedra romānā *Lūduma dūmos*. Tas iznāca 1900. gadā.

Andrievs Niedra ir dzimis 1871. gadā lauksaimnieka ģimenē. Viņš asi nostājās pret 1905. gada revolūciju un tās sekotājiem. Latviešu sabiedrībā Niedra nekad nav bijis īpaši apbrīnots. Arī viņa visumā skandalozā uzņēmējdarbība Kalsnavā latviešiem nešķita savienojama ar mācītāja statusu sabiedrībā. Pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas 1918. gadā un Stučkas briesmu mēnešiem Vidzemē un Rīgā viņš mēģināja sadarboties ar vāciešiem, pat kopā ar Bermontu, lai Latvijai nodrošinātu nekomunistisku nākotni Vācijas paspārnē. Pēc kaŗa beigām Niedru izraidīja no Latvijas. Viņš apmetās Austrumprūsijā. Niedra atgriezās Rīgā 1942. gadā un drīz mira.

Neatkarīgās Latvijas laikā Niedru uzskatīja par tautas nodevēju un viņa literāros darbus noklusēja. Bet, kas attiecas uz uzņēmēja tēlu latviešu literātūrā, romāns *Lūduma dūmos* ir tik tiešām kā rokasgrāmata nākamajiem 21. gadsimta latviešu puikām ar ķērienu. Šis ir plaša vēriena romāns. Tematiskā daudzveidība lasītājam rada grūtības. Tāpēc daudzi Latvijā mācījās šī romāna saturu no V. Plūdoņa un J. Siļa literātūras vēstures grāmatām.

Kāpēc šis romāns ir tik svarīgs latviešu uzņēmēja tēlam? Te vispilgtāk parādās šumpēteriskā uzņēmēja, latviešu novātoru paraugs, ko pārstāv inženieris Vilis Strautmalis.

Latviešu zemniekam Strautmalim ir trīs dēli. Kārlis ir studējis teologs, kas figurē kā kandidāts Strautmalis. Otrs dēls ir Vilis, pēc izglītības inženieris. Vecākais dēls Jēkabs padevies dzeršanas sērdzībai. Vilis Strautmalis ir inženieris ar plašām zināšanām ķīmijā, bet viņš ir arī sava veida “vanderzellis, kas jaunībā iemanījies visos dzirnavnieka darbos”.

... tas ir cilvēks kā no dzelzs. Ceļas viņš reizē ar puišiem, strādā tāpat, muguras neatliecis, bet, kamēr puiši atkrīt diendusā, jau viņam lāpsta un trūbas padusē, un aiziet, rakņājas pa upes kras-

tiem, mēri ūdens dziļumu, sveķ kritumu, krastu augstumu... un visu pieraksta. Es reiz ievaicājos, sak, kam tas viss vajadzīgs... Atbildēja, ka šis mācoties... Tak jau laikam viņam tur sava ziņa ir... Bet par to koku tēšanu gan pats teica: līdz šis to amatu praktiņot, tad lai šā vietā apskatoties pēc cita tēsēja... Ja tā ies uz priekšu kā līdz šim, tad jaunredēļ viņš notēsīs vecu vecos dzirnavpuišus. Jā, tam skolotam jau viss ātrāk ķeņas.

Pat atpūzdamies viņš nestāvēja mierā. Vilis Strautmalis grib kļūt dzīvē saimnieciski patstāvīgs, viņš grib raisīties vaļā no vācu kungiem kā laukos, tā pilsētā. Viņš grib celt papes fabriku, grib Zvirgzdupē ierīkot savu jauno uzņēmumu, taču pirms tam viņam jānokārto transporta jautājumi, lai iespēju robežās saīsinātu nepieciešamo dzelzceļa būvi. Viņu nodarbina jautājums, kā atrast pāreju Vilka purvam iecerētā dzelzceļa būvei. Dzelzceļam jānāk pēc iespējas tuvāk dzirnavām. Vilis gan drīz noslikst, meklējot šo purva pāreju, bet beidzot viņš to atrod.

Inženieris Strautmalis uzceļ Zvirgzdupes dzirnavās papes un stikla fabriku un noslēdz ar abiem vietējiem muižniekiem Vestfālu un Zandenu līgumu. Abi muižnieki nolīgst, ka viņi katru gadu dzirnavām piegādās 80.000 asis malkas no saviem mežiem nākamajiem 24 gadiem.

Tomēr drīz viņi saprot, ka tik daudz viņi nevarēs piegādāt un būs spiesti lauzt parakstīto līgumu. Lai tā nenotiktu, Zandens sāk vērpt intrigas, ka Strautmalis nebūtu spējīgs nekur atrast viņam tik nepieciešamos kreditus iecerēto uzņēmumu veidošanai. Zandens grib iedzīt Strautmali bankrotā.

Tā ir isa fabula jeb romāna kodols, kas skaņ Viļa Strautmaļa centienus. Kāpēc Strautmalis ir tik nozīmīgs, raugoties no šumpētriskā novātoru pozīcijām? Strautmalis grib ne vien ražot jaunu precī (papi) laukos, nevis pilsētā, bet arī grib pārkārtot ražošanas procesus un ražot papi lētāk, nekā to dara pilsētās. Ar šiem diviem jauninājumiem Strautmalis ir novātors tā laika saimniecībā Zemgales pusē. Bet kā visi novātori arī Vilis Strautmalis ir "plīks kā baznīcas žurka". Viņam nepieciešami ilgtermiņa krediti. Niedra šai romānā parāda, kas notiek, ja jaunu uzņēmumu ceļ ar īstermiņa kredītu palīdzību. Niedra atsedz visus svarīgākos

uzņēmēja un novatora darbības pamatprincipus un rāda, kā jaunie latviešu censoņi cīnās pret vācu saimniecisko varu dzimtenē. Savukārt viņa brālis mācītājs Strautmalis cīnās garīgi pret barona Vestfāla izvirtību.

Politiskajā trimdā (nevis klaidā!) ASV Arvids Dravnieks savos memuāros rakstīja:

Ja nebūtu nākuši ārkārtēji notikumi (Pirmais pasaules kaņš, ideja par pašu valsti jaunos apstākļos un cīņa par to), tad tāds būtu latviešu tautas attīstības ceļš, kā A.Niedra tēlojis *Liduma dūmos*.

Protams, nevar ignorēt 18. gadsimta lielo latviešu izcelsmes uzņēmēju Rīgas mastu šķīrotāju Danielu Šteinhaueru. Par šī uzņēmēja novatorisko darbību pirms trīsdesmit gadiem tik plaši rakstīja profesors Edgars Dunsdorfs Austrālijā.

Beidzot vēl jāmin Kārļa Skalbes *Pasaka par vērdiņu*. Tajā nabaga pirtnieks Ansis atrod laimes naudiņu un kļūst turīgs. Diemžēl viņa sirds kļūst auksta un tukša. Viņam vairs nav laika parunāt pat ar māti, jo "ikkatrs vārds man maksā vērdiņu". Kad viņa vērdiņš iekrīt avotā, Ansis atskārst, cik nabags viņš īstenībā bijis, kaut gan nopircis pusi no visas pilsētas. Tautas pasakas rāda labus un ļaunus darbus, bet tautas simpatijas allaž pieder labajiem.

Zīmīgi, ka pret latviešu uzņēmējiem, ko nule raksturoju pozitīvā gaismā, bija arī negatīva attieksme, piemēram, Jāņa Poruka *Kā Runcis kļuva par Runcē*, bet tas ir cits stāsts. Diemžēl lielais vairums latviešu rakstnieku arī šai laika posmā, tāpat kā pazīstamais latviešu tautsaimnieks Kārlis Balodis, domāja, ka Šumpētera atziņas par novatoru ir nenoziņīgas. Pēc daudzu rakstnieku ieskata uzņēmēja funkcijas spēj veikt valsts birokratija. Arī Latvijas neatkarības gados pirms Latvijas okupācijas 1940. gada vasarā attieksme maz mainījās. Tas nozīmē, ka Krievijas un Padomju Savienības ietekme latviešu privātā uzņēmējdarbībā bijusi neatvairāma.

Uzņēmēja tēls latviešu literātūrā Pēterļa Stučkas laikā 1919. gadā

Sākotnējie revolūcionārā sociālisma glorificētāji, latviešu inteliģences Jaunās strāvas darbinieki, piedzīvoja savu "zvaigžņu stundu" Pēterļa Stučkas valdīšanas mēnešos 1919. gada pirmajā pusē. Gadiem ilgi sociālisti sludināja saukli "Pret kapitālismu un caru!". Nemitīgi latviešiem tika iestāstīts, ka "nav tāda es, nav individuālas gribas, bet ir tikai kolektīva griba". Jaunā strāva arī sludināja, ka "lidzšīnējā pasaule ir jāsagrauj un jātiesā".

Dedzīgie latviešu revolūcionāri tautai mācīja, ka nav nācijas, bet gan tikai buržuji un proletārieši. Lai uzceltu jaunu pasauli, būs jāiznīcina buržuazija ar asu un nesaudzīgu šķīru cīņu. Tā kā latviešu inteliģence bija naidīga vāciešiem, tas viss skanēja tik pievilcīgi. Nākotnes progress un jaunā sociālistiskā pasaule pirmkārt latviešu inteliģencei kļuva gandrīz vai par jaunu bauslību.

Kaŗa beigās, 1918. gada 18. novembrī, latvieši pasludināja savu neatkarīgu valsti, bet, kā Fēlikss Cielēns memuāros raksta: "latviešu tautas lielā daļa neticēja Latvijas valstij, neatbalstīja Tautas padomi un Pagaidu valdību".

Daļa latviešu pilsētās un laukos simpatizēja boļševikiem un gaidīja sarkanos strēlniekus kā atbrīvotājus. 1919. gada Rīgā bija daudz sīko darbnīcu ar strādniekiem, daudz bijušo kaŗavīru un tranšeju racēju, visāda veida bezdarbnieku, kas kaŗa posta iespaidā bija viegli ietekmējami boļševiku nākotnes brīnumu paudējiem. Sevišķi tas sakāms par lauku bezzemniekiem, kas no Sarkanās armijas vīriem gaidīja radikālu zemes dališanu. Tai laikā īstu fabrikas strādnieku gandrīz nebija, jo viņi ar visām fabrikām 1915. gadā bija evakuēti uz Krievijas iekšieni. Cielēns uzsvēŗ: "Tautas laba daļa komūnistiskās simpatijās gaidīja latviešu strēlniekus."

1919. gada 3. janvārī sarkano strēlnieku vīrus Rīgā sagaidīja ar ziediem, smaidiem un skūpstiem. Galu galā – tie taču bija pašu zēni! Bet kas tie bija par "pašu zēniem"? Vai tie vairs bija Tīreļpurvā rūditie

strēlnieki vien jeb vai tomēr viņi tagad bija pārvērtušies līdz nepazīšanai? Kāds no citkārtējiem strēlniekiem bija taču jau paspējis nomocīt leģendāro strēlnieku varoni pulkvedi Fr. Briedi. Bet vai to ridzinieki vispār zināja? Ilgi tomēr uz šiem jautājumiem nenācās atbildes gaidīt. Drīz pēc Tīreļpurva kaujām rakstnieks Kārlis Skalbe konstatēja, ka "latvju strēlnieki jau bija tie, kas padzina Krievijas Satversmes sapulci un uzcēla Ļeņinu Maskavā uz troņa". Sarkano strēlnieku pulkos Krievijā toreiz bija ap 23.000 vīru.

"Vienīgā pilnīgi drošā armijas daļa" – tā raksta vēsturnieks I. Ķēniņš – "uz kuŗu padomju vara vēl var paļauties, ir latviešu strēlnieku divīzija".

1919. gada 20. decembrī kontrrevolūcijas apkaŗošanai F. Dzerdžinska vadībā un ar Jēkabu Petersu kā viņa vietnieku tika dibināta Ārkārtējā komisija (VĀK). Pēc 1918. gada 18. maija VĀK kontrrevolūcijas apkaŗošanas nodaļu vadīja Mārtiņš Lācis, pārbaudīts komūnists, kā raksta I. Gore un O. Niedre savā sējumā *Mārtiņš Lācis – čekists un literāts*. Tā paša gada 11. jūlijā Jukumu Vācieti iecēla par Austrumu frontes virspavēlnieku. Kārlis Grasis kļuva par Kazaņas guberņas VĀK priekšsēdētāju un Jūlijs Daniševskis – par Austrumu frontes kaŗa revolūcionārās padomes locekli. Lācis rakstīja, ka "sarkanais terrrors ir vardarbīga ekspluatātoru apspiešana, kuŗi mēģina atjaunot kundzību".

Tā 1918. gadā un 1919. gada pirmajā pusē jaunveidotās Sarkanās armijas priekšgalā bija Jukums Vācietis, bijušais Latviešu strēlnieku 5. Zemgales pulka komandieris, kamēr iekšējā frontē cīnījās Padomju ārkārtējās komisijas ar Jēkabu Petersu, Mārtiņu Lāci, Reinholdu Bērziņu un Jūliju Daniševski priekšgalā. Šādā gaisotnē pilsoņu kaŗa laikā Krievijas cilvēki teica: "Mūciet, latvieši nāk!"

Kad 1919. gada 3. janvārī Rīgā ieradās pirmie latviešu strēlnieki, Latvijas komūnistu valdības priekšgalā bija Pēteris Stučka un Jūlijs Daniševskis. Roziņš-Āzis bija zemkopības ministrs, Kārklis – darba ministrs, un Dr. Kārlis Ādamsons bija tautas veselības ministrs. Sākot jau ar pirmajām komūnistu valdīšanas dienām no valdības puses sākās strādnieku "kūdišana pret citām šķirām", kā rakstīja Ivande Kaija. Man-

tīgā šķira ir nolemta iznīcināšanai. Lielinieki necieš kritiku, pat ne pušplēsta vārda preti. Buržuji tiek dzīti spaidu darbos. Dzīvokļu kratišanas notiek rēgulāri, un mantīgām šķirām tiek atņemti produkti un drēbes, kam seko izlikšana no dzīvokļiem. Buržujiem no Aleksandra ielas jāiet dzīvot uz Zaķu un Kundziņsalu.

Stučkas valdības laikā visgrūtākais stāvoklis bija turīgo un vidējo slāņu pārstāvjiem. Visiem, kas nepiederēja pie "strādnieku šķiras", bija obligāti jāpiedalās tā sauktajos sabiedriskajos darbos, piemēram, ielu tīrīšanā un atkritumu novākšanā. Toreiz Rīgā varēja redzēt pazīstamus ārstus, māksliniekus, advokātus, mācītājus, tirgotājus, namīpašniekus un viņu piederīgos slaukām mēslus, reizēm to darot pat ar rokām, tīrām atejvietas, kā arī novācam no ielām liķus.

Stučkas valdība pasludināja, ka visa zeme ir valsts īpašums. Visas muižas kļuva par padomju saimniecībām. Zemes reforma netika īstenota. Visiem bezzemniekiem bija jāstrādā muižās. Visi saimniecības uzņēmumi tika nacionālizēti, un strādnieki kļuva par to vadītājiem. Vecie īpašnieki neesot uzticami. Drīzā laikā iestājās gandrīz totāls saimniecības sabrukums un bads.

Palasot 1919. gada marta un aprīļa laikraksta *Cīņa* numurus, tur redz nacionālizēto uzņēmumu nosaukumus, nošauto pilsoņu vārdus un nošaušanas iemeslus. Aktīva kontrrevolūcionāra darbība bija viens no iemesliem nošaušanai.

Ivande Kaija raksta, ka 1919. gada martā Rīgā esot bijis pilnīgs bads, plosījies tifs un uznācis nežēlīgs sals. Tā gada aprīlī, viņa raksta, Rīgā valdījis "neredzēts bads un posts" un cilvēki esot ēduši nātres. Toties Vidzemē, kā raksta Melānija Vanaga, sākās "atbrīvošanās" no maizes, pārtikas un mantas. Komisāri atņēma zemniekiem pēdējo kumosu. Bruņoti vīri ar garīem piķiem meklēja maizi un kaitniekus. Revolūcionārais tribunāls negausīgi dalīja nāves spriedumus. Lielinieku patvaļa jau bija atbaidoša. Viņi klīda pa mājām, laupīja, šāva.

Stučkas vīru piecos mēnešos atstātais saimnieciskais mantojums bija ļoti negatīvs. Stučkas paradīzes sludinātāji sagrāva ne vien Latvijas lauksaimniecību, rūpniecību un tirdzniecību, bet burtiski iznīcināja

naudas saimniecību. Tās vietā nāca primitīva maiņa. Stučkas komunisti arī nepārtraukti biedēja turīgo šķiru. Saimnieciski aktīvie, t.i., “strādnieku izsūcēji” – sociālistiskās paradīzes leksikonā, ir jāiznīcina. Privātas uzņēmības funkcijas pārņēma dedzīgie Jaunās strāvas rezonieri.

“Mūsu zēni”, latviešu strēlnieki, bija kļuvuši par Stučkas valdības varas īstenotājiem. Jaunos amatos “latviešu strēlnieki nu vērsa šautenes pret savu tautu”. Jaunās pasaules celšanas vietā Stučkas varas vīri nodevās orgijām un tikai ārdīja, kā raksta I. Kaija. Stučkas valdība solījās celt sociālo darba pili, sagraujot visu veco, un ar dzelzs cimdu sadragāja ik vienu pretinieku. Tika iznīcināti buržuji kā šķira. Izcelsmē, izglītībā, arods bieži izšķīra cilvēka likteni. Stučkas valdīšanas mēnešos tika nošauti 3.600 cilvēku (varbūt pat 5.000), tie nepiederēja strādnieku šķirai. Toties pats Stučka rakstīja, ka tribunālu nošauto skaits esot bijis noziedzīgi niecīgs – tikai 1.000 cilvēku piecos mēnešos.

Indulis Ķēniņš minējis, ka “latviešu padomju vara ir pat nežēlīgāka pret savu tautu nekā krievu vara pret savējiem”. Melānija Vanaga stāsta, ka “sevišķi paši latvieši bruka iekšā kā mežonīgi iznīcinātāji un tā pārvērtās vēl lielākā briesmonī nekā vācieši”. Ivande Kaija secina, ka “visi proletārieši ilgojas atkal pēc buržuju elles”. Latviešu tirgotāji, uzņēmēji un namīpašnieki, tie, kas palika dzīvi, kļuva nabadzīgi, bet tautas apziņā uz ilgiem laikiem palika Marksa iestāstījums, ka uzņēmējs ir “asins sūcējs” un izmantotājs.

Anna Brigadere savā romānā *Kvēlošā lokā* atstājusi latviešu tautai ļoti iespaidīgu aprakstu par Pēterļa Stučkas valdīšanas laiku. Tas ir panorāmisks latviešu tautas piedzīvojumu tēlojums Pirmā pasaules kara laikā. Šis romāns, cita starpā, bija Latvijas valdības dāvāna visu pamatskolu absolventiem 1940. gada jūnijā, divas nedēļas pirms Latvijas valsts bojā ejas. Šī sējuma uzmanības centrā ir latviešu uzņēmējs gadu plūsmā, sevišķi Stučkas valdīšanas laikā.

Lasot romānu lēnām un uzmanīgi, var atrast daudz pieturas punktu un informācijas par latviešu uzņēmēju iznīcināšanu. Vispirms šai darbā stingri un noteikti jau toreiz parādās Jaunās strāvas ietekme un mantojums latviešu tautā. Vecie elki, kā tauta, patriotisms, baznīca, vecāku

mīlestība, Dievs un reliģija, bija iznīcināmi. Tautas jēdziens ir kā "izmilēta brūte". Visa vecā vietā tagad nāks kolektīvais. Nav arī individuālas gribas, bet ir tikai kolektīvā griba. Nav nācijas, ir tikai buržuji un proletārieši, un buržuji ir iznīcināmi.

Individuāli domājošam cilvēkam nebūs vietas nākotnes sabiedrībā. Tā kā šī nodaļa veltī sevišķu uzmanību uzņēmējam, tad varbūt ir vērts citēt pašu A. Brigaderi.

Šī romāna varonis Arvis Bujāns savam tēvam saka: "Bujānu saimnieks es nekad nebūšu... Man pašam sava pārliecība, savs pasaules uzskats. Es negribu ieņemt tādu stāvokli, kur man jābūt kungam. Es negribu būt pelēkais barons. Es negribu kalpināt savus brāļus."

Un viņa tēvs, labi iekoptās Zemgales lauku sētas saimnieks, atbild: "Ak tā. Tad no turienes pūš tas vējš." Tas vējš pūta no radikālās Jaunās strāvas – revolūcionārā sociālisma paudējas. Gandrīz vai visa latviešu inteliģence bija marksisma skavās, piesūkusies tās tvana un šķiras naida.

Šai romānā parādās arī trīs latviešu uzņēmēji. Viens no tiem ir Zāmelis Pente, lielrūpnieks stikla ražošanā. Stučkas valdība viņa uzņēmumu nacionālizēja divu nedēļu laikā. Stučkas zvērinātie rokas puīši ne vien valstiskoja Pentes uzņēmumu, bet galvenais – centās izpostīt "mantīgās" šķiras cilvēku pašcieņu.

Stučkas laikā buržujiem bija jāiet sabiedriskos darbos. Bija jāslauka ielas un jāizved no pilsētas atkritumu bedrū saturs. Viens otrs šāda veida pazemojumu neizturēja un mira.

Otrs latviešu uzņēmējs, kas parādās Brigaderes darbā, ir tirgotājs Senvagars, kas bija sācis tirgoties, būdams nabadzīgs, bet ar laiku ticis pie lielas turības. Senvagars izsakās, ka vairums toreizējo latviešu rakstnieku esot gauduļi, kas pievaimanā pilnu mūsu literātūru. Daudzi latviešu rakstnieki meklēja nākotnes paradīzi marksismā.

Trešais latviešu uzņēmēja tēls romānā ir Roberts Lazda. Brigadere raksturo viņu šādi:

Roberts Lazda, Vārpu Ilzes vīrs, bij cilvēks, kam dzīvē vedās.

Viņš bija reizē veikalnieks un zemturis. Ātri pārredzēja, ātri risēja, zaudējums nepiespieda to nokārt galvu, ieguvums nedarīja

to pārgalvīgu, bet iegūtās atziņas tas prata izlietot tikpat labi kā savu kapitālu; kad arī laime tam negāja katrreiz pa priekšu, tak viņš piespieda to sev sekot. Kā godīgs un solids cilvēks tas baudīja plašu uzticību un vērtēja to kā savas labklājības stiprāko balstu. Sākumā Lazdu ģimene dzīvoja tuvējā apriņķa pilsētā, kur Lazdam bija veikals un plašas noliktavas lauksaimniecības vajadzībām, vēlāk, kad tas nopirka Krāces muižu, netālu no Gaujas, Ilze ar bērniem palika ziemu un vasaru uz laukiem.

Šis latviešu uzņēmējs Stučkas varas vīriem bija buržujs, tautas asins sūcējs, tāpēc iznīcināms. Viņš arī tika apcietināts un ar "saliectiem ceļiem" nošauts. Stučkas laikā, Brigadere raksta, "valdīšana pastāv cik iespējams daudzu nošaušanā".

Cilvēkus apcietināja uz aizdomu pamata. Meli un nodevība bija pirmie tikumi Stučkas valdīšanas mēnešos. Akls bezprāta naidis kāda maģiska saukļa dēļ, latviešu komunistiem pie varas esot, iznīcināja pašu latviešu uzņēmējus. Šī Jaunās strāvas iepotētā un Stučkas varas vīru izvestā "mantīgās šķiras" iznīcināšana atstāja neizdzēšamas pēdas latviešu tautas mentalitātē. Te varbūt meklējama atbilde jautājumam, kāpēc Latvijas neatkarības gados Latvijā bija tik maz latviešu uzņēmēju.

Ir tik tiešām nesaprotami, ka 21 gadu vēlāk, kad 1940. gada 17. jūnijā jau Latvijā bija iesoļojusi Sarkanā armija, prezidents Kārlis Ulmanis teica:

Mūsu zemē kopš šī rīta ienāk padomju kaŗaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas savukārt izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību. Es tādēļ vēlos, ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākušās kaŗaspēka daļas uzlūko ar draudzību.

Vai šiem apgalvojumiem kāds šodien var ticēt? Stučkas mežonīgie mēneši un bads bija sen aizmirsti. Ulmaņa vienvaldības gados tauta tika visādā veidā turēta tumsā attiecībā uz to, kas norisinājās Padomju Savienībā, kur līdz 1936./37. gadam latviešu komunistiem bija neiedomājama vara. Kā pateicību par dedzīgo un nesavtīgo darbu komūnisma celšanā Staļins viņus gandrīz visus nošāva 1937./38. gada tīrīšanās.

Līdz 1991. gadam šo komunistu tēli bija redzami Esplanādē Rīgā.

Kas bija un kā izrikojās komunisti, to nācās piedzīvot arī man - toreiz 13 gadus vecam jauniešim. 1941. gada 14. jūnijā mūsu ģimeni bija paredzēts izsūtīt uz Sibīriju. Mūs paglāba tikai tas, ka bijām izdzīti no mūsu pašu mājām un mūs toreiz neatrada. Bet daudzi citi, kas arī nepiederēja proletāriešu šķirai, gāja bojā tundrā.

Tā tika iznīcināta uzņēmīgā Latvijas tautas daļa, un uzņēmība izkūpēja kā pienenes pavasara vējā. Palika tikai sociālistiskā neuzņēmība un vairīšanās no atbildības. Šādā neuzņēmības vidē valdīja "deficīta preču" pasaule. Visur bija jāstāv rindās, un nebija iespējams nopirkt to, ko cilvēki vēlējas.

1941. gadā okupētajā Latvijā notika tas, ko grāmatā *Atlās noskurinājas* tik izteiksmīgi apraksta Aine Renda: "Valstiskoiet privātos uzņēmējus un Amerika īsā laikā kļuva par nabagu zemi."

Ar Pēterļa Stučkas valdīšanas ārpriekšu sākās latviešu mantīgās šķiras iznīcināšana, un tā beidzās ar "buržuju šķiras" apcietināšanām un izsūtīšanām 1941. gada jūnijā. Ar šādiem vēsturiskiem gājieniem latviešu uzņēmējs, latviskā uzņēmība, nemaz nerunājot par novātorismu, netika veicināts.

Laviešu uzņēmējs no Latvijas dzimšanas 1918. gadā līdz valsts bojā ejai 1940. gadā

Kā lai raksturo neatkarīgās Latvijas literātus, kas savos darbos ar "jaunās pasaules celšanas" mājieniem tik negatīvi vērtēja Latvijas daudzpartiju demokrātijas gadus, ko beidza ar Kārļa Ulmaņa apvērsumu 1934. gada maijā, kad iesākās "vadoņības" laiks?

Motīvi negatīvam uzņēmēja tēlam šai periodā rodami aizspriedumos, kas uzņēmēju vērtēja par krāpnieku un blēdi, cilvēku, kas kapi-tālistiskā iekārtā izsūc un ekspluatē darba tautu. Saprotama vēlēšanās, lai tāds liekēdis izzūd taisnīgajā jaunās pasaules sociālismā!

Šķiet, visasākais neatkarīgās Latvijas saimnieciskās dzīves kritiķis, noliedzējs un izsmējējs, kas visu redzēja tikai no "darba tautas" viedokļa,

bija rakstnieks Andrejs Upīts, dzimis 1877. gadā. Kā liela daļa latviešu inteliģences pārstāvju Upīts jau jaunībā kļuva dedzīgs marksisma sludinātājs, kas abstrakti mīlēja darba tautu un sludināja tās "pestīšanu". Stučkas valdīšanas laikā, 1919. gada pirmajā pusē, viņš bija Izglītības komisāriāta mākslas nodaļas vadītājs. Pēc Stučkas valdības gāšanas Upīts aizbēga uz Maskavu, bet 1920. gadā atgriezās Latvijā, kur viņam tika piedoti Stučkas laika grēki. Bet viņš taču Stučkas valdīšanas laikā sludināja un atbalstīja mantīgās šķiras fiziskas iznīcināšanas politiku. Stučkas mēnešos mantīgai šķirai tika atņemtas tiesības dzīvot, līdzīgi kā Hitlera ideologi vēlāk atņēma tiesības dzīvot židiem. Divdesmit gadus Upīts dzīvoja Latvijā un klusi, bet neatlaidīgi pauda savu nākotnes sociālisma vīziju. Pēc Sarkanās armijas iesoļošanas Latvijā viņš kā komunistu Saeimas loceklis aizbrauca uz Maskavu, lai lūgtu uzņemt Latviju Padomju Savienības imperijā.

Latvijas neatkarības gados Upīts savos darbos akcentēti mēģināja ārdīt buržuaziskās sabiedrības, tirgus saimniecības un valsts sektora pamatus. 1921. gadā iznāca viņa romāns *Zelts*, kas periodikā parādījās jau 1914. gadā. Romānā trūcīga mazpilsētas drēbnieka Sveiļa dēls Augusts kļūst turīgs, mantojot no kādas vācu muižnieces lielāku naudas summu. Augusts nonāk Rīgā un sociālā vidē "bez rūpēm, kur valda tikai vaļība un bauda". Augusts kļūst par Rīgas latviešu naudas vīru. Šais aprindās nauda nosaka cilvēka vērtību. Upīts raksturo Augustu kā amorālu cilvēku, kas dzīvo tikai naudai. Upīša raksturojumā brīvsaimniecības apstākļos cilvēku attieksmes tiek grautas. Visi naudas vīri domā tikai par sevi. Zīmīgi romāna sākumā Upīts raksta, ka "latvietis neprot riskēt un aprēķināt, un tāpēc mūsu rūpniecība un tirdzniecība nevar uzplaukt". Viņš arī piebilst, ka "rūpniecības laikmets prasa drosmi, spēju riskēt un finanču kalkulāciju, jo ar taupīšanu vien pie turības nevarēs tikt".

Aprakstot latviešu krājkašes, Upīts labi saprot, ka krājkašēm ir divas lielas problēmas, ar kuņģam tām jātiek galā, proti: tām vienmēr ir jābūt kasē pietiekami lieliem līdzekļiem, lai apmierinātu savu klientu vajadzības, un tām ir jābūt arī ienesīgām. Daudzi krājkašes biedri to

nesaprot, toties krājķases vadītāji zina, ka lielo namu īpašnieki ir drošāki parādnieki. To nomaļnieki, latvieši ar maziem īpašumiem, neizprot, un tā rodas konflikti krājķasē.

Upīts raksturo tā laika latviešu uzņēmējus kā cilvēkus, kam ir "tukli, smaga darba nesakropļoti pirksti". Vietām Upīša normatīvais marksisms izlaužas gandrīz vai ar dēmonisku spēku. Uzņēmējs Gailis "dzen savus nodarbinātos, un kalpotājiem jālien". Uzņēmēja laipnība pret saviem strādniekiem esot tikai "jauns izmantošanas paņēmieni". Ar laipnību uzņēmējs "sagūsta sava strādnieka dvēseli", kas ir kā divkāŗša verdzība, jo "vergs to neapzinās". Upīts arī apgalvo, ka "bezdarba armija aug" ar katru gadu. Cilvēkam nepieciešams saprast šķiru attiecības un apzināties savas intereses. Upīts raksta, ka darba tauta kā "smeldzošu rūgtumu sajuta nabadzības netaisno slogu, kas viņus spieda bagātņiekēm zem kājām... Toties bagātē ar zelta naglotiem zābakiem min mums virsū, staigājot pa mūsu dzīvājām miesām." Tikmēr fabrikās "darba ļaužu miljoni sviedros strādā".

Šai romānā parādās Upīša un latviešu jaunstrāvniekū sociālistiskā vīzija: sabiedrības iekārta bez izsūcējiem, privātiem uzņēmējiem, bez šķirām, iekārta, kuŗā valda vienlīdzība kā dzīvokļu un veselības aprūpes, tā arī ienākumu ziņā. Visi Upīša attēlotie latviešu uzņēmēji ir amorāli uzdzīvotāji, afēristi, kas sabiedrībai nekā pozitīva nedod. Valsts ierēdnis pēc Upīša ieskata visu varēs darīt labāk nekā privātuzņēmējs. Tikai Upīts nepaskaidro, kā šādi valsts ierēdņi funkcionēs. Tur, kur visi ražošanas līdzekļi ir valstiskoti un kur nav tirgus aprēķināto cenu, preces tiek ražotas, nerēķinoties ar izmaksu. Upīša taisnīgajā sociālismā nebija pienācīgas vēribas arī tehnoloģiskajam progresam. Padomju Savienība tik tiešām nogulēja "high tech" revolūciju 1980. gados. Gorbačovs, šķiet, aptvēra patieso stāvokli. Padomju Savienība sabruka no iekšpuses – pati no sevis. Tāpēc tā arī zaudēja aukstajā kuŗā.

Neatkarīgās Latvijas laikā Upīts sludināja, ka privātais nekam neder un valsts ierēdņi var visu veikt labāk un taisnīgāk. 1925. gadā Upīts laida klajā romānu *Pa varavīksnes tiltu*. Tajā viņš apsmej toreizējo Latvijas daudzpartiju demokrātisko iekārtu un tās tirgus saimniecību.

Upīts atklāti pauda, ka morāliskā lūkojumā latviešu kapitālists viņam esot pretīgs. Vai tas nozīmē, ka tīkams viņam čekists Mārtiņš Lācis un sarkanais filozofs Pēteris Valeskalns? Galu galā Mārtiņš Lācis bija ne vien čekists, bet arī literāts ar pseudonīmu Jānis Sudrabs.

Romānā saimniecības darboņus Upīts raksturo kā cilvēkus, kas prot "taisīt veikalus vai arī nē". Uzņēmīgiem avantūristiem Upīša uztverē bija liela loma toreizējā Latvijas demokratiņā. Pēc viņa domām Latvijas tirgus saimniecība ar privātiem īpašumiem uz ražošanas līdzekļiem nav nedz labojama, nedz glābjama, vienīgi iznīcināma.

Upīts bija neiecītīgs revolūcionārā proletāriāta rakstnieks. Savus politiskos uzskatus viņš neslēpa, grāmatas titullapā atklāti pateikts: romāns ar tendenci. Divdesmit gadus Upīts bija dzīvojis Latvijā un neizprata krievu tautas postu, turīgo Krievijas iedzīvotāju iznīcināšanu padomju koncentrācijas nometnēs, Staļina asiņaino izrēķināšanos ar veciem komūnistiskās partijas biedriem, no kuriem 90 procenti tika nošauti, iznīcinot gandrīz visu Sarkanās armijas augstāko virsniecību.

Vai Upīts bija akls un kurls un neapjēdza, kādas briesmas no Krievijas un komūnisma draud Latvijai? Krievijā tika nošauti arī 15 latviešu augstākie virsnieki, kas tik dedzīgi bija cīnījušies sarkano strēlnieku rindās – Jēkabs Alksnis, Roberts Apinis, Ernests Apoga, Eduards Bērziņš, Reinholds Bērziņš, Gustavs Boķis, Kārlis Dozītis, Roberts Eidemanis, Ernests Jurēvičs, Fridrihs Kalniņš, Rūdofls Kirchenšteins, Alberts Lapiņš, Augusts Miezis, Rūdofls Pētersons, Oskars Stiga, Kirils Stučka un Jukums Vācietis.

Toreiz Latvijas kaimiņvalstī tiesības dzīvot atņēma "šķiriski nepieņemamām" personām. Līdzīgi izrīkojās Vācijas nacionālsociālisti, liedzot tiesības dzīvot žīdiem. Padomju Savienībā pirmajos divdesmit gados tika atņemta dzīvība vairāk nekā 10 miljoniem cilvēku – valstī, kas atradās tikai trīsdesmit kilometru attālumā no Daugavpils un tikai dažus metrus no Zilupes.

Latvijā tauta par šo šķiras ienaidnieku fizisku iznīcināšanu neko daudz nezina. Ulmaņa autoritārisma gados, lai nesatrauktu tautu un nesakaitinātu lielo kaimiņu, par plašajām slepkavībām Padomju Sa-

vienībā prese tikpat kā neko nerakstīja. Skolās galveno vērību pievērsa nacionālai audzināšanai un tautas vienotībai. Turpretim pasaules notikumi nelikās svarīgi. Skolās nebija nekādu politisku mācību – nedz par Padomju Savienību, nedz hitlerisko Vāciju, nedz sabiedrības struktūrām citās Eiropas valstīs. Bērni dzīvoja izolēti no ār pasaules. Ulmaņa valdība centās tautu turēt neziņā, un cilvēki krasajām pārmaiņām bija pilnīgi nesagatavoti.

Latvijas saimniecībā notika tālejoša Latvijas rūpniecības, banku un tirdzniecības “latviskošana”. Privātos nelatviešu uzņēmumus valsts izpirka un izveidoja tā saucamos nacionālos uzņēmumus ar valsts izraudzītu un ieceltu direktoru priekšgalā. Viņam nebija jārēķinās nedz ar risku, nedz saimnieciskās dzīves nedrošību, nedz rentabilitātes problēmām, nedz bankrota draudiem. Privātie “nelatvieši” bēga uz ārzemēm.

Kreisie marksistiskie literāti bija veidojuši negatīvu uzņēmēja tēlu latviešu rakstniecībā, un Latvijas valdības vīri veicināja saimniecības latviskošanu, nievācot privāto uzņēmēju! Mazie privātie uzņēmumi, kas netika iekļauti nacionālos uzņēmumos, turpināja pastāvēt līdz Latvijas okupācijai. Pēc neilga laika gan ļoti daudzus Latvijas uzņēmējus izsūtīja uz Sibīrijas nometnēm, kur lielais vairums izsūtīto arī palika. Latvijā šī atkārtotā mantīgās šķiras iznīcināšana nav aizmirsta. Tā ir dziļi iegūlusies tautas dvēselē, un šīs zemapziņas bailes, šķiet, neveicina uzņēmēju rašanos Latvijā pēc 1991. gada.

Otrs rakstnieks, kas negatīvi tēloja Latvijas saimnieciskos darbiniekus, bija Pāvils Rozītis (1889-1937). Viņš ir saimnieka dēls, bet tēva agrās nāves dēļ audzis nabadzīgos apstākļos un jau agrā bērnībā Jaunās strāvas ietekmē bija kļuvis par revolūcionāri noskaņotu jaunekli, kam tomēr stingra nacionāla stāja. Pirms Pirmā pasaules kara viņš bija studējis Šaņavska Tautas universitātē Maskavā un bēgļu gadus pavadīja Kaukazā. Pārradies Latvijā, viņš nododas rakstniecībai.

1928. gadā klajā nāca viņa romāns *Ceplis*, kas raksturo jauno bagātnieku gaitas Latvijas mazajā valstī. Latvija vairs nebija Krievijas sastāvdaļa, un Rīga vairs nebija trešā lielākā pilsēta šai milzīgajā imperijā.

Pāvila Roziša romānā figurē Edgars Ceplis, kas no Padomju Krievijas ir pārvedis uz Latviju daudz naudas. Viņš grib būt reizē rūpnieks, tirgotājs, politiķis, valstsvīrs un kultūras darbinieks. Viņš ir iecerējis ražot no lieliskā Latvijas māla labas kvalitātes ķieģeļus un tos eksportēt. Romānā figurē arī Miķelis Nagainis, pakavu un naglu ražotājs, Teodors Sesks, konservu fabrikants, un Jānis Ūdris, krājaizdevu sabiedrības «Krauja» direktors.

Visi šie saimniekotāji ir tēloti uz Latvijas atjaunošanas fona. Jau bija skaidrs, ka lielrūpniecību nevarēs atjaunot. Ar valdības dotācijām un aizsargmuitas palīdzību sākās saimniecības atjaunošanas darbs valstī. Visi attēlotie rūpnieki nav novātori, bet gan nepieciešamu preču ražotāji ar valsts kases palīdzību. Viņu uztverē Latvijas saimnieciskās dzīves atjaunošanai un rūpniecības uzņēmumu darbības sekmēšanai ir absolūti nepieciešami valsts līdzekļi.

Konservu fabrikants Sesks, piemēram, sūdzas, ka Latvija ņem tikai nodokļus, bet atrauj pabalstus un aizdevumus – tāda Latvija viņam neesot vajadzīga...

– Es iztikšu bez Latvijas kā līdz šim... Ja mēs, latvieši, nevaram tikt pie mantas, tad mēs labāk dzīvosim zem krieviem, poļiem vai kā viņus visus tur sauc!

Roziša uzņēmēji atgādina ierāvēju, krāpnieku un blēžu galeriju. Šāda veida “šeftmaņi” bija arī toreizējā daudzpartiju demokrātijā. No 1918. līdz 1928. gadam Latvijā mainījās 13 valdības. Tās nāca un gāja, un valsts faktiski bija ierēdņu rokās, kuņģi bija pērkami. Tādā vidē šantāža ir parasta lieta. Tā kā Latvijā toreiz pastāvēja privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem, tad starpība starp nedaudzajiem turīgiem un trūcīgo tautas masu bija milzīga. Baltoči, dikdieņi un liekēži dzīvoja un uzdzīvoja, un no tautas zemapziņas atkal iznira Jaunās strāvas atziņas.

Nozīmīgi pieminēt, ka Roziša *Ceplis* 1936. gadā iznāca Maskavā, toreizējā Padomju Savienībā, kad jau bija sākušās staļiniskās tīrīšanas, kad tika nošauti gandrīz vai visi pazīstamie latviešu komunisti. Toreizējā Padomju Savienībā vēl dzīvoja ap 300.000 latviešu. Šim izdevumam Pauls Viksne, dedzīgs latviešu komunistis, uzrakstīja Staļina laika pra-

sībām attiecīgu ievadu un slavēja Rozīti kā vajadzīgu rakstnieku, kuŗš saprot "kapitālistiskās iekārtas garīgās dzīves puveklību, kas nolemta iznīcināšanai".

Padomju Latvijā *Ceplis* tika veidots teātrim un filmai. Abos uzsvērts Latvijas rūpniecībasniecīgums, bagātnieku izvirtība, buržuaziskās demokrātijas nevarīgums un garīgās dzīves nihilisms. Arī šis darbs, līdzīgi Upīša romāniem, nievāja saimnieciskos darbiniekus, galvenā kārtā uzņēmējus. Negatīvā attieksme pret uzņēmējiem ir dziļi tautas mentālitātē arī vēl šodien.

Ieskatu Latvijas oficiālās varas attieksmē pret uzņēmēju un tirgotāju sniedz Viļa Lāča romāns *Zvejnieka dēls*. Kam ir astoņdesmit gadu, vēl labi atcerēsies skolas laikā dziedāto dziesmu par laša kundzi, mencu un dairām precībām.

Jāņa Mediņa melodija bija ļoti populāra. Filma *Zvejnieka dēls* tolaik tika tieši vai dievināta. Viļa Lāča romānu arī mūsdienās lasīt viegli ar visu smagumu sirdī, kas tai uzgulst, zinot, kādi vēlāk bija autora briesmu darbi. Kārlis Skalbe Lāča romānu dēvē par komunistiska satura darbu.

Vilis Lācis dzimis 1904. gadā strādnieka ģimenē. Pirmā pasaules kara gadus pavadījis bēgļu gaitās Krievijā. 1921. gadā, pārbraucis Latvijā, Lācis sāka sev pelnīt iztiku kā ostas strādnieks, arī kā jūrnies un zvejnieks. Kopš 1928. gada, izrādās, bijis PSRS aģents, arī kompartijas biedrs. 1933.-1934. gadā iznāca viņa romāns *Zvejnieka dēls*. Tas bija populārs romāns, un to lasīja gan jauni, gan veci. Vilis Lācis daudz rakstīja toreiz populārajā nedēļas laikrakstā *Atpūta* un visietekmīgākajā Latvijas avīzē *Jaunākās Ziņas*. Pēc 1940. gada 17. jūnija okupācijas Andrejs Višinskis iecēla Vili Lāci par iekšlietu ministru Kirhenšteina kabinetā. Viņa vadītā Iekšlietu ministrija sāka apcietināt cilvēkus jau 17. jūlijā, vienu mēnesi pēc Sarkanarmijas iesoļošanas Latvijā. Toreiz neviens nedaudzināja kā tagad cilvēku tiesības. 1941. gadā Vilis Lācis aizbēga uz Padomju Savienību un atgriezās Latvijā 1944. gadā kā Padomju Latvijas Tautas Komisāru Padomes priekšsēdis.

Kāds ir šī latviešu komunistu un Staļina laika aparatčika devums

latviešu uzņēmēja tēla veidošanā Latvijas neatkarības laikā?

Romāna *Zvejnieka dēls* varonis ir Oskars Kļava, cilvēks, kas bija jaunu ideju un jaunu pasākumu pārņemts, kas negribēja iet veco, rutinēto zvejnieka ikdienas stīgu. Oskars sapņoja par lielākiem lomiem. Viņš bija iecerējis uztaisīt jūras murdu. Tam bija vajadzīgi līdzekļi, kuŗu Oskaram nebija. Un, tiklīdz zvejnieku ciemā cilvēki padzirdēja par Oskara ideju, viņu sāka izsmiet kā ciema Antiņu. Oskara pretstats ir Garoza – Rīgas zivju uzpircējs. Viņš ir resns, vulgārs, viltīgs un apsviedīgs. Garoza zvejniekiem labprāt aizdod naudu, bet ar noteikumu, ka visi lomi jāpārdod tikai viņam. Viņš, protams, nosaka arī cenu, un aizdotā nauda nāk viņam atpakaļ desmitkārtīgi. Tautā tādu cilvēku sauc par izmantotāju, blēdi un ierāvēju. Oskars labi saprot, ko Garoza nodara zvejniekiem.

Oskars vēlas celt konservu fabriku savā ciemā. Viņš zina, ka pēc lieliem lomiem cenas krītas uz pusi. Garoza uzpērk šos lielos lomus burtiski par nieka naudu. Viņš sapirktās zivis iesaldē savos pagrabos Rīgā un vēlāk tās pārdod ar 500% peļņu!

Oskars visādi raisās vaļā no Garozas skavām. Viņa ierosmē zvejnieki uzbūvē pagrabu un piepilda to ar ledu, bet daudzi zvejnieki Oskaru dēvē par “jauno trakuli”. Pēc Oskara ieteikuma ciemā tiek uzcelta arī lašu žāvētava, lai laši nebūtu jāpārdod Garozam par nieka santīmiem. Ciema zvejnieki sāk apjēgt, ka lielie lomi, kas tiek turēti ledus pagrabā, sāk rēgulēt zivju cenas; tās nostabilizējas, un zvejniekiem ir rēgulārs ienākums. Izrādās, ka Oskara būvētais murds ir ļoti efektīvs un viņa lomi daudz lielāki nekā zvejniekiem, kas visu dara pa vecam, ar gandrīz vai ēzelisku stūrgalvību.

Diemžēl Oskars dzīvo un strādā vidē, kur viss pērkams un pārdojams, kur Garoza sagrauj Oskara jaunievedumus, kas ilgākā laika tecējumā būtu uzlabojuši zvejnieku ciema materiālo labklājību. Autors liek skolotājam Akmentiņam teikt vārdus, kā jāveido jaunā, taisnīgā pasaule. Pēc Akmentiņa ieskata “jāpārkārto visi dzīves pamati, jāmaina iekārta tā, kā to izdarīja lielā krievu tauta!” Tāda bija Viļa Lāča iecerētā jaunā pasaule, kas uz Latviju tika atnesta ar Sarkanās armijas tankiem un

vietējo komunistu piepalīdzību.

Zīmīgi, ka šis Marksa tvana pilnais rakstnieks apzināti vai neapzināti bija piešķīris Oskaram šumpēteriskā novātorā vaibstus. Oskars ar savu jūras murdu, ar ledus pagrabu un lašu žāvētavu dzen jaunas saimnieciskas stigas zvejniekiem. Ar šiem pasākumiem rodas arī lielāka peļņa zvejnieku kooperāтивam. Tādā veidā viņš mēģina tikt vaļā no zivju uzpircēja Garozas. Šumpētera vārdiem runājot, Oskars mēģina salauzt zivju uzpircēja monopolu!

Tautsaimnieka skatījumā Oskara Kļavas tēls ar savu uzņēmību ir vērā ņemams. Kā pretstati ļoti negatīvā veidā tiek raksturoti uzpircējs Garoza un Saeimas deputāts Piķieris ar savu negodīgumu, valsts līdzekļu zagšanu, kukuļošanu un liekulību. Te Vilis Lācis parāda Latvijas daudzpartiju demokrātijas darboņus, gan uzsveņot tikai negatīvo. Zīmīgi, ka Vilis Lācis izvēlējās iet asiņaino staļinisma ceļu, viņa tēlotie negatīvie uzņēmēji un tirgotāji tautā atstāja neapšaubāmu iespaidu.

Pēc Ulmaņa apvērsuma 1934. gadā Latvija ātriei soļiem sāka atbrīvoties ne vien no privātiem uzņēmējiem un tirgotājiem, bet galvenā kārtā no nelatviešu uzņēmējiem un tirgotājiem. 1939. gadā Latvijā pastāvēja 38 nacionālie uzņēmumi, piemēram, «Aldaris», «Bekona Eksports», «Degviela», «Dzirnavnieks», «Ķieģelis», «Laima», «Latvijas koks», «Ogle», minot tikai nedaudzus.

Latvijas rakstnieki ar savu negatīvo uzņēmēja tēlu un Ulmaņa laika saimniecības latviskošana, šķiet, neveicināja privātā sektora veidošanos, tā attīstīšanos ar savu nepārredzamo sinerģisko dinamiku. Latvijas rakstnieki nesaprata lielo pretrunu, kas pastāvēja starp individa tikumu un netikumu un sabiedrības saimniecisko un politisko vitālītāti. Iespējams, ka tas izklausīsies ciniski, bet privāts morāls pārkāpums tomēr bieži ir grūti novēršama blakus parādība kādas sabiedriskās iekārtas labklājības pieauguma un valsts evolūcija procesā, kā 1714. gadā rakstīja Bernards de Mandevils (1670-1733) savā satīriskajā darbā *Die Bienen-Fabel (Fabula par bitēm)*.

Uzņēmējs Latvijā pēc 1991. gada

Trešās atmodas laikā latvieši teica: “Kaut vai basām kājām, bet brīvībā!” Ar 1988. gadu latvieši sāka sludināt Latvijas neatkarības ideju. Pacēlās balsis par sociālisma važu saraušanu un cilvēka tiesību ievērošanu. Cilvēki vēlējās iznīcināt centrālās plānošanas un politiskās iekārtas kroplības. Trešās atmodas galvenais mērķis bija pārtraukt rusifikāciju un atjaunot Latvijas neatkarību.

Tā laika “dziesmotās revolūcijas” un tautiskā romantisma atmosfērā latvieši cerēja uz ātru atjaunotās Latvijas saimnieciskās dzīves modernizēšanu. Latvijā bija “runu plūdu” laikmets. Tautas frontē valdīja ilūzijas par gaišo Latvijas saimniecisko nākotni. Galu galā Latvija ir tilts starp Rietumiem un Austrumiem! Latvieši skatījās uz Rietumiem un tuvo Somiju un tur redzēja demokrātiju, tiesisko sakārtotību un patēriņa preču Lejputriju, moderno datoru, satelītu un lāzeru tehnoloģiju gan ražošanas procesā, gan cilvēka ikdienā. Tauta arī klusībā cerēja, ka visi šie modernās tehnoloģijas brīnumi atjaunotajai Latvijai ar roku sasniedzami. Visiem šķita pašsaprotami, ka arī jaunajos apstākļos būs nodrošināts darbs, brīva medicīniska aprūpe, dzīvokļu īre un apkurināšana būs tikpat lēta kā agrāk. Tautiskā vienotība plauks un zels, un atjaunotā Latvija būs latviska Latvija. Sabiedrībā valdīs sociālā taisnība, un nenotiks saimnieciskā noslāņošanās. Latvijas rūpniecība “uz līguma pamata” arī turpmāk varēs par lētu naudu, gan maksājot dolāros, iegādāties Krievijas izejvielas, naftas produktus un gāzi. Ātrā laikā Latvija kļūs par modernu, saimnieciski attīstītu zemi. Trešās atmodas laikā šķita: tauta lidinās mākoņos. Tautiskā vienotība solīja gaišu nākotni rietumnieciskajā Eiropā.

Es ierados Rīgā 1989. gada rudenī kā LAMZAS (Latviešu Akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības) delegācijas loceklis uz Latvijas universitātes 70 gadu jubileju pēc 45 gadu prombūtnes. Kā tautsaimnieku, t.i., “cilvēku bez dvēseles”, Tautas frontes saimnieciskās ilūzijas mani biedēja, neatkarīgā Latvija man bija maza valsts ar ļoti tipiskām iezīmēm, par ko jau rakstīju iepriekš.

Ko tad atjaunotā Latvija varēs eksportēt, lai nopelnītu dolārus vai Vācijas markas? – es sev toreiz vaicāju. Protams, labi zināju, ka valsts demografiskais potenciāls, kā iedzīvotāju skaits, tā teritorija, vien nenosaka tās saimniecisko lielumu. Demografiski domājot, Indija ir lielvalsts un Šveice ir maza valsts, bet, saimnieciskos terminos runājot, Indija ir saimniecisks liliputs, toties Šveice ir saimniecisks milzis! Kādas valsts saimniecisko lielumu nosaka trīs rādītāji:

1. iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju,
2. produktu ražojošā kapitāla un infrastruktūras kapitāla apmērs,
3. iekšzemes kopprodukta sadalīšana, t.i., pastāvošā vienlīdzība vai nevienlīdzība tautas pirktspējā.

Atjaunotā Latvija būs ne vien maza zeme demografiski, bet arī valsts ar zemu iekšzemes produktu uz katru iedzīvotāju, to vēl pastiprina izlaupītais ražošanas kapitāls “prihvatizētajos” rūpniecības uzņēmumos un liela nevienlīdzība ienākuma ziņā.

Toreiz, tiekoties ar rūpniecības un kolchozu vadītājiem, man radās iespaids, ka viņi raudzījās ļoti skeptiski uz ilūziju pilno Trešās atmodas tautisko romantismu. Šo faktu nesen uzsvēra Vilis Seleckis savā grāmatā *Ēnas pār Ventspili* (1998). Viņš, piemēram, raksta, ka Trešās atmodas pirmie iedvesmotāji bija rakstnieki, dzejnieki, žurnālisti, skolotāji, ārsti un kultūras darbinieki. Viņu vidū maz bija tautsaimnieku, saimnieciskās kategorijās domājošu (“bezdvēseles”) cilvēku.

1995. gada rudenī LAMZAS rīkoto konferenci Ņujorkā par ārzemju investīciju iespējām Latvijā apmeklēja tikai kādi 30 Ņujorkas latvieši. Latviešu inteliģence kā Latvijā, tā politiskie trimdinieki Amerikā, šķiet, lidinājās “pa gaisu”, tipiskā baltroču veidā! Vai nebūtu laiks atcerēties Feierbacha reālās dzīves devīzi: “*zuerst das Fressen und nachher die Moral*” (Vispirms saēšanās un pēc tam morāle)?

Protams, Trešās atmodas laikā tauta arī zināja, ka būs jāpārveido visa Latvijas sabiedriskā iekārta. Atjaunotajā Latvijā būs privāti ražošanas līdzekļi. Nevienam gan nebija īsti jēgas, kā lai izveido no komunistiskā valsts sektora privāto saimniecības sektoru. Kā lai sadala tautas kopmantu? Kā lai novērs sabiedrības noslāņošanas, tautas kop-

mantu pārdalot? Kā lai privatizē? Vai, pareizāk sakot, privatizē un atdod nacionālizētos īpašumus vēl dzīvajiem “buržujiem” ārzemēs?

Diemžēl cilvēkiem nebija īsti jēgas, kas ir privātipašums. Vai tas ir kāds objekts – kā arkls, frēzējamā mašīna vai zābaku pāris? Vai arī zemes gabals, meža stūris, ezers vai kūdras purvs? Vai arī zināšanas, pieredze, vai recepte kāda produkta ražošanai?

Svarīgi ir zināt, kam pieder ražošanas līdzekļi, ar ko ražo produktus, nodrošina pakalpojumus. Vai īpašnieks ir kāda privāta persona, ģimene, akciju sabiedrība, universitāte vai bezpeļņas organizācija? Tāpat jāzina, vai īpašniekam ir tiesības izlietot sava īpašuma ienākumu, protams, ne visu ienākumu, bet tikai to daļu, kas paliek pāri pēc izdevumu segšanas. Šo tīro ienākumu īpašnieks var vai nu patērēt un nodzīvot vai ieguldīt savā uzņēmumā, vai nopirkt jaunu īpašumu, vai arī to taupīt rītdienai. Ja īpašnieks sekmīgi lieto savu īpašumu, tad viņam ir pozitīvs, tīrs ienākums un viņš var to izlietot pēc patikas. Ja īpašums cieš zaudējumus, tad īpašniekam ir jāapmaksā zaudējumi: īpašuma lietošana iespaido īpašnieka kabatu. Šīs tiesības dod īpašniekam stimulu censties un strādāt. Bez tam īpašniekam ir tiesības savu īpašumu pārdot vai izīrēt, uzdāvināt vai arī novēlēt saviem pēcnācējiem. Šis īpašuma tiesību “sainis” dod īpašniekam automātisku stimulu censties un pelnīt naudu.

Visbeidzot, privātipašuma tiesības dod īpašniekam noteikšanu gan īpašuma lietošanā, gan lēmumu pieņemšanā un uzraudzībā. Privāta uzņēmuma īpašnieks nosaka, kādi darbinieki jāpieņem un kuŗi jāatlaiž, kādas preces jāražo un par kādu cenu tās jālaiž tirgū. Šīs dienas *property rights* teorijā nepastāv tikai viena veida tiesības, bet gan “tiesību sainis”. Sakārtotas tiesas ir nepieciešamas, lai veicinātu privātipašumu un to padarītu par neaizskaŗamu.

Trešās atmodas laikā daudziem izpratne par privātipašumu vēl sakņojās marksistiskās mācības murgos – “kā izsūkt darba tautas asinis”. No otras puses, daudzi Latvijā tomēr vēl atcerējās arī 1940.-1941. gada nacionālizācijas procesu, kad komunisti nacionālizēja 4.000 rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu. Tos vienkārši atņēma, pasludinot īpašniekus par “tautas asins sūcējiem un izspiedējiem”. Pēc nacionālizācijas

visus īpašumus vēl aplika ar sevišķu, t.s. nacionālizācijas nodokli. 1941. gada 14. jūnijā daudzus izsūtīja uz Sibīriju ar nolūku iznīcināt "mantīgo šķiru". Komūnisti "valstiskoja" arī privātos namus; īpašniekiem atņēma visus vērtspapirus, tāpat valsts parādu zīmes, akcijas un pajas.

Kad 1941. gada vasarā vācu kaŗaspēks okupēja Latvijas teritoriju, liela daļa latviešu vācu kaŗaspēku sagaidīja ar puķēm un pateicības dziesmām, jo tautā valdīja izmisums par 14. jūnija masu deportācijām uz Sibīriju.

Ādolfs Erss vācu okupācijas laikā sarakstīja nozīmīgu garštāstu *Kalnieši* par saimnieciskām problēmām pirmajā padomju okupācijas gadā. Šajā darbā Ā. Erss savā satīriskajā, gandrīz groteskajā stilā parāda Latvijas lauksaimniecības iznīcināšanu. Stāsta centrā ir Kalniešu ciems Vidzemē, kur tiek organizēta koksagiza kampaņa, kuŗā tiek sagrauta labi nostādīta Latvijas laikā ziedoša saimniecība. Dažādi avantūristi un jaunās varas rokaspuīši meklē sev vieglu dzīvi un sagrauj to, ko latviešu zemnieks individuālists bija veidojis sūrā darbā.

Vēlāk atņēma arī zemi, sadzenot lauksaimniekus kolchozos. Tātad Latvijas iedzīvotājiem tika atsavināta gandrīz visa privātā manta, izņemot niecīgu kustamā īpašuma daļu. Pēc nelaiķa profesora Modŗa Šmuldera aprēķiniem 1940.-1941. gadā nacionālizētās mantas kopvērtība bijusi 5,4 miljardi latu tā laika cenās. Tas nozīmē, ka atņemtā vērtība 1940.-41. gada cenās bija 1 miljards (amerikāniskais biljons) dolāru. Cik daudz tas būtu bijis šodien, teiksim, pie 6 procentu likmes gadā? 1 dolārs ar 6 procentiem gadā kļūst par 2 dolāriem 12 gados. Tas nozīmē, ka 48 gados, t.i., 1992. gadā 1 miljards dolāru būs kļuvis par 16 miljardiem dolāru; vēl pēc 12 gadiem šie 16 miljardi būs kļuvuši par 32 miljardiem.

Ja vaicā, cik lieli ir Latvijai nodarītie zaudējumi no 1940. līdz 1988. gadam, tad pēc profesora Modŗa Šmuldera aprēķiniem šī summa ir lielāka nekā 100 miljardi dolāru. M. Šmulders šos zaudējumus novērtē ar 63 miljardiem rubļu. Pie toreizējā valūtas kursa par 1 rubli bija jāmaksā 1,66 dolāri. Šādā gadījumā 63 miljardi rubļu līdzinās 100 miljardiem dolāru.

1991. gadā Saeima izdeva likumu par privātīpašumu. Pēc likuma publicēšanas šiem rentniekiem tika dotas "pirmtiesības" rentētos īpašumos nopirkt. Tas arī tika izdarīts, un Latvijā sākās "prihvatizācija" un "labticīgā" pirkšana un pārdošana. Sākās "jaunie mērnieku laiki". Tā Latvijā radās tā saucamie "biezie". Aizjūras latviešiem nācās gadiem ilgi staigāt pa Latvijas nesakārtotām iestādēm un tiesām. 1941. gadā izsūtītie "buržuji" pie sava mantojuma tika tikai ar lielām grūtībām, ja vispār tika.

Strauji tapa pārveidotas arī citas Latvijas sabiedriskās iekārtas struktūras. Ātri tika izveidota demokrātija ar runas un biedrošanās tiesībām. Latvijā cilvēki atcerējās, ka pirmajos desmit neatkarības gados (1918-1928) Latvijā pie varas nāca 13 valdības. Līdz Kārļa Ulmaņa apvērsumam 1934. gada maijā pastāvēja 30 politiskās partijas, kas sašķēla valsts demokrātisko dzīvi. Valdības nāca un gāja, un valsts ierēdņi noteica, kas un kā jādara. Lai novērstu šīs pieredzes atkārtanos, Latvijā ieviesa tā dēvējamo barjeras sistēmu, kas nosaka: ja politiska partija vēlēšanās neiegūst, teiksim, 5 procentus balsu, tā neiegūst mandātu. Nenoliedzami, ka Trešā atmoda atvēra tautai muti, taču demokrātija izpaužas ne vien vārda brīvībā, bet arī neatkarīgā likumdošanā un neatkarīgās tiesās. Padlatvijā neatkarīgu tiesu nebija, un 50 gadu okupācijas ritumā tām piemita pa lielākai daļai tikai sodīšanas funkcijas. 90 procenti no visiem likumiem nekad netika publicēti. To ļoti precīzi ir dokumentējis rīdzinieks profesors Dītrichs Lēbers no Ķīles universitātes Vācijā.

Pēc Latvijas atjaunošanas 1991. gadā sākās jauna likumdošana, bet tiesās vēl arvien sēdēja tiesneši, kas domāja un darbojās pa vecam. Viņi lāgā nezināja, ko ar šiem jauniem likumiem iesākt, kā tos īstenot. Latvijā sākās tiesu periods, kuŗā likuma burts un likuma gars nesaskaņēja.

Šādā pārmaiņu virpulī saimniecība pa daļai nonāca ieeļojušo "aparātčiku" rokās, viņiem bija sakari, līdzekļi un pieredze saimniecībā. Viena trešā daļa no šīsdienas Latvijas iedzīvotājiem ir iebraucēji no austrumiem. Pēc 1991. gada Latvijas iekšzemes kopprodukts sāka ātri

slidēt lejup. Cenas izlēca no virām, un Latvijas iekšzemes kopprodukts arī 2000. gadā vēl ir tikai 60 procenti no 1990. gada līmeņa. Šādā pārmaiņu virpulī notika sabiedrības noslāņošanās un sākās demokratiskais apjukums, sākās korrupcija, un tauta sāka runāt par “neseniem, labiem laikiem”, kad visiem bija darbs uz mūžu, dzīvokļi un apkurināšana bija lēta, arī medicīnas aprūpe bija gandrīz par velti. Protams, muti vajadzēja turēt ciet. To, ko domāja, nevarēja teikt, bet tā, kā teica, parasti nedomāja. Tagad visu varot teikt, taču “brīvību nevar ēst”. Šādā vidē iznāca literāri darbi, kas uzskatāmi raksturoja un vēl šodien raksturo daudzus jaunos saimnieciskos darboņus, bieži ļoti negatīvā veidā.

Kā atjaunotā Latvija veidoja tirgus saimniecību uz “centrālās plānošanas” drupām?

Padomju Savienībā no 1929. gada līdz pat 1990. gada beigām pastāvēja cietas cenas, algas un īres maksas, plaša patēriņa preču normēšana, izejvielu, darba spēka un apdzīvojamās platības sadale. Tie ir centrālās plānošanas saimnieciskās struktūras pilāri. Šāda veida kontrole bija komunistu partijas visspēcīgākais ierocis totālā patēriņa ierobežošanā un ciešami taisnīgas plaša patēriņa preču sadales nodrošināšanā. Šāda saimnieciskā sistēma Padomju Latvijā tā pa istam sākās pēc Otrā pasaules kara beigām, proti, 1945. gadā.

Šādos apstākļos pastāv tā devējamā aplsēptā inflācija un naudas ienākums nevienam automātiski nedod tiesības preču iegādei. Blakus naudai bija nepieciešams normēšanas talons, īpaša iegādes atļauja, un, protams, vienmēr bija jāstāv rindā. Tāda bija toreizējā deficīta preču pasaule, kas saskaldīja Padomju Savienības saimniecību “baltajā tirgū”, “rozā tirgū”, “pelēkajā tirgū” un, saprotams, “melnajā tirgū”.

“Baltais tirgus” Centrāltirgū nodrošināja nesaldētas gaļas pirkšanu par trīs reizes augstāku cenu nekā veikalos, kur varēja par ievērojami zemāku cenu iegādāties saldētu produkciju. “Rozā tirgū” varēja samainīt preces, ko nevarēja nopirkt veikalos. “Pelēkajā tirgū” uzņēmumu vadītāji pirka un pārdeva visu legāli par cietām zemām cenām, vienīgi – bez konjaka vai neilona zeķēm lāgā neveicās. Bija nepieciešami speciāli ierēdņi, kas sasēja vai atsēja centrālās plānošanas diegus. Protams, visi

zināja, kas notiek “melnajā tirgū”.

Neviens no latviešu rakstniekiem nav tik plaši rakstījis par saimnieciski kriminālo darbību kā Andris Kolbergs. Kolbergs (dz.1938.) 1970.-1980. gadu romānos atklāja latviešu kriminālās mafijas veidošanās aizmetņus. Viņa tēlotie varoņi vai nevaroņi darbojas ļoti reālistiski un atstāj neizdzēšamu iespaidu. Daudzi vēl tagad atceras Kolberga romānā *Atraitne janvārī* (1984) tēloto Margitu. Viņa visiem spēkiem un paņēmiem centās tikt ārā no pilsētas nomales vides, nonākt labākos materiālās dzīves apstākļos. Toreiz Padomju Latvija bija deficīta preču pasaule. Margita kļuva par noziedznieci ne politisku iemeslu dēļ, bet gan dzenoties pēc mantas.

Kolbergs darbā *Automobilī, rīta pusē* (grāmata iznācis 1986. gadā) parāda centrālās plānošanas sistēmas nepilnības, kas būtībā veicina saimnieciskas dabas kriminālītāti. Šādā vidē rodas nosacīti apslēptās inflācijas apstākļi.

Līdzīga tematika, gan kriminālromāna veidā, ir arī viņa *Fotogrāfija ar sievieti un mežakuili* (1983) un *Ēna* (1985). Atmosfērā optimistiskās viņošanās gadu sākumos Kolbergam iznāca *Nekas nav noticis* (1988), kas atklāj, ka neviens nedzīvo no darba algas vien.

Viens no iespaidīgākiem pēdējo gadu romāniem rakstniekam ir darbs *Meklējiet sievieti!*, kas iznāca 1996. gadā. Te visā pilnībā tiek atspoguļota atjaunotās Latvijas tiesiskā nedrošība un nesakārtotība. Deputāta Silšakas palīdzes Natas Nolles noslepkavošana ir viens no šī romāna tematiem. Kolbergs raksta, ka Latvijā “cilvēki vairs netic ne politiķiem, ne valdībai, ne pašu ievēlētajiem deputātiem, viņi vienīgi tic un ir pārliecināti, ka atkal tiks apkrāpti, tikai pagaidām vēl nezina, kādā veidā. Valda pārliecība, ka visa ierēdniecība un varasvīri ir piekukuļojami...” Šis romāns lielā mērā atgādina P. Roziša *Cepli*. Kolberga tēlotajā vidē grūti attīstīties Somijas tipa novātoriem (piemēram, uzņēmums «Nokia», kas ar saviem mobilajiem telefoniem ir kļuvis par pasaules brīnumu divdesmitā gadsimta beigās).

Rakstnieks Alberts Bels romānā *Latviešu labirints* dod lielisku Padomju Latvijas pagātnes raksturojumu: “kad drupās sagāzās iekārta,

kas turējās uz ačgārnībām, kur bij' ārsti, bet nebija veselības, bij' skolotāji, bet nebija izglītības, bij' miliči, bet nebija drošības, bij' tiesneši, bet nebija taisnības”.

Pēc neatkarības atjaunošanas, kad tika sagrauta komunistiskās sabiedrības iekārta, saimnieciskā situācija bija bēdīga. Jaunajos apstākļos komercdzīve plaukst koši, un “naudīgie tumsoņi”, “mežoņi automašīnās” ir pārvērtuši Rīgu par “mežoņu pilsētu”, šie “biezie” nemaksā nodokļus un neievēro satiksmes noteikumus. Toties tautas vairākums tikko velk dzīvību, viņiem jāiztiek ar nieka pensiju, kas bieži cilvēkus noved izmisumā. Alberts Bels raksta, ka izmisums un agresivitāte mūsdienu cilvēkā ir līdzās. Izmisums rada agresivitāti, bet agresivitāte rada izmisumu. Cilvēki skrien, sarunājas kāpnēs, nevienam vairs nav laika. Tas ir jaunais sadzīves stils Latvijā.

Bez šīs jaunās sabiedrības vides raksturojuma A. Bels parāda arī vienu no “biezajiem”, kas “pāris gados sakrājis vērā ņemamu bagātību, viņam nebija grūtību ar aizvien pieaugošo īres maksu un apkures izdevumu segšanu”. Šajos darbos parādās iepriekšējās lappusēs minētās negatīvā uzņēmēja īpašības: krāpnieks, blēdis un netīrs šeftmanis. Arī politika ir netīra. Naudu taisīt ir viegli, ejot netīrus ceļus.

Bels arī uzsver, ka atjaunotajā Latvijā saimnieciskās dzīves likumus rakstīja vīri, kas saimniecisko dzīvi gribēja veidot, ignorējot cilvēka vajadzības. Nereti ārzemnieki deva padomus, maz jēgdami par Latvijas apstākļiem. Arī privātizētie nami bijušajiem īpašniekiem pēc to atgūšanas nesa vienīgi zaudējumus, kam neredzēja ne gala, ne malas. Šie zaudējumi bija ieplānoti likumos.

Lasot romānu, rodas iespaids, ka atjaunotajā Latvijā liela tautas daļa klejo demokrātijas labirintā, neaptverot šīs sistēmas būtību vai tās priekšrocības.

Zīmīgi, ka arī skatuves mākslinieki raugās uz atjaunotās Latvijas pārkārtoto sabiedrību ar zināmu cinismu un izmisumu. Pašreizējā ikdienu atgādina Pāvila Roziša romānu *Ceplis*, kas attēlo Latviju divdesmitajos gados. Uldis Dumpis sarunā ar teātra administrātori Antru Gaisu teicis, ka “šajā drāmatizējumā ir vilktas ārā tieši tās negodīgās

blēdības, kas arī šodien notiek, izmantojot valsts vājumu... Izmantojot apjukumu, daudzi šeftmaņi taisa negodīgus darījumus”.

Tāpat Jāņa I. Stradiņa 1998. gada romāns *Vecās kapsētas spoks* tēlo vairākus mūsdienu Latvijas saimnieciskās dzīves darboņus. Viņi nav uzņēmēji novātori, kas ražo kaut ko jaunu. Nē, viņi ir īsteni blēži, nelieši, netīri cilvēki. Pie privātdetektīva Roberta Kronberga ierodas Arvīds Šterns, mazas celtniecības firmas īpašnieks, lai lūgtu Kronberga palīdzību, jo viņa dzīvoklis esot vairākkārt uzlauzts. Šterns to atradis lielā nekārtībā. Kāds acīmredzot ir meklējis kaut ko viņa grāmatu plauktos. Šterns domā, ka meklēta ir firmas nauda, ko viņš nesen nolīcis glabāšanā mājās slepenā, sienā iebūvētā seifā. Bankas Latvijā kļūstot arvien nedrošākas. Pašlaik vispār “nevienam nevar uzticēties”. Nauda neesot paņemta, bet pēdējā reizē viņam atstāta zīmīte ar aicinājumu: “Rīt četros esi uz Stabu un Tērbatas ielas stūri. Atdosi to, kas tev nepieder. Citādi...” Šternam arī liekas, ka viņš tiek izsekots. Bet mājā neesot nekā tāda, kas viņam nepiederētu.

Roberts Kronbergs ar savu palīgu sāk novērot Šterna dzīvokli, taču otrā rītā Šternu atrod nodurtu. Neviens svešinieks nav pamanīts mājas tuvumā. Detektīvi atrod tukšu seifu. Cenšoties atrast vainīgo slepkavībā, detektīvi izseko vīrus, kas mēdz noteiktās nedēļas dienās pulcēties Šterna kaimiņa Celma dzīvoklī uz kāršu spēli. Tur bieži bijis arī Šterns. Spēlēts tiek ar naudu. Spēlmaņu vidū detektīvi ievēro kādu “apaļīgu miljonāriņu”, vārdā Rolands Kiršteins. Viņam pieder jauna divstāvu māja netālu no Baltezera. Viņš braukā lepnā mersedesā. Detektīvi noskaidro, ka Kiršteins padomju laikā beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, Elektroenerģētikas fakultāti. Vairākus gadus tur bijis par docētāju. Viņš specializējies elektronikā un mikroschēmās. 1991. gadā pametis docēšanu un nodibinājis pats savu tirdzniecības firmu. Gadu vēlāk viņa firma apvienojusies ar citu firmu, un tagad Kiršteins esot šīs firmas «Color» vicedirektors.

Detektīvs Kronbergs arī atklāj, ka Kiršteina māja būvēta speciālām vajadzībām, lai varētu droši uzstādīt īpašas elektroniskas iekārtas, kuņas palīdz uzminēt pie galda sēdošo kāršu spēlmaņu kārtis. Kāršu spēles

dalībnieki ir ļoti turīgi vīri, kuŗi atļaujas rīkoties ar milzīgām naudas summām.

Taču drīz detektīvi atrod arī Kiršteinu nogalinātu paša mājā. Vainīgais izrādās viņa bijušās sievas brālis Birzgalis, kas ir «Color» direktors. Pirms vairākiem gadiem viņi abi izdomājuši, kā ar kāršu spēli viegli tikt pie naudas. Tādēļ izprojektēta Kiršteina māja, kuŗu būvējusi Šterna firma tā, lai varētu ievietot vajadzīgo elektronisko sistēmu. Spēlējuši abi, aptīrot “naudas maisus” un guvumu dalot savā starpā. Šterns, kad viņa firma nonākusi maksāšanas grūtībās, uzminējis Kiršteina peļņas veidu un sācis viņu šantažēt. Kiršteins maksājis Šternam par klusēšanu, taču drīz pēc tam atklājies, ka Šterns nogalināts. Bailes no policijas, kuŗa varētu turēt viņu aizdomās par slepkavību, rada Kiršteina vēlēšanos bēgt uz ārzemēm. Izcēlušās arī domstarpības ar Birzgali, kas strīda karstumā Kiršteinu nošāvis. Šterna slepkava izrādās Celms, kas tā rīkojies naudas kārē un naida dzīts.

Literārajos darbos attēlotiem pašreizējās Latvijas “naudas maisiem” nav nekā kopēja ar iepriekš raksturotu uzņēmēju novātoru. Visi Stradiņa romānā tēlotie cilvēki ir blēži, kas lasītājam dod ļoti negatīvu ieskatu par saimniecisko dzīvi. Cerēsim tomēr, ka nākotnē Latvijā veidosies uzņēmēji novātori, kas sapratīs, ka arī mūsdienu “*high tech*” pasaulē ir daudz iespēju uzņēmējdarbībai. Pirms trim paaudzēm Latvijā tāds bija «Rīgas auduma» īpašnieks un jaunā ceļa gājējs Latvijas tekstilrūpniecībā Roberts Hiršs.

“*Rags to riches*” tematika ASV bija un vēl arvien ir populāra. Pirms vairāk nekā simt gadiem Horacijs Algers (*Horatio Alger Jr.*) ar savām 118 grāmatām mācīja Amerikas jaunekļus, ka neatlaidīgs darbs, godīgs dzīves veids un taupīgums ikdienā bieži vainagojas ar panākumiem. No zābaku spodrinātājiem un avižu pārdevējiem daudzi Amerikas puikas ar ķērienu dzīvē tika uz zaļa zara. Piemēri Amerikas nākotnes censoņiem bija Morgans, Karnegijs, Vanderbils, Pulmans. Šodien šāds jaunu stīgu dzinēja paraugs ir Bills Geits (*Bill Gate*). ASV darbojas arī Horatija Algera biedrība, kas bērniem māca, kā dzīvē var tikt pie turības ar jauninājumiem saimniecībā. Ierēdniecība nepārstāv novātorus.

Vai Latvijā nebūtu laiks dibināt Roberta Hirša biedrību un veidot veselu Hirša biedrību tīklu katrā pilsētā un pagastā? Galu galā, Roberts Hiršs, dzīvodams ASV, novēlēja visu savu mantu Latvijas Universitātei. Novēlētos līdzekļus klātos tērēt Hirša tipa uzņēmēju skološanā.

Rīgas audums (1925-1939) novātorisma paraugs Latvijā

Tekstilfabrika «Rīgas audums» tika nodibināta Rīgā 1925. gadā. Roberts Hiršs (1895-1972), tās īpašnieks un vadītājs, bija dzimis Vējavas pagastā zemnieku ģimenē, kas piederēja luteriskai draudzei. Trīs gadus mācījies vietējā pagastskolā, vasarās ganījis lopus un strādājis visus lauku darbus. Taču īstā dzīves skola viņam sākās tad, kad viņš kļuva par mācekli, vispirms vietējā kalvē, vēlāk tuvējās dzirnavās. Tolaik Latvijā ūdensdzirnavas bija nelielas, bet tās veica daudzus darbus: mala miltus, gatavoja putraimus, vērpa un šķetināja dziļu, auda vadmalu un zāģēja balķus. Būdams centīgs māceklis, Hiršs apguva ne vien dažādu mašīnu un mehānismu darbības principus, bet iemanījās arī kā tos salabot. Viņš ātri aptvēra, kāpēc dažas mašīnas strādā slikti, un zināja, kā tās uzlabot. Būdams māceklis, viņš apguva arī nepieciešamās zināšanas tirgošanas mākslā – viņš vēroja, kā vietējie zemnieki preces piedāvā pircējiem un kā tās pārdod. Taču viņam bija arī citi talanti. Sagadījās tā, ka dzirnavās, kur Hiršs strādāja, uzstādīja Oskara Šimmela Kemnicā, Vācijā, ražotās modernās vilnas apstrādes iekārtas. Tam Roberta Hirša dzīvē bija liktenīga nozīme. Zemes īpašnieks Petrovs, pēc izglītības inženieris, bija nolēmis Krievijā dibināt modernu vilnas apstrādes uzņēmumu. Interese par visjaunākajiem sasniegumiem tekstilrūpniecībā viņu aizveda uz Vāciju un uz Kemnicu.

Šī uzņēmuma vadītāji ieteica viņam aizbraukt un iepazīties ar Vidzemes dzirnavām un pašam apskatīties, kā šīs iekārtas tur darbojas. Viņš tā arī rīkojās un divas nedēļas vēroja šīs mašīnas. Par redzēto Petrovs bija ļoti apmierināts un savām vajadzībām pasūtīnāja tādas pašas

iekārtas no Kemnicas. Diemžēl drīz pēc mašīnu ienākšanas Krievijā sākās Pirmā pasaule kaņš un Petrovam mašīnas nācās uzstādīt bez vācu mehaniķiem. Bet tad krievu muižnieks atcerējās Latvijā redzētās dzirnavas un lūdza Hiršu ar dažiem viņa darbiniekiem braukt uz Krieviju un uzstādīt jaunās mašīnas, turklāt viņš piedāvāja Hiršam strādāt savā uzņēmumā. Piesolītā alga un darba apstākļi bija tik vilinoši, ka Hiršs pārcēlās uz dzīvi Krievijā. Viņi uzstādīja attiecīgās iekārtas, bet kaņš drīz vien bija sīvi manāms: trūka izejvielu un ražošanai nepieciešamo materiālu. Tāpēc Robertu Hiršu sūtīja uz Baltijas provincēm, lai iepirktu to, kas vēl bija pieejams.

Pēc divām nedēļām viņš atgriezās Krievijā, bet viņa prombūtnes laikā Petrovs bija miris ar sirdstrieku. Mantinieki pārdeva fabriku vairāksolišanā, un Hiršam nācās meklēt citu darbu.

Pirmā pasaules kaņa laikā Krievijas tekstiluzņēmumi ražoja daudz audumu armijas vajadzībām, taču produkcijas kvalitāte arvien pasliktinājās. Bieži vien inspekcija izbrāķēka 40 procentus no saražotā. Tekstilfirmas nebija spējīgas savlaicīgi piegādāt pasūtītājiem ražojumus, tāpēc tām vajadzēja maksāt lielas soda naudas. Cerēto ienākumu un ātrās peļņas vietā daudzi tekstiluzņēmumi cieta zaudējumus.

Toties «Zoltova» tekstiluzņēmumā, kur strādāja Hiršs, darbs veicās, tur tika izbrāķēti tikai 3 procenti no saražotā. Protams, to pamanīja citos uzņēmumos, un Robertu Hiršu aizvilināja uz vienu no lielākajiem tekstiluzņēmumiem Krievijā, proti, uz «Asejeva» fabriku. R. Hirša galvenais uzdevums bija novērst trūkumus uzņēmuma darbībā, bet vispirms viņam bija jātiek galā ar kvalitātes problēmām.

Pacietīgi un sistematiski strādājot, viņš savā nodaļā pārkārtoja darbu tā, ka produkcijas izlaide četrkārsējās un stipri uzlabojās kvalitāte. Pēc tam viņu pārcēla uz citām šā uzņēmuma nodaļām ar līdzīgiem uzdevumiem. Vēlāk viņš bija atbildīgs par sekmīgu un nepārtrauktu tehniskās iekārtas darbību desmit fabrikās ar 35.000 strādnieku.

Krievijā gūtā darba pieredze Hiršam bija laba dzīves skola tekstilrūpniecības jomā. Pats viņš mācījās saskatīt problēmas, izzināt cēloņus un uzdevumus atrisināt. Tādā veidā viņš guva sava veida māku un iz-

glītību, ko viņam nebūtu varējusi dot nedz universitāte, nedz arī kāda cita mācību iestāde. No darba brīvajā laikā viņš kā eksternis beidza krievu vidusskolu un saņēma gatavības apliecību. Krievijā, plosoties revolūcijai, viņš teju teju zaudēja dzīvību.

1920. gadā Hiršs ar tukšām rokām atgriezās Latvijā, lai sāktu visu no jauna. Papriekš viņam gan bija jāiet obligātajā kaņādienestā. Pēc dienesta Hiršs strādāja kādā Rīgas tekstilfirmā par vienkāršu strādnieku un vēlāk vairākos citos uzņēmumos. Šajā laikā viņš centās izdibināt tekstilrūpniecības nākotnes izredzes neatkarīgajā Latvijā.

1923. gadā Roberts Hiršs apprecējās ar Almu Tinti. Viņa bija dzimusi Kurzemē, Nīgrandes pagasta zemnieku ģimenē. Jau kopš agra bērnības Alma bija ļoti patstāvīga. Piemēram, pēc dievkalpojumiem, kad baznīcēni bučoja mācītāja roku, Alma atteikusies. Vecāki bija ļoti nokaunējušies par savu stūrgalvīgo skuķi. Mācītājs gan izteicis cerību, ka tad, kad Alma izaugšot, viņa darīšot tāpat kā pārējie.

Alma Hirša sekmīgi mācījās vietējā pamatskolā. Pēc beigšanas viņa mācījās skolotāju institūtā, bet par skolotāju nekad neķļuva. Pēc apprecēšanās viņa apmeklēja grāmatvedības kursus, lai palīdzētu dzīvesbiedram iecerētā uzņēmuma veidošanā. Viņa kļuva Robertam Hiršam par vistuvāko un visenerģiskāko līdzstrādnieci visos saimnieciskajos pasākumos līdz bēgšanai no Latvijas uz Zviedriju.

1925. gada jaunizveidotajā uzņēmumā bija trīs lietotas adīšanas mašīnas sliktā stāvoklī. Tā īpašnieks Roberts Hiršs tās nevien salaboja, bet arī uzlaboja. Bez Hirša un viņa sievas Almas, kas jau no pirmās dienas aktīvi piedalījās darbā, jaunās fabrikas darbaspēks bija tikai viens vienīgs algots strādnieks. Tomēr fabrika darbojās sekmīgi jau no paša sākuma. Pēc diviem ļoti veiksmīgiem gadiem uzņēmumam, kuŗā jau strādāja 200 strādnieku, vajadzēja pārcelties uz jaunām plašākām telpām.

Lai gan bija lielā pasaules saimnieciskā krīzi, «Rīgas audums» turpināja darboties ļoti sekmīgi, un 1932. gadā tajā jau strādāja vairāk nekā 500 cilvēku. Lai sagādātu nepieciešamās telpas uzņēmuma paplašināšanai, Hiršs nopirka kaŗa laikā pamesta liela rūpniecības uzņē-

muma korpusus. 1933. gadā šīs ēkas jau bija tiktāl atjaunotas un savestas kārtībā, ka «Rīgas audums» varēja uz tām pārcelties. Nu uzņēmumā nodarbināto skaits auga vēl straujāk. 1934. gadā tajā strādāja jau 1.125, bet 1938. gadā pat 1.600 cilvēku. 1939. gadā fabrika «Rīgas audums» bija kļuvusi par vienu no lielākajiem rūpniecības uzņēmumiem Latvijā, un tas droši vien būtu audzis un plaucis vēl plašāks, ja vien nebūtu sācies Otrais pasaules kaŗš un Latviju nebūtu okupējusi Padomju Savienība.

Kāpēc gan «Rīgas audums» darbojās tik sekmīgi? Atbilde tam ir ļoti vienkārša. Ja lielle Latvijas tekstiluzņēmumi pasaules saimnieciskās krīzes gados strādāja augsto ieviedmuitu aizsegā, neieviešot jauninājumus uzņēmuma darbībā, tad Hiršs strādāja nepārtrauktā novātorisma plūsmā.

Hiršs bija patiess Šumpētera ieteiktā novātorisma iemiesojums. Viņš ieviesa dzīvē visas Šumpētera novātoriskās metodes un piedevām vēl daudzas citas, kuŗas Šumpētera darbos netiek pieminētas.

Šķiet, Hiršs intuitīvi nojauta, ka veiksmīgu uzņēmējdarbību garantē neizmantoto iespēju lietā likšana. Latvijas tekstilrūpniecības balsts bija linu, vilnas un kokvilnas izejvielas. Linus audzēja Latvijā, vilnu daļēji ieguva šepat, daļēji ieveda, bet kokvilna tika ievesta no ārzemēm.

Jau kopš fabrikas «Rīgas audums» paša darbības sākuma Hiršs bija celmlauzis septiņās jaunievedumu jomās.

Fabrika «Rīgas audums» mēģināja atrast jaunas izejvielas un ražot preces, pēc kuŗām bija liels pieprasījums. Pirmā prece, ko fabrika sāka ražot, bija vatelīns; to izmantoja, lai ziemas mēteļus padarītu siltākus. Tolaik vatelīnu parasti ražoja no rupjas lētas Austrālijas vilnas, piejaucot klāt lietotu vilnu. Šāds vatelīns, mēтели valkājot, ātri sabirza, un mēteļa apakšdaļa izveidoja biezu valni. Turklāt bieži vien vatelīna vilna izlīda caur oderi kā zirga krēpes un kaitināja mēteļa īpašnieku. Turpretī Hiršs vatelīnu ražoja no ļoti kvalitatīvas Austrālijas vilnas, kas bija viegla un silta un kas nesabirza. Kaut gan tā bija padārga, tomēr to atmaksājās pirkt.

«Rīgas audums» sāka ražot arī jauna veida preces. Zīda un visko-

zes ražojumi tolaik Latvijā vēl bija jaunums. Pirms tam tie tika ievesti tikai no ārzemēm. Tā kā šīs preces allaž atradās untumainās modes varā, tad katru sezonu bija jāražo audumi ar jauniem rakstiem.

Lai varētu izsekot modes svārstībām un ieviest arvien jaunus rakstus, «Rīgas audums» nodibināja kontaktus ar Parīzi, Milānu, Šveici un Vāciju, no kurienes tradicionāli nāca jaunākās modes vēsmas. Tiklīdz fabrika saņēma ziņas par jaunākajām modes tendencēm sezonā, tā izvēlējās tādus rakstus, kas vislabāk atbilda Latvijas klimatiskajiem apstākļiem. Turklāt ārzemju paraugi tika pārzīmēti, pielāgoti un padarīti pievilcīgāki Latvijas patērētājiem, jo te pircējiem bija sava gaume. «Rīgas audums» sāka pārdot jaunus modernus izstrādājumus jau krietnu laiku pirms to parādīšanās Rīgas veikalos un ārzemēs.

Hirša firma parasti bija divus vai trīs soļus priekšā saviem konkurentiem. To izdevās panākt, pētot tirgu. Tika nodibināta speciāla nodaļa, kuņā strādāja ap 20 cilvēku mākslinieku un rakstu veidotāju vadībā. Katru gadu viņi radīja no jauna ap 800 dažādu rakstu.

Firma centās arī ieviest jaunu tehnoloģiju patērētājiem labi pazīstamo preču ražošanā. Tā kā visas tekstiliekārtas tika ražotas ārzemēs – Vācijā vai Šveicē, tad vairums Latvijas uzņēmumu tās izmantoja, neko nemainot. Taču Hiršs jau no pašiem uzņēmējdarbības sākumiem lūdza ārzemju fabrikantus veikt dažādas viņa ierosinātas tehniskas izmaiņas un papildinājumus tā, lai šīs iekārtas darbotos efektīvāk. Tekstiliekārtu uzlabojumi nāca par labu ne vien «Rīgas audumam», bet arī visiem citiem šo iekārtu pircējiem.

Sākoties lielajai saimnieciskajai pasaules krīzei, Latvijā 1931. gada rudenī tika ieviesta stingra ārzemju valūtas kontrole. Tāpēc Latvijā strauji samazinājās imports un iekārtas ievest no ārzemēm bija ļoti grūti. Līdz ar to operācijas ar ārzemju valūtu nonāca valsts ierēdņu rokās un privātajiem uzņēmumiem nekad nebija īsti zināms, vai viņiem tik nepieciešamā valūta tiks piešķirta.

Šīs nepatīkami traucējošās nedrošības dēļ «Rīgas audums» nodibināja pats savu iekārtu darbnīcu un sāka ražot uzņēmumam nepieciešamās mašīnas. Lai ražotu vispiemērotākās mašīnas, Hiršs ar saviem

techniķiem pētīja un izvērtēja Vācijā, Francijā vai Šveicē ražoto tekstiliekārtu paraugus. Tiklīdz viņi bija izpētījuši to tehnisko uzbūvi un priekšrocības, viņi samontēja iekārtu, uzlabojot to pēc sava prāta un vajadzības.

Hiršs būvēja jauna tipa tekstilmašīnas, kas pilnībā atbilda viņa uzņēmumu specifiskām ražošanas vajadzībām. Mašīnbūvei nepieciešamo tēraudu un zobratu pasūtīnāja vietējās firmās, bet visu pārējo izgatavoja un iekārtas samontēja «Rīgas auduma» fabrikas darbnīcā. Vienīgi nepieciešamos elektriskos motorus nācās ievest no ārzemēm. Tādā kārtā «Rīgas audums» nodrošinājās ar ļoti efektīvām tekstiliekārtām, kas maksāja par vienu trešdaļu lētāk nekā ārzemēs ražotās.

«Rīgas audumā» tika ieviests arī kāds cits tehnoloģisks jauninājums. Kad tvaika katli bija pavisam novecojuši, nācās tiem meklēt atvietotājus. Latvijas Transporta ministrija piedāvāja vecus lokomotīvu tvaika katlus, taču šis piedāvājums tika noraidīts. Vispirms Hiršs vēlējās sīki izpētīt, cik liela tvaika katlu jauda ir nepieciešama. To paveica, pieaicinot ekspertus un aprēķinot iespējamo pašizmaksu. Pēc tam «Rīgas audums» ierīkoja pats savu spēkstaciju ar speciāli izgatavotiem spēcīgiem Anglijā ražotiem «Bobcock & Wilcox» tvaika katliem un Vācijā izgatavotām firmas «AEG» tvaika turbīnām. Tā kā izlietoto tvaiku no turbīnām izvadīja ar 5 atmosfāru lielu spiedienu, to izmantoja par siltuma avotu uzņēmuma krāsošanas nodaļā. Šāda tehnoloģiska atjautība ļāva samazināt akmeņogļu ieviešanu no ārzemēm. Par šīm iekārtām fabrikai «Rīgas audumam» vajadzēja norēķināties triju gadu laikā, maksājot 3.000 Ls mēnesī, kas toreiz atbilda 600 US dolāriem. Šos papildizdevumus ierēķinot produkcijas pašizmaksā, kopējie izdevumi samazinājās par trešdaļu.

Fabrika centās pilnīgot arī izejvielu izlietošanu un apstrādi. Tiklīdz «Rīgas audums» sāka masveidā ražot zīda viskozes audumus, Hiršam kļuva skaidrs, ka šo izstrādājumu krāsošanai neder tās pašas iekārtas un ķīmikālijas, ko izmantoja citu audumu krāsošanai. Esošās iekārtas nācās speciāli pielāgot viskozes diegu un auduma apstrādāšanai. Tāpat vajadzēja izstrādāt jaunas krāsošanas metodes un lietot citas krāsas, lai

celtos produkcijas kvalitāte un pazeminātos tās pašizmaksa. Šī iekārtu pielāgošana un pārmaiņas tehnoloģijā prasīja daudz pūļu un laika, pat vairākus gadus, taču visas grūtības Hiršam izdevās sekmīgi pārvarēt. Par darba procesu "teilorizāciju" jāsaka: uzņēmuma mechanizācijas līmenis bija sasniedzis tik augstu pakāpi, ka ieviest ražošanas procesā konveijera jeb slīdošās lentas sistēmu praktiski neatmaksājās. Mašīnas veica darba lielāko daļu, un strādniekiem tās bija vienīgi jāuzrauga un jārēgulē to ātrums.

Tā kā aušanas procesu arvien vairāk un vairāk automatizēja, tad viena strādniece varēja apkalpot liekāku skaitu stelļu. Viens «Rīgas auduma» strādnieks apkalpoja astoņas, pēcāk desmit un beigās pat divpadsmit stelles. Šis skaits būtu dubultojies, ja vien nebūtu sācies Otrais pasaules karš, kas fabriku spieda atsaukt ASV pasūtījumus.

Sekmīgai tekstiliekārtu darbībai bija nepieciešamas ne tikai veiklas strādnieku rokas, bet arī prasmīga iekārtu tehniskā pārzināšana. Strādniekiem bija jāpazīst un jāzina ne vien izejvielu un saražotās produkcijas specifiskās īpašības, bet viņiem bija arī jāuzņemas atbildība par produkcijas kvalitāti. Jo labāk kāds strādnieks šīs iemaņas pārvaldīja, jo lielāks bija viņa ieguldījums uzņēmuma ražošanas procesā. Bet kur gan lai «Rīgas audums» ņemtu tādus strādniekus? Darbaspēka, protams, Rīgā netrūka, bet ar to vien bija par maz. Tāpēc uzņēmuma vadība nolēma izveidot jauno strādnieku sevišķu apmācības programmu.

Šis ieceres īstenošanā liela nozīme bija arī Hirša kundzei. Lai varētu atjaunot dažāda veida iekārtas, strādniekiem bija jābūt apveltītiem ar dabiskām dotībām. Lai pārliecinātos par to, vai nākamajiem strādniekiem ir "nags uz mehaniku", uzņēmuma darba birojs ar Rīgas Rūpniecības spēju (dotību) izmeklēšanas institūta palīdzību rūpīgi pārbaudīja visus darba meklētājus. Uzņēmuma personālburojs par darba meklētāju centās uzzināt, cik daudz vien iespējams: kā darba meklētājs vērtē savu iespējamo darba vietu, kāda ir viņa atbildības izjūta un vai viņš ir godīgs? Fabrikā tika nodibināta arī arodskola mehaniķu apmācīšanai. Ja izskoloti un pieredzējuši strādnieki strādāja 8 stundas dienā, tad mācekļi strādāja tikai 6 stundas, bet vakaros apmeklēja

arodskolu.

Dažos īpašos gadījumos, kad fabrikā tika ieviesta pilnīgi jauna audumu ražošanas metode un trūka nepieciešamo aroda zināšanu, uzņēmums sūtīja savus mehaniķus vai arodskolēnus uz ārzemēm, lai tur apgūtu uzņēmumam nepieciešamās zināšanas. Šī apmācības programma kopumā, sevišķi tomēr jau uzņēmuma arodskola, bija ļoti sekmīgs jauninājums. Skolas absolventi savus pienākumus veica godprātīgi, un viņus parasti ātri paaugstināja amatā.

«Rīgas audums» centās atrast jaunus savu ražojumu noieta tirgus. Ja šodien jaunus noieta tirgus ražojumiem nodrošina ar reklāmas palīdzību, tad 20. un 30. gados reklāma, tā sakot, vēl atradās “bērnu autiņos”. Vai nu uzņēmums pats vai viņa uzticamie pārstāvji parasti iepazīstināja visus tekstilpreču tirgotājus ar jaunā tekstilražojuma īpašībām un priekšrocībām. Vairums tirgotāju mēdza iepirkt preces no kāda pazīstama, solida tekstilrūpnieka un reti kad iegādājās savam veikalam jaunus audumus no citiem ražotājiem. Tirgotājiem audumu pirkšana un pārdošana bija tīri mehāniska. Šo konservatīvo tirgotāju pārliecināšana, lai viņi savam preču iepirkumam ņemtu arī «Rīgas auduma» izstrādājumus, palīdzēja iegūt jaunus noieta tirgus. Piemēram, kāds no lielākajiem Rīgas tekstilpreču tirgotājiem iegādājās arī «Rīgas auduma» vatelīnu, taču diemžēl vatelīns iegulās veikala plauktos, jo pircēji to nepamanīja un pārdevēji nezināja tā priekšrocības.

Hiršs ne vien vadīja savu uzņēmumu, bet arī pats meklēja noieta tirgu saviem ražojumiem. Kādu dienu viņš devās pie «Universālveikala» īpašnieka, kas deva priekšroku konkurentu ražotajam vatelīnam. Lai demonstrētu sava vatelīna labo kvalitāti, Hiršs vispirms uzlika uz lentes papīra loksni un tad paņēma gabalu konkurenta ražotā vatelīna, to saberza, un papīra loksne pārklājās ar biezu kārtu īsās pluču vilnas. Pēc tam viņš paņēma paša ražoto vatelīna gabalu. Pēc tā berzēšanas papīrs uz lentes palika tikpat tīrs, kāds bijis.

Šī demonstrācija bija pietiekami iespaidīga, lai Hiršs savam ražotam vatelīnam iegūtu jaunu pircēju. Lielais tekstilpreču tirgotājs sāka pārdot vairs tikai «Rīgas auduma» ražoto vatelīnu. Ar katru šādu veik-

mīgu personisko demonstrāciju fabrika soli pa solim paplašināja savus noieta tirgus. Pasākumi tika gūti Hirša personiskās atjautības un enerģijas dēļ. Viņš pats sekmīgi spēja pārveidot sava uzņēmuma saimniecisko struktūru un pielāgot to laikmeta prasībām.

Pirmajos Latvijas neatkarības gados tekstilrūpniecība vēl bija slikti organizēta, īpaši tās cenu politika. Daži tekstilrūpnieki bija paraduši tirgu pārpludināt ar saviem ražojumiem, neliekoties zinis, vai patērētāji šo produkciju vēlas un spēj izpirkt. Sezonas beigās pārpalikušie audumi parasti tika pārdoti par stipri pazeminātām cenām. Tālab cenas bija visai svārstīgas. Vienam un tam pašam izstrādājumam atšķirīgos veikalos cenas varēja būt ļoti dažādas. Lai tiktu galā ar cenu nestabilitāti un nezinot, vai sezonas beigās tās atkal nebūs jāpazemina, tirgotāji mēdza kā zināma veida nodrošinājumu cenai pierēķināt klāt dažus procentus.

«Rīgas audums» saviem ražojumiem spēja nodrošināt cenu stabilitāti. Visi firmas audumi bija marķēti ar uzrakstu «Rīgas audums» tā, lai citas fabrikas savus ražojumus nevarētu pārdot par «Rīgas auduma» precī. «Rīgas audums» pārliecināja tirgotājus, ar kuŗiem fabrika sadarbojās, ka fabrikas ražojumi jāpārdod ar stabilu peļņu: allaž pieskaitot 25-30 procentus pie pirkuma cenas. Tirgotājiem, kuŗiem šie priekšlikumi šķita nepieņemami vai kuŗus neizdevās pārliecināt, fabrika parasti uz laiku pārtrauca savu audumu piegādi. Un, ja šos tirgotājus neizdevās pārliecināt, tad uzņēmums atteicās tiem nākotnē savus ražojumus piegādāt. Citi tekstilrūpniecības uzņēmumi visai maz uzmanības pievērsa tirgus apstākļiem, toties fabrika «Rīgas audums» pat diezgan plašos apmēros veica rūpīgu tirgus izpēti.

Protams, vēlākajos gados, kad uzņēmumā jau bija nodarbināti tūkstošiem strādnieku, tas izveidoja speciālu nodaļu, kas pētīja tirgu. Rēgulāri tika izvērtēts iespējamais pieprasījums pēc kāda ražojuma tā, lai novērstu tirgus pārsātināšanu.

Tādējādi «Rīgas auduma» ražojumi nenonāca nedz neizpārdoto preču noliktavās, nedz iestrēga tirgotavu plauktos, jo bija novērsts vecais paradums tikt vaļā no preces par jebkuŗu cenu. Visiem patērētājiem tika dota zināma garantija, ka uzņēmuma ražojumi visā valstī tiks

pārdoti par stabilām cenām.

Šie tradicionālie jauninājumi, kas tik skaidri definēti jau G. Šumpētera darbā, uzskatāmi demonstrēja Hirša atjautību un drosmi, paplašinot viņa uzņēmējdarbību vairākās jomās. Taču Hiršs spēja vēl vairāk, nekā Šumpēters bija prasījis.

Roberta Hirša uzņēmējdarbība bija viņa dzīves jēga. Viņam piemita senās Friģijas teiksmainā valdnieka Mida brīnišķīgā īpašība pārvērst zeltā visu, kam vien viņš pieskaņas. Hirša uzņēmēja ķēriens nepazina šķēršļus.

Uzņēmuma darbības pirmajos gados nepieciešamā kapitāla trūkums bija visgrūtāk atrisināmā problēma. Hiršs ar to tika galā novatoriski: uzņēmumam nepieciešamos apgrozāmos līdzekļus viņš ieguva no saviem ārzemju partneriem, kas viņam piegādāja ražošanas iekārtas un izejvielas. Tāpat līdzekļi tika iegūti no «Rīgas auduma» produkcijas pircējiem.

1920. gadā Roberts Hiršs atgriezās no Krievijas Latvijā bez naudas kabatā. Pirms uzņēmuma nodibināšanas viņš maz varēja atlicināt arī no savas algas. Sievu viņš apprecēja bez liela pūra. Sievastēvs gan, izņemot hipotēku uz savu lauku saimniecību, viņam aizdeva 1.500 latu (apmēram 360 US dolāri).

Pirmajos uzņēmuma darba gados algas izmaksas dienas tuvošanās arvien radīja lielu satraukumu. Lai strādniekiem izmaksātu algu, Hiršam bija jāapskrien vairāki tirgotāji un jāizlūdzas nokārtot rēķinus par saņemto precī. Šādā veidā viņam parasti izdevās savākt pietiekami daudz naudas, lai algu saviem darbiniekiem allaž samaksātu laikus.

Par savas uzņēmējdarbības sākumu Hiršs mēdza pastāstīt kādu notikumu. Viņu kopējos pirmajos Ziemassvētkos, izrādījies, pēc algu un prēmiju izmaksas, uzņēmuma kase bija palikusi gluži tukša. Ģimenes vajadzībām pāri nebija palicis vairs ne santīma. Lai sagādātu kaut cik naudas svētku svinēšanai, Hiršs pa Ziemassvētku laiku ieķīlājis sievas vijoli, ko viņa tik labprāt milējusi spēlēt vaļas brīžos.

Pēc uzņēmuma nodibināšanas Hiršs vairākas reizes lūdza aizdevumus Latvijas Bankā, taču viņa lūgumi allaž tika noraidīti. Bankieji

neesot Hiršu pazinuši, un viņam arī nebija vērtslietu ko ieķīlāt. Tāpat Hiršs nevēlējās financēt sava uzņēmuma paplašināšanu ar īstermiņa vekseļu kreditu, kā darīja daudzi citi. Roberts Hiršs gāja savus ceļus pat kredita sagādē. Būdams apķērīgs lauku zēns, viņš atrada citus kredita avotus, viņš sadabūja līdzekļus no saviem ārzemju tekstiliekārtu un izejvielu piegādātājiem.

Tāpat viņa kaŗa laika pieredze, strādājot milzīgajos Krievijas tekstilrūpniecības uzņēmumos, kā arī personiskie kontakti un ieteikumi pēc-kaŗa gados bija svarīgi aizdevumu sagādāšanā. Piemēram, Šveices un Vācijas tekstiliekārtu ražotāji mašīnas pārdeva ar noteikumu, ka rēķins par mašīnām bija jāsamaksā divu gadu laikā pēc to uzstādīšanas. Tas nozīmē, ka pa to laiku krietna daļa no parāda par jaunsaņemtajām iekārtām jau tika atpelnīta.

Par izejvielām, ko parasti importēja no Beļģijas vai Anglijas, rēķinus bija jānokārto sešu mēnešu laikā pēc pasūtījuma piegādes. Ja viss veicās labi, tad saņemtās izejvielas varēja pārstrādāt pārdošanai derīgā produkcijā divu nedēļu laikā. Tādējādi izejvielu pārdevējs sagādāja naudu, par kuŗu pirms galīgās norēķināšanās nebija jāmaksā procenti.

Bez pirkšanas, ražošanas un pārdošanas «Rīgas auduma» vadība arī rupējās par savu darbinieku labklājību. Lielās saimnieciskās krīzes gados daudzi tekstilrūpnieki zemo tekstilizstrādājumu cenu dēļ pazemināja strādājošo algas. Taču «Rīgas audums» paturēja vecās algu likmes. Strādnieki ar to bija ļoti apmierināti, un tas deva krietnu ražošanas kāpinājumu vidēji uz vienu strādājošo. Ražošanas procesa racionalizācija, iekārtu modernizācija un labāka ražošanas iekārtu izveidošana nodrošināja ražošanas izmaksu samazināšanos, tomēr pats svarīgākais bija tas, ka «Rīgas audums» spēja bez grūtībām pārdot saražot un uzņē-mums plauka pat saimnieciskās krīzes gados!

Latvijas rūpniecība kopumā smagi cieta no daudziem streikiem, kuŗu dēļ tika zaudēts milzums darba stundu. Viens no galvenajiem streika cēloņiem bija strādnieku neapmierinātība ar zemajām algām. Lai šķīstu cik dīvaini šķīzdams, «Rīgas audumā» nebija neviena vien-

ga streika, kaut gan uzņēmums toreiz bija viens no vislielākajiem Latvijā. Vadība lielu uzmanību pievērsa savu strādnieku labklājībai.

Uzturēt mašīnu darba kārtībā ir viegli, bet darbinieku rosināšanai strādāt ražīgāk nepietiek tikai ar algas izmaksāšanu vien. Hiršs centās palīdzēt, cik vien spēja, sava uzņēmuma darbiniekiem tikt galā ar sadzīves grūtībām. Uzņēmuma vadība mēģināja savus strādniekus rosināt kultūras dzīvei un centās viņus aktīvāk iesaistīt sabiedriskajos pasākumos. Tas skan aizbildnieciski un tēvišķīgi gādīgi, taču sociāliem mērķiem izlietos līdzekļus nedrīkst uzskatīt par ūtopisma vairošanu. Taisni otrādi, labvēlīgu savstarpējo attiecību veidošana starp simtiem strādājošo pozitīvi ietekmēja ne vien darbaspēku, bet arī veicināja uzņēmuma rentabilitāti.

Latvijā strādnieki parasti darbā ieradās vecās, novalkātās drēbēs, kas bija smagas, nepiemērotas un pat bīstamas, apkalpojot iekārtas. Lai stāvokli labotu, «Rīgas audums» izgatavoja saviem strādniekiem paraugtērpus, cerot, ka pēc to pilnīgošanas tie būs obligāti. Tāpat uzņēmums mēģināja atrast piemērotus un drošus darba apavus. Ja katrs strādnieks tiktu apgādāts ar ērtiem apaviem, varēja cerēt, ka uzņēmumā būs mazāk nelaiemes gadījumu un slimību.

Lai palīdzētu strādniecēm sadzīvē, 1936. gadā «Rīgas audums» izveidoja speciālu «Mātes skolu» – pirmo šāda veida iestādi Latvijā. Skola bija domāta uzņēmuma darbiniecēm, tajā mācības notika vakaros. Mācību programmā, piemēram, bija ietverti priekšmeti, kas mācīja, kā sabalansēt ģimenes budžetu un kā apgādāt ģimeni ar veselīgu un racionālu uzturu. Jaunajām strādniecēm nolasīja lekciju kursu arī par zīdaiņu barošanu, pirmās palīdzības sniegšanu, sievietes higiēnu, dzimumattiecībām un bērnu psiholoģiju. Bez mājturības priekšmetiem daudz uzmanības tika pievērsta dzīvokļa mājīgai iekārtošanai. Īpaša vērība tika veltīta higiēnas jaunumiem. Lai «Mātes skolā» lekcijās stāstīto klausītājas varētu redzēt uzskatāmāk, «Rīgas audums» iekārtoja divistabu paraugdzīvokli ar virtuvi. Bez «Mātes skolas» fabrikā atvēra arī mazbērnu novietni. Tāpat bija iecerēta uzņēmuma ēdnīca ar lētiem ēdieniem, bet šo pasākumu Hiršs vairs nepaguva īstenot, jo sākās Otrais

pasaules kaņš.

Rūpēs par kultūras dzīvi 1934. gadā nodibināja kori. Tas veicināja attiecību uzlabošanu strādājošo vidū. Koŗa dalībnieki bija lieli mūzikas mīļotāji. Mēģinājumi notika divas reizes nedēļā – vakaros. Koŗa diriģents Teodors Reiters bija labi pazīstams visā Latvijā, un koris bieži uzstājās koncertos. Fabrikā tika dibināts arī savs teātris, ko vadīja ievērojami skatuves mākslinieki. Teātris iestudēja vismaz vienu lugu gadā, ko parasti izrādīja uzņēmuma Ziemassvētku svinībās. Ziemassvētku eglīte bērniem tika rīkota atsevišķi. Ik gadus tika organizēti arī dažādi svinīgi piemiņas sarīkojumi. Tie lieti palīdzēja “Rīgas audumam” savu lielo darbinieku saimi vienot un saliedēt, panākot zināma veida piederības izjūtu.

Rūpēs par strādnieku sociālo labklājību un savstarpējo attieksmju uzlabošanu nepārprotami pierādīja, ka gādīga aizbildniecība spēj lielā mērā veicināt uzņēmuma darbību.

Straujais uzņēmuma attīstības temps un panākumi nebūt nenozīmēja, ka Hirša novātoriskā darbība noritēja bez grūtībām un sarežģījumiem. Nepavisam ne! Bet Hiršs bija cilvēks, kas atzina, ka grūtības ir radītas tamdēļ, lai tās pārvarētu. Grieķiem ir teiciens, ka “dzīve nav nekas cits kā tikai raizes”, un Roberts Hiršs burtiski tiecās un alka pēc raizēm. Bezrūpīgi dzīvot viņš nemācēja. Viņš bija straujas daba cilvēks. Toties viņa dzīvesbiedre Alma bieži dēvēta par «Rīgas auduma» “smaidošo zibens novedēju”. Būdamā pēc dabas līdzsvarota, viņa arvien spēja satraukto vīru ātri nomierināt. Taisnību sakot, viņa bija daudz kas vairāk. Roberts Hiršs labi to saprata, cik gan svarīga nozīme sievietei var būt saimnieciskajā dzīvē. Viņš savai sievai uzticēja daudz pienākumu, pārsprieda ar viņu visus uzņēmuma lēmumus. Viņu jaunievedumi arvien bija abu kopīgs lolojums. Ir grūti precīzi pateikt, kuŗš ko nolēma un paveica – abi Hirši visu lēma un strādāja kopīgi. Sabiedrība gan parasti dzirdēja tikai Roberta Hirša balsi. Viņa sieva Alma vienmēr bija un palika klusais partneris.

«Rīgas audums» turpināja augt un zelt, taču Hiršam vislielākās galvas sāpes sagādāja nevis konkurenti, bet gan pārlieku nacionāli ie-

virzīta un plānsaimnieciski orientēta prezidenta Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika. Latvijas autoritārā valdība visās svarīgākajās saimniecības nozarēs centās izveidot vismaz vienu "nacionālu", t. i., valstij piederošu uzņēmumu.

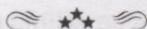
«Rīgas audums» bija pārāk liela fabrika, lai tā paliktu nepamanīta. Spiediens uz to sākās ļoti nevainīgā veidā. Piemēram, 1937. gadā valdība nodibināja akciju sabiedrību «Vilnas rūpnieks», kas bija lielākā vilnas ražotāja valstī. 1938. gada sākumā «Latvijas kreditbanka», abām pusēm vienojoties, nopirka tekstilrūpniecības uzņēmumu «Bufalo» un pēc tam to pārdeva tolaik valstij piederošajai akciju sabiedrībai «Latvijas kokvilna». Tajā pašā laikā Ministru kabinets «Latvijas kreditbankai» uzdeva likvidēt kokvilnas audumu ražotāju sindikātu «Latvijas kokvilnas ražojumi».

Protams, līdzīgs liktenis bija paredzēts arī viskozes un mākslīgā zīda rūpniecībai, un «Rīgas audums» bija galvenais mākslīgā zīda ražotājs. Valdības mērķus varēja nojaust no dažādiem sīkumiem, ko Hiršam nācās piedzīvot. Virspusēji raugoties, tie nelikās vērā ņemami, bet, dziļāk veļoties, atklājās patiesais stāvoklis un valdības nodomi.

Kādu dienu Hiršu pie sevis ielūdza finansu ministrs un ar plašu žestu piedāvāja viņam visus nepieciešamos kreditus. Hiršs ministram sirsnīgi pateicās par īpašo labvēlību, bet no piedāvātajiem kredītiem atteicās. Hiršs intuitīvi nojauta, ka ministra vērienīgais piedāvājums ir veikli izlikts slazds. Ja viņš būtu pieņēmis piedāvātos kreditus, tad, iespējams, valdība būtu pieprasījusi sava pārstāvja iecelšanu uzņēmuma vadībā.

Ja Hiršs šim piedāvājumam būtu piekritis, viņam droši vien nāktos strādāt ar "klusu", bet ļoti spēcīgu partneri, ko viņš pats nebija izvēlējis. Lai šādu varbūtību novērstu, Hiršs noraidīja kredīta piedāvājumu. Viņa atbilde radīja apjukumu valdības ierēdņu vidū. Līdz tam tāda gadījuma nebija: neviens uzņēmums no šāda piedāvājuma vēl nebija atteicies. Reizē kļuva skaidrs, ka Hirša uzņēmumam netrūkst brīvo līdzekļu. Bet, kas tad Hiršu financēja? Visa Rīga zināja, ka Hiršu pāris »Rīgas audumu« nodibināja, būdamš ar tukšām kabatām. Tāpēc neviens nevarēja

isti saprast, kālabad viņiem tagad nebūtu vajadzīga nauda. Neviens nevēlējās atcerēties, ka vairāk nekā 10 gadus Hiršs un viņa sieva Alma bija neatlaidīgi strādājuši sava uzņēmuma labad. Gadu no gada viņi savu peļņu pašizliedzīgi ieguldīja uzņēmumā. Latvijas ierēdņiem šāda skopošanās, kas atgādināja spartisku izturēšanos, šķita muļķīga. Latvijas sabiedrībā valdīja moderns uzskats: ja kāds labi pelna, viņam arī labi jādzīvo un jāuzdzīvo, nopelnīto jau nevar paņemt līdzī viņā saulē.

Latvijas saimniecības sagrave 1940-1941

1990. gadā saimniecisko reformu komisijas uzdevumā Modris Šmulders (1926.-1994.) laida klajā darbu krievu valodā *Kto komu dol-žen?*, kas analizē gandrīz vai piecdesmit gadu ilgās okupācijas sekas Latvijas saimniecībā.

I Modra Šmuldera aprēķini

Ievadam minēšu divus Modra Šmuldera skaitļus kā pieturas punktus. Pēc viņa aprēķiniem no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūnija beigām Latvijas iedzīvotājiem atņemtās mantas vērtība bija aplēsta 5,2 miljardu latu apmērā, kas toreizējās cenās bija nepilns 1 miljards ASV dolāru. 1939. gadā par 1 ASV dolāru bija jāmaksā 5,4 lati. Tā bija liela summa.

Pēc divdesmit pieciem gadiem profesors Arnolds Aizsilnieks (1898.-1982.) rakstīja, ka viena gada laikā "latvju tautai ir atņemta gandrīz visa tās privātā manta, atskaitot tikai daļu no kustamiem īpašumiem, dažus mazus namiņus pilsētās un ēkas lauku saimniecībās. Visu atņemto privāto mantu paņēma valsts".

Aizsilnieks rezumēja:

Padomju vara viena gada laikā padarīja Latvijas iedzīvotājus nabagus, atņemot, ar maz izņēmumiem, visu viņu mantu un nododot to valsts īpašumā... Reizē ar to saruka iedzīvotāju reālie ienākumi un tirdzniecībā aprūka pirmās nepieciešamības preces, kā neatkarīgā Latvijā nekad nebija trūcis. Sasniedzot šo stāvokli,

latvju tauta skaitījās atpestīta no “kapitālisma jūga.”

Mūsdienu tautsaimnieki Rietumos varētu saukt šo procesu par apzi-
nātu saimnieciskās lejupslīdes politiku ar dilstošu ienākumu uz katru
iedzīvotāju. Jaunā, no Padomju Savienības pārstādītā, sabiedriskā
iekārta ar tās iestāžu sistēmu veicināja šo procesu nesaudzīgā šķiru
ciņā, nošaujot un uz Sibīrijas *gulaga* nometnēm deportējot tūkstošiem
tā saukto “sociālo kaitnieku”.

Tas viss notika pirms sešdesmit gadiem. Toreiz Latvijas iedzīvotā-
jiem tika atņemta manta viena miljarda ASV dolāru vērtībā. Kāda ir šī
miljarda vērtība šodien, t. i., pēc 60 gadiem? Šīs summas lielums aprē-
ķināms ar attiecīgu procentu likmi. Pieņemsim, ka tā ir 6% gadā. Ar
šādu procentu likmi 1 dolārs 12 gadu laikā kļūst par 2 dolāriem, t. i.,
dubultojas.

Tātad,

no 1941.-1952. gadam 1 miljards dolāru būs kļuvis par 2 miljardiem;
no 1953.-1964. gadam \$ 2 miljardi būs kļuvuši par \$ 4 miljardiem;
no 1965.-1977. gadam \$ 4 miljardi būs kļuvuši par \$ 8 miljardiem;
no 1978.-1989. gadam \$ 8 miljardi būs kļuvuši par \$ 16 miljardiem;
no 1990.-2001. gadam \$ 16 miljardi būs jau \$ 32 miljardi vērti.

1940. un 1941. gadā atņemtās mantas vērtība mūsdienu cenās ir
kļuvusi 32 miljardus dolāru liela! Tas ir skaitlis, kas lasītāju varētu
interesēt. Diemžēl Latvijas okupācija ilga ne tikai vienu gadu, bet
gandrīz vai 50 gadus. Pēc Modŗa Šmuldera aprēķiniem Padomju
Savienības nodarītie zaudējumi Latvijai aplēsti 63 miljardus rubļu
apmērā. Pie tam šī ir minimālā summa, kuŗā daudzas vērtības vispār
nav vēl iekļautas.

Šie zaudējumi tika aprēķināti līdz 1988. gadam. Tā kā toreizējais
rublis bija nocenots par 1.67 dolāru, tad, pārrēķinot šo summu dolāros,
tā kļūst par 105 miljardiem ASV dolāru.

Šī kopsumma ietver šādus posteņus. Latvija zaudēja 2,2 miljardus
dolaru sakarā ar Padomju Krievijas 1920. gadā noslēgtā miera līguma
noteikumu nepildīšanu – neatdodot Latvijai lielāko daļu rūpniecības

iekārtu un mašīnu, kā arī transporta līdzekļu, kuņus 1915. gadā evakuēja uz Krieviju. Pēc 1940. gadā notikušās Latvijas okupācijas atņemtās mantas vērtība bija apmēram 1 miljards ASV dolaru.

Komunistu terorā un deportācijās Latvija zaudēja 105 000 cilvēku. Latvijai pienāktos materiālā kompensācija arī par šiem upuriem, apmēram 7,9 miljardu ASV dolāru apmērā.

Ievērojamākus zaudējumus Padomju Savienība ir nodarījusi Latvijai, piespiežot bez atlīdzības pārskaitīt Padomju Savienības centrālajam budžetam un bankām lielas summas (peļņu, nodokļus u.c. atskaitījumus).

Taču no centra Maskavā Latvija ir saņēmusi tikai pusi no tā, kas ir aizpludināts uz Maskavu. Tā pēckaņa gados Latvija kopsummā pārskaitījusi uz Padomju Savienību daudz vairāk, nekā no tās saņēmusi.

Šmuldera darbā ir apskatīti daudzi citi aspekti, kas lasītāju, iespējams, neinteresē. Svarīgi ir paturēt prātā Šmuldera aprēķināto kopsummu, kas ir \$ 105 miljardi, ņemot vērā 1988. gada ASV dolāra vērtību.

Rēķinot atkal 6% gadā, 105 miljardi 12 gadu laikā būs kļuvuši par 210 miljardiem ASV dolāru. Tātad 2001. gadā, ņemot M. Šmuldera aprēķinus par pamatu, Latvijai no Krievijas pienākas 210 miljardi ASV dolāru par 50 gadu ilgu okupāciju un tās nodarītiem materiāliem zaudējumiem. Tā ir liela summa. Profesors Modris Šmulders bija nopietns pētnieks un lielisks statistiķis. Viņš arī labi zināja Latvijas statistikas avotus un padomju laika statistiskos melus. Protams, kā Maskavā, tā arī Rīgā ir citi aprēķini, bet Šmuldera dotie skaitļi rosina pārdomas.

Tagadējā Krievijā par šiem skaitļiem tikai pasmiesies. Tā mēdz apgalvot, ka visi šie skaitļi neesot nekas cits, kā "sociālisma uzbūves nepieciešamība". To pašu teiks arī vēl tagad Latvijā dzīvojošie un pie varas esošie komunisti. Šie cilvēki vienmēr vēl saka, "ka tik slikti jau nebija, visiem bija darbs, lēti apkurināti dzīvokļi, brīva medicīnas aprūpe un visu varēja dabūt". Tā ir fosiliska domāšana.

II Totālītārais sabiedrības struktūras pārveidošanas (*social engineering*) process Latvijā

Kā viena gada laikā Latvijas cilvēkiem tika atņemta privātā manta Ls 5,2 miljardu vērtībā?

Pats esmu daugavpilietis. 1940. gada 17. jūnijā agrā rītā māte mani uzmodināja un lika ar divriteni uz vasarnīcu Mežciemā aizvest ģimenes dārglietas. Man vēl ausīs skanēja Dziesmu svētku balsis, bet māte ar asarām acis teica: “Nu mūsu dzīve ir galā. Latviju okupē komunistu kaņaspēks”. Vai tā bija nojauta? Gadu vēlāk visa mūsu ģimene bija izsūtāmo sarakstā. Mūs neatrada, jo bijām padzīti no mūsu mājas. Mans tēvs bija sekmīgs uzņēmējs, tātad “darba tautas asins sūcējs”, buržuijs. Padlatvijā viņš bija “sociāli bīstams elements”.

Pārbraucis atpakaļ Daugavpilī, es uz ielas satiku Haraldu Muižnieku, ar kuŗu kopā bijām skautu 13. vienībā. Viņš man izmisis vaicāja: “Kāpēc mēs nepretojamies? Kur ir mūsu armija?” Viņš arī tai pašā dienā sasauca savus 1. ģimnazijas klases biedrus un nodibināja ģimnazistu pretestības kustību Daugavpilī. Par to savā laikā rakstīja vēsturnieks Tālis Vilciņš Rīgā. Haraldu Muižnieku un viņa biedrus vēlāk nošāva.

Tai pašā dienā valsts prezidents Kārlis Ulmanis pa radio uzrunāja tautu. Šī uzruna gadu tecējumā ir kļuvusi pazīstama ar teicienu: “Es palieku savā vietā, jūs palieciēt savās”. Gandrīz vai vienmēr tiek izlaisti trīs teikumi, kas man šķiet svarīgi, proti:

Mūsu zemē kopš rīta ienāk padomju kaņaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas savukārt izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību. Es tādēļ vēlos, ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākušās kaņaspēka daļas uzlūko ar draudzību.

Vai tie bija Vadoņa atvadu vārdi tautai?

Dienu vēlāk es atkal ar autobusu braucu uz Mežciemu. No Grīvas puses pāri Vienības tiltam Daugavpilī ienāca padomju kaņaspēka masas. Pie tilta autobusam bija jāgaida lielās cilvēku drūzmas dēļ. Te pēkšņi pie autobusa pieskrēja arodskolnieks Jānis (Ivans) Muzikantiks un, uz

mani raugoties un ar dūrēm sitot pa autobusa logu, skaļā balsī bļāva: “Tu, nolādēto buržuj, tagad mēs tev parādīsim!” Toreiz man bija 13 gadi. Es vēl neaptvēru, ko man rādīs un kāpēc es tagad esmu nolādētais buržujš. Tas man bija totālītārā *social engineering* procesa sākums Latvijā.

Apgāda *Memento* vadītājs Vilnis Zaļkalns vēlas, lai es sīkāk aplūkoju tieši šo procesu, kas tik ātrā gaitā pārveidoja Latvijas sabiedrisko iekārtu.

Analitiski runājot, kādas valsts sabiedriskā iekārta sastāv no trim elementiem: politikas, institucionālā ietvara un saimnieciskās iekārtas. Līdz 1934. gada 15. maijam Latvijā pastāvēja Vācijas Veimāras republikas tipa parlamentāra demokrātija ar daudzām sīkām partijām. Piemēram, 1920. gadā parlamentā ievēlētie pārstāvji bija nākuši no 20 politiskām partijām. Ceturtajā Saeimā (1931-1934) tika pārstāvētas jau 27 partijas. Bija skaidrs, ka Saeimā daudzas sīkas politiskās partijas pārstāvēja tikai viens vai divi deputāti. Šī demokrātijas forma, kas pareizāk būtu saucama par “partokratiju”, ar savu nepārtraukto politisko savienību maiņu padarīja valdības stabilitāti neiespējamu. Šādā partokratijas atmosfērā valdības nāca un gāja. Piemēram, pirmajos desmit neatkarības gados Latvijā mainījās 13 valdības, kas nozīmēja, ka noturēties katra spēja tikai deviņus mēnešus. Vienai valdībai bieži nomainot otru, zemākā ešelona ierēdņi risināja ikdienas problēmas, vadot plašo un atbildīgo valsts darbību, kā nu kuŗš spēja. Šāda valdības forma būtu drīzāk jādēvē par birokrātisku oligarhiju.

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Kārlis Ulmanis kļuva par Latvijas vadoni – vienvaldnieku. Viņš ieviesa stingri centralizētu pārvaldes formu, kuŗā visa noteicējs bija viņš – vadonis. Kārlis Ulmanis bija pazīstams ar savu labsirdību un mērenību, un tomēr viņš raksturojams kā vienvaldnieks. Viņš neatzina un neatbalstīja nekādu rasu teoriju, bet gan stiprināja nacionālismu jeb valdības noteiktu tautiskumu. Vadonis vēlējās būt labs tautas valdnieks, kas gribēja, lai Latvija tiešām piederētu latviešiem. Lai šo virzienu īstenotu, pēc Kārļa Ulmaņa ieskatiem valsts valdībai bija jāpakļauj pēc iespējas vairāk privātu banku un rūpniecības uzņēmumu.

Latvijas politiskā iekārta atzina un tiesiski sargāja privātīpašuma tiesības uz zemi un ražošanas līdzekļiem to dažādos veidos. Latvijas valsts iekļaušanās Vakareiropas tautu kopībā 1921. gada 26. janvārī uzskatāma par tīri formālu, jo Francijas, Holandes, Vācijas un Anglijas tiesiskā un politiskā iekārta krasi atšķīrās no Latvijas politiskās iekārtas. Tautas Padome 1919. gada 5. decembrī nolēma atstāt spēkā visus likumus, kas bija pastāvējuši Krievijā līdz 1917. gada 24. oktobrim. Tas nozīmēja, ka likumi un ieraduma tiesības, kas mēdza rēgulēt saimnieciskos sakarus, palika pēc cariskās Krievijas parauga.

Protams, lielajā kaimiņzemē Padomju Savienībā pēc 1917. gada komunistu revolūcijas ražošanas līdzekļu privātīpašums tika uzskatīts par zādzību un līdzekli "darba tautas izmantošanai". Tur bijušos īpašniekus vienkārši nošāva vai nomērdēja koncentrācijas nometnēs, kuŗu bija tūkstošiem, izkaisītas pa lielo sarkano imperiju. Galu galā, pēc komunistu ideoloģijas šiem "sociāli bīstamiem elementiem" nebija vietas Padomju Savienībā, gluži kā ebrēju tautības cilvēkiem nebija vietas Trešajā reichā. Toties mazajā Latvijā privātīpašums pastāvēja, un dzīves līmenis bija augsts.

Latvijas saimniecisko iekārtu tajos gados varētu saukt par daļēju tirgus saimniecību, gan ne par 19. gadsimta "elkoņu kapitālismu", bet tautas labklājības kapitālismu. Latvijā bija plašs valsts sektors un daudz ierēdņu, kas kontrolēja, bet neplānoja ražošanas procesu. Šādā saimniecības iekārtā pieprasījums un piedāvājums noteica, ko ražos, kā ražos un par kādu cenu pārdos. Līdz 1935. gadam Latvijas dzīves līmenis bija par 15% augstāks nekā tā laika Somijā.

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā ātrā tempā tirgus saimniecības vietā nāca padomju centrālā plānošana (pēc plāna un grafika). Tā kā darbs katram padomju pilsonim bija obligāts, tad visiem iedzīvotājiem Latvijā bija rēgulāri ienākumi, bet ar nopelnīto ieviesto rubli vairs nevarēja nopirkt to, ko gribēja, kad gribēja un kur gribēja. "Pirkšanas" vietā 1940. gada rudenī Latvijas cilvēki sāka runāt par "dabūšanu". Vienmēr un visur bija jāstāv rindā. Tā 1940. gada rudenī Latvijā sākās "deficīta preču" laikmets, kas ilga gandrīz vai 50 gadu.

Tika forsēts gandrīz vai neiedomājamā tempā *social engineering* process staļiniskā totālitarisma apstākļos. Tagad, pēc 60 gadiem, lai saprastu Latvijas pārveidošanu Padlatvijā, ir jāzina gan šī procesa chronika, gan arī jāsaprot tā laika gars, ko vācu valodā sauc par *Zeitgeist*. Chronika jau nav nekas cits kā notikumu vai likumdošanas citēšana chronoloģiskā kārtībā bez kaut kāda šo notikumu tulkojuma. Toties “laika gars” vienmēr apgaismo notikumus no dažādiem redzes viedokļiem, personiskiem piedzīvojumiem un saprašanas dažādās vietās un dažādos sociālos slāņos. Latvijas “sovjetizēšanas” chroniku 1995. gadā iespieda Rīgā, kur tika uzskaitīti līgumi un likumi, kas radikāli pārveidoja gan Latvijas sabiedrisko iekārtu, gan pārvērta līdz nepazīšanai visus tautas slāņus (*Latvijas okupācija un aneksija 1939-1940*).

Lai saprastu un aptvertu Latvijas pārvēršanu Padlatvijā, ir noteikti jāzina “tā laika gars”, kas tik labi parādās Arnolda Aizsilnieka monumentālajā pētījumā *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945* (Stokholā, 1968). Šī sējuma VI nodaļa saucas “Latvijas saimniecības ārdīšana 1940-1945”. Nodaļa “Padomju okupācija 1940-1941” atrodama no 849. līdz 883. lappusei.

Arnolds Aizsilnieks gadiem ilgi strādāja, pētīja un vāca materiālus šim sējumam Rietumvācijas, Zviedrijas, Anglijas un Amerikas Savienoto Valstu arhīvos un bibliotēkās. Viņš vairākkārt strādāja arī Ķīles Pasaules Tautsaimniecības institūtā (*Institut für Welt-wirtschaft*), tur atrodas lieliskas avižu izgriezumu kolekcijas par daudziem un dažādiem jautājumiem angļu, franču, vācu, zviedru, spāņu un holandiešu valodā. Tās ir īstas “zelta bedres”, bet pētniekam ir jāprot vismaz angļu, vācu vai franču valoda. Ar paviršām šo valodu zināšanām nepietiek, jo tad bieži šie avižu izgriezumi tiek nepareizi tulkoti.

Minēsim tikai dažus piemērus no šīs Aizsilnieka nodaļas. Septiņas dienas pēc Latvijas okupācijas jaunais iekšlietu ministrs Rīgā jau teica: “Ir pilnīgi un noteikti jāiztīra valsts aparāts no reakcionāriem elementiem un tautas ienaidniekiem.”

1940. gada 14. un 15. jūlijā ievēlēja tā saukto Tautas Saeimu, un

zīmīgi, ka līdz 20. jūlijam visus valdības rīkojumus parakstīja Kārlis Ulmanis. No 21. jūlija sākās Tautas Saeimas valdīšana. Ar 22. jūliju tika nacionālizēta visa zeme, meži un ūdeņi, pasludinot tos par tautas īpašumu. Aizsilnieks raksta, ka Latvijas iedzīvotājiem bija jānodod visas dārglietas Latvijas Bankai glabāšanā.

Kā puika es atceros, ka jau jūlijā mūsu dzīvoklī Raiņa ielā 79 ieradās strādnieku gvardes vīri un lika tēvam atvērt seifu. Tas nozīmēja, ka ne tikai valstiskoja ražošanas līdzekļus, bet pievāca arī privātas vērtslietas. Nepilnas sešas nedēļas pēc okupācijas sākšanās, t.i., 3. augustā bija nacionālizēti 804 lielākie rūpniecības uzņēmumi. Tas bija viegli izdarāms, jo no 1936. gada līdz 1939. gadam valdība bija "latviskojusi" Latvijas rūpniecību. Valdība ar Latvijas Kreditbankas palīdzību izpirka visu, ko vien tā vēlējās.

Aizsilnieks sīki jo sīki apraksta Latvijas iedzīvotāju pauperizāciju arī dzīvokļu ziņā. Vispirms oktobrī sāka pilsētās nacionālizēt privātos namus. Pēc tam cilvēkiem sāka noteikt dzīvojamās telpas platību, t.i., cik kvadrātmetru viņi drīkst apdzīvot. Bez mājām tika nacionālizēti visi kino, restorāni, apdrošināšanas biedrības. Cilvēkiem atņēma visas pajas, vērtspapirus un obligācijas. Lauksaimniekiem atņēma visu privāto inventāru. Nacionālizēto uzņēmumu inventāru nocenoja par trešo daļu no atņemtās mantas vērtības. Pēc tam "nacionālizētajiem" buržujiem tika uzlikts nacionālizācijas nodoklis! Tas tika uzlikts ar nodomu atņemt buržujiem pēdējo latu. Tā kā mans tēvs nebija spējīgs to samaksāt, tad manai ģimenei atņēma "pēdējo dakšiņu"!

Nacionālizētajos uzņēmumos pie varas nāca strādnieku gvardes vīri. Šie jaunie uzņēmumu vadītāji dzina strādniekus uz dažādiem mītiņiem. Kādā cementa fabrikā, piemēram, visi strādnieki aizgāja uz sapulci un aizmirsa par karsto cepli, kas tad bija tautas manta. Šis ceplis, miljonu latu vērtībā, pēc mītiņa, protams, vairs nebija lietojams. Nacionālizētajos uzņēmumos strauji kritās darba disciplīna, sāka ražot brāķi.

Pēc okupācijas tiešā nozīmē sākās Latvijas saimniecības izlaupīšana. Līdz 1940. gada 15. jūnijam par vienu dolāru bija jāmaksā 5,40 lati, toties, lai nopirktu vienu ASV dolāru, bija jāmaksā 5,30 rubļu. No

malas raugoties, likās, ka nebūs lielu grūtību pārslēgties no vienas naudas sistēmas otrā. Diemžēl rublim bija tikai trešdaļa pirktspējas, kas bija latam. Lai parādītu, ka Latvijas darba tautai ir lielāka teikšana, Kirhenšteina valdība pacēla strādniekiem algas. Trijos mēnešos Latvijū burtiski izpirka tukšu. Valdība sāka noteikt, cik preču katrs iedzīvotājs drīkst pirkt. Katru nopirktu drēbes gabalu ierakstīja pasē. Tautā parādījās jauns termins – “kaitnieks”, apzīmējums cilvēkiem, kuŗi uzdrošinājās šīm nejdzībām pretoties.

Pēc 60 gadiem lasītājam ir pagrūti saprast šo *social engineering* procesu, kas Latvijas iedzīvotājiem atņēma mantu 5,2 miljardu latu vērtībā.

III Latvijai okupācijas gados nodarītie zaudējumi mūsdienu starptautisko tiesību mērauklās

Kā jau minēts, Šmuldera aprēķinātā summa Padomju Savienībai 1988. gadā bija 105 miljardu ASV dolāru apmērā. Šai summā ir ieskaitīti ne vien materiālie, bet arī Latvijas iedzīvotāju zaudējumi. Angliski to sauc par *human capital*, un šie zaudējumi būtībā ir *human capital* (cilvēku vērtība) iznīcināšana kādas ideoloģijas vārdā.

Padlatvijā komunistu ideologi izvērta nesaudzīgu cīņu pret “mantīgās šķiras” pārstāvjiem. Staļinistu uztverē šiem cilvēkiem bija pat liegtas tiesības dzīvot savā zemē. Ap 15.000 šādu “tautas kaitnieku” tika deportēti 1941. gadā. Pēc Nirnbergas prāvas 1949. gada martā atkal deportēja pāri par 40.000 Latvijas lauksaimnieku, atkal šķiru cīņas vārdā. Komunistu ideoloģiskā hēgemonija noteica, ka šai mantīgai šķirai Padlatvijā nav tiesību dzīvot. Pēc Stefana Kurtuā (*Stephen Courtois*) vērtējuma Padomju Savienība gadu desmitos ir iznīcinājusi 20 miljonu cilvēku.

Bijušajā Padomju Savienībā un tagad Krievijā šos upuru vienkārši dēvē kā “sociālisma celšanas nepieciešamību”. Arī no Latvijas deportētie cilvēki mira badā un salā. Aleksandrs Solžeņicins 1970. gadu sākumā par saviem *Gulaga* sējumiem saņēma Nobela prēmiju literatūrā.

Šādi masu noziegumi notika ideoloģijas vārdā, kā to savā laikā tulkoja Ļeņina un Staļina varasvīri. Boriss Pasternaks, *Doktora Živago* autors, kam arī piešķīra Nobela prēmiju literatūrā, bet padomju valdība neatļāva to saņemt, ideoloģiju definēja kā “nedzīva burta lielo varenību”.

Padomju Savienība šai gadsimtā nebija vienīgā valsts, kuŗā gadiem ilgi norisinājās masu slepkavības un masu deportācijas. Šāda veida varmācīgums norisinājās jau Pirmā pasaules kara laikā Turcijas imperijā. 1915. gadā Turcijas valdība pavēlēja izdzīt visus armeņu tautības cilvēkus, kas apdzīvoja tagadējās Izraēlas ziemeļu daļu. 1933. gadā Francis Verfels (*Franz Werfel*) šo notikumu apcerēja romānā *The Forty Days of Musa Dagh*.

Turki izdzina no dzīves vietām 1,4 miljonus armeņu un lika viņiem doties uz tuksnesi, uz Eifratas upes pusi bez pārtikas, ūdens un medikamentiem. Karstā tveicē šie izdzītie armeņi mira masveidā. Neviens viņus nešāva, viņi mira karstumā un slāpēs! Svarīgi ir saprast, ka šiem armeņiem bija atņemtas tiesības dzīvot savās dzimtajās vietās. Turki šo akciju vēl līdz šai baltai dienai sauc par “kara laika nepieciešamību”.

Otra šī gadsimteņa masu slepkavība ir saistīta ar ebrēju iznīcināšanu nacistiskajā Vācijā un tās okupētajās valstīs. Nacisti, sekojot pašu izstrādātiem rasu likumiem, vispirms ebrējus Vācijā padzina no visām iestādēm un saimniecības. Vēlāk sekoja ebrēju masu iznīcināšanas akcijas. Ebrējiem tika atņemtas tiesības dzīvot.

Latvijā masu terors sākās ar Stučkas valdības ienākšanu Rīgā 1919. gada 4. janvārī. Mantīgās šķiras iznīcināšana bija Stučkas valdības mērķis. Piecos mēnešos Rīgā un Vidzemē nošāva apmēram 5.000 Latvijas iedzīvotāju. Anna Brigadere šo periodu apraksta romānā *Kvēlošā lokā*. Stučkas valdība toreiz atņēma tiesības dzīvot mantīgās šķiras pārstāvjiem. Padomju Savienībā šāds process vilkāms gadu desmitiem, sevišķi Ļeņina un Staļina valdīšanas laikā.

1970. gados Pola Pota komunisti no Kambodžas pilsētām izdzina visus iedzīvotājus, lai viņi strādātu rīsu laukos. Šiem izdzītajiem cilvēkiem nebija pietiekamas pārtikas, ūdens, medicīniskās aprūpes, nedz Kambodžas tveicei piemērota apģērba. Arī viņi mira masveidā.

Šie četri piemēri dod iespēju precizēt terminu – genocīds. Latvijā par šo terminu plaši debatēja 1991. gadā. Latvijā “represijas” ir ļoti plaši lietots termins. Manā uztverē genocīds nozīmē kādai tautai vai sociālai šķirai atņemt tiesības dzīvot. Genocīds precīzi jāatšķir no “pogroma”. Genocīda jēdziena autors ir Rafaels Lemkins, bēglis no Polijas, kas vēlāk apmetās uz dzīvi Amerikas Savienotajās Valstīs. Vārds radīts no divu valodu sajaukuma. Grieķu vārds *genos* nozīmē rasi vai cilti, bet vārds var būt arī latīņu izcelsmes no *gens, gentis*. Vārdam *cide* (no latīņu *caedere*) saliktos vārdos mēdz būt nozīme, kas liecina par nāvējošu īpašību. Saliekot abus vārdus kopā, rodas jēdziens genocīds. Šis vārds nozīmē koordinētu kādas rases, cilts vai sociāla slāņa fizisku iznīcināšanu. Es šo procesu saucau: “atņemt tiesības dzīvot.”

Turki 1915. gadā atņēma tiesības dzīvot armeniem, nacionālsociālisti Vācijā atņēma tiesības dzīvot židiem Vācijā un vēlāk arī okupētajā Eiropas daļā. Leņina un Staļina totālitarie ideologi mēģināja iznīcināt cariskās Krievijas mantīgo šķiru, tās pārstāvjus nošaujot vai mērdējot koncentrācijas nometnēs. Kambodžas komunisti šo akciju turpināja 1970. gados.

Pēc Otrā pasaules kara un pēc Nirnbergas kara noziedznieku prāvas Rietumu pasaulē tika meklēti paņēmieni, kā novērst genocīda atkārtotanos. Okupētajā Vācijā tika atklātas Trešā reicha genocīda detaļas, un visa Rietumeiropa un Amerika diendienā dzirdēja un redzēja televīzijā par šī genocīda sekām.

Toties gaužām maz bija dzirdams par Staļina laika masu deportācijām un *gulaga* soda nometnēm Padomju Savienībā. Un tomēr, lai novērstu genocīdu nākotnē, 1948. gadā Apvienotās Nācijas pieņēma *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Genocīds un pieci tā veidi bija kļuvuši par *delicta iuris gentium* (legāls noziegums pret cilvēci). Diemžēl *Konvencija par genocīda noziegumu novēršanu un sodīšanu* bija tikai cēls žests, normatīva deklarācija, bet lielās komunistu imperijas nepiegrīza vērības ne šī dokumenta burtam, ne tā garam.

Tomēr 1952. gadā genocīda materiālo seku novēršanā iestājās jauna ēra. Rietumvācijā Konrāda Adenauera valdība meklēja veidu, kā rast kontaktu ar Izraēlu un ar ebrējiem visā Rietumu pasaulē. Adenauers meklēja ceļu, kā viņš pats teica, *zur seelischen Bereinigung unendlichen Leides* (caur nebeidzamām ciešanām uz dvēselisku attīrīšanos). Visu vāciešu vārdā viņš 1951. gadā Bundestāgā apsolīja Izraēlai un ebrējiem visā Rietumu pasaulē maksāt atlīdzību par nodarītiem materiāliem zaudējumiem. Tā viņš rikojās morālu apsvērumu dēļ.

1952. gadā Rietumvācija noslēdza ar Izraēlu tā dēvēto "Luksemburgas līgumu", kas paredzēja divējādas kompensācijas. Vispirms Rietumvācija apsolījās maksāt Izraēlai tā saucamās kolektīvās reparācijas par ebrēju kolektīviem īpašumiem, kā ebrēju skolām, slimnīcām un sinagogām. Šī summa bija aprēķināta uz 3,45 miljardiem Vācijas marku, kas toreizējās cenās bija viens miljards ASV dolāru. Rietumvācijai vēl nebija konvertējamas valūtas rezervju, un tāpēc šie maksājumi tika veikti preču veidā un nokārtoti 12 gadu laikā.

Otrs veids, kā Rietumvācija solījās kārtot materiālo zaudējumu atlīdzību ebrējiem, bija maksāt individuālas kompensācijas. Līdz 2000. gadam Vācija par šiem genocīda nodarītajiem materiāliem zaudējumiem ir samaksājusi 100 miljardu ASV dolāru. Šie maksājumi mūsdienās ir reprezentē *res nova* (jauns jēdziens) internacionālās tiesībās. Vācija bija atzinusi savu vainu genocīdā.

Raugoties pagātnē, nedrīkst aizmirst, ka toreiz Austrumeiropas valstis nesaņēma ne centa par atsavināto ebrēju kolektīvo, kā arī privāto īpašumu. Austrumeiropas valstīs ebrēji nesaņēma no Vācijas ne centu par zaudēto veselību nacistu koncentrācijas nometnēs.

1994. gadā Krievijā izsludināja likumu par materiālo atlīdzību represētiem, kas nebija gājuši bojā vergu nometnēs. Likums noteica, ka viņi varēs saņemt 180 rubļu par katru apcietinājumā pavadīto mēnesi, bet ne vairāk par 5. 000 rubļu kopsummā. Ja pieņemam, ka 1999. gadā, par 1 ASV dolāru jāmaksā 25 rubļi, tas nozīmē, ka par gadu desmitiem *gulagu* nometnēs bijušais represētais varēs saņemt 200 ASV dolāru. Protams, tikai tad, ja Maskavas budžetā būs līdzekļi. Tā kā okupētā

Latvija līdz 1991. gadam bija Padomju Savienības sastāvdaļa, tad šie Vācijas atlīdzības maksājumi Latvijai pagājuši gaŗām. Ja nemaldos, 1997. gadā Vācija piešķīra Latvijai niecīgu summu.

Savelkot visu kopā, vēlreiz jāatkārto, ka Latvijai nodarītie materiālie un *human capital* zaudējumi ilgajos okupācijas gados līdz 1988. gadam tika aprēķināti 105 miljardu ASV dolaru apmērā.

Protams, Latvijā cilvēki zina, ka par Latvijas likteni 1939. gada vasarā izlēma Padomju Savienības un Trešā reicha vienvaldnieki. Tā paša gada rudenī Latvijā tika ierīkotas bāzes, un šīs bāzes kļuva bīstamas Padomju Savienībai, jo tur stacionētie kaŗavīri un virsnieki bija pārsteigti par Latvijas iedzīvotāju augsto dzīves līmeni. Londonas *Economist* saprata, kas notiek, un par to rakstīja šādi:

The sight of unlimited supplies of good, fresh food in the shops; footwear and clothing, obtained without difficulty at reasonable prices; and the general wellbeing of the people – these are in such striking contrast with conditions in Russia that even the most ardent disciples of Lenin and Marx must be wondering what has gone wrong with The Great Experiment.

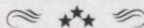
Šīs “infekcijas” briesmas labi saprata Maskavas varas vīri, bet ne valstsvīri Latvijā un arī ne pārējās Baltijas valstīs. To saprata Somijas valstsvīri. Somi domāja citādāk. Baltijas valstis nespēja iet “kopsolī” un pretoties Padomju Savienības spiedienam. Kad pāri Igaunijas, Latvijas un Lietuvas robežām iebruka komunistu kaŗaspēks, tad visas trīs Baltijas valstis bez mazākās pretestības izrādīšanas padevās un zaudēja divreiz vairāk Latvijas cilvēku, nekā bailēs bija iedomājies Kārlis Ulmanis.

Mūsdienu Krievijai nav nedz vēlēšanās, nedz konvertējamas valūtas, lai samaksātu Latvijas okupācijas lēsi. Krievijā un arī Latvijā daudzi lāga pat negrib pieminēt okupācijas faktu un ar to saistītos briesmu darbus. Reti kāds gatavs atzīt un nožēlot komunistu okupācijas laika apcietināšanas un deportācijas – viss vienkārši tiek noklusēts, ignorēts un aizmirsts.

Tāpēc nākotnē Latvijas jaunatnei diendienā ir jā māca saprast un

aptvert 1941. gada un 1949. gada deportāciju būtību un sekas. Šie notikumi ir nosodāmi, par tiem būtu jākaunas varasvīriem Maskavā, līdzīgi kā dara Vācija jau 50 gadus. Latvijas jaunatnei arī jāzina, ka 1993. gadā Apvienotās Nācijas ar savu rezolūciju Nr. 827 sāka Miloševića Dienvidslāvijā kaŗa noziedznieku prāvu. 1999. gada pavasarī NATO gaisa flote vērsās pret komunistu vienvaldnieku, kas piekopa masu terroru un deportācijas Ļeņina, Staļina, Hitlera, Pola Pota un turku garā.

21. gadu simtenī šāda *delicta iuris gentium* netiks vairs akceptēta, par tiem būs jāmaksā kolektīvas un individuālas kompensācijas, kā izdarīja Vācija. Nākotnē arī valstsvīri un pat prezidenti būs apcietināmi un tiesājami. Šādas ir jaunās internacionālo tiesību mērauklu attiecības pret genocīdu.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Main body of faint, illegible text, appearing to be several paragraphs of a document.

Bottom section of faint, illegible text, possibly a conclusion or a separate paragraph.

II ZINĀTNES LĪKLOČI

Latvijas Zinātņu akadēmijas grūtais ceļš

1996. gada ziemā Latvijā svinēja Latvijas Zinātņu akadēmijas 50 gadu pastāvēšanas jubileju. Uz šīm svinībām bija ieradušies valdības un Saeimas pārstāvji, akadēmijas locekļi un viesi. Toreizējais akadēmijas viceprezidents Jānis Stradiņš savā svētku runā deva plašu pārskatu par zinātnes attīstību Padomju Latvijā un par reformētās akadēmijas uzdevumiem Latvijas nākotnes veidošanā.

Jubilejas laikā viņa iecerētais pētījums par Latvijas Zinātņu akadēmiju vēl nebija pabeigts. 700 lappušu biežais sējums tapa iespiests tikai 1998. gadā.

Kas ir šī darba autors?

Jānis Stradiņš ir ārsta Paula Stradiņa dēls. Prof. Dr. Pauls Stradiņš 1944. gadā uz Rietumiem neaizbrauca, jo viņš bez Latvijas nespēja dzīvot. Tāpēc palika Rīgā, cerēdams tomēr izvairīties no ideoloģiskiem asumiem un mierīgi strādāt savu profesora un ārsta darbu. Diemžēl jau 1947. gadā bija jāsāk mācīties dzīvot uz naža asmens, jo komunistiem viņš līgā nederēja, esot buržujiski objektīvs. Tā Paulam Stradiņam bija jāatsakās no dažas ieceres. Viņš devās "iekšējā emigrācijā". Šajā laikā ar klusu un sīkstu darbu Rīgā tika izveidots pasaules klases medicīnas vēstures muzejs.

Viņa dēlam Jānim jau no pašas jaunības patika vēsture, sevišķi zinātnes vēsture, tēvs gan ar to neieteica nodarboties, jo kā vēsturniekam Jānim visu mūžu būšot jāraksta meli (J. Stradiņš, K. Arons, A. Viksna, *Tāds bija mūsu laiks*. Rīga, *Sprīdītis*, 1996, 272. lpp.).

Pēc vidusskolas beigšanas Jānis Stradiņš studēja ķīmiju. Viņu sevišķi vilināja G. Vanaga lasītā organiskā un fizikāli kolloidālā ķīmija. Pēc Latvijas Universitātes beigšanas viņš strādā furfurola pētniecībā, vēlāk pāriet uz Organiskās sintezes institūtu, pēc tam kādu laiku darbojas organisko savienojumu molekulārajā elektroķīmijā, vēlāk – medicīnisko preparātu izpētē. Tomēr no vēstures viņš atraisīties nespēj. Jau studenta gados Stradiņu interesē ķīmijas un zinātnes vēstures problēmas, kam liecība ir daudzās grāmatas šajās jomās.

Latvijas neatkarības atgūšanas laikā Stradiņš faktiski bija viens no Trešās atmodas garīgajiem centriem. Paralēli zinātniskajam darbam ķīmijā viņš vēlas saglabāt Latvijā Zinātņu akadēmiju, lai palīdzētu dzimtai zemei vieglāk ieiet augsto tehnoloģiju pasaulē, kas Padomju Savienībai bija patāla.

Viņa neatlaidīgais darbs zinātnē un sabiedrībā atgādina romiešu spārnoto teicienu *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo* (Piliens izdobj akmeni ne ar spēku, bet ar nemītīgu pilēšanu.) Čaklums un zinātkāre, šķiet, ir Stradiņa dzīves vadlīnijas. Bērnībā labi apgūtā vācu un franču valoda atvēra lielo zinātnes pasauli, sevišķi pētot zinātnes pagātni. Kā zinātnes vēsturnieks Stradiņš savā 1987. gada pētījumā rakstīja:

Vēsture pārveido proporcijas un nostāda lietas savās vietās. Ar ironisku smaidu tā, klusi ciešot, noceļ sava laika varoņus no viņu pašu celtajiem pjedestāliem, atņem nepelnītus ordeņus un lēti pirktu slavu, ignorē rangus, kārtas, bagātību, izceļ visu to, kas ir bijis patiesi liels, un aizmirst to, kas liels tikai šķitis.

Tādā garā ir rakstīti viņa darbi. Lielu daļu dzīves vadot komunistu totālītāros apstākļos, tomēr neinficējot sevi ar sadzīves bacili, zinātnieks spēja saglabāt patstāvību.

Viņš raksta – neesmu nevienu nekad nodevis, nekad neesmu bijis arī VDK aģents, nekad neesmu spiegojis un neesmu rakstījis “aģentūras ziņojumus, neesmu arī bijis stukačs”. Viņš nekad nav bijis komunistiskās partijas biedrs.

Jāņa Stradiņa Latvijas Zinātņu akadēmijas enciklopēdija

Šis lielais darbs *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības* sastāv no trim daļām.

Pirmā apskata 19. gs. Kurzemes literatūras mākslas biedrību, Rīgas latviešu biedrības zinību komisijas darbību no 1869. līdz 1940. gadam, kā arī mēģinājumus izveidot Zinātņu akadēmiju neatkarīgajā Latvijā no 1918. līdz 1940. gadam. Pirmā daļa aptver latviešu zinātnes attīstību līdz pat Latvijas neatkarības saulrietam 1940. gada 17. jūnijā.

Aizjūras mītnes zemēs dzīvojošajiem, citkārtējiem politiskiem bēgļiem, visvairāk interesē 5. nodaļa, kas apskata vairākus mēģinājumus Latvijā izveidot Zinātņu akadēmiju.

Pirms Pirmā pasaules kara jau bija izveidojušies latviešu zinātniskā inteliģence Krievijā un Ukrainā, bet ne pašā Latvijā, jo dzimtenē latviešiem bija liegta vertikālā augšupeja sabiedrībā un zinātnē. Arī latviešu jaunstrāvnieki nebija lieli latviešu zinātnes veicinātāji. Piemēram, Pēteris Stučka esot teicis, ka viņš nepazīstot sevišķas latviskas zinātnes. Līdzekļu trūkuma dēļ 1920. gados zinātņu akadēmiju nenodibināja, un finanču ministrs divdesmitajos gados – Ringolds Kalnings – esot pat teicis: “Kur nu tādus niekus kā zinātņi!” Tāda Latvijai neesot vajadzīga. Saimnieciskās krīzes laikā no 1929. līdz 1934. gadam zinātņu centra veidošanas ideja pilnīgi apklusa. Pēc Kārļa Ulmaņa vienvaldības nodibināšanas 1934. gada maijā Latvijā sakās “valsts kontrolēta zinātnes politika”. 1936. gada 14. janvārī tika nodibināts Latvijas Vēstures institūts. Ar to pēc Jāņa Stradiņa ieskata ieviesusies “senatnes romantizēšana” un kāpinātas patriotiskās emocijas. Latvijā Zinātņu akadēmija netika nodibināta. Daudziem Krievijā skolotiem latviešu zinātniekiem tas krekta.

Otra daļa analizē Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanu un tās darbību līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai 1991. gadā. Šim tematam ir veltītas 4 apakšnodaļas. Politiskam bēglim, kas 50 gadus nodzīvojis svešumā, šīs nodaļas lasāmas grūti, jo toreizējā Padomju Latvijā runāja orvelisko “dubultvalodu”. Cilvēki runāja to, ko

nedomāja, bet to, ko domāja, neteica. Stradiņš šo melu pasaules vidi ir aprakstījis un analizējis angļu “*understatement*” izteiksmē.

Sestā nodaļa apskata Zinātņu akadēmijas nodibināšanas procesu, kā arī to, kā akadēmija tika veidota. 1944./45. gadā Latviju atstāja ne mazāk kā 60 procentu bijušo Latvijas Universitātes un Lauksaimniecības akadēmijas mācībspēku. Jānis Stradiņš 1996. gadā, gan citā sējumā, par toreizējo Latvijas garīgo tuksnesi rakstīja, ka kopš 1944. gada rudens “būtībā zuda visa mūsu ģimenei tradicionālā apkārtnē – emigrēja visi mātes un tēva draugi, pie apvāršņa parādījās cilvēki ar gluži citu mentalitāti”.

Maz bija to, kas palika Latvijā, tādi tomēr bija. Vairums bija zinātnieku, kas neatkarīgās Latvijas laikā nevarēja samierināties ar zinātnieku stāvokli mazā valstī. Šie speciālisti bija skolojušies cara imperijā, viņiem Latvijā trūka plašuma, garīgā un demografiskā. Viņi cerēja, ka pēc Otrā pasaules kara beigām Padomju Latvijā krasī mainīsies zinātnieka loma, īpaši tehniskajās, dabas un eksaktajās zinātnēs.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas dibināšanas priekšdarbi sākās 1945. gada 15. novembrī, kad tika pieņemts lēmums par tās darbības uzsākšanu. Zinātnieki šo paziņojumu “uzņēma ar neviltotu gandarījumu”, jo iecerētā Zinātņu akadēmija “bija lolojums un sapnis”. Viņi jau nebija nekādi komunisti, vienīgi cerēja, ka eksaktajās zinātnēs pētniecības objektivitāte ar uzspiestām ideoloģijas mērauklām netiks žņaugta. Priekšdarbi Zinātņu akadēmijas nodibināšanai bija cēls žests pret okupēto Latviju.

Pēc visu priekšdarbu paveikšanas 1946. gada 7. februārī tika pieņemts lēmums par tās nodibināšanu, kā arī pirmo īsteno un korespondētājlocekļu apstiprināšanu. Īsteno locekļu vidū bija arī Pēteris Valeskalns (1899-1987), profesionāls revolūcionārs – komunisti un čekists, kā arī rakstnieks Andrejs Upīts. Zīmīgi, ka viss darbinieku sastāvs tika “izlemts un apstiprināts” LKP CK sasauktajā slēgtā apspriedē. Galu galā, jaunajai Zinātņu akadēmijai bija jābūt nacionālai pēc formas un sociālistiskai pēc satura. Visiem tās kandidātiem “bija jāsaņem no valsts drošības orgāniem atzinums par (tās personas) politisko uzticamību vai

vismaz lojālītāti režīmam”. Šādā iestāde, protams, jau no pašiem sākumiem nebija arī sveša savstarpējā denunciācija un šantāža.

Pirmajā prezidija sēdē 1946. gada 21. februārī tika sadalīti pienākumi prezidija locekļu starpā un iecelti 13 jaunizveidojamo institūtu direktori. Mani kā tautsaimnieku interesē, kas notika ar sabiedriskām un humānītārām zinātnēm. Par Sabiedrisko zinātņu nodaļas vadītāju iecēla P. Valeskalnu un par Ekonomikas institūta direktoru J. Bumbieru, rūdītu čekistu. Vēlāk par Folkloras institūta vadītāju tika iecelts R. Pelše, revolūcionārs jau no bērnības.

Tādā veidā, sekojot Padomju Savienības piemēram, pētniecības darbs tika pārcelts uz Zinātņu akadēmijas institūtiem, kamēr universitātē palika tikai pedagoģiskais lekciju lasīšanas darbs. Tā tautā radās tieciens, ka “gudrie pētot, bet muļķi lasot universitātē lekcijas”.

Maskavas varasvīri labi saprata, ka jaunā Zinātņu akadēmija bija izteikti pakļauta un manipulējama gan financējuma, gan arī pētniecības mērķu noteikšanā, protams, arī uzticamu kadru ziņā. Tā kā Baltijas valstis bija mazāk cietušas kara darbībā nekā Krievijas rietumu daļa un Latvijā bija labi kvalificēts darbaspēks, Staļina valdība pēckara sākuma gados ļāva paplašināt saimnieciskās aktivitātes un kultūras attīstību.

1945. gadā ASV pārtrauca Padomju Savienībai piegādāt palīdzības sūtījumus (*Lend-Lease*), un valsts nu bija spiesta saimniekot bez tiem. *Lend-Lease* ietvaros Padomju Savienība kara gados bija saņēmusi no ASV palīdzību 11 miljardu dolaru apmērā – 1944. gada cenās.

Maskavai bija svarīgi nekavējoši atjaunot okupētās Latvijas garīgo un saimniecisko potenciālu. Ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanu okupētās Latvijas zinātne kļuva ciešāk iesaistīta Padomju Savienības sociālistiskajā imperijā.

Septītā nodaļa raksturo akadēmijas pirmos piecus darbības gadus (1946 - 1951). Nebija pagājuši vēl pilni divi okupācijas gadi, kad Latvijā sākās ideoloģiskie spaidi pret dzimtenē palikušajiem zinātniekiem, kas dažādos veidos tika apsūdzēti buržuaziskā nacionālismā, kosmopolitismā un rietumnieciskajā objektivismā. Galu galā, Staļina toreizējā imperijā *partijnostj* bija neatņemama pētniecības sastāvdaļa. Sākās

speciālistu strostēšana, ideoloģiska pāraudzināšana, pieļaujot denunciacijas un boļševistiskās kritikas un paškritikas metodes. No Maskavas atbraukušie latviešu komūnisti, jaunstrāvnieku pēcteči, pārveda uz Rīgu Staļina laikā ieskolotos ideoloģiskos “gājienus”. Sākās arī forseta industriālizācija un visu dzīves jomu “sovjetizācija”. Rietumu pasaule, sevišķi Francija, šis Padomju Savienības metodes uzskatīja par “sociālisma celtniecības nepieciešamību”, un Anglijā, arī ASV, sevišķi universitātēs un kolledžās, bieži studentiem tika stāstīts, ka “sociālisms ir tomēr taisnīgāks nekā kapitālisms”.

Neskatoties uz šiem drūmajiem un pārvērtību pilnajiem apstākļiem, Zinātņu akadēmijā sāka veidoties oriģinālas pētniecības nozares, kādas pirmskaŗa Latvijā nebija pastāvējuŗas. Stradiņŗ rakŗta, ka Maskava bijuŗi ieinteresēta atbalstīt zinātni Latvijā un vietējie zinātnieki pratuŗi ŗo apstākli izmantot, ignorējot plaŗi piekopto ideoloģisko “kritikas un paškritikas” metodi. Par tās asumu Ekonomikas institūta direktors J. Bumbiers savā piecgades darbības pārskatā rakŗtījis: “Ar zinātnisku darbu piecu gadu atskaites periodā pēc būtības nodarbojies neesmu, jo visus savus spēkus esmu veltījis latvieŗu burŗuazisko nacionālistu graŗšanai.” Tas nozīmē, ka ŗis čekists Zinātņu akadēmijā gadiem ilgi nodarbojies ar humānā kapitāla (*human capital*) iznīcināŗanu, nevis ar tā veidoŗanu vai veicināŗanu. Cik gan izteiksmīgi Stradiņŗ to visu pasaka! Viņŗ ir patiesi līdzību un pusvārdu meisters!

ŗajā nodaļā ir daudz Zinātņu akadēmijas chronikas, t.i., notikumu uzskaites. ŗie materiāli līdz ŗim bijuŗi maz pētīti. Piemēram, 1951. gadā visi ievēlētie īstenie akadēmijas locekļi, izņēmot K. Bambergu, nāca no Padomju Savienības. Bez tam pirmā un otrā sastāva akadēmijas locekļiem “zinātnisku gradu vispār nebija”. Sākuma gados komūnistu partijas biedru bija tikai 12 procenti, bet 1985. gadā lielais vairums īsteno locekļu izrādījās esam komūnistiskās partijas biedri, izņēmot M. Beŗeri, L. Liepiņu, J. Stradiņu un A. Valdmani. 1951. gadā Zinātņu akadēmijā jau strādāja 1.068 cilvēki.

Staļina laikā disertācijas drīkstēja aizstāvēt tikai politiŗi uzticamiē. Protams, akadēmijai bibliotēka bija, bet PSRS toreiz izolējās no

Rietumu zinātniskās pasaules. Piemēram, 1949. gadā Rīgā bibliotēkāriem tika pavēlēts pat zinātniekiem neizsniegt žurnālu *Chemical Abstracts*. Vēl grūtāk esot bijis sagādāt modernu pētniecības aparāturu. Tikai pēc 1950. gada reformām pētniecības darbs "ievirzījās principiālās zinātnes gultnē", kad arī sākās pirmā sadarbība PSRS un Baltijas republiku zinātnieku starpā. Tā bija vienīgā iespēja, lai izlauztos no provinciālisma. Tomēr pēc Staļina vērtējuma pirmajos piecos darbības gados zinātnisku rezultātu bijis maz. Staļins zinātnes attīstību Latvijas republikā neveicināja.

Šis nodaļas pēdējās 20 lappusēs ir lasāmas īsas biogrāfiskas skices par akadēmijas vadītājiem. Piemēram, Matvejs Kadeks revolūcijas laikā neesot žēlojis "ne vārdu, ne lodes". Viņš no 1917. - 1919. gada esot bijis Sarkanās armijas politdaļas vadītājs.

Jānis Peive, vēlākais Zinātņu akadēmijas prezidents, bija CK loceklis, kas nekad neapšaubīja partijas lēmumus.

Pēteris Valeskalns, viens no Zinātņu akadēmijas organizātoriem un vadītājiem, no 1918. gada līdz 1921. gadam darbojies Dzeržinska vadītajā VĀK iestādē, kā arī bijis izmeklētājs kontrrevolūcijas apkarošanas nodaļā, ko vadīja Mārtiņš Lācis. Savā amatā būdams, Lācis rakstīja, ka "sarkanais terrrors ir vardarbīga ekspluatatoru, kuņģi mēģina atjaunot savu kundzību, apspiešana".

No darba akadēmijā atlaida J. Apsīti, jo viņš "zinātni traktē no buržuaziska viedokļa, neņemot vērā ideoloģiskās īpatnības". 1947. gada rudenī sākās profesora Paula Stradiņa ideoloģiskā strostēšana, kā arī 1950. gada sākumā no akadēmijas bija jāaiziet J. Endzelinam, jo viņš neesot pratis izpatikt ideologiem.

Stradiņš citē Zinātņu akadēmijas komunistiskās partijas nodaļas slēgto sapulču protokolus, kuņģos ļoti asi kritizēts Kirchenšteins, Endzelins, Stradiņš, Štālbergs, Rudzītis un citi, jo šie akadēmiķi "nekā nedara, tikai ņirgājas par komūnismu". Bez tam šie ļaudis, buržuju zinātniskā objektivisma pārstāvji, nepārtraukti klanoties Rietumu zinātnes priekšā un neesot pietiekami partejiski. 1950. gada maijā visādu nacionālistisku "pārkāpumu" dēļ atlaida 59 darbiniekus.

Astotā nodaļa iztirzā Zinātņu akadēmijas pilnveidojuma gadus (1951-1964). Stradiņš precizē, ka šajā laika tecējumā Zinātņu akadēmija tika pilnīgi integrēta Padomju Savienības zinātnē un iesaistīta valsts militārajā rūpniecības kompleksā. Autors apraksta, kā akadēmija tika pie ēkām, kā tā tika apgādāta ar aparātūru un kā Zinātņu akadēmija kļuva par lielu un rēgulāru financējuma saņēmēju eksaktajām zinātnēm no Maskavas. Turpretī tajā pašā laikā Latvijas Universitāte burtiski kļuva par “katedru zinātnes” iestādi ar dilstošu financējumu.

Ļoti nozīmīgi bija arī tas, ka tika atlaisti vecie vēl Latvijas neatkarības laika latviešu zinātnieki, kas bija cerējuši strādāt objektīvi, neielaieties debatēs un asumos, kā arī būt korrektiem pret pastāvošo varu. Viņu vietā nāca Padomju Savienībā uzaugušie, Staļina laikā skolotie latviešu komunisti ar pārliecinošu VĀK un čekas pieredzi, kā Valeskalns, Bumbiers, Peive, Aleksandrs Šmits un daudzi citi.

Autors šos iebraucējus no Padomju Savienības sauc par “cilvēkiem ar gluži citu mentalitāti”, kas nekad neaizmirst, ka komunistu partijai vienmēr ir taisnība un “partejiskumam” jāvalda arī zinātnē. Šādā gaisotnē 1951. un 1952. gadā notika toreizējie “Staļina dievināšanas” akti. Pēc Staļina nāves Zinātņu akadēmija atelpoja.

Piecdesmito gadu otrā pusē okupētajā Latvijā sākās nacionāļkomunistu kustība. Eduards Berklavs un Pauls Dzērve nopietni sāka pretoties Maskavas piekoptai piespiesti paātrinātai industriālizācijai, kā arī Latvijas rusifikācijai.

Paātrināta rūpniecības attīstība izpaudās, veidojot milzu uzņēmumus, kas lietoja slidošās lentes tehnoloģiju. Slidošās lentes sistēmas apkalpošanai bija nepieciešams ļoti liels zemas kvalitātes darbspēks. To tad Latvijā sāka ievest no Padomju Savienības citām republikām. Tā okupētajā Latvijā iebrauca simtiem tūkstošu maz skolotu krievu un baltkrievu, kas šodien Krievijā tiek apzīmēti kā “krievi tuvajās ārzemēs” (*Russians in the near abroad*). Tie nebija cariskās Krievijas inteliģences pārstāvji, politiskie bēgļi no Francijas, Itālijas vai Rietumvācijas.

Protams, Maskavā latviešu nacionāļkomunistu iniciatīvas ne vienmēr un ļoti asi sākās šo cilvēku vajāšana. Iebraucēja no Padomju

Savienības, gan latviete, toreizējā LKP CK nodaļas vadītāja L. Liepiņa pastāvēja, lai P. Dzērvem atņem korespondētājlocekļa nosaukumu Zinātņu akadēmijā. Tā arī notika. Viņu atcēla no Ekonomikas institūta direktora amata. Pēc nacionāļkomūnisma sagraušanas okupētajā Latvijā ieviesās uzsvērtā Zinātņu akadēmijas darbības centralizācija. Daudziem pētījumiem bija PSRS mērogs un pievērsās fundamentālu problēmu aplūkošanai.

Autors piebilst, ka Latvijas Zinātņu akadēmijā "ienāca jauna, padomju augstskolās (tomēr gan Latvijā) skolota pētnieku paaudze", līdz ar to visi notikumi laika tecējumā "arvien vairāk saauga ar partijas nomenklātūru". Zinātņu akadēmijas pētniecības sastāvs galvenā kārtā komplektējās no Padomju Savienības latviešiem, no kuņiem daudzi pat latviski vairs neprata vai arī nevēlējās latviešu valodu lietot.

Devītā nodaļa aplūko Zinātņu akadēmijas darbību no 1965. līdz 1988. gadam. Autors raksta, ka laika posmā līdz Trešajai atmodai akadēmijas dzīvē "burtiskas kvalitātes pārmaiņas" nenotika. Notikusi gan pašas zinātniskās darbības aktivizēšanās, sevišķi dabas un eksaktajās zinātnēs. Latvijas zinātnieku publikāciju citējamība šajā nozarē esot bijusi visai augsta, radušies plaši sakari ar Padomju Savienības zinātniekiem, darbība bijusi sevišķi sekmīga "jaunu ārstniecības preparātu sintezēšanā un molekulārbioloģijas veidošanā". Plaši pazīstams ārzemēs kļuva Organiskās sintezes institūts, un zinātniskā darbība kļuva par vienu no latviešu profesijām. Eksaktās zinātnes tehnokrātu vadībā arvien vairāk tika integrētas Padomju Savienības pētniecībā.

Diemžēl humānītārā nozare tika vēl arvien pakļauta ideoloģiska rakstura ierobežojumiem un spaidiem. Tomēr autors savā līdzsvarotības tieksmē negrib nonicināt arī tolaik padarīto. Tie bija Zinātņu akadēmijas uzplaukuma gadi. Sabiedrībā vairs nenotika staļiniskās vajāšanas, kaut gan visiem bija jāievēro cieņa pret ideoloģiskiem pamatprincipiem. Šajā gaisotnē jaunie un spējīgie latviešu censoņi, kas nāca no strādnieku šķiras, meklēja un atrada garīgu patvērumu eksaktajās zinātnēs un savu panākumu reibonī, kā autors konstatē, attālinājās no tautas.

Viena no visdinamiskākajām personībām Zinātņu akadēmijā bijis

Ķīmijas un bioloģijas nodaļas vadītājs Solomons Hillers, taču viņa darbība cieta denunciaciju dēļ. Šinī laikā akadēmijā darbojās 15 institūti, kas bija izklīdēti pa visu Rīgu. 1985. gadā akadēmijai pakļautajās iestādēs strādāja 7.623 cilvēki, salīdzinot ar 4.105 strādājošiem 1970. gadā, kas nozīmē, ka Zinātņu akadēmijas "imperija" Latvijā attīstījās ļoti ātri.

Pretvēža preparāts ftorafurs bija viens no izcilākajiem tā laika sasniegumiem. Akadēmijas slavas oreolu ignorējot, Stradiņš uzsvē, arī šajā laikā visu izšķīra "mazais prezidijs" un LKP CK sekretārs. Autors min, ka Zinātņu akadēmijas locekļi tika izvēlēti "ne tikai pēc profesionālītātes", bet "arī pēc citiem kritērijiem".

Mani interesē, kā šajā laika plūsmā tika populārizēts Raiņa paveikums; esot "rūpīgi komentēta visa dzejnieka daiļrade, izņemot viņa sabiedriski politiskās runas un rakstus". Raugoties pagātnē, te iespējams ar divēju nozīmi minēt, ka Padomju Savienība 1990. gadā laida apgrozībā 1 rubļa monētu ar rakstnieka portretu un viņa parakstu. Tā laika Vēstures institūta darbībā un publikācijās izpaudusies "marksistiskā skatījuma" pozīcija. Toties senvēstures pētišanā daudz kas ar paliekamu nozīmi ticis publicēts J. Graudoņa un A. Caunes zinātniskajos darbos.

Padomju Latvijas laikā uz Izraēlu izceļoja daudzi zinātnieki, latviešu valodas pratēji. Zinātniekus toreiz vēl brīvi uz ārzemēm nelaida, un Zinātņu akadēmijā esot valdījis "slēpts antisemitisms".

Sākoties Trešajai atmodai, Zinātņu akadēmija esot stāvējusi nomāļus no tautas. Tās prezidents A. Mālmeistars esot uzskatījis Trešo atmodu par kontrevolucionāru kustību.

Viņa pēcnācējs šajā amatā Bruno Puriņš arī esot turējies tālu no latviešu sabiedrības un meklējis ceļu atpakaļ pie Ļeņina, viņš esot veicinājis paātrinātu rūpniecības robotizāciju un vēl ciešāku visas dzīves ievirzīšanu Padomju Savienībā. Kadru daļas vadītājs A. Drīzulis bijis bolševistiski principiāls cilvēks.

Lasot šo nodaļu, nedrīkst piemirst, ka pirmais lielais Zinātņu akadēmijas struktūras satricinājums notika 1987. gada 4. jūnija kopsēdē,

kad LKP CK sekretārs Anatolijs Gorbunovs teica runu latviešu valodā, kuŗā izskanēja asa kritika. Pirmo reizi Padomju Latvijas laikā Zinātņu akadēmijā – pie tam latviešu valodā – tika izteikts gandrīz vai brīdinājums, ka jānāk lielām pārmaiņām, tādēļ šī runa tika pārspiesta visā pilnībā. Runāts tika desmit dienas pirms atmodas laika pirmās manifestācijas pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā.

Zīmīgi, ka Padomju Latvijas ideoloģiski uzticīgie vēsturnieki vēl mēģināja attaisnot 1941. un 1949. gada staļinisko deportāciju nepieciešamību. Vai šie indivīdi nekad neaptvēra, ka blakus Hitlera genocīdam (atņemt kādai tautai vai tās piederīgiem tiesību dzīvot) Padomju Savienībā 70 gadus valdīja ļeņiniskais pamatprincips: buržuaziskai šķirai nav tiesības dzīvot!

Rietumos Hitlera rokaspuišus meklēja, atrada un tiesāja kopš 1945. gada, bet pēc Padomju Savienības sabrukšanas 1991. gadā visus čekistus un viņu palīgus atstāja nesodītus brīvībā. Viņi vēl šodien jūtas labi, saņem savas pensijas par sociālisma celtniecības nopelniem un nēsā savus “nopelnītos” piešķirtos apbalvojumus. Tikai pamazām un glēvi staļiniskā genocīda darboņus sāk tiesāt Austrumeiropā un Baltijas valstīs.

Ap 1988. gadu tautas spiediens sadrupināja komunistu kultivētās dogmas, tika atjaunots latviešu valodas statuss un neatkarīgās Latvijas simbolika.

Tautā runāja, ka vajadzīgs “likvidēt Zinātņu akadēmiju”. Ja tā nākotnei ir nepieciešama, kādai tai jābūt? Šīs problēmas analīzei autors velta daļu “Ceļā uz Latvijas Zinātņu akadēmiju”.

Latvijā šodien aizmirsta brīvība, un tagad ir vērtējums – “nebija jau nemaz tik slikti tie padomju laiki”

Latvijas Zinātņu akadēmija darbojās iekārtā, kuŗas politiskie, juridiskie un saimnieciskie pamati izteikti atšķirās no Rietumu valstu sistēmām. Autors to labi saprot un par to raksta mierīgi, lietišķi un līdzsvaroti.

Rietumu valstīs politisko dzīvi nosaka tās ievēlēti parlamentārieši

no vairākām partijām. Bijušajā Padomju Savienībā politisko dzīvi noteica tikai komunistu partijas biedri un čekas varasvīri.

Lai aplūkotu Padomju Latvijas Zinātņu akadēmijas darbību, nedrīkst aizmirst ideoloģiski vīzionāro un neiecietīgi politisko vidi, kuŗā liegt tiesības otram dzīvot bija gandrīz vai goda lieta. Šo atziņu pēc desmit Latvijas neatkarības gadiem viens otrs sāk aizmirst.

Sabiedriskās iekārtas otra pazīme ir tās juridiskie pamati. Rietumu juridisko pamatu galvenā pazīme ir privāto ražošanas līdzekļu atzīšana. Toties Padomju Savienības un okupētās Latvijas sabiedriskās iekārtas pamats bija: ražošanas līdzekļi vienmēr ir valsts īpašums.

Trešā Rietumu sabiedriskās iekārtas pazīme ir tirgus saimniecība, kas gan nenozīmē 19. gadsimta "elkoņu brīvsaimniecības" kapitālismu, par kuŗu tik plaši rakstīja Engelss, Markss, krievu un latviešu marksisti. Tirgus saimniecība nozīmē, ka preces pieprasījums un tās piedāvājums nosaka cenu, nevis noteicējs ir kāds centrālais plānotājs Maskavā.

Šā brīža attīstīto valstu saimniecības sistēma saucama par "tautas labklājības kapitālismu", kuŗa pamati tika likti Bismarka Vācijā 1883., 1884. un 1889. gadā. Vācija jau toreiz izsludināja likumus par strādnieku apdrošināšanu slimības un nelaimes gadījumā, kā arī vecumdienu pensiju. Tie bija pirmie šāda veida likumi pasaulē.

Darbā atklāta melu gaisotne Zinātņu akadēmijā, bet tautā valdīja slāpes pēc patiesības. Ideoloģiskās raganu medības izvērtās par ikdienas parādību. Nepatiesu ziņu pienesējiem un stukačiem, slēpjoties zem segvārdiem, bija zelta laiki.

Pauls Stradiņš, autora tēvs, ap sevi redzēja un piedzīvoja "hiperbolu, faktu viltošanu un melus". Viss toreiz esot rakstīts puspatiesībā, vienpusēji. Tomēr arī šādā represīvā vidē, gan turot muti ciet, dabas zinātnēs, fizikā un mehanikā daudz kas tomēr tika paveikts. Paveiktais nebija plātīšanās vien.

Šī daļēja novirzīšanās no tiešā temata, šī apcere, šķiet, nepieciešama, lai īsti aptvertu padomju sabiedriskās iekārtas ietekmi uz Zinātņu akadēmijas darbu. Pēc desmit atjaunotās Latvijas neatkarības gadiem jaunā paaudze toreizējos apstākļus nepazīst, un "bijušie" vēl šodien

saka: "Tik slikti jau nemaz nebija."

Aplūkotās Stradiņa darba nodaļas satur ne vien chroniku, tā laika garu, bet arī vēsturi līdzsvarotā skatījumā, pie tam lietojot vienmēr un visur angļu "understatement" izteiksmes veidu. Profesors Heinrichs Strods savā lieliskajā recenzijā par Stradiņa darbu min, ka "grāmatā no vāka līdz vākam vērojams, es gribētu teikt, tipiski "stradiņskais", inteliģenti esejiskais akadēmijas darbinieku un iestāžu vērtējums, kam, sevišķi runājot par okupācijas varu, ir vairāk grēku piedošanas nekā nosodišanas raksturs". Latvijā diemžēl vēl šodien tā ir parasta lieta, ka komunistu laika "grēki un grēciņi" tiek "paslaucīti zem paklāja", kaut gan *vox populi* bieži vaicā: kāpēc tā?

"Ūdens palo zem ledus"

Pēc Rīgas ieņemšanas 1944. gada oktobrī Maskavas varasvīri lika ātri manīt, ka viņi Latvijā ir ieinteresēti veicināt zinātnes attīstību. Vietējie latviešu zinātnieki par to bija sajūsmā un pēc Latvijas Zinātņu akadēmijas nodibināšanas 1946. gadā viņi prata šo Maskavas labvēlību izmantot, raksta Stradiņš.

Savu spēju robežās dzimtenē palikušie centās īstenot patiesu pētniecību. Latvijas laika zinātnieki vēl cerēja, ka izdosies veicināt dzimtenes atjaunošanu, kaut arī citos politiskos ietvaros. Vietējās latviešu inteliģences saglabāšana bija gandrīz vai svēts pienākums, ejot garīgās neatkarības un veselā saprāta ceļu. Galu galā zinātniski objektīvais gars, bez ideoloģiskiem vilinājumiem, bija katra zinātnieka darbības pamats. Komūnisma ideoloģiskais partejiskuma jēdziens toreiz vēl nebija gluži skaidrs.

Diemžēl jau pēc diviem gadiem zinātniskā objektīvisma pārstāvji nokļuva ideoloģijas žņaugos un spaidos, kad dzīve sāka ritēt uz "naža asmens". Ļoti zīmīgs piemērs ir Paula Stradiņa dzīves gājums padomju jūgā. Daudziem zinātniekiem bija jāšķīrās no Zinātņu akadēmijas vai jāpielāgojas ideoloģiskai komunistu melu pasaulei. Daudzi to izdarīja, aizejot "iekšējā emigrācijā". Pauls Stradiņš nedrīkstēja lasīt lekcijas

medicīnas vēsturē. Viņš sāka veidot savu vēstures mūzeju.

Piecdesmito gadu otrajā pusē okupētajā Latvijā atdzīvojās “nacionālkomūnisms”, jo pie varas bija latviešu komūnisti – Eduards Berkļavs, Vilis Krūmiņš, Pauls Dzērve un citi. Visi šie ļaudis jaunībā bija ideālistiski noskaņoti un ticēja, ka komūnisms ir “daudz labāks par kapitālismu”. Apstākļi, ka vara daļēji bija latviešu komūnistu rokās, šķiet, sekmēja arī Medicīnas vēstures mūzeja oficiālu nodibināšanu un ēku iegūšanu.

Kaut autors klaji nepasaka, arī Zinātņu akadēmijai būs bijušas nozīmīgas mūzeja tapšanas veicinātājas funkcijas. Viss kopā uzskatāmi parāda, ka arī okupētajā Latvijā “ūdens paloja zem totālītārā ledus”. Daži tā laika latviešu komūnisti prata veicināt interesi par kultūru. Kas bija šie drosmīgie vīri? Pauls Dzērve (1918-1961) bija Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktors, Fricis Degļavs (1897-1957) bija Zinātņu akadēmijas viceprezidents un Eduards Berkļavs – Padomju Latvijas Ministru Padomes priekšsēža vietnieks.

Padomju Latvijas nacionālkomūnisti 1950. gadu beigās Zinātņu akadēmijas paspārnē prata un raudzīja pamācīt Maskavas centrālās plānošanas “betongalvas”, ka būtu racionāli jāveido Latvijas saimniecības attīstība.

Protams, okupētās Latvijas kultūra un zinātne “zem ledus” veidojās klusām. Jānis Stradiņš raksta, tā bija tomēr “pilnīga, bagāta, saturīga dzīve laikmetā, kuŗu mūsu tautas vēsturē patlaban mēdz dēvēt par tumšu un tukšu posmu”.

Smadzeņu noplūde – 21. gs. draudi Latvijas nākotnei

Stradiņš apskata arī Latvijas Zinātņu akadēmijas pārbūvi un tās nozīmi atjaunotajā Latvijā. “*Quo vadis, Academia?*” Autors īsi un kodolīgi analizē finansiāli apdraudēto zinātņu potenciālu, t.i., valdības un Saeimas nespēju vai nevēlēšanos devīgāk atbalstīt zinātnes attīstību, lai Latvija spētu vieglāk un ātrāk iekļauties mūsdienu augsttehnoloģijas vidē.

Autors uzskatāmi parāda, ka 1994./95. gadā valdības financējums

zinātnes un tehnoloģijas attīstībai bija zems. No Latvijas iekšzemes kopprodukta zinātnei tika piešķirti 0,45 procenti. Tas bija viszemākais zinātnes finansējums visā Austrumeiropā. Izdevumi izglītībai, atkal rēķinot kā procentus no valsts iekšzemes kopprodukta, 1994./95. gadā bija 5,2 procenti, pat zemāk nekā Igaunijai un Lietuvai. Valsts budžeta zinātnei paredzētā daļa ar katru gadu kritas, un 1998.gadā tā bija vairs tikai 0,22 procenti no iekšzemes kopprodukta.

Autors par šādu valdības un Saeimas nevērīgu attieksmi ir izmisis, un viņa darbs ir SOS sauciens! Diemžēl Saeimas vīri par to daudz neliekas zinīs, jo galu galā "zinātne jau par viņiem nebalso".

Ja šo dilstošo finansējuma procesu neapstādinās, tad Latvijā turpināsies "smadzeņu noplūde" uz Rietumiem: vai nu uz Eiropu vai arī Ameriku. Latvijas zinātnieki turpinās bēgt uz ārzemju pētniecības institūtiem. Protams, Saeimas skopums zinātnes materiālajā atbalstā atspoguļo ienākumu trūkumu valsts kasē.

Ienākumu trūkums savukārt ir Latvijas iekšzemes kopprodukta aizķeršanās uz 60 procentu līmeņa, salīdzinot ar 1990. gadu. Iemesls, kāpēc tā, nav te citējams. Vienīgi nozīmīgs jautājums ir, kā apstādināt "smadzeņu noplūdi" uz ārzemēm un kā izaudzēt jauno latviešu zinātnieku paaudzi, kas labi justos augstattīstītas tehnoloģijas pasaulē kā, piemēram, somi?

Ar pašreizējoniecīgo finansiālo devumu zinātnes attīstībai Latvijā nespēs rasties jaunas idejas, izgudrojumi, kuņus veiksmīgi privātie novārotori, nevis valsts ierēdņi, vēlāk ieviestu dzīvē un veicinātu Latvijas saimniecības augšupeju. Somijas pazīstamais uzņēmums «NOKIA» ir lielisks paraugs mūsdienai Latvijai. «NOKIA» firma 1999. gadā apgādāja 25 procentus visas pasaules mobilo telefonu pieprasījuma, nedēļā pārdodot vienu miljonu aparātu. Iedzīvotāju skaita ziņā mazā Somija (5 miljoni iedzīvotāju) var būt par paraugu Latvijai prasmē sevi parādīt un dot pasaulei to, ko tā pieprasa mūsdienās.

Somija ir relatīvi maza valsts ar šauru izejvielu profilu, mazietilpīgu iekšzemes tirgu un ārējās tirdzniecības speciālizāciju, bet saimnieciskā ziņā tā ir milzis ar augstu iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju, lielu privāto un sociālo ražošanas kapitālu un diezgan vienlī-

dzīgu iekšzemes kopprodukta sadali iedzīvotājiem. Interesanti, ka pašreiz somu dzīves standarts ir viens no augstākajiem Eiropā, lai gan 1930. gadu vidū tas bija zemāks par Latvijas dzīves standartu 15 procentu apjomā.

Samērā nabadzīgā Somija 1939. gada novembrī tomēr ar ieročiem un apbrīnojamu varonību pretojās Sarkanarmijas uzbrukumam. Otrā pasaules kara gados somi pamācīja Sarkanarmiju, kā jācinās. Protams, gala iznākumā somi bija spiesti milzu pārspēkam padoties un slēgt miera līgumu ar Padomju Savienību. Somiem tomēr (pretēji baltiešiem) izdevās saglabāt savas valsts neatkarību.

Sešus gadus Somija bija spiesta maksāt bargu reparāciju 300 miljonu dolāru apmērā. Bieži tiek aizmirsts, ka Somija apņēmas maksāt šīs reparācijas ar noteiktām precēm, ko Padomju diplomāti bija noteikuši 1938. gada cenu līmenī. Piemēram, viens ledlauzis tika nocenots par \$ 25 000! Tā šie \$ 300 miljoni ir jāpalielina vairākas reizes, lai īsti aptvertu reparācijas patiesos apmērus.

Tomēr ar ASV aizdevumu palīdzību somi smagās reparācijas nomaksāja un spēja nosargāt arī savu neatkarību. Pašlaik Somija ir liels piemērs mūsu zemes nākotnei kā saimnieciski, tā arī citādā ziņā.

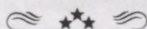
Stradiņa vēstījums nākamajam paaudzēm

Stradiņš ir ne vien ievērojams ķīmiķis, bet arī Latvijā pazīstams zinātnes vēstures pētnieks. Tauta viņu ciena sīkstā un neatlaidīgā darba dēļ. Viņš ir savas zemes patriots, intelektuāli vispusīgs. Daudzo valodu prasme dod iespēju labi pārzināt gan Rietumu, gan krievu garīgo un zinātnisko pasauli.

Plašā Zinātņu akadēmijas vēsture, kā viņš pats raksta, ir arī "Latvijas konformisma, nenoteiktības, bezmugurkaulainības, kompromisu un pielāgošanās vēsture...". Skats gan raugās pagātnē, bet Stradiņam vairāk rūp Latvijas nākotne. Kāda tā būs – vai Latvija spēs 21. gadsimtā būt veiksmīga?

Autors apzinās, ka 20. gadsimts bija fizikas gadsimts, kas sākās ar Maksi Planku un Albertu Einšteinu. Fizika kļuva par noteicošo zināt-

ni, kas izpētīja kodolenerģiju, radīja kodolieročus un veica planētāro izzināšanu. 1969. gadā amerikāņi nolaidās uz Mēness. Diemžēl šis laiks ir arī bijis “visbriesmīgākais gadsimts Rietumu vēsturē” (*the most terrible century in western history*), kā teicis Rīgā dzimušais angļu filozofs Isaja Berlins. Šis gadsimts atnesa totālītārās sabiedrības struktūras pārveidošanu (*social engineering*), kas beidzās ar hitlerisko holokaustu un komūnistisko gulagu. Pēc Londonas *The Economist* ziņām no 1917. līdz 1991. gadam Padomju Savienībā tika iznīcināti 62 miljoni cilvēku un Hitlera Vācijā – 21 miljons. Abos pasaules kaņos aizgāja bojā 37 miljoni. Ļeņinam pats galvenais uzdevums bija revolūcionāras stājas ieviešana, toties Hitleram rase izvērtās par cilvēka vērtības noteicēju. Pats cilvēks nebija nekas, viņš bija kļuvis par izejvielu – *Menschenmaterial*. Nacismu iznīcināja Otrs pasaules kaņš, toties Padomju Savienības komūnisms sabruka pats no sevis 1991. gadā. Šī gadsimta pēdējā dekāde radīja nosacījumu Latvijas neatkarības atjaunošanai.

Vai pagātne noderēs nākotnei?

Vēlos plašāk izteikties par rakstu krājumu "Tāds bija mūsu laiks...", ko sastādījis Jānis Stradiņš, Kārlis Arons un Arnis Viksna. Grāmata izdota Rīgā 1996. gadā. Tā veltīta mediķa Paula Stradiņa (1896-1958) simtgadei. Sējuma piecpadsmit nodaļas sarakstījis viņa dēls Jānis Stradiņš. Vienu nodaļu uzrakstījusi Paula Stradiņa dzīvesbiedre Dr.med. Nīna Stradiņa. Trīs nodaļas pieder Arņa Viksnas un divas – Ulža Zemzaņa spalvai. Vienu nodaļu uzrakstījis igauņu zinātnes vēsturnieks Kārlis Sīlivask.

Pauls Stradiņš dzimis 1896. gadā kā mazturīga lauku amatnieka dēls Viesītē. 1914. gadā beidzis Rīgas Aleksandra ģimnaziju ar zelta medaļu. Ģimnazista gados viņš iepazinās ar lielo sociālo plaису, kas pastāvēja latviešu un vāciešu starpā. Toreiz Rīgā teica, ka "latvietis esot tikai bauris". Latviešu tautas atmodas darbinieki stāvēja slavofilu pusē, cerot rast atbalstu un labvēlību Krievijas birokratu aprindās. Ģimnazista gados vēl spilgtā atmiņā bija asiņainā 1905. gada revolūcija. Toreizējā latviešu inteliģence bija jaunstrāvnieku skavās. Rainis un Stučka bija šīs strāvas vadoņi. Viņu izdotā *Dienas Lapa* izvērtās par jaunās latviešu paaudzes organizētāju un izglītotāju. Avīzes idejiskā ievirzē liela nozīme bija Rainim. Viņš meklēja ceļu uz ideālizēto marksismu. Savā 1903. gada izcilajā dzejoļu krājumā *Tālas noskaņas zilā vakarā* Rainis tomēr stiprā mērā pauda marksisma sludinātās jaunās pasaules celšanas ideju. Vai es alojos?

Pēc ģimnazijas beigšanas Pauls Stradiņš aizbrauca uz Pēterpili studēt medicīnu. 1919. gadā viņš beidza Kaņa medicīnas akadēmiju un 1923. gada novembrī ieguva Dr.med. gradu. Tur viņš arī salaulājās ar Nīnu Mališevu, kas bija uzaugusi bagātā krievu baņķiera ģimenē, pava-

dijusi samērā bezrūpīgu bērnību Pēterburgā un vasaras muižā Kostroņā. Vēlāk māte bija visu zaudējusi. Viņas piederīgie Padomju Krievijā tika iznīcināti, deportēti, pazemoti, tādēļ Ņina komunistus nīda. Tā paša gada decembrī abi jaunlaulātie pārcēlās uz dzīvi Latvijā.

Pēc desmit gadu prombūtnes Dr. Pauls Stradiņš sāka jaunu dzīvi dzimtenē. Spējīgais un centīgais mediķis jau 1925. un 1926. gadā kā Rokfellerā stipendiāts izglitojās ASV un Anglijā. Pārbraucis mājās, viņš 1926. gadā uzsāka ārsta privātpraksi Pārdaugavā. Blakus privātpraksi Paulu Stradiņu interesēja arī medicīnas zinātne. Jau 1924. gadā viņš kļuva privātdocents medicīnā Latvijas Universitātē, 1927. gadā ieguva otru Dr. med. un 1933. gadā kļuva par docētāju (profesoru) Medicīnas fakultātē. No 1928. līdz 1940. gadam spējīgais zinātnieks ik gadus ceļoja pa Eiropu un rēgulāri piedalījās daudzās medicīnas konferencēs. Viņš brīvi runāja vāciski, franciski, krieviski, kā arī labi saprata angliiski. Viņš bija liela stila, vēl cariskajā Krievijā veidots zinātnieks, tomēr ar Eiropas apvāršņiem, kaut gan "kopš jaunības bija orientēts vairāk uz krievu nekā vācu pusi. To nosacīja viņa augstskolas gaitas, Petrogradas gadi, ģimenes apstākļi". Kārļa Ulmaņa "vadoņības" un uzsvērtā nacionālisma ideja viņam nebija pieņemama – savā mentālītātē Pauls Stradiņš bija daudz tuvāks Latvijas valsts pirmajam prezidentam un demokratam Jānim Čakstem.

Latvijas neatkarības iznīcināšana 1940. gada 17. jūnijā profesoram bija sāpīga. Kā lai jaunajos apstākļos izdzīvo? Profesors to cerēja izdarīt kā "lojāls speciālists". Viņš arī nekad neesot bijis "antikomūnists".

1940. gada oktobrī Pauls Stradiņš tika apstiprināts par Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes ķirurģijas katedras vadītāju. 1941. gada februārī un martā viņu komandēja uz Ļeņingradu un Maskavu zinātniskos nolūkos.

Vācu okupācijas laikā Paulam Stradiņam gāja pagrūti. Drīz pēc vāciešu iesoļošanas Rīgā viņu apcietināja, jo viņš esot bijis "žīdu draugs". Tas varbūt bija taisnība, jo viņa slimnīcā arī pēc vāciešu ie-nākšanas turpināja strādāt žīdu tautības ārsti. Paulu Stradiņu denuncēja divi latviešu ārsti un viena medicīnas māsa. Tai laikā pie Stradiņa

Onkoloģiskajā slimnīcā strādāja Dr. V. Kraulis. Viņš kopā ar profesoru J. Prīmani parakstīja galvojumu, un tas palīdzēja Stradiņu no *Gestapo* apcietinājuma atbrīvot.

Šķiet tomēr, ka laulāto draugu izglāba viņa elegantā, vāciski runājošā sieva Ņina, kas griezusies pie galvenā vācu ārsta. Pauls Stradiņš bija ne vien ārsts, bet arī humānists ar renesanses laika pasaules uzskatu. Viņš savā slimnīcā kaŗa laika apstākļos operēja katru – vai tas bija ievērojams vācu virsnieks vai arī krievu gūsteknis. Pauls Stradiņš esot operējis un izglābis Bismarka mazdēlu, kas Pārdaugavas priekštilta pozīcijā guvis smagu ievainojumu vēderā. Ņina šai vizītē bija parādījusi Bismarka mazdēla pateicības vēstuli par izglābšanu. Stundu pēc šīs vizītes Pauls Stradiņš bijis atkal mājās.

Kad 1943. gada pavasarī sākās latviešu jaunekļu mobilizācija leģionam, Stradiņš bija pret to, lai tādā kārtā saglabātu Latvijas dzīvo spēku. Pauls Stradiņš simpatizēja arī Konstantīna Čakstes vadītajai nacionālajai pretošanās kustībai – Latvijas Centrālajai padomei. Viņš cerēja, ka “Latvijas nākotne ar Rietumu sabiedroto palīdzību tiks atrisināta, nepieļaujot tās atkārtotu iekļaušanu Padomju Savienībā”. Tagad par šādu politisku naivumu var tikai pabrīnīties, jo kā Anglijā, tā arī ASV un Zviedrijā inteliģences vairākums toreiz stingri “kliboja ar kreiso kāju”. Vāciešiem 1944. gada rudenī pametot Rīgu, Paula Stradiņa nostāja bija nepārprotama – jāpaliek dzimtenē, lai notiktu kas notikdams. Bija gan vairāki izdevīgi piedāvājumi pārcelties uz Vāciju, Austriju, pat Parīzi. Profesors tomēr palika Rīgā. Arī jau 1925./26. gadā, dzīvojot ASV, bija piedāvāts palikt tur, “uz ko kādu britiņu urdīja arī mamma, kamēr saprata, ka viņš bez Latvijas neiztik”. Tā Pauls Stradiņš palika okupētajā Latvijā, kaut gan dzīvesbiedre Ņina pret komunistiem “bija noskaņota daudz kritiskāk nekā tēvs”. Vai viņa palikšanu Latvijā saprata un vai vispār kādreiz piedeva?

Ar 1944. gada rudenī Paulam Stradiņam sākās jauns dzīves posms. Sarkanās armijas kaŗaspēks ieņēma Pārdaugavu 1944. gada 15. oktobrī. Tās pašas dienas pievakarē Pauls Stradiņš tikās ar padomju valdības operatīvās grupas pārstāvi (Latvijas žīdu) Dr. Michailu Jofi. Stradiņu

tūlīt apstiprināja par slimnīcas galveno ārstu. Dienu vēlāk Paulu Stradiņu iecēla par Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes dekānu. Sīsi bija Paula Stradiņa zvaigžņu stunda, vismaz tā toreiz šķita.

Tomēr, politiskām varām mainoties, kopš 1944. gada rudens "būtībā zuda visa mūsu ģimenei tradicionālā apkārtnē – emigrēja visi mātes un tēva draugi; pie apvāršņa parādījās cilvēki ar gluži citu mentalitāti". Ap septiņdesmit procentu no visiem Latvijas Universitātes, Mākslas akadēmijas, Lauksaimniecības akadēmijas un Konservatorijas mācībspēkiem bija aizbraukuši uz Rietumiem. Palicis dzimtenē, Pauls Stradiņš bija pārliecināts, ka viņa raksturs palīdzēs tikt galā ar jauno okupācijas varu. Viņš mēģināja uzturēt "korrektas" attiecības ar visiem. Nekorrektums, naidīgums, negātīvisms Paulam Stradiņam bija pretīgs. Viņš cerēja, ka izdosies ar palikušo saujiņu latviešu inteliģences veicināt dzimtenes atjaunošanu. Tātad maksimāla latviešu inteliģences saglabāšana bija svēts uzdevums. Viņš bija pārliecināts un ticēja, ka, dzīvojot bez asumiem pret režīmu, viņš kā lojāls speciālists spēs veidot medicīnas attīstību Latvijā, saglabāt latviešu tradīcijas, gan pielāgojoties režīmam, gan arī dodot tam samērā nedaudz meslu. Šķita, ka tādā veidā būs iespējams kopt tautas veselību. Pauls Stradiņš bija savas tautas patriots, cilvēks ar zināmu "garīgu neatkarību" un "veselu saprātu". Viņš gan bija padomju iekārtai lojāls speciālists, "tāls no politiskām ambīcijām". P. Stradiņš bija arī medicīnas zinātnieks, kas piegriezta vērību cēloņu un seku apzināšanai zinātniski atzītā veidā. Savā mūžā publicējis aptuveni 80 zinātnisku darbu. Tātad profesors nesa sevī objektivisma garu, kas ir katra pētnieka zinātnisks pamats. Pauls Stradiņš palika dzimtenē, to mīlēdams, un 1944. gada rudenī vēl neaptvēra, ka rietumnieciskās domāšanas dēļ viņam neklāsies labi, lai viņš būtu cik lojāls medicīnas speciālists būdams. To, šķiet, saprata tikai dzīvesbiedre Ņina.

1946. gada otrā pusē Latvijā sākās ideoloģiskie spaidi pret dzimtenē palikušajiem zinātniekiem un mācībspēkiem. Viņi tika apvainoti buržuaziskajā nacionālismā, kosmopolitismā, objektivismā. Sākās represijas, aresti un speciālistu pāraudzināšana, izmantojot boļševistiskās kritikas un paškritikas metodes, kā arī politiskas denūciācijas.

Paulam Stradiņam nebija ilgi jāgaida, lai "aizķertos" čekas nagos. 1947. gada rudenī Viļņā, uzstājoties 3. Baltijas republiku veselības aizsardzības ministriju medicīnas sesiju darba apspriedē, Pauls Stradiņš esot vērsies pret daudzajiem iebraucējiem Latvijā, kas nākuši no "vecām", brālīgām republikām, kā arī pret jauno latviešu ārstu sadali pa visu plašo padomju imperiju. Viņu denuncēja kāds V. Micelmacheris kopā ar Padomju Latvijas medicīnas pārstāvi docentu L.G.

(Pēc raksta autora privātā ceļā iegūtās informācijas runa šeit ir par Krievijas žīdu Leonīdu Goļberu, kas latviski neprata, bet tomēr kļuva par prorektoru.)

Stradiņu no lielām nepatīkšanām izglāba viņa pacienti, bet ideoloģiskās raganu medības turpinājās un nepatiesu ziņu devējiem (denunciantiem) bija zelta laiki. No 1947. gada Paulu Stradiņu sāka vajāt viņa nepietiekamo ideoloģisko zināšanu dēļ, bija jāmacās dzīvot un strādāt, balansējot uz naža asmens. Profesors gan mēģināja par politiku nekad, nekur, ne ar vienu nerunāt, bet viņam lika manīt, ka buržuju laiku speciālisti neder, esot nepieciešami īsti padomju cilvēki.

Tādā vidē strādājot, Pauls Stradiņš iekrita čekas nagos pavisam nevainīgā kārtā. 1949. gada 11. oktobrī nolasītā lekcija "Kā pagarināt cilvēka aktīvo mūžu?" profesoram izrādījās gandrīz vai liktenīga. Tā tika denuncēta par to, ka lektors neesot pievērsis vērību sociālās šķiras problēmai, bez tam arī esot minējis, ka cilvēka mūžs kapitālistiskās zemēs pēdējo gadu desmitā esot pieaudzis, arī materiālie apstākļi uzlabojušies. Pēc denuncētāja sprieduma tāda lekcija esot nezinātniska un Stradiņam neesot jēgas, ko par šo jautājumu rakstījis Engels un Markss. Šāda veida lekcijai esot jādod materiāli par Padomju Savienības lielajiem sasniegumiem tautas veselības kopšanā. Apolītiskums esot galvenais trūkums un pret to jāveicot asa ideoloģiska cīņa.

Stradiņu apvainoja par klanīšanos Rietumu priekšā un smagi nopēla arī Zinātņu akadēmijas varas vīri. Viņam skaidri un brutāli pateica, ka arī ārsta pienākums sabiedrība esot sludināt "komunistiskas sabiedrības normas". Tas nozīmē – ja fakti sabiedrībā neatbilst komunistu partijas dogmām, tad taisnība vienmēr ir ideoloģijai.

Pauls Stradiņš, protams, bija spiests atzīt savas ideoloģiskās kļūdas, bet Latvijas Zinātņu akadēmijas tā laika varas vīri ar zinātniskiem tituliem viņam lāgā neticēja, jo profesors Stradiņš esot zinātniskā objektīvisma principa cilvēks. Zinātnei esot jābūt politiskai, katram zinātniekam jāapgūst marksisms, Stradiņš nevarot atkratīties no "aizrobežu zinātnes" un esot savā lekcijā pieļāvis kaitīgas, politiskās kļūdas.

Savā *mea culpa* ["grēksūdzē"] apvainotais bija spiests "atzīties" šādiem vārdiem:

"Turpmākajā darbā centīšos nepieļaut līdzīgas kļūdas un misēkļus, neatlaidīgi apgūšu marksisma-ļeņinisma pamatus, ieturēšu patiesu partejisku, boļševistisku līniju visā savā pedagoģiskajā, zinātniskajā, ārstnieciskajā un sabiedriskajā darbībā".

1951. gadā profesors pat pabeidza marksisma-ļeņinisma vakara universitāti, lai tā pielāgotos ideoloģisko melu pasaulei. Tas viņu salauza, bet dzīve šādā vidē bija jāturpina līdz Staļina nāvei 1953. gadā, kad nāca "atkusnis".

Lai izvairītos no ikdienas ideoloģijas žņaugiem un denunciantiem, Pauls Stradiņš ar sīkstu neatlaidību vāca materiālus iecerētajam medicīnas mūzejam. Varbūt tieši šī mūzeja dēļ viņš 1944. gada rudenī palika Rīgā? Ik vienam (arī trimdniekiem!) būtu jāaiziet uz Antonijas ielu, lai Medicīnas vēstures mūzeju apskatītu. Tikai tad kļūs saprotams, kas, dzīvojot komunistu okupētajā Latvijā un tur "zem ledus" darbojoties, paveikts.

Medicīnas mūzeja veidošanās meklējama jau 30. gados 2. pilsētas slimnīcas telpās. No 1946. līdz 1952. gadam Medicīnas vēstures mūzejs veidojies kā Zinātņu akadēmijas sastāvdaļa. Tomēr no 1946. gada līdz 1953. gadam profesoram Stradiņam kā "lojālam speciālistam, bet ar rietumniecisku domāšanu" negāja visai labi. 1952. gadā viņu atlaida no ZA Bioloģijas un eksperimentālas medicīnas institūta direktora amata. Arī tas bija smags trieciens, kas neveicināja augstā asinsspiediena mazināšanos. Ko viņš ap sevi redzēja? Vairums no Padomju Savienības iebraukušo latviešu izcelsmes zinātnieku "jau 30. gados bija stipri ieauguši staļinismā un bija dedzīgi tā īstenotāji Latvijas zinātnē". Stra-

diņa daudzinātais lietpratības un kompetences princips bieži netika ievērots. Viņa kollēģis Aleksandrs Šmits esot bijis "karstasinīgs Latvijas zinātnes grāvējs". Stradiņu apvainoja antizinātniskumā. Pēc 1949. gada viņam vairs neļāva lasīt lekcijas medicīnas vēsturē. Nesaprastais akadēmiķis "nodevās tikai savam medicīnas mūzejam". Profesors teicis dēlam Jānim, ka viņš nedrīkst studēt vēsturi, jo kā vēsturniekam visu mūžu būšot jāraksta meli.

Staļina laikā līdz 1953. gadam, Stradiņu uzskatīja par buržuazisko nacionālistu. Šķiet, ka noniecināto akadēmiķi no represijām izglāba viņa populāritāte tautā, ārsta reputācija, profesora īslaicīgais arests vācu laikā, kā arī, iespējams, tāds raksturs, kas neļāva iegūt ienaidniekus. Tomēr – kā lai tiek galā ar tā laika statistiku, kas bija "gadiem pilnveidota melu metode"? Ap sevi Pauls Stradiņš redzēja "hiperbolizāciju", faktu viltošanu un melus. Viss toreiz tika rakstīts vienpusīgi, puspatiesībā. Stradiņš nebija iepriecināts arī par tā laika padomju zinātniekiem sabiedrisko zinātņu jomā.

1987. gadā akadēmiķis B. Raušenbachs, viesodamies Rīgā, esot izteicis iznīcinošu vērtējumu par padomju sociālo zinātņu pārstāvjiem. "Tiekot nostādīta ierinda, un cilvēkiem liekot spļaut: tie, kas aizspļauj tālāk par 10 metriem, kļūst par zinātņu doktoriem; tie, kas spļauj 3 metrus – top kandidāti, bet tos, kas spļaut neprot, no "frontes padzen". Pēc Raušenbacha domām, šie cilvēki esot bijuši "absolūti analfabēti pat savā nozarē", jo viņiem tikai jāaizstāv oficiālās dogmas un jāapspļauda ideoloģiskie pretinieki. Šodien par to viegli pārlicināties, pāršķirstot *Lielās padomju enciklopēdijas* sējumus un palasot, kas tur rakstīts, piemēram, par Rietumu tautsaimniekiem.

Šādā vidē nekas cits neatlika kā dzīvot savam mūzejam un pacientiem. Toreizējie latviešu komunistu varas vīri, sevišķi Vilis Krūmiņš – viens no vadītājiem – 1958. gadā panāca, ka Medicīnas vēstures mūzeja rīcībā tiek nodotas ēkas tagadējā Antonijas ielā 1. Tādējādi pašlaik Rīgā ir pasaules klases Medicīnas vēstures mūzejs, kuŗā plaši parādīta visas medicīnas attīstība. Šis mūzejs ir Paula Stradiņa novēlējums Latvijai.

Nepārvarētā pagātne

Diemžēl vēl aizvien neatkarību atguvusi Latvija nav tikusi galā ar savu pusgadsimta ilgo Padomju Savienības kolonijas jūgu. Dzīvojot komūnisma totālitarā politiskā iekārtā bez privātā īpašuma uz ražošanas līdzekļiem un bez tirgus saimniecības, okupētajā Latvijā visus šos gadus ziedēja un plauka denuncianisms.

Grāmatā ir daudz piemēru par melu liecību devēju darbību. Piemēram, no latviešu puses Pauls Stradiņš tika nomelnots patriotisko jūtu dēļ. 1950. gadā niknus pārmetumus un nekrietnus apmelojumus izteica partijnieks A. Veinbergs, E. Jakubaitis, N. Kovaļevskis un A. Šmits, jo, lūk, Stradiņa vadītajā Bioloģijas un eksperimentālās medicīnas institūtā zinātnisko darbinieku vidū neesot neviena komūnista un komjaunieša. A. Šmits pat esot teicis, ka “Stradiņš nevar būt šī institūta vadītājs... ir jāatbrīvojas no pretpadomju cilvēkiem”. Tomēr grāmatas autors Jānis Stradiņš raksta, ka Aleksandrs Šmits nav bijis ļauns cilvēks, tikai vāja rakstura – “komūnistu režīma pārbaidīts vairāku jaunības grēciņu dēļ un arī tālu ēnu dēļ, kas viņam vilkušās līdz kopš 1937. gada”. Ja minētais Šmits nebija neģēlis, tad es nezinu, kas ir ļauns cilvēks.

Kāpēc tāda relativizēšana? Šajā sējumā pat ir minēts, kā pareizi rakstīt denunciaciju, lai tautas ienaidnieks taptu atmaskots. Šie piemēri rāda, cik gan neiedomājami nežēlīga ir bijusi slepenā apmelošana. Cik ilgi būs jāgaida, lai ar tās sekām atjaunotajā Latvijā tiktu galā?

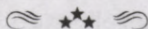
1976. gadā man par šo tematu bija saruna ar Aleksandru Solžeņicinu Milvillē, Ņūdžersijā, ASV. Viņš toreiz teica, ka vienīgais iespaidīgais veids būtu noklausīties tiesā vienu otru denuncētāju, kas skaļā balsī pateiktu, ka viņš ir nepatiesi apmelojis kādu cilvēku. Visus jau nevar uz tiesu aizvest, bet, ja to izdarītu tikai daži, tad tauta šādas atzišanās dzirdētu un varbūt pat iegaumētu nākotnei. Šo domu Solžeņicins vēlāk – 70. gadu beigās – arī ierakstīja savā *Vēstulē Padomju Savienības vadītājiem*. Domāju, ka arī šodienas Latvijā pats pēdējais laiks sākt jaunatnei mācīt jaunu bausli: “Tev nebūs nevienu nekad apmelot!”

1989. gadā Austrumvācijā “stukaču” vārdi bija lasāmi uz afišu

stabiem. No 1945. līdz 1948. gadam amerikāņu un angļu okupētajās zonās Vācijā visi lielie un mazie “načaļņiki” bija spiesti pakļauties denacifikācijas procesam. Šādam jaunam bauslim atjaunotajā Latvijā varētu būt liela nozīme audzināšanā.

Mana atsauksme aptveņ tikai mazu daļu. Mani kā rietumnieku interesē Paula Stradiņa liktenis. Es nekad nevarēju saprast, kāpēc šis ārsts, zinātnieks, profesors un humānists palika Latvijā – kāpēc viņš nedevēs uz Rietumiem? To izdarīja gandrīz vai visi viņa draugi. Profesoru gaidīja ne viens vien darba piedāvājums, viņš arī zināja nepieciešamās valodas. Kā rietumnieku mani vienmēr saista individs, nevis kolektīvs, individa darbs, veikums, kā arī garīgais mantojums. Paliekot dzimtenē, Paulu Stradiņu nievāja nacionālu jūtu, kā arī viņa rietumnieciskās objektivitātes dēļ. Uz Sibīrijas tundru gan viņu neaizsūtīja, tomēr piespieda aiziet “iekšējā emigrācijā”. Staļina Padomju Savienībā individam nebija nekādas vērtības, humānais kapitāls tur netika novērtēts.

Tomēr, dzīvojot “iekšējā emigrācijā”, Pauls Stradiņš atstāja Latvijai ievērojamu un paliekošu kultūrvēsturisku pieminekli – Medicīnas vēstures mūzeju.

Eseja par Gunāru Mirdālu (1898 - 1997)

Gunārs Mirdāls saņēma Nobela prēmiju tautsaimniecībā 1974. gadā un mira 1987. gada maijā. Prēmija bija piešķirta par viņa "celmlauža" pētījumiem teorijā par naudas un saimnieciskas mijiedarbības atklāsmēm, par saimniecisko, sociālo un institucionālo struktūru savstarpējo atkarību. Nožēlojamā veidā daudzi mūsdienu akadēmiskie tautsaimnieki kā Rietumeiropā, tā Amerikā Mirdālu uzskata nevis par tautsaimnieku, bet gan par sociologu. Kā nākas, daudzi vaicāja 1974. gadā, ka sociologs var saņemt Nobela prēmiju tautsaimniecībā? Tā kā arī šodien vēl daudzi tautsaimnieki jautā tāpat, vai nebūtu laiks apskatīt iemeslus, kas norādītu uz Mirdāla patieso vietu tautsaimniecības disciplīnas vēsturē?

Cilvēks un viņa dzīves ceļš

Gunārs Mirdāls ir dzimis 1898. gadā Solvarbo ciemā Zviedrijas provinces Dalarnas vidienē. Vēl tagad šī province atspoguļo veco Zviedriju miniatūrā: lauku mājas, meži un ezeri joprojām ir pārsvarā. Vēl tagad vasarās zviedri tur ciemojas, lai baudītu lauku dzīves priekus, kādi tie tur bija gadsimtiem. Tur lauku ļaudis patur savu neatkarību novadā, kuŗa vēsturē nepazina ne muižniecību, ne dzimtbuvi. Mirdāla tēvs Karls Adolfs (1876-1934) bija lielas lauku saimniecības īpašnieks, panākumiem bagāts vīrs, censonis ar izteikti konservatīvām politiskām nosliecēm. Viņa dēlu nokristīja Karla Gunāra vārdā. Gunāra dēla, Jana Mirdāla, bērnības atmiņās minēts, kā Kārlis Gunārs Petersons kļuvis

par Gunāru Mirdālu. Pēc ģimnazijas beigšanas kā tieslietu students viņš sāka sevi dēvēt par Gunāru Mirdālu, kas vēlāk kļuva Mirdāls, nometot "h", bet izrunā, vismaz angļu zemēs, palika garš "a", ko respektēju. Stokholmas universitātē viņš klausījās lekcijas pie Knuta Viksela, Dāvida Dāvidsona, Eli F. Heksēra un Gustava Kasela. Viņš bija uzstājīgs jauneklis, un Gustavs Kasels viņam reiz aizrādīja: "Gunār, jums derētu būt pazemīgākam pret jūsu priekšniecību, jo mēs būsīm tie, kas noteiks jūsu augšupeju." "Jā," jaunais Mirdāls bija atbildējis, "bet mēs būsīm tie, kas rakstīs jūsu nekrologus." Neskatoties uz to, Kasels un Mirdāls kļuva ļoti tuvi, un Mirdāls ieguva Kasela vietu Stokholmas universitātē. Kad Kasels 1945. gadā nomira, Mirdāls uzrakstīja viņam nekrologu, ko 1963. gadā pārtulkoja angļu valodā. 1924. gadā Mirdāls apprecējās ar Alvu Reimeri, kas vēlāk kļuva par vadošo feministi, kā arī par Zviedrijas diplomāti un ministri valdībā. 1982. gadā viņa ieguva Nobela Miera prēmiju. Mirdāliem bija 3 bērni: Jans, esejists un politologs, Sisela Anna, speciāliste ētikā, vēlāk Harvardas universitātes prezidenta Dereka Boka sieva; otra meita Kaja Fostere ir socioloģe, dzīvo Getingenā. Jans, vecākais dēls, sagādāja Gunāram daudz nepatīkšanu, publicējot savas bērības atmiņas, kuņās viņš aprakstīja savus vecākus kā populāritātes meklētājus, oportunistus un viltus cietējus. Jans Mirdāls nepiedalījās nevienās no vecāku bērēm. Taču Jana Mirdāla apraksti par saviem vecākiem nesabojāja Gunāra un Alvas kopdzīvi un viņi palika visu mūžu tik tiešām satiecīgs pāris.

Mirdāls no 1934. līdz 1950. gadam bija Larsa Hierta profesors tautsaimniecībā un finanču mācībā Stokholmas universitātē. 1960. gadā viņš kļuva starptautiskās tautsaimniecības profesors Stokholmas universitātē, šo posteni viņš paturēja līdz 1967. gadam, pensijā aizejot. Mirdāls bija cītīgs rakstītājs, un viņa bibliografija, ko publicēja 1976. gadā, uzskaitīja 1051 publikāciju. Viņa pazīstamākās grāmatas:

1. Amerikas dilemma (An American Dilemma), 1944. g.
2. Azijas drāma (The Asian Drama), 1968.g.
3. Pasaules nabadzības izaicinājums. Kā novērst nabadzību pasaulē?

- (The Challenge of World Poverty. A World Anti-Poverty Programme in Outline), 1970.g.
4. Pret straumi. Kritiskas esejas tautsaimniecībā (Against the Stream: Critical Essays in Economics), 1973.g.
 5. Politiskais elements tautsaimniecības teorijas attīstībā (The Political Element in the Development of Economic Theory), 1930.g.
 6. Monetārais līdzsvars (Monetary Equilibrium), 1931.g.

Mirdāls kā tautsaimniecības teorētiķis

1967. gada rudenī Gunārs Mirdāls lasīja lekciju ciklu Līhaijas universitātē, Amerikas Betlēmē. Pēc uzstāšanās daudzi no maniem kolēģām norādīja uz Mirdāla “nenoteiktību” lekcijās. “Tiešām žēl,” daži pat teica: “Mirdāls ir pametis savus teorētiskos pētījumus, lai iestīgtu tautsaimniecības padibenēs, kļūstot par stāstītāja tipa tautsaimnieku!” Pirms tam, no 1925. līdz 1933. gadam, Ēriks Lundbergs viņu apzīmēja kā “tīru tautsaimniecības teorētiķi.” Viņa 1927. gada doktora disertācijas nosaukums ir *Cenu veidošanās problēmas saimnieciskās attīstības procesā*, kas 1930. gadu sākumā lika pamatus viņa makroekonomijas pētniecībai. Viņa pirmais lielākais teorētiskais darbs tika publicēts 1933. gadā: *Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument für geldtheoretische Analyse*, kas latviski tulkojams: *Līdzsvara jēdziens kā darba rīks teorētiski monetārai analīzei*. Šis darbs izsauca nopietnas pārrunas par Eiropas naudas sistēmas analīzi. Mirdāla jaunā terminoloģija kā *ex post* un *ex ante* jēdzieni kļuva tūlīt pārņemti un ietilpināti dinamiskajā tautsaimniecības analīzē, kas pētīja ietaupījumu uzkrāšanu un investīciju problēmas. 1933. gada vācu valodas izdevums ar dažām maiņām kļuva pieejams angļu valodā 1938. gadā un līdz ar to Mirdāls izvirzījās kā viens no Stokholmas tautsaimniecības skolas dibinātājiem. Tas bija Mirdāla galvenais devums tīrai makroekonomijas analīzei tautsaimniecībā. Šajā zinātnieka agrīnajā periodā Mirdāls bija aizrāvis ar 1920. gadu abstraktiem matēmatiskiem modeļiem un aktīvi piedalījās ekonometrikas biedrības dibināšanā Londonā.

Ar lielās saimnieciskās krīzes padziļināšanos 1930. gadu sākumā Mirdāls zaudēja interesei par tautsaimniecības teoriju. It sevišķi viņš bija neapmierināts ar "izolētās teorētiskās domāšanas veida rezultātiem". Viņš izteica savu neapmierinātību 1930. gada grāmatā *Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrinbildung* (Politiskais elements tautsaimniecības teoriju attīstībā), kas kļuva pieejama angļiski 1953. gadā ar virsrakstu *The Political Element in the Development of Economic Theory*. Šī darba iezīmīgākā īpašība ir Mirdāla atteikšanās no populārās doktrīnas "tautsaimniecība bez aizspriedumiem" (jeb: tautsaimnieks vispār nevar būt objektīvs). Pēc tās rīkojās lielākā daļa tautsaimnieku, kopš Džons Keinss publicēja savu *The Scope and Method of Political Economy* (1890. gadā), kas latviskā tulkojumā ir *Tautsaimniecības darbības apjoms un metode*. Mirdāla grāmatas publicēšana sakrita ar Laionela Robinsa darbu *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, latviski: *Eseja par tautsaimniecības pamatiem un nozīmi*, kas tūlīt guva ievēribu un kuņas svarīgākā atziņa ir, ka tautsaimniecības analīzei ir jābūt "bez aizspriedumiem un ideoloģijas", kā savā laikā formulēja Maksis Vēbers. Bet jaunais lecīgais Mirdāls strupi pavēstīja saviem amata brāļiem tautsaimniekiem: "Neizliecieties un nespēlējieties ar savu bezaizspriedumaino objektivismu!" Kopš tā laika skaidri ir konstatēta un zināmā mērā izvirzīta priekšplānā problēma par pētnieka nosliecēm uz sociālām zinātnēm. Paša Mirdāla nosliece uz sociālām zinātnēm (it sevišķi tautsaimniecībā) ir manāma divos viņa darbos: *Amerikas dilemma* un *Azijas traģēdija*, kā arī *Objectivity in Social Sciences* (*Objektivitāte sociālās zinātnēs*) un *Against the Stream* (*Pret straumi*). Lai izskaustu aizspriedumus un tendences un izvairītos no netiešas faktu falsifikācijas (sagrozīšanas), Mirdāls mudināja tautsaimniekus atklāti izteikt viņu politisko un ētisko vērtību pamatus un pārbaudīt to derīgumu, nozīmi un sakarību. Viņš arī vēlējās, lai ikviens tautsaimnieks skaidri izgaismo institucionālos apstākļus, kas veido viņa modeļa vai hipotēzes pamatus. Pēc *Amerikas dilemmas* publicēšanas 1944. gadā Mirdāls sevi dēvēja par institucionālo tautsaimnieku. Nobela prēmijas

lekcijā Mirdāls sevi nosauca par “institūciju tautsaimnieku, kas definē attīstības jēdzienu kā kādas politiskas, sociālas un saimnieciskas sistēmas augšupeju”. Līdz ar pētījumu un publikāciju paplašināšanu Mirdāls izbeidza savu darbu tautsaimniecības teorijā. Publicējot 1930. gadā grāmatu, kurā Mirdāls analizēja vērtību un noslieču piesātinātos terminus tautsaimniecībā, viņš kļuva galvenokārt par sociālo zinātņu pētnieku un tikai sekundāri palika par tautsaimnieku. Un tāds viņš bija līdz savas dzīves beigām, atstādams nākošām paaudzēm formulējumu par explicit value promise. Latviski to var raksturot kā apsūdzību pret toņa noteicējiem tautsaimniecības teorētiķiem, kas nodarbojās ar “nelegālu saimniecisko elementu” izolēšanu no sociāliem un institucionāliem faktoriem. Tādējādi trīsdesmit gadus vecais tautsaimnieks Gunārs Mirdāls deva tautsaimniekiem trīs jaunus “darbarīkus”. Pirmkārt, jēdzienu ex ante un ex post makroekonomijas teorijā. Otrkārt, postulātu par explicit value premise, proti, tiešo zinātnieka noslieču formulēšanu. Treškārt, liegumu saimnieciskos elementus izolēt no pārējiem sociāliem fenomeniem. Šajā ziņā (apzināti vai ne) Mirdāls ieteica to, uz ko trīs dekādes pirms viņa mudināja vācu tautsaimnieks Gustavs Šmollers (1838-1917).

Mirdāls kā politiķis, saimnieciskās dzīves noteicējs un tirdzniecības ministrs

Lielai pasaules saimnieciskai krīzei izplatoties, Mirdāls kļuva ieinteresēts saimnieciskās politikas jautājumos. Viņš un sieva Alva bija dedzīgi sociāldemokrāti. Zviedrijā ievēlēja jaunu sociālistu valdību 1932. gadā un Mirdāls kļuva tās padomdevējs, kas ļoti iestājās par iespējam paplašināt fiskālo politiku valstī. Abi Mirdāli kopīgi palīdzēja veidot Zviedrijas labklājības valsts kontūras; viņi raizējās par ģimenes plānošanu, seksuālo izglītību, municipāliem dzīvokļiem, bērnu aprūpi un plaša apmēra fiskālās politikas izveidošanu. 1934. gadā Mirdālu ievēlēja Senātā kā Sociāldemokrātu partijas locekli.

1930. gadu beigās Mirdāls devās uz Amerikas Savienotām Valstīm, lai

pētītu rasu diskrimināciju. Savu pētījumu viņš publicēja 1944. gadā ar nosaukumu *Amerikas dilemma*. Pēc pārbraukšanas Zviedrijā 1942. gadā Mirdālu no jauna ievēlēja Zviedrijas Senātā. Otrā Pasaules kara laikā Zviedrija bija neitrāla valsts. Kara gados Mirdāls strādāja par Zviedrijas centrālās bankas padomnieku, kā arī Pēckaļa plānošanas komitejas priekšsēdi.

Gluži kā citi tautsaimnieki arī Mirdāls sagaidīja, ka pēc kara pasaulē būs smaga saimnieciska depresija, kā notika arī pēc Pirmā pasaules kara beigām. Otrā pasaules kara laikā Zviedrijai gāja labi, piegādājot kaņojošai Vācijai augstas kvalitātes dzelzs rūdu un lodīšu gultņus. Mirdāls ar bažām raudzījās nākotnē, tās viņš izteica savā grāmatā *Warnung vor Friedensoptimismus*, kas latviski būtu *Brīdinājums neļauties miera optimismam*. Grāmata iznāca Šveicē 1945. gadā. Šai sējumā autors prognozēja saimnieciskās lejupslīdes grūtības ASV pēc demobilizācijas un pārslēgšanās no kara laika saimniekošanas uz miera laika saimniecību. Viņš sevišķi baidījās no augsta bezdarba līmeņa Amerikā un tā iespaida uz Zviedriju. Pēc 1942. gada Mirdāla politiskā karjēra gāja augšup zibenīgā ātrumā. No 1945. gada līdz 1947. gadam Mirdāls bija Zviedrijas tirdzniecības ministrs. Lai pasargātu Zviedriju no iespējamiem saimnieciskiem belzieniem, kas varētu nākt no Amerikas Savienotajām Valstīm, viņš noslēdza piecgadīgu tirdzniecības līgumu ar Padomju Savienību 1945. gada rudenī. Līgums paredzēja zviedru elektrisko ražojumu un mašīnu piegādi 200 miljonu zviedru kronu apmērā. Šis bija viens veids kā nodrošināt samērā augstu saimnieciskās aktivitātes līmeni dažās Zviedrijas rūpniecības nozarēs pēc kara beigām. Taču, pirms šis nolīgums bija noslēgts, Mirdālam bija nepieciešams, tā sakot, nodibināt ciešākus kontaktus ar Padomju Savienību.

1944. gadā, kad Sarkanā armija spieda vācu armiju atkāpties uz Rietumiem un padomju kaļaspēks atkal ienāca agrākajās Baltijas valstīs, - Igaunijā, Latvijā un Lietuvā - tūkstošiem Baltijas bēgļu devās uz Zviedriju, kur viņus silti uzņēma zviedru tauta un iestādes. Šo bēgļu starpā bija kādi 200 latviešu, kas bija tikuši iesaukti vācu armijā un

kuņi arī meklēja patvērumu Zviedrijā Otrā pasaules kara pēdējās dienās un nedēļās. Padomju Savienība bija pret šo bēgļu uzņemšanu Zviedrijā; Staļina acīs viņi bija nodevēji, kas sūtāmi atpakaļ. Gunārs Mirdāls šī jautājuma izšķiršanā piedalījās vētrainās kabineta debatēs. Par Zviedrijā internēto Baltijas kara gūtsekņu sūtīšanu atpakaļ aprakstīts bijušā zviedru ministra N.Kvensela memuāros *Minnesbilder* (1973), kas latviskā tulkojumā ir *Atmiņu ainas*. No šiem memuāriem izriet, ka Mirdāls atbalstīja baltiešu kaņavīru piespiedu repatriāciju uz Padomju Savienību. Šī deportācija, kad latviešu kaņavīri ar varu tika uzlādēti uz padomju kuģa 1946. gada janvārī, kas jau gaidīja ostā vīru kravu, izraisīja patiesu vētru zviedru tautā. Latviešu kaņavīri tika deportēti, un par viņu likteni Padomju Savienībā klusēja, bet Mirdāls saņēma bargu nosodījumu no zviedru tautas par viņa izrīcību šajā notikumā. Ironiski jāpiezīmē, ka piecgadīgais līgums ar Padomju Savienību izrādījās kļūmīgs arī pašam Mirdālam un nozīmēja ātru galu viņa politiskajai karjērai. Pēc Otrā pasaules kara beigām daudz bijātā saimnieciskās dzīves lejupslīde nedz ASV, nedz Anglijas karaļvalstī netika piedzīvota. Taisni otrādi, abas valstis piedzīvoja strauju saimniecisku konjunktūru ar augošām cenām un algām. Arī Zviedrija piedzīvoja un priecājās par saimnieciskās dzīves strauju attīstību; izrādījās, ka Zviedrijai trūka ap 100.000 strādnieku, lai izpildītu parakstīto zviedru-padomju tirdzniecības līgumu. Saprotamu iemeslu dēļ zviedru opozīcijas laikraksti vainoja tirdzniecības ministru Gunāru Mirdālu par viņa lomu šī līguma parakstīšanā. Tautas noskaņojumam pret Mirdālu pieaugot, viņu no ministru kabineta padzina.

1947. gada aprīlī Apvienoto Nāciju ģenerālsekretārs Trige Li (Trigve Lie) aicināja Gunāru Mirdālu uzņemt vadītāja lomu Eiropas tautsaimniecības komisijā. Mirdāls uz šo piedāvājumu atsaucās un strādāja ar sekmēm no 1947. līdz 1957. gadam, jebšu "aukstais kaņš" arvien pieņēmas asumā un tas neveicināja šīs iestādes darba efektivitāti. Uz Ženēvas darba posma beigām Mirdālu sāka interesēt saimnieciskās attīstības problēmas mazattīstības zemēs. 1958. gadā viņš laida klajā *Rich Lands and Poor: The Road to World Prosperity* (latviski: *Bagātās*

un nabagās zemes: ceļš uz labklājību pasaulē); tā ir neliela, bet bija daudz lasīta grāmata, kas uzsvēra sarežģījumus un grūtības saimnieciskās attīstības procesā. Kopš tā laika Mirdāls veltīja sirdi un prātu šīm sarežģītajām problēmām.

Mirdāla uzskati par saimniecisko attīstību

Ar 1958. gadu Mirdāls veltīja desmit darba gadus saimnieciskās attīstības pētījumiem. Divdesmitā gadsimta fonds (Twentieth Century Fund) atbalstīja viņa pētniecības pasākumu šai laukā un financēja viņa trīssējumu darba *Azijas traģēdija: pētījumi par valstu nabadzību* izdošanu. Darbs iznāca 1968. gadā. Līdzīgi Mirdāla *Amerikas dilemmai* šis lielais apcerējums bazēts apgaismības laikmeta garīgajos pamatos: prāts, daba un progress. Visu mūžu Mirdāls sevi uzskatīja par apgaismības laikmeta cilvēku. *Āzijas traģēdijas* vērtību premisa ir racionālie apgaismības laikmeta ideāli, paturēti un veidoti liberālas domāšanas garā. Mirdāls pats saka: "Apgaismības laikmetā sociālās zinātnes atbrīvojās no visām ietekmēm, izņemot reālītātes novērošanu un tās analīzi racionālā veidā." Kā apgaismības laikmeta cilvēks Mirdāls piedienīgi savam viedoklim par prātu, dabu un progresu noteica un formulēja mērķus, iespējas un pamattendences saimnieciskās attīstības politikā. Viņa vārdiem izsakoties, modernizācijas ideāli Dienvidāzijas valstīs veido sava veida nacionālo ētosu, izteiktu kā pamatojumu visai plānošanai un visai sabiedriskai darbībai. Modernizācijas ideāli veido ietvaru visām debatēm par nākotnes politiskām iecerēm šinīs zemēs. Mirdāla uztverē pašreizējais eksplozīvais iedzīvotāju pieaugums neatļauj politikai rēķināties ar *laissez-faire* un tāpēc modernizācijai ir jānāk no "augšas" (ar to saprotot valdību), lai nodrošinātu progresu. Mirdāls nemēģināja ieteikt saimniecisku kontroli padomju stilā: viņš neieteica atcelt privātīpašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem. Viņa ieteikums par plānošanu kā veidu tautsaimniecības attīstības veicināšanā būtībā ir saistīts uz iedarbīgas valsts birokratijas nepieciešamību, sekojot Zviedrijas agrākam paraugam un apgaismības laikmeta idejām. Mirdāls

allaž bija pārliecināts, ka cilvēks un sabiedrība kopumā ir reformējama, mainot un uzlabojot sociālās institūcijas. Tas nozīmē, ka Mirdāls ir vienmēr ieteicis valdības iejaukšanās principu sociālo problēmu risināšanā. Šī iemesla dēļ brīvā tirgus tautsaimnieks Peters Bauers (tagad lords) noraidīja Mirdāla *Āzijas traģēdiju* kā "miljonvārdīgu pamfletu", kuŗā iesacīta varas lietošana nākotnes politikā.

Mirdāls izteica savu attīstības teoriju abstraktos modernizācijas jēdzienos, kas ir oficiālais viedoklis Āzijas un Afrikas jaunajās valstīs. Šo ideālu pamatā ir pārliecība, ka saimnieciskai attīstībai ir jāizriet no apzinātiem un mērķtiecīgiem centieniem, kas bazēti racionālos apsvērumos, un ir nepieciešama modernā tehnoloģija, lai risinātu spiedošās sociālās un saimnieciskās problēmas. Šādā vidē vairs nav vietas parašām, tradīcijām vai *laissez-faire*. Mirdāla modernizācijas ideāli ir izteikti gaŗā uzskaitē, kas reizēm atkārtojas: 1) reģionālisms; 2) plānošana saimnieciskai attīstībai; 3) raţīguma veicināšana; 4) dzīves līmeņa pacelšana; 5) sociāla un saimnieciska nivelēšana; 6) iestāžu darba un attieksmes uzlabošana, kas izpaužas: a) darba raţīgumā, b) čaklumā, c) kārtībā, d) precīzītātē, e) taupībā, f) nekompromitējamā godīgumā, g) lēmumu pieņemšanas un darbības racionālismā, h) gatavībā pārmaiņām, i) modrīgumā attiecībā uz nemitīgām maiņām pasaulē, j) enerģiskā uzņēmībā, k) godīgumā un pašpārliecībā, l) sadarbošanās spējā, m) gribā plānot ilgai nākotnei; 7) nacionālā vienotībā, 8) nacionālā neatkarībā; 9) politiskā demokrātijā; 10) tautas demokrātijā; 11) sabiedrības disciplīnā.

Mirdāla modernizācijas veidu analīze un iespējas modernizāciju veikt nav viegli lasāms teksts. Viņas jauno Āzijas valstu valdības pozitīvi atsaucās uz abstraktajiem modernizācijas centieniem, gan tikai teorētiskā līmenī, taču jau šo valstu pirmā patstāvībā dekāde vēstīja par neapmierinātību un pieaugošu rūgtumu tautās. Redzot šādas attīstības tendences Āzijas valstīs, Mirdāls pārsteigts secināja, ka politiskā demokrācija nav nepieciešama modernizācijas procesā: "Rakstītājs atļaujas aizrādīt, ka dažas lietas, kas izriet no viņa pētījumiem, ir pašam bijušas vairāk nepatīkamas, ievērojot personiskās

vērtības, nekā secinājums, ka politiskā demokrātija nav nepieciešama modernizēšanas ideāliem.”

Mirdāls domāja, ka vismaz pagaidām modernizāciju “var veicināt autoritārā iekārtā, kas dedzīgi nododas šo ideālu īstenošanai”. Viņš uzskatīja, ka Rietumu demokrātiju atdarinājumi (replikas), kas tika atstāti jaunajās neatkarīgajās valstīs, koloniālām varām aizejot, bija būtībā “funkcionējošas anarchijas”, reakcionāras un stagnējošas. Šī iemesla dēļ Mirdāls sprieda, ka pakāpeniska “solīti pa solītim” politika, kas ļoti patīk amerikāņu tautsaimniekiem, nekda nedso ausgtāku dzīves standartu nabadzīgajām Dienvidāzijas masām. Šīnī sakarībā Mirdāla dusmas bija vērstas pret haroda-Domāra-Hiksa (Harrod-Domar-Hicks) saimnieciskās attīstības modeli (*economic growth model*). Savā būtībā tas ir ietaupījumu un noguldījumu veida skaidrojums saimnieciskā pieauguma procesam. Ietaupījumā centrētas saimnieciskā pieauguma teorijas tika slavētas kā universālas, un tieši to Mirdāls apšaubā. Kā amerikāņu tautsaimnieks Reynolds (Reynold) teicis, “šo modeļu pamatā ir nepamatots arguments par nepieciešamību izolēt kapitāla un produkcijas attiecības (*capital-output ratio*) no pārējās sociālās sistēmas. Mirdāla terminoloģijā šāds analīzes veids nosaukts par “loģiskas nesecības nepieļaujamas atdalīšanas” principa pielietošanu (*illegitimate isolation of strictly economic variables from the rest of social phenomena*). Mirdāla “realiztiskā” koncepcija saimnieciskā procesa attīstībā galvenā kārtā uzsvēra “visas sociālās sistēmas augšupeju.” Vēl jo vairāk, Mirdāls noraidīja plaši atzīto un populāro domu, ka saimnieciskā attīstība ir nekas cits kā iekšzemes kopprodukta pieaugums uz vienu iedzīvotāju. Viņa uzskatā sociālo sistēmu veido sešas plašas kategorijas: 1) produkcija un ienākums; 2) ražošanas apstākļi; 3) dzīves līmeņi; 4) attieksme pret dzīvi un darbu; 5) institūcijas un 6) politiskā darbība. Mirdāls uzsvēra, ka pirmās piecas kategorijas ir raksturojamas ar “savstarpējo atkarību un cirkulāro cēloņsakarību”. Lai *Āzijas dilemmas* nopelni būtu kādi būdami, Mirdāls lasītājus iepazīstināja un lūkoja populārizēt principu par cirkulāro cēloņsakarību.

Iespējams, ka viņa uzsvars uz šo principu viņa realistiskajos pētījumos

par saimniecisko attīstību un struktūrālajām maiņām Dienvidāzijā radīja iespaidu akadēmisko tautsaimnieku vidū, ka Mirdāls ir kļuvis “miglains sociologs”, institūciju pētnieks, pasaciņu stāstītājs, lecīgs večuks. Taču, lai būtu kādi būdami šie paviršie lekciju klausītavu tautsaimnieku spriedumi, laikā, kad nāca klajā *Āzijas dilemma*, Mirdāls bija bagātīnājis tautsaimnieku un sociālo zinātnieku mantojumu ar četriem analītiskiem darba rīkiem. Pirmkārt, viņa *ex ante* un *ex post* darba rīki makroteorijā; otrkārt, viņa koncepcija par zinātnieku aizspriedumiem pētniecībā, t.s., “explicit value premise”; treškārt, viņa “nepieņemamais izolācijas” princips attiecībā uz tīri saimnieciskas dabas elementiem; ceturtkārt, viņa ideja par “cirkulāro cēloņsakarību.”

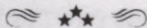
Mirdāla ieteikums par plaši bazētām analītiskām metodēm nākotnē.

Lai gan Mirdāls sāka savu karjēru kā tautsaimniecības teorētiķis, ko ļoti iespaidojušas matēmatiskās un ekonometriskās metodes, viņš to visu pameta un kļuva sociālo institūciju pētnieks, par ko viņš saņēma daudz pārmetumu un bieži viņu neatzina jaunā kaluma tautsaimnieki, kam matēmatiskā stenografija tautsaimniecībā gandrīz vai ir aizstājusi rakstīto un runāto angļu valodu. Mirdāls atzina mūsdienu matēmatisko tautsaimniecības teoriju, kas tikai ārējās formās atgādina dabas zinātnes, bet ne savā būtībā. Gluži kā Vasilijs Leontjevs, Nobela prēmijas laureāts 1973. gadā, Mirdāls raksturoja pārspilēti vienkāršotos tautsaimniecības modeļus kā viltus zinātniskumu. Viņš atgādināja tautsaimniekiem, ka divus gadsimtus tautsaimniecība bija pazīstama kā “polītiskas” zinības un ka “mājiens mūsu darbības pārorientēšanā ... nāca no polītiskās sfairas.” Lai tiktu galā ar masveida nabadzību pasaulē, Mirdāls ieteica veidot *zināšanu socioloģiju* (*Sociology of Knowledge*). Viņa vēlēšanās redzēt vairāk un stingrākus epistemoloģiskus pamatus mūsdienu un nākotnes tautsaimnieku analītiskā darbā lielā mērā atgādina Šumpetera (Joseph Schumpeter, 1883-1950) zinātniskās tautsaimniecības analīzes “priekšnoteikumus” un Šmollera (Gustav v.Schmoller, 1838-1917)

visaptverošo darbu "Sozialwissenschaft". Kaut ko līdzīgu sludināja arī Mirdāls. Viņš enerģiski iestājās par saimnieciskās analīzes restaurēšanu, lai tādā veidā mazinātu uzņēmīgo matemātikas iespaidu tautsaimniecībā. Kaut arī Mirdāls nebija vienīgais, kas deva šo ideju, viņa daiļrunība nebūtu aizmirstama, ievērojot viņa atstātos četrus analītiskos jauninājumus jeb darba rīkus.

Nevajadzētu neko atņemt no Mirdāla atstātā mantojuma, zinot, ka viņš nebija īpaši patīkams cilvēks; līdz sava mūža beigām viņš palika uzstājīgs, proponējot nepopulāras idejas, tās izsakot veidā, kas izraisīja jautājumus par Mirdāla patiesiem nolūkiem. Bet pret cilvēkiem draugiem un paziņām, kas Mirdālu atzina un viņa darbu tautsaimniecībā ņēma nopietni, kā darīju arī es pēc iepazīšanās ar viņu 1967. gadā, zinātnieks nebija skops ar savu profesionālo atbalstu, padomu un siltu sirdi. Viņa Nobela lekcijas separāts ar autora veltījumu man ir manā grāmatu plauktā.

P.S. 1946. gada 25. janvārī Zviedrijas valdība nolēma izdot Padomju Savienībai latviešu leģionārus, kas 1945. gada martā tur bija iebrukuši no Dancigas ielenkuma. Simtiem tūkstošu zviedru protesta vēstuļu valdībai un karalim nekā nelīdzēja. Šo neiedomājamo notikumu Zviedrijas vēsturē Pauls Karels un Ginters Bodekers grāmatā "Die Gefangenen. Leben und Überleben deutscher Soldaten hinter Stacheldraht" (1980) nosauca par "der Sündenfall Schwedens". 1994. gada vasarā Zviedrijas valdība ielūdza vēl dzīvos leģionārus uz Stokholmu, kur viņus pieņēma Zviedrijas karalis.

Brālībai un tautas spēkam

«Beveronijas» pirmais komeršs notika 1922. gada 5. maijā – tātad gandrīz pirms 80 gadiem. Faktiski gan «Beveroniju» kā pirmo korporāciju neatkarīgajā Latvijā nodibināja 1922. gada 9. martā. 1923. gada 23. oktobrī to uzņēma Prezidiju Konventā (P!K!).

Korporācijas normatīvie mērķi bija izkopt nacionālo apziņu mūžam un goda prātu ikdienai, lai “beveroņi kļūtu krietni Latvijas dēli”. Tas ir «Beveronijas» satversmes pats pirmais punkts. Savukārt satversmes otrais punkts nosaka, ka “ikkatram loceklim visiem spēkiem jāaizstāv brīvās Latvijas valsts ideja”. Krāsu komanā galvenais nosacījums ir: “Lai spīd tautas gods darbā un patiesībā!” Nekomūnistiskā sabiedrības iekārtā tāds bija mūsu garīgais satvars, mūsu normatīvā ievirze.

Gribu vēl minēt daudzu beveroņu kaŗa laikā izjusto pienākumu “uz ežiņas galvu likt” un ar ieroci rokā sargāt savu tēvu zemi. Korporācijas piemiņas aktā mūsu vidū leģionāri šo pienākumu gan kaŗa laukos Kurzemē, gan Pomerānijā, gan arī gūstekņu nometnēs Beļģijā, Vācijā, Austrijā un Itālijā godam ievērojuši. Vēlos pieminēt Zēdelgēmas gūsta laikā latviešu leģionāru izdoto avīzi *Brīvības Saule*, kas puda dzimtenes neatkarības vēsti visneapskaužamākos apstākļos.

Lai labāk izprastu «Beveronijas» darbību Latvijas neatkarības laikā līdz padomju okupācijai 1940. gada jūnijā, jāatceras, ka studentu korporācijas nedarbojās irreālā vidē, bet pastāvēja noteiktā sabiedrības iekārtā, kas savukārt ietekmēja – veicināja vai arī kavēja – to darbību un attīstību. Neaizmirsīsim, ka pēc valsts neatkarības pasludināšanas 1918. gadā Latvijā bija parlamentāra demokrātija un tikai pēc 1934. gada demokrātiju nomainīja Kārļa Ulmaņa vienvaldība. Valdija tirgus saimniecība ar plašu sociālās apdrošināšanas tīklu. Bez tam Latvijas

juridiskie pamati nodrošināja privāto īpašumu uz ražošanas līdzekļiem, pastāvēja vārda un biedrošanās brīvība. Līdz Latvijas neatkarības iznīcināšanai 1940. gadā Latvijas iedzīvotāji dienas vadīja bez bailēm. Līdz neatkarības zaudēšanas laikam darbojās 19 latviešu studentu korporācijas.

Minētie gadi bija īsti ziedu laiki kā jaunu korporāciju dibināšanai, tā arī to plaukstošai darbībai. Dalībniekos valdīja īsts buršu gars, plauka tautiskie centieni, tika slēgtas mūža draudzības, un buršus vienoja motīvi: “draugiem, zinātnei un tēvijai”.

Šādā veidā pirmdienas vakaros Rīgā arī darbojās «Beveronija». Akadēmisko saturu tai lielā mērā deva goda filistri: profesors Juris Plāķis, profesors Voldemārs Maldonis, profesors un sūtnis Arnolds Spekke. «Beveronijas» buršu dzīve bija aktīva, elitiska, kā arī audzinoša. Latvijas Universitāte bija tās *Alma mater*. Lai kļūtu par krāsnesi, katram fuksim bija jānolasa referāts.

Latvijas valsts neatkarību pasludināja 1918. gadā 18. novembrī. Sešas nedēļas vēlāk Krievijas boļševiku partija sastādīja Padomju Latvijas valdību un nosūtīja bruņotus spēkus uz Latviju. 1919. gadā 3. janvārī Sarkanā armija, ieskaitot sarkano latviešu strēlnieku daļas, iesoļoja Rīgā. Visa Latvijas teritorija, izņemot mazu Kurzemes daļu, drīz krita komunistu rokās. Sākās baismu un šausmu laiks. Pēteris Stučka un viņa domubiedri cēla Latvijā jaunu komunistisko pasauli, kuņā daudzi, kas nepiederēja “strādnieku šķirai”, tika likvidēti. Komunistu valdīšanas laiks bija īss, tikai pieci mēneši, 1919. gadā 22. maijā Baltijas vāciešu militārās vienības kopā ar Kalpaka bataljonu atbrīvoja Rīgu.

Šie Stučkas valdīšanas mēneši izrādījās tomēr ļoti nozīmīgi, jo deva latviešu inteliģencei stingru sociālisma pretpoti. Jāsaka, ka 19. un 20. gadsimta sākumā latviešu inteliģence atradās Jaunās strāvas un marksistu skavās. Visi lasīja *Dienas Lapu*, atbalstīja ražošanas līdzekļu “valstiskošanu”. Par to kādreiz rakstnieks Kārlis Skalbe izteicās: “Mūsu demokrātisko inteliģenci ir audzinājis neauglīgais krievu skolas sociālisms, t.s., patērēšanas sociālisms.” Pēteris Stučkas valdīšanas mēnešos tauta saprata, cik brutāls, melu pilns ir šis sludinātais un slavinātais

sociālisms!

Ilgais Pirmais pasaules kaŗš iznīcināja Latvijas materiālo infrastruktūru. Demografiskā infrastruktūra izrādījās cietusi ārkārtīgi. Latvija bija zaudējusi vienu trešo daļu no 1914. gadā iedzīvotāju skaita. Valsts pārvaldes aparāts bija iznīcināts. 1915. gadā steidzīgā evakuācija izpostīja Rīgas rūpniecību. Kaŗa gados zeme palika atmatā, sugas lopi tika izkauti, viena ceturtā daļa ēku sagrautas. Evakuēto rūpnīcu vērtība sniedzās līdz 2,1 miljardiem dolāru, zaudējumus aprēķinot 1990. gada cenās.

Lai gan saimnieciskais stāvoklis bija bēdīgāks par bēdīgu, latvieši bija kungi savā zemē. Tas mūdināja ķerties pie atjaunošanas darba. Latvijas lauksaimniecība ar linu un koku eksportu sagādāja nepieciešamo ārzemju valūtu. Latvijas latu nostabilizēja, un finanču ministrs Ringolds Kalnings saimniekoja pēc stingra principa: "Kungi, mēs izdosim tik daudz, cik ieņemsim!"

Ap 1923. gadu kaŗa brūces bija jau daudz maz sadzijušas, un 1923. gada martā «Beveroniju» uzņēma Prezidija Konventā. 1927. gadā nāca jaunas grūtības saimniecībā. Plaši bazūnētais saimnieciskais līgums ar Padomju Savienību izvērtās par Latvijas saimniecības destabilizācijas afēru. 1929. gadā sākās pasaules saimnieciskā krīze, bet Latvijas valsts saimniecībā bija jau daudz kas paveikts.

Raugoties pagātnē, atcerēsimies tā laika (ņemsim dekādi no 1925. līdz 1934. gadam) Latvijas iekšzemes kopprodukta attīstību, rēķinot uz vienu iedzīvotāju gadā internacionālos dolāros, tad – salīdzinot to ar citām Eiropas valstīm. Tabulā redzams, cik relatīvi labi tautai klājies Latvijā:

Lielbritānijā un Šveicē	\$ 500 gadā
Zviedrijā	\$ 310 gadā
Beļģijā	\$ 260 gadā
Austrijā	\$ 223 gadā
Latvijā	\$ 221 gadā

Toties:

Ungārijā	\$ 164 jeb 25% zemāk
Somijā	\$ 193 jeb 15% zemāk
Polijā	\$ 184 jeb 17% zemāk
Itālijā	\$ 142 jeb 35% zemāk

Atgādinu, Somijas iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju bijis 15% zemāks nekā Latvijas saražotais.

Lielajā pasaules saimnieciskās krīzes bezcerībā visas valstis steigā sāka celt augstus muitas vaļņus, sāka devalvēt valūtu, atkāpās no zelta standarta un ieviesa valūtas apsaimniekošanas kontroles. Saimniecisko spaidu dēļ visas valstis sāka izkopt saimniecisko anarhiju, ražot visu, kas tik vien bija iespējams.

Atgriežoties pie «Beveronijas», jāsaka, ka brīvās Latvijas laiks tai bija augšanas un veidošanās periods. Normālā konventa dzīvē veikt audzināšanas darbu, kā arī veidot savu dzīvi Rīgā, bija daudz vieglāk nekā politiskās trimdas gados ASV. Atjaunotajai «Beveronijai» trimdā nācās sadurties ar dažādām grūtībām un šķēršļiem – lielie attālumi, izkaisītās kopas visos kontinentos un ikdienas asimilācijas draudi. Rīgā daudzas norises bija pašsaprotamas un neprasiya nekāda īpaša uzsvāra.

Latvijas neatkarības gados «Beveronijā» tika uzņemti 299 locekļi, kā arī desmit goda filistri. Toreiz dzīvojām savā zemē ar gaišu skatu nākotnē. Optimisms pavādija mūsu dienas.

Ja Latvija sekmīgi tika galā ar saimnieciskām problēmām, tad daudz sarežģītāk risināmi bija diplomātiskie jautājumi. Tik ilgi, kamēr Padomju Savienība un Vācija bija saimnieciski un militāri vājas, trīs mazās Baltijas valstis varēja ārpolitikā ieturēt neitrālītāti. Citiem vārdiem sakot, neitrālītāte bija iespējama tikai tik ilgi, kamēr Eiropas lielvalstis bija vājas. Viss mainījās, kad tās kļuva stipras.

Diemžēl trīs Baltijas valstis nekad neizveidoja «Baltijas savienotās valstis», kā 1920. gadā Bulduros tika ierosināts un plānots. Latvija, Lietuva un Igaunija tomēr gāja katra savu ceļu.

Vācija un PSRS savukārt sekmīgi īstenoja “skaldi un valdi” prin-

cipu. Uz triju Baltijas valstu rēķina PSRS un nacistiskā Vācija noslēdza Ribentropa-Molotova līgumu. Kā niecīgus gaudiņus Igauniju, Latviju un Lietuvu samala putekļos Eiropas politisko milžu – komunistiskās Krievijas un nacistiskās Vācijas – dzirnavas. Cenšoties izvairīties no slidenās diplomātijas žņaugiem, tās kļuva gandrīz vai fanātiskas neitrālītātes piekritējas un naīvi paļāvās uz Tautu Savienības chartu. Diemžēl smaga vilšanās!

Toties Somija gāja citu ceļu. Somiem palīdzēja Mannerheima aizstāvēšanās līnija un pašu dzelžainā griba pretoties Sarkanās armijas uzbrukumiem, sākot jau ar 1939. gada decembri. Latviju iznīcināja 1940. gada 17. jūnijā padomju okupācija, jo “visi palika savās vietās”.

Šajā laikā sākās drausmīga izrēķināšanās ar latviešu tautas inteliģenci un nacionālo eliti. Arī visas studentu korporācijas tika iznīcinātas. Par savu nacionālo apziņu un goda prātu korporācijas locekļus apcietināja, nošāva vai aizveda uz Sibīriju. Tie, kas uzdrošinājās ieminēties par Latvijas valsts ideju, tika nežēlīgi nomocīti. Sabiedrībā parādījās denuncianti. Draudzība izputēja kā pieneņu pūkas vējā, jo pamats ir un paliek – patiesība, bet komūnisms ir un paliek salti meli.

Pienāca baigais gads. Mudinājums “draugiem, zinātnei un tēvijai” tikai klusi skanēja beveroņu sirdīs. Tik daudz par «Beveroniju» Latvijā.

Brīvības sapnis bija izsapņots...

«Beveronija» politiskajā trimdā ASV

Politiskā trimda «Beveronijai» sakās 1944. gadā, kad no dzimtenes uz Vāciju un Zviedriju devās pāri par 130.000 Latvijas dēlu un meitu, lai glābtu savu dzīvību. No 522 Latvijas Universitātes, Mākslas akadēmijas, Lauksaimniecības akadēmijas Jelgavā un Latvijas konservātorijas mācībspēkiem dzimteni pameta 375, t.i., 70 procenti. Komūnisti bez žēlastības pieteica cīņu Latvijas nacionālai inteliģencei un netaupīja arī pārējos. Neviena otrreiz nevēlējās piedzīvot baigā gada šausmas.

Pēc 1945.gada Rietumvācijas universitātēs studēja 2000 latviešu studentu. Sākās jauns posms korporāciju attīstībā, tas izvērtās ļoti aktīvs

Eslingenā, amerikāņu zonā, un pie Baltijas universitātes Pinnebergā, angļu zonā. Tika veikti priekšdarbi Prezidiju Konventa atjaunošanai. 1948.gadā Eslingenā apsvēra jautājumu, kas novestu pie kopēja korporāciju organa nodibināšanas, proti, atjaunošanas. Prezidiju vadīja «Beveronijas» filistrs Ādams Dukāts, un viņa vadībā izstrādāja jaunu komanu, ko pieņēma 1949. gadā 5. martā. Drīz pēc tam sākās lielais izceļošanas vilnis uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Arī Latvijas Korporāciju Apvienību (L!K!A!) pārcēlās uz turieni ar sēdekli Ņujorkā. 1945. gadā pieņēma L!K!A! un Korporāciju Kopu (K!K!) tiesu komanu, kas rēgulē korporāciju darbību.

1950. gada rudens un 1951. gada pavasara sēmeistri Ņujorkā «Beveronija» atsāka savu darbību. Pagaidu prezidijā darbojās Oskars Zutis, Arvīds Ķivulis un Vilis Osītis. Šajā laikā beveroņi dzīvoja vairākos kontinentos. Pa visu Ameriku bija izkaisītas daudzas «Beveronijas» kopas, ko vienoja neizsāpētā bēda – Latvijas valsts iznīcināšana.

Pasaulē bijām politiskie bēgļi, trimdinieki, “pliki kā baznīcas žurkas”, mūs visus pavadīja zaudētās dzimtenes sāpes. Latvijas un Vācijas skolās gūtā augstā līmeņa izglītība bija liels “smadzeņu kapitāls”. Daudziem bija vairāku valodu prasme. Bez tam bija arī darba un mācīšanās mīlestība, sīkstums un izturība.

Ko ap sevi redzējām 1950. gadu sākumā, kad pasaulē uzbangoja ātrs dekolonizācijas process? Afrikā, Āzijā un Karību salās angļi, franči, spāņi, holandieši un portugāļi pameta savas aizjūras kolonijas, kas kļuva neatkarīgas valstis. Vienīgi Padomju Savienība un Ķīna šajā procesā nepiedalījās.

Te pavērās iespēja politisko trimdinieku rīcībai. Šajā laikā ļoti nozīmīga loma bija korporācijām. Aplūkosim Amerikas latviešu politiskās trimdas vienu akadēmiski izglītotu paaudzi. Teiksim, šī paaudze studēja no 1930. līdz 1965. gadam. Studijas tā uzsāka gan Latvijā, gan arī Rietumvācijā un Amerikā. Ko tas nozīmē? Šie augstāko izglītību ieguvušie tautieši spēja nozīmīgi ietekmēt, tieši vai netieši, mītnes zemju sabiedrisko domu. Savu spēju un prasmes vadīti, viņi darbojās kā valsts ierēdņi, diplomāti, politiķi, pētnieki, mācībspēki, armijas virsnieki, mā-

cītāji, rakstnieki, mākslinieki, ārsti, inženieri utt. Vairums viņu neaizmirs katrā izdevīgā gadījumā atgādināt par Latvijas valsts bojāeju un latviešu tautas apņēmbu atgūt brīvību un neatkarību. Tādā kārtā soli pa solītim pasaules malu malās, gan Ziemeļamerikā, Dienvidamerikā, Eiropā un Austrālijā, to valstu valdībās un parlamentos, kā arī masu saziņu līdzekļos pamazām radās apjēga un izpratne par trim Baltijas valstīm Padomju Savienības okupācijas važās. Amerikā politiskajiem trimdiniekiem nebija jācīnās ar Eiropā tik izplatīto šaursirdību. Mums daudz vieglāk pavērās visas iespējamās durvis, mūs ņēma pretī bez sevišķām atrunām.

Neaizmirsīsim šo kluso, bet neatlaidīgo Latvijas valsts atdzimšanas laiku! Šeit korporācijas paveica milzu darbu, arī mēs, beveroņi. Šo veikumu paglabāsim savās sirdīs un centīsimies to saglabāt tautas atmiņā! Tādā kārtā neaizmirsīsim «Beveronijas» satversmes I un II pantu, kas uzdod par svētu pienākumu kopt “nacionālo apziņu, goda prātu un Latvijas valsts neatkarības ideju”.

To mēs, politiskie trimdinieki, Amerikas Savienotajās Valstīs, Kanadā un citos kontinentos darījām ar savu darbu, tikumu un cīņu par patiesību, atspēkojot komunistu melus.

Nākotnes vīzija Latvijai

1991. gadā Latvija formāli atguva *de facto* neatkarību. *De jure* neatkarību tā nekad nebija zaudējusi. Protams, atgūta bija “normāla” sabiedriskā iekārta, kuŗā pastāv demokrātija ar runas, vārda un biedrošanās brīvību. Tā ir politiskā vide, ko šodien dēvē par “cīlvēktiesībām”. Saeima gan ir brīvi ievēlēta, bet lielais vairums deputātu ir bijušie komunisti. Šādā demokrātiskā vidē korporācijas atkal uzsākušas darbošanos. Cenūras un čekas vairs nav, drīkst teikt, ko domā. Nav arī vairs komunistu laika čekas ziņotāju, bet visi “bijušie” tagad atkal ir pie varas un daudzi “neatceras”, kā rīkojušies okupācijas laikā līdz 1991. gadam.

Saimniecībā lielrūpniecība ir sagrauta un sāk veidoties sīkrūpniecība, kas ir privātās rokās. Arī lauksaimniecība ir privatizēta. Diemžēl

privātizācijas process ir noticis "prichvatizācijas" garā. Tā "bijušajiem" vietējiem rokaspuīšiem, kā arī no Padomju Savienības iebraukušajiem komunistiem pieder ap 80 procenti no visas saimniecības. Tie ir bijušie "aparātčiki", kas brīvā tirgus apstākļos vēl lāgā nemāk saimniekot. Trūkst arī vēl tik nepieciešamās konkurences, jo saimniecība lielā mērā ir monopolizēta. Juridiski privāts īpašums uz ražošanas līdzekļiem pastāv, bet tas ir nedrošs. "Labticīga pirkšana un pārdošana" ir burtiski atņēmusi daudziem ārzemēs dzīvojošajiem politiskajiem bēgļiem viņu īpašumus vai viņu mantotos īpašumus. Tiesās valda chaoss, kas saimniecības atveseļošanu neveicina. Latvijas saimnieciskās dzīves galvenie mērķi un to faktiskais stāvoklis būtu jāraksturo šādi:

1. Nodarbinātība – ap 30 procenti bezdarbnieku, Latgalē ap 40, statistiski gan tikai 7 procenti! Ja neatlaiž no darba, cilvēks "strādā". Ja nemaksā algu, bet no darba neatlaiž, cilvēks oficiāli neskaitās bezdarbnieks!

2. Saimnieciskajā dzīvē piecus gadus kopš 1991. gada bija novērojama saražotā iekšzemes kopprodukta lejupslīde – regresija. Tikai 1997. gadā sākās iekšzemes kopprodukta pieaugums, bet vēl aizvien Latvijā ražo tikai apmēram pusi no tā, kas tika ražots 1991. gadā.

3. Cenu un algu stabilitāte 1996. gadā uzrādīja ap 12 procentu lielu inflāciju, t.i., 1 procents mēnesī. Šī iemesla dēļ ilgtermiņa aizdevumi rūpniecībai un lauksaimniecībai bija ap 20 procentiem un vairāk gadā. Novātoriem Latvijā nav vietas. Uzņēmēji dod priekšroku pirkšanai, pārdošanai, importam un eksportam.

4. Ārzemju tirdzniecībā ir negatīvs preču konts, bet transita ienākums tomēr ir liels. Vienīgi ārzemju preču konta skaitļi ir jālasa *cum grano salis*, jo Latvijas eksportētāji parasti samazina eksportējamo preču vērtību par apmēram 30 procentiem. Angliski to sauc par "misinvoicing", un tas nozīmē kapitāla bēgšanu. Tā kā ārzemju kapitāla konts ir negatīvs, tad, lai iegūtu nepieciešamo konvertējamo ārzemju valūtu, Latvijā jau vairākus gadus eksportē parādzīmes. Tā Latvija slīgst ārzemju parādos. Secinājums: Latvijas saimnieciskais stāvoklis šobrīd ir grūts. Tas skāņ arī visus dzimtenē mītošos beveroņus.

Nākamais jautājums – cik ilgi korporācijas ASV un citos kontinentos spēs darboties? Laika zobs grauž arvien lielākus robus politisko trimdinieku rindās.

Bez daudzajiem saimnieciskās dabas klupšanas akmeņiem Latvijā diplomātiem ir atkal jāstrādā uz gludā diplomātiskā parketa. Pēc piecu gadu neatkarības, šķiet, diplomātiskā ziņā Baltijas valstis ir maz mācījušās no 1920. un 1930. gadā *Alleingang* bēdīgās pieredzes. Toreiz Igaunija, Lietuva un Latvija nevēlējās vai arī nespēja izveidot Baltijas savienotās valstis, kā vēlējās Zigfrids Meierovics. Katra no Baltijas valstīm gāja viensolī, pati par sevi. Arī tagad Baltijas valstis turas katra par sevi. Latvija un Lietuva plēšas naftas dēļ, savukārt Latvija un Igaunija to dara siļķu dēļ. Lai Latvijā iebrauktu no Igaunijas vai Lietuvas, uz robežām deviņdesmito gadu vidū bija jāgaida 4-5 stundas!

Vienmēr esmu apbrīnojis un turpināšu apbrīnot somus. Pēc 2. Pasaules kara, kad Somija bija Padomju Savienībai nomaksājusi reparācijas \$ 300 miljonus apmērā, tās prezidents Pāsikivi noslēdza ar PSRS tā saucamo “pirts diplomātijas” līgumu. Somija apsolījās nekad neapdraudēt PSRS robežas un PSRS savukārt apsolījās nekad Somijai neuzbrukt. Bez tam Somija solījās nekļūt par NATO locekli. Tā arī notika. Somija kļuva par neitrālu valsti, bet tā ir labi bruņota neitralitāte. Somija nekad nav paļāvusies uz Apvienoto Nāciju drošības garantijām vien. Nē – īstenībā Somija ir labi apbruņota un tās rīcībā ir izcili sagatavots kaņaspēks. Somija ir no ASV nopirkusi un jau uz priekšu samaksājusi par 100 lidmašīnām – vismodernākajiem iznīcinātājiem, ko tai sāks piegādāt 2004. gadā. Tādā kārtā Somija signalizē savu virzību ciešai sadarbībai ar NATO, lai īstā brīdī, ļoti iespējams, arī pati iekļautos šai aliansē.

Vai minētais piemērs nederētu arī Latvijai? Ne jau bruņošanās ziņā vien! Vai tas būtu tik neiespējami? Vai mēs nevarētu iedomāties Krievijas rietumu malā virkni valstu, Somiju un trīs Baltijas valstis, varbūt pat bijušo Austrumprūsiju, visas kā neatkarīgas, labi bruņotas valstis? Tās būtu cieši saistītas ar NATO vai pat tās dalībvalstis. No Ziemeļpola līdz Eiropas sirdij? Diplomātija, kas balstās vienīgi uz “cil-

vēktiesību“ saukļiem, ir sterila, bez kādas sevišķas nākotnes.

Lai veidotu sekmīgāku nākotni, ir labi jāpazīst pagātne. No «Beve-ronijas» dibināšanas pagājuši jau 80 gadi. No tiem tikai 18 gadus mēs pavadījām savā neatkarīgajā valstī. Tad nāca 50 mūsu dzimtās zemes vēsturē smagi okupācijas gadi, tā sauktie “komunistiskie sociālās nedrošības gadi“. Šie gadi cirta dziļas, sāpīgas brūces tautas dvēselē un nacionālajā pašapziņā. Tomēr iemīļotā Latvija un tās neatkarības ideja neizdzisa, zemdegās tā turpinājā gruzdēt okupētajā Latvijā, atklāti tā varēja degt un kvēlot, līdzī paņemta, politiskajā trimdā Rietumvācijā, ASV, Kanadā un Austrālijā. Latvijas neatkarība *de facto* ir atkal realitāte. Latvijā plīvo sarkanbaltsarkanais karogs, kas nav vairs tikai vairodziņš uz leģionāru formas tērpiem, bet gan ceļa zīme uz nākotni. Mums tā piederēs, jo korporācijas audzina jaunus Latvijas dēlus, kam sirdī kvēlo Latvijas valsts neatkarības liesma.

III

DIŽI TRIMDAS VĪRI

Pēteri Norvili (1902-1996) pieminot

Viens no ievērojamākiem latviešu politiskās emigrācijas sabiedrisko zinātņu pārstāvjiem Amerikas Savienotajās Valstīs bija Pēteris Norvilis. Pēc profesijas viņš bija psihologs, kas savu brīvo laiku veltīja sabiedriskam darbam. Viņam bija plaši garīgie apvāršņi – bez psiholoģijas viņu saistīja literatūra, filozofija un mehanika.

Pirms došanās bēgļu gaitās Pēteris Norvilis savu talantu un enerģiju veltīja Latvijas sabiedriskās domas iespaidošanai Kārļa Ulmaņa sistēmai vēlamā virzienā. Viņš bija pārliecināts Ulmaņa atbalstītājs. Līdz Latvijas okupācijai 1940. gada jūnijā viņš strādāja Aizsargu stābā, žurnāla *Aizsargs* redakcijā, paralēli darbam studējot Latvijas Universitātē filoloģiju un filozofiju.

1944. gadā viņš bija viens no tiem 150.000 – neieskaitot kaņavīrus – latviešu bēgļiem, kas atstāja savu dzimto zemi, lai nebūtu jāmirst Staļina totālitarās imperijas nometnēs Sibīrijas tundrā.

Pirmais politiskās trimdas laiks no 1944. līdz 1950. gadam pagāja, dzīvojot Rietumvācijas angļu zonā. 1946. gadā Norvilis Minsteres universitātē sāka studēt psiholoģiju un slavu filoloģiju, tāpat filozofiju kā blakus priekšmetu. 1950. gadā viņš sekmīgi aizstāvēja doktora disertāciju “Par uzmanības fainomenoloģiju” un ieguva Dr. phil. gradu.

Pēc ieceļošanas ASV viņš Kolumbijas universitātē Ņujorkā ieguva M.S. gradu bibliotēkas zinībās. Pēc tam strādāja Fordhama universitātē Ņujorkā. Pateicoties savām zināšanām un enerģijai, viņš drīz izvirzījās par vienu no latviešu politiskās trimdas un tās kultūrālās darbības vadītājiem. 1954. gadā Norvilis bija viens no galvenajiem Lat-

viešu Humānitāro zinātņu asociācijas dibinātājiem.

Pēteris Norvilis ilgus gadus pētīja latviešu politiskās trimdas dzīves psiholoģiju. No 1957. līdz 1987. gadam viņš strādāja pie darba *Atgriešanās brīvā Latvijā*. Materiālus šim darbam viņš katru gadu ieguva, izsūtīt simtiem aptaujas lapu latviešu politiskiem bēgļiem viņu mītnes zemēs. Šis diemžēl nepabeigtais manuskripts turpina klāties ar putekļiem Jelgavas arhīvos. Neviens nav ķeries klāt pie tā izvērtēšanas un publicēšanas. Tas satur spilgtas pēc Otrā pasaules kara trimdā devušos bēgļu liecības.

Kā visi politiskie bēgļi arī Pēteris Norvilis allaž cerēja un vēlējās pie pirmās iespējas doties atpakaļ uz mājām – uz dzimto zemi Latviju. Diemžēl līdz tam brīdim, kad tas beidzot reāli bija iespējams, aizgāja daudzi gadu desmiti un starplaikā tik daudziem trimdiniekiem jau bija pārtrūcis dzīves pavediens.

1970. gados pēc Helsinku konferences sāka pavīdēt cerības, ka varbūt tomēr arī Padomju Savienībā pēc Staļina teror režīma dzīve kļūs vieglāka un Rietumu demokrātijas tik pašsaprotamas tiesības - kā vārda, runas, biedrošanās, preses un ticības brīvība - netiks uzskatīta kā Rietumu "ideoloģiskā kaŗa" nelietīgi un viltīgi cīņas ieroči.

Gaidu gaisotnē trimdas latviešu rakstnieks Teodors Zeltiņš Ņujorkā 1975. gadā laida klajā romānu *Nu ir tā stunda*. Romānā rakstīts par politiskam trimdiniekam tik svarīgo jautājumu: "Kā lai svešā zemē sevi saglabā nākotnes brīvai Latvijā?" Daudzi toreiz sāka sev un draugiem vaicāt: "Mēs taču brauksim atpakaļ uz Latviju, kaut arī mums mūsu mītnes zemēs klājas labi?" *Ubi bene, ibi patria* nostāja tais gados nebija populāra latviešu trimdinieku vidū, tomēr aizvien biežāk dažs labs sāka sev pašam un citiem jautāt: "Vai trešo reizi pārstādīt koku vispār ir iespējams un vai tas būs vēl pa spēkam?" Nacionālie romantikī un prievīšpatrioti, protams, visi bija par bezierunu mājās braukšanu. Tomēr aizvien lielāks skaits tautiešu sāka uz šo jautājumu raudzīties daudz reālāk, bez kādām tautiskās romantikas acenēm uz deguna. Aizvien biežāk viņi sāka vaicāt: "Vai mūs, vecos politiskos emigrantus, nākotnes atjaunotajā brīvajā Latvijā vispār kāds vēlēšies sagaidīt un

ņemt preti?”

Zeltiņa romāns daudziem atvēra acis un lika saskatīt tās sarežģītās problēmas, kas neizbēgami sagaidīs visus trimdas latviešus, kas sadūšosies un brauks atpakaļ uz dzimteni.

1970. gados šī problēma vēl bija tikai teorētiska, kaut arī Padomju Savienībā bija sācies nenoliedzams atkusnis. Cilvēki Padomju Savienībā un tās okupētajās valstīs jau varēja mazliet atvilkt elpu. Sāka parādīties *samizdata* grāmatas un periodika, kam bija plašs noiets Rietumos. Padomju Savienība tomēr vēl aizvien bija viena no abām pasaules kodolieroču lielvarām. “Betongalvas” Maskavā vēl aizvien bija pārlicinātas par savu militāro varenību, ideoloģiski bazēto vienlīdzības sadales sociālismu un tautas bailēm no drošības organu visuvarenības. Padomju Latvijā toreiz cilvēki vēl runāja orveliskā valodā – teica to, ko nedomāja, bet to, ko patiesībā domāja, savukārt neteica. Padomju Savienības centrālā plānošana nespēja apgādāt milzīgo sarkano imperiju ar labību – to nācās importēt no Kanadas, ASV, Argentīnas, Austrālijas un citām Rietumu valstīm.

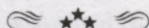
Lai apmaksātu milzīgos ārzemju labības importus, Padomju Savienībai bija savukārt uz Rietumiem jāeksportē nafta, zelts, izrakteņi, kā arī tanki, MIG iznīcinātāji, raķetes un citi ieroči. Sevišķi liels šis eksports bija uz arābu valstīm. Nopietniem stāvokļa analītiķiem bija skaidrs, ka tas agri vai vēlu novedīs Padomju Savienības imperiju pie implozijas – iekšēja sabrukuma. Visam pa virsu bija vēl kāds svarīgs iemesls, kas šo sabrukumu strauji kāpināja: Polijas kardināla Karola Vojtīlas ievēlēšana par Romas pāvestu. Vienā no savām vizītēm Polijā viņš tautai pateica tik svarīgo vārdu, kas satricināja vienu no komūnistiskās iekārtas galvenajiem pīlāriem: “Nebīstieties!” Tas bija signāls tautai un nozīmēja, ka tai vairāk nav jābaidās no drošības orgāniem. Šo vārdu sadzirdēja un saprata arī tautas ārpus satelītvalsts Polijas, ar to tad arī sākās soli pa solītim padomju iekārtas sabrukšana, kas 1991. gadā beidzās ar tās spēju sabrukumu.

Tam visam ar lielu interesi, pat aizrautību, sekoja Pēteris Norvilis. Viņš labi izprata stāvokli un spēja prasmīgi analizēt notikumu attīstību

Padomju Savienībā un Austrumeiropā. Ar jaunu spar un enerģiju viņš ķērās pie Latvijas neatkarības atgūšanas priekšdarbiem. Šis mērķis bija viņa politiskā trimdinieka prioritāte. Visus trimdas gadus viņš atteicās pieņemt ASV pavalstniecību un palika uzticīgs savai brīvās Latvijas pavalstniecībai. Pa pasauli viņš mēdza braukāt ar Latvijas ārzemju pasi.

1980. gadu vidū Dr. Pēteris Norviļa iniciatīvā LAMZAS darbības ietvaros tika uzsākta zinātnisku konferenču organizēšana, tajās uzmanība tika pievērsta nākotnes Latvijas saimnieciskām, sociālām un politiskām problēmām.

Norvilis centās arī savākt stāstījumus par akadēmisko darbību Latvijas Universitātē un mītņu zemēs trimdā no bijušiem Latvijas mācībspēkiem, kas pēc Otrā pasaules kara bija devušies bēgļu gaitās. Viņš bija pārliecināts par to, ka šie atmiņu pieraksti dos vērtīgas ierosmes un jaunas atziņas atjaunotās Latvijas zinātnes attīstībai.

Suminājums Bernhardam Epermanim

ASV trimdas latviešu sabiedrībā un jo sevišķi jau buršu saimē iecienītajam Bernim Epermanim 1996. gadā apritēja 90. gadskārta. Epermanis ir dzīves priecīgs vīrs, Beveronijas buršs, tipisks sekmīgās un panākumiem bagātās latviešu politiskās trimdas pārstāvis. Mūs saista ilgu gadu draudzība.

Viņa dzīve un darbs neatkarīgajā Latvijā un pēckara gados trimdā, kā Rietumvācijā, tā ASV, ļauj jaunajām Latvijas buršu paaudzēm saprast, kāpēc 1944. un 1945. gadā latvieš bija spiesti pamest dzimto zemi pret savu gribu.

Bernhards Epermanis dzimis 1906. gada 13. jūnijā Mangaļu pagastā, Ķīšežera krastā, netālu no Rīgas. Pēc pamatskolas beigšanas viņš iestājās Viļa Olava komercskolā Rīgā. Ideoloģiskā atmosfēra komercskolā atbilda tās dibinātāja Viļa Olava uzskatiem. Viņš bija viens no nedaudziem sava laika latviešu sabiedriskiem darbiniekiem, kas nebija marksists, Jaunās strāvas ideju paudējs. Olavs allaž atgādinājis: "Nesludiniet tikai marksistisko revolūciju vien! Pamācieties no Bismarka Vācijas, kur 1883., 1884. un 1889. gadā tika likti šodienas labklājības kapitālisma pamati ar likumiem par valsts slimo kasēm, apdrošināšanu pret nelaiemes gadījumiem un mūža pensiju vecumdienās!"

Pēc komercskolas beigšanas 1924. gadā Bernhards iestājās Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un jurisprudences fakultātē un pievienojās studentu korporācijai Beveronija.

Agrā jaunībā viņš pieredzēja sagrautās Latvijas atjaunošanu pirmajos piecos neatkarības gados. Latvieši toreiz ar pašu spēkiem vien iekopa izpostītās lauku sētas, izkārtoja zemes reformu, atjaunoja pilnīgi sagrauto materiālo infrastruktūru, nodibināja kārtību valsts iestādēs,

piekopa stingru budžeta politiku, sakārtoja nodokļu ievākšanu, ieviesa stabilu muitas darbību, likvidēja inflāciju un nodrošināja valsti tiesisko kārtību.

Jau studiju gados Bernhards strādāja blakus darbus, lai nopelnītu sev dienišķo iztiku. Krietnu laiku viņš nostrādāja Valsts Zemes bankā Rīgā. Vienlaicīgi Mākslas akadēmijā pie grafikas profesora R. Zariņa Epermanis mācījās arī kaligrafiju, ko vācieši dēvēja par "*Das Schreiben als Kunstfertigkeit*". Visu mūžu tautsaimnieks raksta apskaužami skaistā rokrakstā.

Pēc tautsaimniecības studiju beigšanas Epermanis saņēma mag. oec. gradu un tika iecelts par pilnvarnieku direktoru Valsts Zemes bankā Zemgalē, tā atradās Jelgavā. Blakus darbam bankā viņš ilgus gadus strādāja par zvērinātu revidentu privātos un valsts uzņēmumos. Tirdzniecības un rūpniecības kameras uzdevumā lasīja lekciju ciklus uzņēmumu vadītājiem un valsts ierēdņiem. Kopā ar skolu direktoru Arturu Veisbergu Epermanis vadīja arī Latvijas Tautas augstskolu, kur pasniedza grāmatvedību un uzņēmuma mācību. Bernhards bija daudzpusīgs tautsaimnieks: ar vienu kāju viņš stāvēja uz ikdienas saimnieciskās dzīves pamatiem, ar otru kāju – deduktīvajā pasaulē, mācīdams studentiem tādas jēdzienus kā rentabilitāte, pasīvs, aktīvs, inventārizācijas process u.t.t. Viņa plašo zināšanu un praktiskās pieredzes dēļ komunisti viņu paturēja Valsts Zemes bankā agrākajā postenī.

Epermanis bija patriots, un viņam bija grūti samierināties ar komunistisko režīmu okupētajā Latvijā. Vietējie Jelgavas komunistu rokaspuīši labi zināja, ka bankas direktors ar komunistiem nekad "nesadziedāsies". 1941. gada 13. jūnijā viņam tika pavēlēts plkst. 22.00 nodot bankas auto un šoferi partijas rīcībā. Nodevis auto un laicīgi atminējies partijas plānotās nakts medības, Epermanis tai naktī "pazuda". Ģimene jau agrāk bija aizbraukusi no Jelgavas. Tas viss notika viņa 35. dzimšanas dienā. Pašiniciātīva (vai liktenis?) viņu toreiz izglāba no deportācijas uz Sibīriju. Līdz vācu armijas ienākšanai Rīgā 1941. gada 1. jūlijā Epermanis nodzīvoja rudzu laukā, pa naktīm guļot zem apgāztas laivas. Radi viņu apgādāja ar pārtiku. Lai šodienas jaunie burši rauga

iedomāties, kā jūtas nevainīgs cilvēks savā tēvzemē, spiests dzīvnieciski glābt kailu dzīvību!

Kad Latviju okupēja vācieši, jubilāru aicināja atjaunot komunistu likvidētās Tirdzniecības un rūpniecības kameras darbību. 1944. gada vidū Latvijā vairums cilvēku saprata, ka Vācija kaŗu ir zaudējusi un ka liela daļa inteliģences tiks iznīcināta, ja tā paliks dzimtenē. Baigā gada briesmas nebija aizmirstas. To visu labi saprata arī Bernhards. Kopā ar ģimeni viņš devās bēgļu gaitās uz Vāciju. Drēzdenē pilsētas vecākais neļāva viņa ģimenei pierakstīties, un tā Epermaņu ģimenei pagāja secen Drēzdenes nobumbošana 1945. gada februārī. Kaŗa beigas Epermaņi sagaidīja netālu no Minchenes sveiki un veseli.

Minchenē sākās jauns un aktīvs dzīves posms. Pilsēta toreiz bija amerikāņu okupētajā zonā. Tur uzturējās daudz jaunu cilvēku no Austrumeiropas, kaŗa laikā pārtraukuši studijas. Lai dotu šiem jaunajiem cilvēkiem iespēju turpināt studijas, *United Nations Relief and Rehabilitation (UNRRA)* vadība Minchenē nodibināja *UNRRA University of Munich*. Šīs universitātes senāts ievēlēja Epermani par vecāko asistentu (*Senior Assistant*) Tautsaimniecības fakultātē. Bernhards sāka lasīt lekcijas grāmatvedībā un banku operācijās, vēlāk arī cenu kalkulācijas un uzņēmumu kontroles priekšmetus. Lekcijas lasīja vācu valodā, un kurss saucās: "*Die industrielle Buchhaltung und Wirtschaftsprüfung*".

Tālākās trimdas gaitas noveda Epermaņu ģimeni ASV, kur viņi iebrauca tautsaimnieka dzimšanas dienā (1950. gada 13. jūnijā). Vai kārtējā likteņa ironija? Bernharda ieceļotāja dzīve ASV sākās kā laukstrādniekam pie sava galvotāja kādā lielā saimniecībā Ņujorkas pavalstī. Tur viņš trīs mēnešus strādāja kā traktorists un retinātājs no pulksten 6.00 rītā līdz 18.00 vakarā – sešas dienas nedēļā. Tā augstskolas docētājs pelnīja sev un ģimenei dienišķo maizīti. Rudenī ģimene pārcēlās uz Bafalo pilsētu un Epermanis sāka strādāt *Continental Can Company* pie slidošās lentas. Pēc viena gada viņš jau kļuva par galveno grāmatvedi «*Sport Service Corporation*» tai pašā Bafalo pilsētā.

Šie pirmie ieceļotāja soļi ASV spilgti parāda un raksturo Epermaņa uzņēmīgo dabu, un reizē tie atklāj arī ASV sociālās iekārtas spēju "pavērt

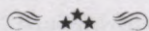
augšupceļu“ zinīgiem un uzņēmīgiem ieceļotājiem no Eiropas.

1950. gados ASV valdīja liela interese par komūnismu. Būdams labs orators, tautsaimnieks bieži lasīja priekšlasījumus par Padomju Savienības saimnieciskiem un politiskiem jautājumiem. Par šo sabiedrisko darbu *Buffalo Chamber of Commerce* viņam 1956. gadā piešķīra goda plāksni ar ierakstu “*Roger Horton Award – 1956 for Outstanding Advance in Americanism. First Prize*”.

Bērniem beidzot studijas, Epermanis ar sievu 1963. gadā pārcēlās uz dzīvi Babilonā, Longailendā, Ņujorkas pilsētas pievārtē. Nākamos 12 gadus viņš strādāja *General Builders Corporation* – latviešu būvfirmas uzņēmumā. Pēc aiziešanas pensijā 1976. gadā sākās jauns dzīves posms, sevišķi daudz darba ieguldot Latviešu akadēmisko macībspēku un zinātnieku apvienībā (LAMZA). 1968. gadā viņš nodibināja Latviešu kreditsabiedrību. Viņa vadībā šis kreditsabiedrības aktīvs ir pieaudzis no \$ 15.000 uz \$ 2,5 miljoniem.

Bernhards Epermanis savu 90. gadskārtu nosvinēja tuvāko draugu, bērnu un mazbērnu saimē. Kā bērniem, tā mazbērniem – visiem ir augstskolu diplomu. Vectēvam ir daudz draugu un cienītāju sabiedrībā un “Beveronijā”. Bernhards visus šos gadus ir bijis cēls piemērs kā buršiem, tā fukšiem.

Epermanis bija spiests pamest dzimteni, visu iedzīvi, lai izglābtu savu un ģimenes dzīvību. Būdams ārpus Latvijas, bēglis “nepazuda”, bet ar savām garīgām spējām, uzņēmību un erudīciju izveidoja jaunu panākumiem bagātu dzīvi trimdā. Taču - contra vim mortis non est medicamen in hortis: 2002. gadā Bernhards Epermanis šķīrās no šīs pasaules.

Gundars Ķeniņš-Kings

Pazīstamajam tautsaimniecības profesoram Gundaram Ķeniņam-Kingam 2000. gadā apritēja septiņdesmit pieci gadi. Raiba, notikumiem un panākumiem bagāta ir bijusi zinātnieka dzīve. Visu profesors sasniedzis bez sakariem, bez atbalsta dzimtenē, viņš ticis audzināts: būt uzņēmīgam, stipram, patstāvīgam!

Profesors un dekāns, pētnieks un padomnieks Gundars Ķeniņš-Kings ir dzimis 1926. gada 19. aprīlī Rīgā. Viņš ir Ata Ķeniņa un Austras Dāles dēls. Bērnu dienas un jaunību viņš pavadīja Rīgā, kur mācījās Rīgas Franču licejā, bet 1944. gadā viņš beidza Rīgas 1. valsts ģimnāziju.

Kaŗa laikā Ķeniņš nonāca Rietumvācijā. No 1946. līdz 1948. gadam viņš studēja humānītārās zinātnes Johana Volganga fon Gētes universitātē Frankfurtē. 1950. gadā Ķeniņš pārcēlās uz ASV. Tur viņu iesauca armijā; viņš dienēja ASV un Korejā no 1950. līdz 1952. gadam.

Izglītība un zinātne Gundaram vienmēr bijusi tuva. Viņa interesei par izglītību saknes meklējamas ģimenes tradīcijās. Tēvs Atis Ķeniņš bija dzejnieks un valstsvīrs, bija viens no privāto skolu celmlaužiem Latvijā. Gundara māte Austra Dāle bija dzejniece, publiciste un sieviešu tiesību aizstāve. Viņa bija beigusi Maldoņa privātģimnāziju Rīgā. Vēlāk viņa Latvijas Universitātē kļuva maģistre vēsturē. Viņas plašā bibliotēka bija arī Gundara pirmais zināšanu avots. Viņš vēl tagad atceras atlantu vācu valodā, kuŗā bijis attēlots, kā vēlākos Prinstonas universitātes pakalpus ieņēmis ģenerālis Džordžs Vašingtons ar savu revolūcionāro kaŗaspēku.

Gundara mātes brālis filozofijas profesors Pauls Dāle bija viens

no Latvijas Universitātes dibinātājiem un organizētājiem. Gundara vecākais pusbrālis Marģers, ASV armijas veterāns un pirmais akadēmiski sagatavotais latviešu lidmašīnu konstrukcijas inženieris, bija arodskolas direktors Rīgā. Otrs pusbrālis Ilmārs, diplomātiskam dienestam gatavodamies, beidza tieslietu studijas Latvijas Universitātē ar diplomdarbu par Kanadas dominijas statusu. Gundara trešais pusbrālis Tālvadis ir ne tikai labi pazīstams komponists, bet viens no Toronto universitātes Mūzikas fakultātes veidotājiem.

Jau no jaunekļa gadiem Gundars izprata, ka visu panākumu pamatā ir neatlaidīgs darbs un pozitīvas individa īpašības, kas veicina sekmes dzīvē. Nepārtraukti izkopjot savas spējas, Gundars ļoti sekmīgi 1956. gadā beidza Oregonas universitāti un ieguva savu akadēmisko padomdevēju sevišķu uzmanību. Viņi palīdzēja turpināt izglītību mūsdienu, iespējams, pasaules labākajā ASV uzņēmumu zinātnes skolā Stanfordas universitātē. 1958. gadā viņš ieguva maģistra gradu un 1964. gadā doktora gradu Stanfordas universitātē Kalifornijā.

1960. gadā Gundars Ķeniņš sāka docēt Pacifikas luterāņu universitātē Takomā, Vašingtonas pavalstī. Jau 1966. gadā viņš kļuva par profesoru uzņēmējdarbības zinātnē, tad par fakultātes vadītāju un direktoru. 1970. gadā Gundaru paaugstināja par Uzņēmējdarbības fakultātes dekānu. Šai amatā viņš palika līdz 1992. gadam. Viņa vadībā šī fakultāte zēla un plauka. Kā dekāns Gundars bija atbildīgs par savas fakultātes izveidošanu augstā profesionālā līmenī. Tas tika izdarīts ļoti ātri un sekmīgi.

Blakus ikdienas dekāna darbam Ķeniņš rakstīja zinātniskajā periodikā, sevišķi *Journal of Baltic Studies*, vēlāk arī *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Gundara pirmais zinātniskais raksts par padomju rūpniecības decentralizāciju tika iespiests *Oregon Business Review* (1958).

Amerikā ir pazīstama viņa grāmata *Economic Policies in Occupied Latvia, A Manpower Management Study*, kas iznāca 1965. gadā un ieguva ASV Latviešu studentu centrālās savienības balvu. Viņa redzes loks ir ļoti plašs. 1971. gadā iznāca viņa rediģēts rakstu krājums *Busi-*

ness Teaching Trends and Techniques. 1985. gadā viņš kā līdzautors sarakstīja *Managment Education in Modern Tunisia* un 1987. gadā arī kā līdzautors - *Enhancing External Linkages*. 1999. gadā J. Rozes apgādā Rīgā iznāca viņa grāmata *Uzņēmību! Latviešu uzņēmējs pārmaiņu laikos*.

Gundars Ķeniņš ir akadēmiskās goda brālības *Beta Gamma Sigma* īstena loceklis un vēlākais gubernātors. Par viņa sasniegumiem liecina arī citas zelta atslēdžiņas un medaļas. Profesoram pašam visnozīmīgākie ir ASV Apgādes komisijas un Kaŗa flotes augstskolas finanŗu darbinieku institūta, Amerikas tirdzniecības apvienības, Amerikas dekānu organizācijas un *American Association for the Baltic Studies* (AABS) piešķirtie atzinību raksti. Gundars ir *Fraternitas Cursica* filistrs.

Sabiedriskā darbā Gundara rosības sākās jau agrā jaunībā, organizējot Rīgas 1. valsts ģimnazijas 1944. gada izlaiduma sarīkojumu. Zinātāji atceras: mielasts šim sarīkojumam bijis tik bagātīgs, ka svinības būtu varējuŗas turpināties vēl visu aprīli un maiju.

Vācijā Gundars bija viens no Frankfurtes latvieŗu studentu komitejas vadītājiem. Arī Amerikā viņš vienmēr paveica to, ko uzskatīja par svarīgu. Viņš bija *Ziemeļkalifornijas Apskata* pirmais redaktors. Arī Vaŗingtonas pavalstī viņš turpināja darbu latvieŗu sabiedrībā, sagādājot lielu finanŗiālu atbalstu Kursas vidusskolai un bērnu nometnei.

Viena no zinātnieka sirdslietām ir *American Association for the Baltic Studies* (AABS). Paklausot profesora Dr. Edgara Andersona un Dr. Jāņa Gaiguŗa aicinājumam, Gundars Ķeniņš 1968. gadā uzņēmās izveidot jaundibināto baltieŗu akadēmisko kopu par profesionālas kvalitātes zinātnieku biedrību. Viņš kā AABS pirmais prezidents sagatavoŗanas darbus pabeidza 1970. gadā.

Gadu plūsmā AABS pamatprincipi, darbības un attīstības politika nav mainījusies. Profesors joprojām aktīvi piedalās AABS konferencēs un palīdz tās organizēt. Mazāk manāms viņa izveidotais svarīgais AABS darbības finanŗiālais pamats: Baltijas studiju fonds. Gundars joprojām vada šī fonda ieguldījumu komiteju – jāteic, ar labām sekmēm.

Latvijas neatkarību gaidot, Ķeniņš 1988. gadā sāka izveidot Samantas Smitas piemiņas fonda ietvaros pirmo Baltijas valstu tautsaimniecības studentu apmaiņu ar ASV. Tam sekoja lekcijas Tallinā, Tartū, Kauņā, Viļņā, Palangā un Rīgā, kā arī viesošanās Rīgas Techniskajā universitātē un Rīgas Biznesa institūtā. Šis darbs bija ļoti vajadzīgs Latvijai.

Gundara Ķeniņa lasīto lekciju centrā atradās individuālais uzņēmējs, kas kalpo ne tikai sev, bet visai sabiedrībai ar mērķtiecīgu, vajadzīgu un godīgu darbu. Viņš mācīja nevis populāro abstrakto matemātisko teoriju, bet gan ar humoru un daudziem piemēriem parādīja, kā uzņēmumi darbojas tirgus saimniecībā. No 1991. līdz 1993. gadam viņš bija arī pirmais Baltijas Akadēmiskā centra direktors Rīgā. 1993. gadā viņš kā Fulbraita prēmijas saņēmējs docēja Rīgas Biznesa institūtā.

Rīgā profesors kļuva plaši pazīstams sava humora un asprātīgās kritikas dēļ. Atjautība izpaudās viņa lekcijās, intervijās, radio un televīzijas raidījumos, tāpat rakstos dienas presē. Latvijas uzņēmumu vadītāji bija veidojušies plānsaimniecības apstākļos, =tirgus saimniecības dinamika viņiem bija sveša. Ķeniņa teiciens "tirgu nevar piešmakt" bija kā zibens spēriens daudziem saimniecības plānotājiem un kontrolieriem. Studenti ar manāmu piesardzību uztvēra profesora norādi, ka "gudrie mācās no muļķu kļūdām".

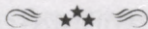
Romu neuzcēla vienā dienā, Gundars Ķeniņš tomēr cerēja, ka Latvijai nebūs jāatkārto daudzās kļūdas saimniecībā, politikā un uzņēmumu vadībā. Diemžēl šīs cerības piepildījās tikai daļēji. Profesors ļoti priecājas par to, ko jau sasnieguši vairāki viņa audzēkņi visās trijās Baltijas valstīs. Viņš uzskata, ka Latvijā šis audzināšanas darbs ir vēl ievērojami paplašināms un izvēršams dziļumā.

Par panākumiem bagāto darbu saimnieciskās izglītības veidošanā Rīgas Techniskā universitāte viņam 1991. gadā piešķīra *Dr. honoris causa* gradu. Latvijas Zinātņu padome, atzīstot viņa sasniegumus, 1992. gadā profesoram piešķīra *Dr. habil. oec.* Kopš 1990. gada profesors ir Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis.

1996. gada 1. jūlijā viņš aizgāja pilnā pensijā. Tagad viņš darišot

tikai pašam patīkamus darbus. Viņš iecerējis ik gadus lasīt lekcijas Rīgas Biznesa institūtā un Latvijas Valsts ierēdņu skolā. Pēdējo vada viena no Ķeniņu dzimtas atvasēm – Gunta Ķeniņa-Veismane.

Profesors sev un citiem atgādina Marka Tvena teikto, ka ir patīkami darīt labus darbus, bet vēl daudz patīkamāk esot mācīt to citiem. Sekosim viņa piemēram!

Ezerzemes dēls Jānis Kļaviņš

Staltā Ezerzemes dēla Jānis Kļaviņa dzīves gājums – gan kā medicīnas profesoram un pasaulē ievērojamam vēža pētniekam (onkologam), gan kā dziedonim un Latvijas patriotam, kas ilgajos politiskās trimdas gados veicinājis Latvijas neatkarības atjaunošanu – ir cēls piemērs Latvijas jaunatnei. Zinātnieka un mūziķa dzīves gājums un veikums parāda, ko gan visu spēj paveikt no dzimtās zemes padzīts jauneklis, kas pēckāra apstākļos sagrautajā Rietumvācijā sāka veidot savu dzīvi. Šķiet, viņš toreiz labi apzinājās, ka vienīgi zināšanas neviens komūnists nekad un nekur nevarēs “nacionālizēt”.

Pēc Otrā pasaules kara beigām, 1945. gada maijā, Jānis bija laimīgi nonācis Rietumvācijas angļu karašpēka okupētajā zonā. Viņam laimējās – viņš no kara jukām bija izglābies dzīvs, sveiks un vesels! Vienīgi jaunais cilvēks bija vienmēr izsalcis, dzīvojot no 1000 kaloriju lielas ikdienas pārtikas devas, kas bija par daudz, lai nomirtu, bet reizē arī par maz, lai justos paēdis. Jānis tomēr bija nonācis Rietumos, un jau 1946. gadā viņš atsāka medicīnas studijas Ķīles universitātē. Kašs bija pārtraucis viņa aizsāktās medicīnas studijas Rīgā. Paralleli viņš apmeklēja arī Lībekas Mūzikas akadēmiju, kas bija stundas brauciena attālumā ar vilcienu no Ķīles. Būdams enerģisks un mērķtiecīgs, viņš ātri pabeidza kā Medicīnas fakultāti Ķīlē, tā arī Mūzikas akadēmiju Lībekā.

Mēs ar Jāni pirmo reizi tikāmies un iepazīnāmies Vendorfas caurlaides nometnē ceļā uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Toreiz mēs visi apbrīnojām stalto latviešu ārstu, kam blakus vienmēr bija viņa daiļā un šarmantā dzīves biedre Minjona. Amerikā ieceļojām 1951. gadā.

Nonākušiem Amerikā, iebrucējiem ar Vācijā iegūtiem diplomiem ātri vien pavērās plašs darbības lauks. Jānis sāka strādāt par patoloģijas

profesoru Ņujorkas valsts universitātē Stonibrukā, = Ņujorkas pavalstī. Kļaviņš bija docētājs un reizē pētīja dzelzs metabolismu, sevišķu uzmanību pievēršot palielinātam dzelzs daudzumam audos un asinīs. Viņš arī ir pētījis embrionālos un specifiskos olbaltumus, kas parādās ļaundabīgu audzēju šūnās. Kļaviņš ir Starptautiskās vēža pētniecības akadēmijas prezidents (*International Academy of Tumor Marker Oncology*) un ASV klīnicistu-pētnieku akadēmijas prezidents. Viņš ir attīstījis speciālu vēža pētniecības nozari – tumormarkieri, kuļai svarīga nozīme agrīnajā vēža diagnostikā.

Cita starpā, 2001. gada vasarā Jāņa Kļaviņa vadībā notika pasaules onkoloģijas speciālistu gadskārtējā zinātniskā konference Rīgā. Jānis Kļaviņš ir publicējis četras zinātniskas grāmatas medicīnā un vairāk nekā 180 publikācijas medicīnas jautājumos. To visu ir spējis paveikt šis sīkstais, neatlaidīgais un staltais cilvēks, kam nebija lemts dzīvot un strādāt savā dzimtenē. Bija jābēg no komunistiem.

Jānis Kļaviņš jau no agras bērnības bijis apbrīnojami daudzpusīgs. Savos spēka gados paralēli darbam medicīnā viņš bija arī lielisks dziedonis. 1984. gadā Vinē Kļaviņš ieguva Šūberta apvienības Lielo zelta medaļu un diplomu par Šūberta vokālās mūzikas lielisku interpretāciju. Onkologi pasaulē zina, ka Jānis Kļaviņš ir ne vien ievērojams pētnieks, bet arī lielisks dziedātājs, kas kā izcils baritonbass pazīstams tāpat profesionālo mūziķu aprindās.

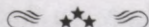
1989. gada rudenī es kā Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības (LAMZA) delegācijas loceklis ieradās Rīgā, lai piedalītos Latvijas Universitātes 70 gadu jubilejas svinības pasākumos. Tai laikā Rīgā bijušajā Citadeles baznīcā (Ave Sol koncertzālē) notika Jāņa Kļaviņa koncerts. Koncerta laikā man blakus sēdēja kāda dāma, kas savai sola biedrenei paskaļi teica: “Viņš jau esot labs mediķis, bet dziedāt profesionālā līmenī Šūbertu un Vitolu, tas Eiropā ir neiespējami. To var darīt tikai Amerikā!” Es klusēju. Jānis sāka dziedāt, un pēc sākuma dziesmām man blakus sēdošā sieviete pat neaplaudēja. Tomēr pēc vairākām Jāņa nodziedātām Šūberta dziesmām viņa sāka atmaigt, pat smaidīt un piesardzīgi aplaudēja. Koncertam beidzoties, viņa atzina:

“Cik gan labi tomēr tas mediķis dzied!”

Vēlos atzīmēt, ka deviņdesmitajos gados klajā nāca Jāņa Kļaviņa iedziedāts komponista Jāņa Vītola (1863-1948) pilnīgs 108 dziesmu krājums – ieskaņots četros kompaktdiskos. Tas bija vēsturisks notikums latviešu mūzikas dzīvē. Ar balss dotību vien šādu monumentālu darbu būtu grūti paveikt. Te bija nepieciešams sīksts, neatlaidīgs darbs, lai gadu tecējumā iestudētu un pianista Anatolija Bērzkalna pavadījumā iedziedātu visas Vītola dziesmas. Par šo izcilo darbu Amerikas Latviešu kultūras fonds 1998. gadā Jānim Kļaviņam piešķīra gada balvu.

Drīz pēc tam Latvijas zinātnieku saime ar Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidentu Jāni Stradiņu priekšgalā pasniedza Jānim Kļaviņam Paula Stradiņa prēmiju par nopelniem medicīnā. Par savu ieguldījumu latviešu tautas labā, par nopelniem medicīnā un mākslā viņam tika piešķirts arī Triju zvaigžņu ordenis.

Bagāts ir Jāņa Kļaviņa dzīves gājums un apbrīnojami viņa daudzie sasniegumi! Tas panākts ar sīkstu darbu, neatlaidību un dabas dotu talantu. Atskatoties pagātnē un sekojot viņa dzīves gājumam, nevar nepamanīt vēl kādu svarīgu panākuma atslēgu – viņa saskanīgo un laimīgo kopdzīvi ar dzīves draugu Minjonu. Jāņa Kļaviņa lielā ģimenē, ko varam dēvēt par Kļaviņu dzimtu, gan ASV, gan Latvijā, ir zinātnieka un mūziķa lepnums.

Redaktoru un cīnītāju Viktoru Neimani pieminot

Amerikas un Kanadas latviešu saimē pazīstamais žurnālists, literāts un esejists, grāmatu tulkotājs un sabiedriskais darbinieks Viktors Neimanis 1994. gada 21. janvārī aizgāja mūžībā. Tiem, kam viņš gadu tecējumā bija kļuvis tuvs, grūti bija to aptvert. Mums tagad pietrūkst viņa eseju, recenziju, precīzo un iejūtīgo tulkojumu, tāpat pietrūkst cīnītāja par latviešu valodas kopšanu. Viņa aiziešana vissmagāk skāra viņa dzīvesbiedri dzejnieci Ainu Kraujieti, ar ko Viktors Neimanis nodzīvoja ilgus gadus saskanīgā laulībā.

Viktors Neimanis dzimis 1921. gadā Liepājā, viņš bija Latvijas armijas virsnieka Oskara Neimaņa (1886 - 1971) un viņa sievas Zinaīdas vecākais dēls. Kapteinis Oskars Neimanis Pirmajā pasaules karā dienēja 3. latviešu strēlnieku Kurzemes pulkā, bet pēc 1917. gada revolūcijas ģenerāļa Deņikina armijā Krievijā, kur viņš apprecējās ar Zinaīdu, savu uzticīgo un eleganto dzīvesbiedri.

Caur Rumāniju Oskars Neimanis atgriezās Latvijā un piedalījās Latgales atbrīvošanā. Pēc tam 16 gadus viņš dienēja Jelgavas kājnieku pulkā Jelgavā, kur Viktors apmeklēja Hercoga Jēkaba ģimnaziju. 1937. gadā Neimaņa ģimene pārcēlās uz Daugavpili. Tur kapteinis Neimanis strādāja kaŗa apriņķa pārvaldē. Ar Viktoru un viņa jaunāko brāli Vadimu iepazinās 1937. gada vasarā Mežciema kurortā netālu no Daugavpils, kur Neimaņu ģimene dzīvoja advokāta Berga vasarnīcā. Viktors toreiz bija slaidis jauneklis. Viņš biedrojās ar mums, puisējiem īsās biksītēs, gāja peldēties uz Daugavu, gan uz poligonu meklēt svinu. Šad tad mēs kopā gājām sēņot un spēlējām volejbolu Šmitu ģimenes vasarnīcā. Tur gluži

vai katru vakaru tikās Indulis, Imants un Ričards Šmits, mācītāja Rumpētera dēls Jānis, Andrejs Vedējs un tagadējais gleznotājs un dzejnieks Voldemārs Avens un citi zēni. Viņiem pa vidu kustējās šīs apceres autors un Eleonora Avena, vēlākā mākslas kritiķe Eleonora Šturma.

Ziemā Viktors apmeklēja Daugavpils valsts ģimnaziju, bet viņa jaunākais brālis gāja 2. pilsētas pamatskolā. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā viņa tēvs kļuva Rīgas pils komandants, jo iepriekšējais pils komandants pulkvedis Raimonds Bebris mira 1940. gada 11. jūnijā.

Savus jaunus amata pienākumus Oskars Neimanis sāka 6. jūlijā, un viņu paaugstināja pulkvežleitnanta pakāpē 9. jūlijā. Pienākumus viņš faktiski veica līdz 22. jūlijam, kad prezidentu Kārli Ulmani aizveda uz Padomju Savienību.

Par šo liktenīgo laiku Oskars Neimanis uzrakstīja kādu ļoti nozīmīgu dokumentu "No atmiņām par prezidentu Kārli Ulmani", ko profesors Edgars Dunsdorfs nodrukāja savā grāmatā *Kārļa Ulmaņa dzīve*, kas iznāca *Daugavas* apgādā Zviedrijā 1978. gadā. Pēc 22. jūlija Oskaru demobilizēja, un viņam ar ģimeni izdevās paglābties no 1941. gada 14. jūnija deportācijām. Viktors ne mirkli neaizmirsā komunistu varas darbus, iznīcinot neatkarīgo Latvijas republiku, pārvēršot Latviju par Padomju Savienības piedēkli un noslepkavojot tautas labākos dēlus un meitas.

Pēc baigā gada sekoja vācu okupācijas gadi. Viktors līdzīgi daudziem citiem latviešiem vācu armiju sagaidīja kā atbrīvotājus ar cerībām atgūt zaudēto Latvijas neatkarību. Šī cerība izrādījās veltā, un cilvēki ātri vien saprata, ka latviešiem būs jādzīvo ar divām lielām čūskām – vienu brūnu, otru sarkanu. Jautājums bija, kā tikt galā ar abām šīm čūskām un tomēr palikt dzīvam?

Vācu okupācijas laiks sākumā bija "mīkstāks". Latvieši nacionālus un pat valstiskus neatkarības jautājumus pārrunāja atklāti. Bet Viktors un simtiem citu viņam līdzīgu latviešu jaunekļu nebija tikai debatētāji vien. Viņi vēlējās nekavējoši un konkrēti kaut ko darīt, lai panāktu Latvijas neatkarības atgūšanu.

Latvijā sāka veidoties pretestības kustība. Sāka iznākt nelegālais laikraksts *Tautas Balss*. 1942. gada rudenī notika plaši aresti, kas pārtrauca

šīs avīzes tālāku iznākšanu. Viktors ar visu savu sirdi un dvēseli bija pieķēries latviešu pretestības kustībai un iesaistījās nelegālās avīzes *Brīvais Latvietis* izdošanā. Avīze tika iespiesta 2000 eksemplāru lielā metienā stencilētā veidā. *Brīvo Latvieti* rediģēja Gustavs Celmiņš. Par līdzdalību šajā laikrakstā Viktoru 1943. gadā apcietināja. Vispirms viņš tika ievietots Centrālcietumā, pēcāk pārvests uz Salaspils koncentrācijas nometni.

Kā viņš pats stāstīja, tad viņam esot piespriests nāves sods, bet viņu no nāves izglābusi baleta dejotāja Anna Priede, kuņai bijuši labi sakari ar vācu virsniecību. Par viņu galvojusi arī Velta Sniķere ar ģimeni, tāpat to darījis Igors Blossfelds. Plašā atbalsta dēļ Viktors no Salaspils nometnes ticis atbrīvots, bet ieslodzījumā pavadītajā laikā tika smagi iedragāta viņa veselība.

Otrā pasaules kara beigās Viktors nonāca Vācijā, un pēc kara viņš bija *Latviešu Informācijas Biļetena*, kas iznāca Lībekā, atbildīgais redaktors. Vājās veselības dēļ viņam atļāva ieceļot ASV tikai 1959. gadā. Viņš atsāka nepabeigtās studijas vispirms Ratgersa (*Rutgers*) universitātē Ņubrunsvikā un vēlāk Ņujorkas universitātē, kur viņš arī ieguva *B. S.* gradu finanču zinībās. 1961. gada 17. jūnijā viņš apprecējās ar dzejnieci Ainu Kraujieti. Pēc tam viņš ilgus gadus strādāja vairākās Volstrīta bankās Ņujorkā.

Blakus ikdienas maizes darbam Viktors bija aktīvs žurnālists, esejists, un astoņpadsmit gadus viņš katru nedēļu kā radio *Brīvības* un vēlāk kā radio *Brīvā Eiropa* līdzstrādnieks gatavoja pus stundu ilgus raidījumus okupētai Latvijai.

Būdams politisks emigrants, viņš centās trimdas žurnālistikā ieviest jauninājumus. Konsekventi viņš atteicās piekopt tradicionālo laipošanas politiku. Latviešu žurnālistiem bija nācies zināmā mērā laipot Ulmaņa laikā, un spēcīgi tas tika darīts sarkanās un brūnās čūskas varmācības gados. Bet kā politiskam trimdiniekam, mītot brīvā demokrātiskā valstī, tas nebija jādara. Kā žurnālists Viktors allaž teica un rakstīja to, ko domāja, un domāja viņš to, ko teica un rakstīja! Viņš labi pazina cilvēka dabu, bet, būdams diplomāts un taktisks cilvēks, viņš arī zināja starpību starp meliem, puspatiesībām un diskrēciju.

Viktors iedvesa jaunu garu laikrakstā *Laiks*, aktīvi veidoja žurnālu *Universitas*, būdams šī izdevuma redaktora vietnieks. Viktors bija *Fraternitas Livonica* filistrs un ilggadējs seniors.

1989. gada augustā Viktors kļuva par Latviešu Rakstnieku apvienības Amerikā priekšsēdētāju. Tā paša gada beigās Latvijas Rakstnieku savienība uzaicināja latviešu trimdas literātus uz kopīgu saietu Dubultos. Tur Viktora ierosmē tika izstrādāts un parakstīts savstarpējs draudzības un sadarbības līgums ar Latvijas Rakstnieku savienību. Trešo rakstnieku saietu Viktors Neimanis organizēja un vadīja 1993. gada jūnijā Rīgā Dziesmu svētku laikā. Jau sajuzdams veselības traucējumus, Viktors tomēr kopā ar dzīves biedri un lielāku skaitu trimdas literātu devās uz Rīgu, jo citādi saiets izjuktu.

Būdams apveltīts ar lielu takta izjūtu, Viktors bija tilts starp Latvijas un trimdas literātiem. Viņš labi saprata, zināja un izjuta lielo starpību un neredzamo plaisu, kas bija radusies piecdesmit gadu ilgjājā okupācijas laikā, atraujoties no Rietumu pasaules. Bija radusies “jūsu” un “mūsu” latviešu valoda. Viktors uzsāka nesaudzīgu cīņu pret latviešu valodas piesārņošanu, nopulgošanu un Endzelīna mantojuma nerespektēšanu.

1992. gada septembrī Viktors Latviešu Akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības (LAMZA) ietvaros rīkoja Ņujorkā konferenci par latviešu valodas sargāšanu un attīstīšanu. Šī konference un tās iespiestie materiāli ir skaists pieminēklis Viktoram Neimanim.

V. Neimaņa bēres notika 1994. gada 29. janvārī Ņujorkā mācītāja R. Zariņa vadībā. Jānis Kļaviņš, labs draugs Viktoram, atvadījās, nodziedot Emīla Dārziņa “Pazudusi laimīte”. No viņa atvadījās = filistri un daudzi draugi.

Viktoram Neimanim bija daudz Dieva dotu dāvēnu, bet viena no nozīmīgākajām bija viņa spēja iejusties un saprast citus cilvēkus. Ar lielu pietāti viņš izturējās pret katru individu. Tādēļ Viktoram bija tik daudz draugu, kas viņu mīlēja.

Viktora Neimaņa urna apglabāta Brāļu kapos Katskiļos.

Uldis Ģermanis par Kurzemes cietoksni un leģionu

Vēsturiskais romāns *Pakāpies tornī* (*Memento*, Stokholma-Rīga 1992, 467. lpp.) būtībā ir Kurzemes cietokšņa stāsts par 1944. gada otro pusi līdz 1945. gada maija sākumam, t.i., līdz Otra pasaules kara beigām. Romāna varonis ir Juris Bernarts, kara ziņotājs leģionā.

1944. gada augustā vācu karaspēks steigšus atkāpās uz Kurzemi "frontes iztaisnošanas dēļ", kā toreiz tautai skaidroja sabrukumu Austrumfrontē. Tā paša gada augustā Juri Bernartu iesauca latviešu leģionā, kur viņš kļuva par kara ziņotāju kaprāja dienesta pakāpē. Romāna nosaukums *Pakāpies tornī* nāk no kāda Valtera Skota darba, kuŗā teikts: "Pakāpies tornī, drošsirdīgais karavīrs, un paziņo, kā norisinās cīņa!". Jurim Bernartam viņa kara gaitās šis Valtera Skota teiciens kļuva par devīzi. Kara ziņotāja darbā viņš stingri šķiro faktus no vēlmēm, fikcijām, vēsturiskiem mītiem un kolektīvas nacionālas pašapmānīšanās. Būdams kara ziņotājs, Bernarts paredzēja Rīgas evakuāciju 1944. gada oktobrī; veicdams leģiona kurjēra pienākumus, viņš piedzīvoja drausmīgo Drēzdenes bombardēšanu 1945. gada ziemā. 1945. gada maija sākumā viņam izdevās no Liepājas nokļūt Zviedrijā. Tāds īsumā ir šīs grāmatas saturs.

Turpat vai 50 trimdas gados Rietumos līdzīga satura grāmatu uzrakstīts daudz. Par Kurzemes cietoksni izdoti memuāri, romāni, sarakstītas vairākas vēstures grāmatas, apkopotas dokumentālas liecības. Taču *Pakāpies tornī* ir vienreizējs vēsturisks un vienlaikus arī autobiogrāfisks romāns. Tāpēc, autora vārdiem runājot, gribētos zināt, kas tad ir Juris Bernarts?

Viņš nav nekāds neiecietīgs nacionālists, viņš runā vairākas valodas, akadēmiski izglītots, korporants, aktīvs sportists, nav bijis iesaistīts politiskās organizācijās... Bernarts jau no bērna kājas bija ieaudzis latviskā kultūrā un apziņā, bet vēlāk iedziļinājies savas tautas vēsturē. Latviskums viņam bija tik dabisks un pašsaprotams, ka to neklājas īpaši apliecināt. Pret skaļiem nacionāliem klaigātājiem un karoga vicinātājiem Jurim šad tad rodas aizdomas: vai tikai viņi neapliecina par daudz? Okupāciju un kara laikā šī nojauta arī vairākos gadījumos izrādījās pareiza.

Juris Bernarts savā dzīvē respektēja devīzi: "Pat neprātā vajadzīgs saprāts." Galu galā pēc 1939. gada Jurim bija jāsadzīvo ar divām varām - nacistu un komunistu diktatūrām. Kā lai ar tām abām sadzīvo un paliek dzīvs?

Jurim jau no agras bērnības ģimenē bija mācīts un pats mācījies sakarīgi un kritiski domāt, nekāds sevišķi piesardzīgs aprēķinātājs viņš tomēr nebija. Piemēram, kad pēc Vācijas uzbrukuma Polijai Latvijas valdība mobilizēja daļu pirmās šķiras rezervistu, Juris pats ar zināmu lepnumu steidzās uz savu pulku, lai komandētu lielgabalus uguns kaujā, kā artilērijas kaprālim pēc reglamenta pienācās. Ja viņam būtu pavēlēts pretoties padomju invāzijai 1939. vai 1940. gadā, viņš būtu bez vilcīnāšanās pretojies, jo cīņai zem pašu karoga par savu valsti arī visneizdevīgākajos apstākļos ir nenoliedzama jēga.

Latvijas valstsvīri mūsu valsts norietā, šķiet, neaptvēra, ko īsti nozīmē cīnīties savā valstī zem sava karoga, nepievēršot ne mazāko vērību lielās diplomātijas meliem, avižnieku tenkām un netīriem darījumiem parlamentu kuluāros. Cik svarīgi ir cīnīties pašiem zem sava zilbaltā karoga, toreiz labi saprata mūsu ziemeļu kaimiņi somi. Cīņas jēgu šobrīd saprot arī mazā Izraēla, kuņas vīri un sievas cīnās un stāv par savu zilbalto karogu. Tagad Rīgā (Kara muzejā, Pulvežtorņī) tautai tiek atgādināts, ka mūsu bruņotie spēki netika saņēmuši pretošanās pavēli.

Pēc Otra pasaules kara izcelšanās Latvijā cilvēki un it īpaši tā sauktā inteliģence spriedelēja: ja nu Latvijai jāizvēlas starp dumjajiem krieviem vai pārgudrajiem vācu vadoņiem, tad jau būs daudz vieglāk

dzīvot zem krieviem.

Taču tas bija viens no nacionālās pašapmānīšanās veidiem. Vēl otra pasaules kara laikā Rīgā bieži dzirdētu sentenci piemin Uldis Ģermanis, tā skan šādi: "Labāk nogrimt vācu tīrajos ūdeņos nekā krievu smirdīgajā purvā". Juŗa Bernarta uztverē šīs divas izteikas nebija nekas cits kā "kollektīvas nacionālas pašnāvības" izpausme. Juris Bernarts uz tām reaģēja ar "īpūt man". Bet Juris arī labi saprot, ka latvieši bija "velnišķīgā veidā noķerti svešu varu slazdos, no kuŗiem nekāda izeja nebija saskatāma". Nokļuvis šajos slazdos, Juris sev zvērēja "nekad brīvprātīgi nepadoties". Viņš kustējās un rikojās cik iespējams saprātīgi, lai ar puslīdz veselu ādu izķepurotos no kara pēdējām konvulsijām.

1945. gada pavasarī Kurzemes cietokšņa militārā un politiskā situācija bija bezcerīga. Vai tas nozīmē, ka leģionāru asinsupuŗi, sīvā pretestība un slavenie kara darbi Kurzemes frontē bija pilnīgi veltīgi? Pēc Juŗa Bernarta domām no tā laika leģionāru ciešanām un asinīm tautai savā vēsturiskajā apziņā vajadzētu smelties nacionālu spītu, iecirtību un apņēmību nekad brīvprātīgi nepadoties. Teiciens "palieciet savā vietā, es palikšu savā" viņam nederēja.

Bernarts ir vēstures maģistrs, un viņš vienmēr sludina, ka cilvēks, "kas pagātni pētī, tas nākotni svētī". Šādus cilvēkus viņaprāt mazāk mulsinot arī tagadne. Juris Bernarts nekad neaizmirst, ka viņš ir mācīts un Latvijas Universitāti beidzis vēsturnieks. Tāpat viņš labi izprot starpību starp vēsturi un chroniku. Kara ziņotāja gaitās viņš ir pārliecībā, ka viņa liecībām par notikumiem Kurzemes cietoksnī jāatbilst patiesībai. Galu galā vēsturniekam vissvarīgākais uzdevums būtu sarakstīt spraigu un interesantu grāmatu par latviešu tautas sarežģītajiem piedzīvojumiem, lai vēlāk jauns un vecs spētu ar prieku un aizrautību lasīt. Tas būtu stiprākais vairogs pret latviešu pašapziņas un mērķtiecības dragātājiem un ārdītājiem. Kā Juris Bernarts pats saka, viņš rakstot un cerot, ka sauso chroniku vismaz kādreiz varēs izmantot, ja kāds interesēsies par to, kas noticis. Tādējādi autors lasītājam parāda divējus darba laukus.

Vispirms vēsturniekam jāraksta chronika, kas nav nekas cits kā notikumu fiksācija laika ritumā bez to izskaidrojuma. Romānā *Pakāpies*

tornī ir daudz Kurzemes cietokšņa chronikas, bet tur ir arī daudz kā cita. Otrs vēsturnieka pienākums ir chroniku izskaidrot un analizēt. Par Māras zemi Latviju un arī Kurzemes cietoksni ir gan vairākas notikumu fiksācijas chronoloģiskā secībā, taču to izskaidrojumi ir dažādi. U. Ģermanis lasītājam uzskatāmi parāda, kā latviešu tautas dzīvi ir skaidrojuši jeb tulkojuši Baltijas vācieši, krievi, paši latvieši, nacistu ideologi un Padomju Latvijas vēsturnieki, pēdējie no savām šķiru cīņas pozīcijām. Šie dažādie tulkojumi arī radījuši daudzus vēsturiskus mītus. Attiecības starp chroniku, vēsturi un romānu ir ļoti komplicētas. Pazīstamais Kolumbijas rakstnieks Garsija Markess starp citu uzsvē, ka rakstniekam bieži jāizlabo tas, ko vēsturnieks ir saķēzījis.

Vēsturnieks jau parasti "tulko", bet rakstnieks raksta, kā ir noticis vai būtu varējis notikt. Argumenti, protams, ir sarežģīti, un katram sava taisnība. Manuprāt, šis romāns nav Kurzemes cietokšņa vēsture, bet gan mēģinājums autentiski atspoguļot "tā laika garu" Kurzemē. Vācieši to sauc par *Zeitgeist* un angļi par *the spirit of the times*. Ģermaņa grāmata dod ieskatu paša pārdzīvojumos, kas gūti Kurzemes cietokšņa notikumos. Vēsturnieki bieži vien neaptver šo "laika gara" fainomenu vai neveltī tam pienācīgu vērību un nereti nepareizi tulko chroniku. "Pašauj gažām", kā Juris Bernarts teiktu, jeb "salaiž dēli", kā to teiktu leģiona "kanaki". Šai romānā autors sevi uzskata tikai par "norišu novērotāju".

Šī romāna "laika gars" izpaužas arī autora valodā. Juris Bernarts ir vairāku valodu pratējs un lielisks leģiona "kanaku" valodas lietotājs. Viņam nav svešs arī pirmsleģionāru žargons, ko lietoja Rīgas ballīšu puikas, Brodvejas zēni un citi, kas klaiņoja pa Vērmanes dārzu un citur. Bernarts lasītāju burtiski pārsteidz ar savu plašo un bagātīgo izteicienu krājumu un sen vairs nedzirdētu frazeoloģiju.

Šī raksta autors, pats bijušais "kanaks", ir apzinājis pāri par trīssimt vārdiem un izteicieniem, kas daudzus lasītājus varētu interesēt. Piemēram, Juris Bernarts bieži lieto vārdu "žipčiks", kas Endzelīna vārdnīcā tiek skaidrots kā *ein mutiger, gewandter Mensch* – drosmīgs, izveicīgs cilvēks, gan drusciņ blēdīgas un špicbuciskas dabas. Tādi vārdi kā

“nāburgs“, “lamzaks“, “baigais čungurs“, “cunders“, “strimalas“, “mendels“, “cēners“, “ļurbīgs glēvums“, “profesionāls šūlers“ un daudzi citi ļauj lasītājam pašam pabūt līdzī Kurzemes cietoksnī. Kanaku darbības vārdi ir tie, kas Ģērmaņa romānam piešķir specifisku toni; tie ir pa daļai aizmirsti, pa daļai neapzināti, pa daļai noliegti kā valodas deģenerācijas izpausme.

Tādi vārdi, kā “iepiņķēties“, “izķerpīt“, “uzpravīties“, “aizļurkāties“, “nokormēt“, “izpaunoties“, “izķiskāt“, “punktierēt“, “flederēt“, “izfurķīt“, “izšlicherēties“, “sapeķelēties“, “zacēt“, gandrīz vai visi nāk no Kurzemes cietokšņa un, protams, arī senākiem laikiem. Latviešu valodas vārdnīcās tie nav atrodamī. Tie guļ “kanaku“ paaudzes atmiņā un ir tā laika valodas īpatnība.

Interesanti ir ne tikai autora lietotie lietvārdi un darbības vārdi, bet arī pārējā leksika. Par to priecāsies vecie trimdinieki Rietumos, kā arī tie, kas ar ieroci rokā “uz ežiņas galvu lika“. Tie, kas palika dzimtenē, kā arī mūsdienu jaunā paaudze šo izteicienu pūrā noteikti atradīs latviešu valodas tā laika vitalitātes atspulgu. Piemēram, “bļaurīgs plātizers“, “kaulu zāģis“, “nāvīgs netrefers“, “šneidīgi nesties“, “mirt valsts nāvē“, “nāvīga cūcene“, “nesapižģīt vienkāršas lietas“, “brist pa paltīšiem“, “salikt uz ef ef“, “noštempelēt žļikt un žļakt“, “nelej čugunu“, “plēst parķi“, “prāta atliekas izkūkojis cirmuļgalva“, “izplēnējusi ofensīva“, “īpūt man“. Šīs apceres autoram prātā ir vēl dažs labs “kanaku“ valodas frazeoloģijas zieds, taču U. Ģērmanis jau neraksta žargonu vārdu vārdnīcu, bet gan vēsturisku romānu.

Šajā darbā netrūkst arī dažādu tā laika valodas izpušķojumu, piemēram, “jedritvainazīt“, “moška satiksimies“, “pēdējā dvaka“, “izspiest pirdienu no miroņa“, “pieņaudēšanās metode“, “kāda tur razņica“, “žip un drei“, “kā plēgurīga mirla“. Laikam gan šādu izteicienu bagātību, šāda veida valodas pūru spēj lasītājam sniegt tikai kādreizējais Rīgas “sprukstiņš“.

Šie piemēri no U. Ģērmaņa vārdu un izteicienu krājuma lieliski atspoguļo Kurzemes cietokšņa ikdienu frontē un aizmugurē. Vecie leģionāri tos vēl ne vien atceras, bet arī lieto. Tos zina vecākā paaudze

Amerikā, Kanadā, Anglijā, Vācijā un droši vien arī Latvijā. Šīs dienas jaunajai paaudzei U. Ģērmaņa autentiskā leksika ir ķīniešu ābece. Ar šo darbu autors ir iemūžinājis tā laika *vox populi* nākamām paaudzēm.

U. Ģērmaņa leksika ir ne tikai īsta un nemākslota, bet tā norāda arī uz latviešu valodas spēju izrauties no akadēmiskiem žņaugiem. Būdam rīdzinieks, kas jaunībā dzīvojis neatkarīgajā Latvijā, viņš zēna gados iemācījies runāt vāciski, poliski, krieviski un židiski. Ģimnazijā viņš piedevām apguva arī vēl latīņu un angļu valodu. Šīs daudzās valodas un viņa erudīcija izpaužas plašā dzejoļu un citātu izvēlē. Šī spēja ievīt jeb, kā angļi saka, integrēt tekstā dzīvo tautas valodu piešķir vēsturiskajam romānam gandrīz vai vēstures rokasgrāmatas nokrāsu. Lasītājs bieži šķirsta lappuses turp un atpakaļ, lai atrastu autora domas par dažādiem latviešu tautas vēsturiskās pieredzes tematiem. Bet pats galvenais – Ģērmanis pamāca jauno latviešu paaudzi, kas tai jāzina un ko tā nedrīkst aizmirst nākotnē.

Droši vien dažs labs purintāniskais lasītājs autora valodu nosodīs, sevišķi jau mūsu valodas dižgari, jo Ģērmaņa leksika nepieder pie “labā toņa”. Ģērmani interesē “tautas auss un tautas mute”, nevis tā devētais labais tonis. Ģērmani saista Kurzemes cietokšņa autentiskā ikdienas valoda.

Juris nebija prātvēders un bija jaunībā mācīts kritiski domāt, vērtēt un gudrībā staigāt. Autoram cilvēks ir pa daļai racionāls un pa daļai neracionāls, dziņus un tieksmju pārpilna būtne. Cilvēks, badodamies un saldams, domā citādāk, nekā atrazdamies pārpilnībā un siltumā. Kurzemes cietoksnī, kur viss vārījās kā katlā un jaunas dzīvības kusa kā ledus saulē, kaŗa ziņotājs tomēr saskatīja cilvēku alkas pēc dzīvības, prieka un baudas. Tā viņš, piemēram, raksta: “Vai nav forša kundzīte?.. Diezgan žiperīga. Vīrs mobilizēts... Un meitene labu laiku bijusi bez aprūpes... Man sirds neizturēja. Izpalīdzēju tautietei turpat vakarā uz klāja starp kravas kastēm. No mugurpusītes. Viņa tik laimīga un priecīga...” Bernartam vēl Rīgā kāda jauna paziņa stāstījusi: “...Vilim es esmu tukšs gaiss. Viņam tagad patiek tikai puisēni.”

Pēc iesaukšanas leģionā un sievas Vitas aizbraukšanas uz Vāciju,

Juris nepārtraukti gudro, kā lai legāli aizkļūst pie sievas? Un gluži neticamā veidā tas viņam arī izdodas, izmantojot visus iespējamus satiksmes līdzekļus: uz jūras, gaisā un virs zemes. Jurim Bernartam šis atvaļinājums palika atmiņā kā “klusā nedēļa”, kad tika cik necik nolīdzināti mīlestības parādi.

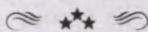
Kurzemes cietokšņa ēverģēlīgais kaŗa ziņotājs sirds dziļumos sev vienmēr vaicā, “kā pārdzīvot lielģermānisko dievu mijkrēsli”. Viņš labi redz, kā fronte brūk un šķīst visās debess pusēs, un nemitīgi prāto, “kā izkulties no šiem mēsliem”. Taču, būdams kaŗa ziņotājs, viņš nedrīkst ne ar pušplēstu vārdu savos rakstos parādīt defētismu. Vācieši to toreiz devēja par *Zersetzung der Wehrkraft*. Par to draudēja nāves sods.

Šajos grūtajos apstākļos Bernarts notikumos, cilvēkos un savā ikdienā mēģināja vienmēr saskatīt komisko. Uzaudzis slavena aktieŗa ģimenē, Juris dzīvi vēroja kā teāŗa izrādi, kaut gan latviešu tauta toreiz atradās traģiskā situācijā. Un, zinot kādreizējā Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšernas norādījumu tikko tronī uzkāpušajam Gustavam II Ādolfam: “Ja tu zinātu, mans kungs, ar cik mazu gudribu pasaule tiek pārvaldīta” – humors kļuva par Juŗa dzīves uztveres sastāvdaļu.

Lai mazinātu Kurzemes cietokšņa ārprātu, kaŗa ziņotājs savā ikdienā visu centās darīt ar humoru. Un, tā kā viņš bija liels ēverģēlis, tad tas viņam labi padevās. “Ja prāts ir nemierīgs, vajag domāt par kaut ko patīkamu,” tā viņam jaunībā bija mācījis kāds Rīgas čoms. Juris visur dzīvē saskatīja tikai jokus un izteicās, ka bez teāŗa viņš nemaz nevarot dzīvot – tā esot iedzimta kaite.

Šāda ironija, izteikta tā laika tautas valodā, sarkasms, bieži kodīgs un ass, kā arī autora satira, kas vēŗšas pret lieliem vīriem un vēsturiskiem mītiem, kļūst par kaŗa ziņotāja darbarīku. Kaŗa ziņotāja zobgalība, ironija un humoristiska kritika liek lasītājam reizēm pārtraukt lasīšanu un pārdomāt izlasīto.

Nem rokā, lasītāj, šo grāmatu, bet nesteidzies, lasi rūpīgi to un pārdomā, ko esi izlasījis!

Rakstu kārtošanas palīga pēcvārds

Nikolaja Balabkina rakstus sakārtot un izdot grāmatā bija apņēmis Vilnis Zaļkalns, apgāda Memento vadītājs. Ar hiperstēniķim raksturīgu enerģiskumu aizņemtais cilvēks arī metās darbā, neviēdēdams, ka tieši šās grāmatas vidū, stereotipiski izsakoties, pārtrūks dzīves pavediens. Par palīgu Vilnis Zaļkalns mani salīga gan jau krietni pasen, tikko bija saņēmis no Nikolaja Balabkina ierosu par grāmatu. Un Zaļkalns, saprotams, apzinājās, ka viņš pats arī ir tikai palīgs profesoram, nevis pirmā persona, tā ka es varu uzdoties tikai par palīga palīgu.

Uzņemoties darbu, par Nikolaju Balabkinu zināju pietiekami daudz, tomēr ne tādā apmērā, ka es varētu sacīt: profesoru pazīstu vismaz pēc rakstiem. Biju lasījis dažu viņa apceri trimdas presē, dzirdējis par viņa aktīvu darbību Latvijas Zinātņu akadēmijā, bet pašu pat vaigā redzējis nebiju. Tāds stāvoklis ievērojami kaitē viedoklim, kāds neapšaubāmi vajadzīgs, ja ir jāķežas pie lielāka darba.

Pirmā iepazīšanās ar Nikolaju Balabkinu faktiski bija Stokholmā, Ulža Ģērmaņa Solnas dzīvoklī, tautsaimniecības profesoram pašam nemaz klāt neesot. Taču profesors laiku iepriekš bija apmeklējis Ģērmani un viņiem bijusi spriega saruna par "tekošo momentu", kā Uldis Ģērmanis ironiski dēvēja sabiedrisko norišu analīzi pēcpadomju Latvijā. Ģērmanis Balabkinu raksturoja kā īstenu Rietumu cilvēku, bet ne ar kosmopolitisku orientāciju, kāda piemīt paaudzi jaunākiem ļaudīm. "Balabkins ir patriots, neatkarīgās Latvijas aizstāvis un pārstāvis," tā vairākkārt izteicās vēsturnieks, pats arī būdams tāds, kā viņa raksturotā persona. Nu jā, jūs tikosit, lai es saku personība, kā Ģērmanis neteica - ne tādēļ, ka šo uzslavu Balabkinam liegtu, bet tāpēc, ka ar patētisku izteikšanos neizcēlās. Līdzīgi, kā vēroju vēlāk, arī Nikolajs Balabkins

vairās no paaugstināta stila, no skaļas runāšanas, no vēlēšanās "zīmēties", kā tagad par sevis iespējamu izcelšanu mēdz sacīt jaunbagātņieki un kapitālistos pārtapuši komjaunieši, komunisti un padomju aktivisti.

Profesoru Balabkinu pirmo reizi vaigā redzēju "Radu un draugu" vestibilā, kur mums bija norunāta tikšanās pirms sarunas par grāmatu tādā veidā, kā to bija sakārtojis Vilnis Zaļkalns. Ģērmaņa un Zaļkalna skolots, es biju sagatavojies sastapt nepretenciozu cilvēku, tomēr pirmā redzēšanās mani gluži satrieca - ka nav ne kriptas no ievērojamas Amerikas augstskolas ievērojama zinātnieka postamentēšanās prieka, kādu Lea Dāvidova - Medene teicās atradusi visiem vīriešiem, kas pacēlušies augstāk par "vienkāršo strādnieku". Tēlniece jau nu gan nevienam savam modelim postamentu neatvēlēja, bet ticu, apņēmusies veidot Nikolaju Balabkinu, viņa būtu varējusi apmierināties ar profesora gudro pieri vien.

Visvairāk mani tomēr pārsteidza Balabkina bagātā ikdienas runa, kādu pavisam maz varēja gaidīt pēc dažāda zinātniska raksta, kas sacerēts slavenajā amerikāņu standartā, kuŗā vārdi jau pazuduši un teikumus aizpilda saīsinājumi vai nosacītas zīmes. Ir jau arī saprotama Balabkina labā latviešu valoda, zinot, ka viņa pirmās skolēna apliecības parakstītāja ir bijusi Valērija Seile, viena no visievērojamākām latviešu skolu darbiniecēm. Un bez lielas nozīmes nevar būt arī dzīvošana līdzās rakstniekam Jonāsam Miesniekam, ar kuŗa meitu Gundegu jaunais tautsaimnieks apprecas. Sieva gan agri mirst, bet saites ar Miesniekiem, reizē ar latvisko Piebalgas novadu, profesoram ir nekad nesaraujamās. Dažu Kārļa Miesnieka savulaik uz Ameriku sūtītu gleznu Nikolajs Balabkins tagad ved atpakaļ uz Latviju, lai sev un citiem stiprinātu atziņu, ka trimdas gadi dzīvoti, nepārtraukti veŗoties uz dzimteni un ticot iespējai tajā atgriezties.

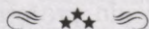
Par Nikolaju Balabkinu kā īpašu džentlmeni man jau bilda Mirdza Ģērmane Solnā, Uldim Ģērmanim piemetinot dažu izteicienu par sieviešu vāŗjībām. Internās medicīnas profesors Kristaps Rudzītis, vārdu izcelšanos savveidīgi skaidrodams, džentlmeni saistīja ar jēdzienu: labs

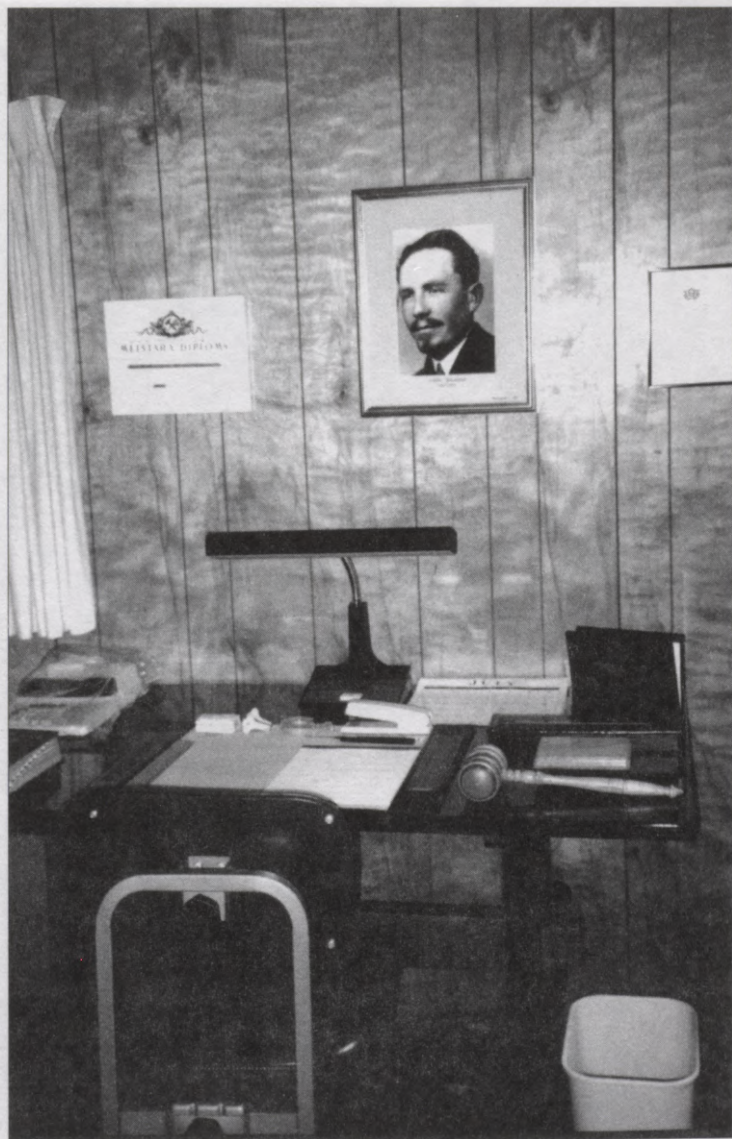
cilvēks. Šai ziņā tad nu tautsaimniecības profesors Nikolajs Balabkins pilnā mērā atbilst Rudzīša raksturojumam. Uz visām vēstulēm Balabkins atbild nekavēdamies un raksta izmeklētā stilā - ne lai izceltos, bet lai tādējādi vērstos pret sauso un neizteiksmīgo moderno sarakstišanos pa e pastu (vai kā nu tas saucams).

Kad Vilnis Zaļkalns, ar daudziem darbiem apkrāviēs, aicināja mani talkā šās grāmatas tapšanā, bijos, vai dažs mans ieteikums, piemēram, par pārmērīgi bargu Raiņa dzejoļu krājuma "Tālas noskaņas zilā vakarā" vērtējumu un par mazu atkāpšanos tiks respektēts, biju pārsteigts, ka profesors, ne mirkli nekavēdamies, atteicās no bardzības un ar humoru uztvēra aktrises Dinas Kuples ieteikumu grāmatas raudzībās lasīt tieši "Tālu noskaņu" dzejoļus.

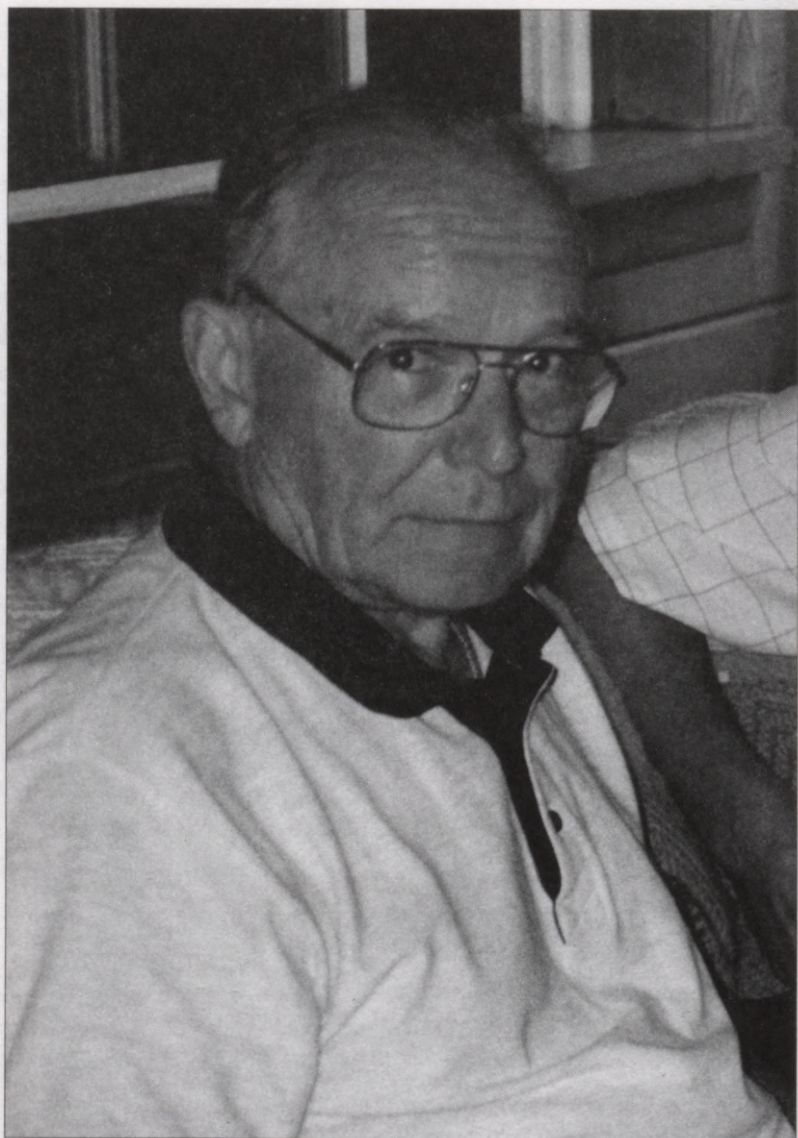
Ar Akadēmisko, ar Misiņa bibliotēku Nikolajam Balabkinam ir visteicamākās attieksmes. Ja ko ir lūdzis noskaidrot profesors Balabkins, visas bibliotēkas darbinieces gatavas savus darbus pamest tautsaimniekam vajadzīga fakta noskaidrošanas labad. Iespējams tomēr, ka ar visu uzcītību, Lilitai Zaļkalnai Stokholmā strādājot, dažs vārds, dažs uzvārds, dažs izteiciens nebūs bez vainas, taču tāds misēklis attaisnojams, raugoties uz sarežģīto manuskripta ceļu - no Betlēmes Amerikā uz Stokholmu, tās priekšpilsētu Hudingi, beidzot uz Rīgu. Un te nu satek visu trimdnieku takas kā citkārt ceļi Romā.

Jānis Liepiņš

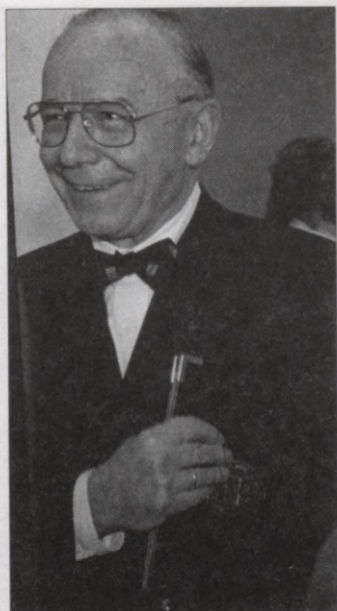

Jāzeps Balabkina piemiņas fonda kabinets 1999.g.
New Jersey.

Savā vasarnīcā 1996.g.vasarā.

Aizejot pensijā 1994.g.
Kopā ar dzīves biedri
Dr. Gladys Morales -
Balabkinu.

1980.g. Filadelfijā, runājot korporāciju sarīkojumā.

Saņemot Kārļa Baloža balvu 1994.g. Latvijas Zinātņu akadēmijā.

REIMPRESSION DE

LES PRIX NOBEL
EN 1974

THE EQUALITY ISSUE IN WORLD
DEVELOPMENT

BY

GUNNAR MYRDAL

For my kind Nihilus Balabkins
Gunnar Myrdal

COPYRIGHT © THE NOBEL FOUNDATION 1975

Nobela prēmijas laureāta G. Mirdāla veltījums N. Balabkinam.

Foto „RAFAE”
Daugavpils, Rauna ielā

Daugavpils valsts skolotāju
institūts apliecina, ka

Balabkins

Nicolajs

ir institūta pamatskolas

I klases audzēknis..

Apliecība derīga līdz 1933. g.

Septembris

Seile
Direktors

Daugavpils

1933. g. *13. maijs*

Stren
Darbvedis

Apliecība derīga līdz 193... g.

Daugavpils,

193... g.

Seile
Direktors

.....
Darbvedis

N. Balabkins ir ievērojamās latviešu skolu darbinieces
Valērijas Seiles audzēknis.

ORLIGÄTTIS
EKSEMPLÄRS

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

2.32

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303018382

NIKOLAJS BALABKINS IR IEVĒROJAMS TEORĒTISKĀS TAUTSAIMNIECĪBAS SPECIĀLISTS. VIŅŠ GAN KĀDĀ SAVĀ ESEJĀ IZSAKĀS, KA NAV POPULĀRS PROFESORS (JO PRET STUDENTIEM IR STINGRS), BET ZINĀTNIKA DAUDZIE, TUUVU PUSTŪKSTOTIM, PUBLICĒTIE DARBI LIECINA PAR PROFESORA PIENĀCĪGU POPULĀRITĀTI. NAV PĀRSPĪLĒTI TEIKT, KA NIKOLAJS BALABKINS IR TAUTSAIMNIEKS AR PASAULES SLAVU. VIŅŠ IR NE VIEN LĪHAIJAS UNIVERSITĀTES ILGGADĒJS PROFESORS, BET ARĪ LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS ĀRZEMJU LOCEKLIS.

GRĀMATAS AUTORS IR DZIMIS DAUGAVPILĪ 1926. GADA 17. JŪLIJĀ. VIŅA TĒVS IR VISĀ AUSTRUMLATVIJĀ PAZĪSTAMS UZŅĒMĒJS. NIKOLAJS BALABKINS BEIDZIS GETINGAS UNIVERSITĀTI (VĀCIJĀ PALICIS PĒC OTRA PASAULES KAĀRA, IESAUKTS LATVIEŠU LEĢIONĀ, KRITIS SABIEDROTO GŪSTĀ). AR 1951. GADU NIKOLAJS BALABKINS DARBOJAS AMERIKAS SAVIENOTĀJĀS VALSTĪS, PAPRIEKŠ OTRREIZ STUDĒDAMS TAUTSAIMNIECĪBU, PĒCĀK DARBODAMIES PAR DOCĒTĀJU VAŠINGTONA UN DŽEFERSONA KOLLEDŽĀ, VĒLĀK LĪHAIJAS UNIVERSITĀTĒ BETLEHEMAS PILSĒTĀ.

PAR TAUTSAIMNIECĪBAS PROBLĒMĀM AUTORAM JAU IR GRĀMATA LATVIEŠU VALODĀ, IZDOTA 1996. GADĀ. JAUNAIS DARBS PLAŠI APKOPO AUTORA PREŠĒ PUBLICĒTAS APĢERES UN SNIEDZ JAUNAS, ĪPAŠI RAKSTĪTAS "TAUTSAIMNIEKA ATZINU CEĻAM". GRĀMATA IR LIECĪBA NE VIEN PAR NIKOLAJA BALABKINA PLAŠĀM ZINĀŠANĀM SPECIĀLITĀTĒ, BET GALVENAIS - TĀ IR LIECĪBA PAR AUTORU KĀ PASAULES KULTŪRAS DZIĻU IZPRATĒJU UN PAR VIŅU KĀ LABU LATVIEŠU VALODAS PRATĒJU, PAR KO JĀCILDINA CITKĀRTĒJA DAUGAVPILS PARAugPAMATSKOLA UN KOMERCSKOLA, KAS JAUDĀJUSI IEMĀCĪT VALODU MŪŽĪGAI LIETOŠANAI. GRĀMATA AR INTERESI LASĀMA NE VIEN TAUTSAIMNIEKIEM, BET KATRAM, KAM RŪP LATVIJAS NĀKOTNE, IETVEROT NĀKOTNES VĀRDĀ ITIN VISUS VALSTS IZTEIKŠANĀS VEIDUS. AUTORS NAV GLAIMOTĀJS, VIŅŠ LIETAS UN NELIETAS SAUC VĀRDĀ, TĀDĒJĀDI, IESPĒJAMS, DAŽĀM VARAS VĪRAM UN VARAS SIEVAI AIZDODAMS DUSMAS.

